శ్రీరస్తు.

శ్రీహయగ్రీవాయనమః

శ్రీమత్సమస్తాస్తికవిద్వజ్జనానాంధర్మార్థసుఖసిద్ధయి
షాయాం పరమానుగ్రహవతాప్రామాణికశిరోమణినా
శ్రీమదాపస్తంబమహర్షివర్యేణవిరచితేఏకాదశపటల
ద్వాత్రింశత్ఖండమండితప్రథమప్రశ్నే, ఏకాదశప
లైకోనత్రింశత్ఖండమండితద్వితీయప్రశ్నేచ [illegible]
ప్రామాణికాగ్రేసరవిద్వచ్ఛిఖామణిశ్రీహరదత్తమిశ్ర
కృతోజ్జ్వలాఖ్యవ్యాఖ్యాసహితం
కల్పసూత్రాత్మత్వావిఖ్యాతం ధర్మసూత్రం
శ్రీమన్మహీమండలమండనాయమాన మహీశూరపురీ
మధ్యవిరాజమానదివ్యసింహాసనారూఢ
శ్రీకృష్ణరాజేంద్రసార్వభౌమే,
ధర్మాధికారిచక్రవర్తిత్వయ్యంగారుల్లే
శ్రీమత్సమస్తాస్తికవిద్వత్సమాజప్రసాదనవ్యాసక్త
శ్రీభగవన్మతే నానాదేశానీతప్రాచీనానేకవిద్వ
త్పుస్తకసాహాయకాద్యథామతిపరిశోధ్య నగిష్టిత్య
మహీశూరపురీమధ్యస్థ
విఖ్యాతరంగనాథాఖ్యస్వీయముద్రాక్షరశాలాయాం
ముద్రాపయిత్వా ప్రకాశితం
ఇదానీమేతస్మూల్యం సార్ధరూప్యకద్వయం

సన్ ౧౮౯౮

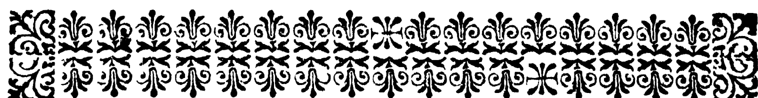

శ్రీమదాపస్తంబధర్మసూత్రవిషయసూచీ.

ప్రథమపటలే ప్రాధాన్యేన బ్రహ్మచారినియమాః.

శ్రీమదాపస్తంబధర్మసూత్రవిషయసూచీ

శ్రీరస్తు.

శ్రీహయగ్రీవాయనమః

ఆపస్తమ్బధర్మసూత్రమ్

హరదత్తమిశ్రవిరచితయాఉజ్జ్వలాఖ్యయావ్యాఖ్యయా సమేతమ్

హరిః ఓమ్.

ప్రణిపత్య మహాదేవం హరదత్తేనధీమతా ।
ధర్మాఖ్యప్రశ్నయోరేషా క్రియతేవృత్తిరుజ్జ్వలా॥

అథాతస్సామయాచారికాన్ధర్మాన్వ్యాఖ్యాస్యామః॥౧॥

అథ శబ్ద ఆనన్తర్యే । అతశ్శబ్దో హేతౌ । ఉక్తాని శ్రౌతాని గార్హ్యాణిచ కర్మాణి । తానివక్ష్యమాణాన్ధర్మానపేక్షన్తే । కథం? 'ఆచాన్తేనకర్తవ్యం' 'శుచినాకర్తవ్యమ్' 'యజ్ఞోపవీతినాకర్తవ్యమ్' ఇతి వచనాదాచమనశౌచాదీనపేక్షన్తే॥

'సంధ్యాహీనోఽశుచిర్నిత్యమనర్హస్సర్వకర్మసు ।[౧]
ఇతివచనాత్ సంధ్యావందనమపి । ఏవం 'అశుచికరనిర్వేషః' 'ద్విజాతికర్మభ్యోహానిః పతనం' ఇతివచనాత్ బ్రహ్మహత్యాదిప్రాయశ్చిత్తానిచ । ఏవమన్యేష్వపి యథాసంభవమపేక్షాద్రష్టవ్యా । అతస్తదనన్తరం సామయాచారికాన్ ధర్మాన్వ్యాఖ్యాస్యామః । పౌరుషేయీవ్యవస్థా సమయః । సచత్రివిధః, విధిర్నియమః ప్రతిషేధశ్చేతి । తత్రప్రవృత్తిప్రయోజనో విధిః 'సంధ్యోశ్చ బహిర్గ్రామాదాసనంవాగ్యతశ్చ'[౨] ఇత్యాది । నివృత్తిప్రయోజనావితరౌ । 'ప్రాఙ్ముఖోఽన్నానిభుంజీత'[౩] ఇతినియమః । క్షుదుపఘాతార్థాభోజనే ప్రవృత్తిః । శక్యంచయత్కిం

---

౧ దక్షస్మృతౌ ద్వితీయాధ్యాయే   ౨ ఆప,ధ,౧,౩౦,౮,

౩ ఆప,ధ,౧,౩౧,౧

చిద్దిఙ్ముఖేనాపి భుంజానేన క్షుదుపహంతుమ్ । తత్ర నియమః క్రియతే, **ప్రాఙ్ముఖ ఏవ** భుంజీత న దక్షిణాముఖ ఇతి । పరిసంఖ్యా తు నియమస్యైవ **కియానపి భేదః** । ఏవం ద్రవ్యార్జనే రాగాత్ ప్రవృత్తం ప్రతి నియ**మః క్రియతే**, యాజనాధ్యాపన ప్రతిగ్రహైరేవ బ్రాహ్మణో ధనమార్జయేత్ న తు కృషివాణిజ్యాదినేతి । ' బ్రాహ్మణస్య గోరితి పదోపస్పర్శనం వర్జయేత్ ' ౧ ఇతి ప్రతిషేధః । సమయమూలా ఆచారాస్సమయాచారాః, తేషు భవాస్సామయాచారికాః, ఏవమ్భూతాన్ ధర్మానితి । కర్మజన్యోఽభ్యుదయనిశ్శ్రేయస హేతురపూర్వాఖ్య ఆత్మగుణో ధర్మః, తద్ధేతుభూతకర్మవ్యాఖ్యానమేవ ధర్మవ్యాఖ్యానమ్ । తత్ర విధిషు తావద్విధివిషయానుష్ఠానాద్ధర్మ ఇతి నాస్తి విప్రతిపత్తిః । నియమేష్వపి నియమానుష్ఠానాద్ధర్మః నిషేధేష్వపి నఞర్థానుష్ఠానాత్ ధర్మ ఇతి కేచిత్ । అత ఏవ ధర్మానిత్యవిశేషేణాహ । అన్యే తు—విధిష్వేవ ధర్మః । ఇతరయోస్తు విపరీతానుష్ఠానాదధర్మః కేవలం, న తు విషయానుష్ఠానాత్కశ్చిద్ధర్మః । న హ్యప్రతిగృహ్ణన్నపిబన్వా సురాం ధార్మిక ఇతి లోకే ప్రసిద్ధః । సూత్రే తు ధర్మగ్రహణమధర్మస్యాప్యుపలక్షణార్థమితి స్థితిః ॥

కిం ను భోః! సమయోఽపి ప్రమాణం యది స్యాత్ ఇదమపి ప్రమాణం భవితుమర్హతి—చైత్యం వందేత స్వర్గకామః, ప్రాగే భుంజీత, కేశాన్లుంఛేత్, తిష్ఠన్భుంజీత, నగ్నస్స్నాయాదితి । తత్రాహ—

ధర్మజ్ఞసమయః ప్రమాణమ్ ॥ ౨ ॥

న బ్రూమస్సమయమాత్రం ప్రమాణమితి । కిం తర్హి ? ధర్మజ్ఞా యే మన్వాదయస్తేషాం సమయః ప్రమాణం ధర్మాధర్మయోః ॥

కథం పునరిదమవగమ్యతే మన్వాదయో ధర్మజ్ఞా న బుద్ధాదయ ఇ

---

౧ ఆప, ధ, ౧;౩౧,౬

తి? యద్యుచ్యేత బుద్ధాదీనామతీంద్రియేధర్మేజ్ఞానం న సంభవతీతి తన్మన్వాదిష్వపి సమానమ్ । అథ తేషాం ధర్మజాదతిశయా దతీంద్రియేపి జ్ఞానం సంభవతీతి, తద్బుద్ధాదిష్వపి సమానమ్ । యథాహ

సుగతో యది సర్వజ్ఞః కపిలో నేతి కా ప్రమా ।
తావుభౌ యది సర్వజ్ఞౌ మతిభేదః కథం తయోః॥ఇతి।

వక్తవ్యోవా విశేషః । తమాహ—

వేదాశ్చ ॥3॥

చోవధారణే । వేదాఏవ మూలప్రమాణం ధర్మాధర్మయోః । నచనిత్యేష్వనియోగేషు వేదేషూక్తోపాలంభసంభవః । స్వతఃప్రమాణస్య హి శబ్దస్యనవక్తృదోషనిబంధనమప్రామాణ్యం । తదిహాస్మదాదీనాం ధర్మజ్ఞసమయః ప్రమాణం- ధర్మజ్ఞానే తు వేదాః ప్రమాణం । మనురప్యాహ—

వేదోఖిలో ధర్మమూలం స్మృతిశీలే చ తద్విదామ్।
ఆచారశ్చైవ సాధూనామాత్మనస్తుష్టిరేవ చ।౧ ఇతి ॥

గౌతమోపి— 'వేదోధర్మమూలం తద్విదాం చ స్మృతిశీలే' ౨ ఇతి ॥ యద్యప్యప్రత్యక్షా3 వేదోధర్మమూలభూతాః స్మృత్యాదిభిర్నోపలభ్యంతే; తథాపి మన్వాదయ ఉపలబ్ధవంత ఇత్యనుమీయంతే॥ వక్ష్యతి చ 'తేషాముత్సన్నాః పాఠాః ప్రయోగాదనుమీయంతే' ౪ ఇతి ॥

చత్వారోవర్ణా బ్రాహ్మణక్షత్రియవైశ్యశూద్రాః॥౪

బ్రాహ్మణాద్యాశ్చత్వారో వర్ణసంజ్ఞకాః । తే చ సామయాచారికైర్ధర్మైరధిక్రియంతే ॥ చతుర్ణామేవోపదేశేపి పునశ్చతుర్గ్రహణం యథాకథంచిచ్చతుర్ష్వంతర్భూతానామపి గ్రహణార్థమ్॥ తతశ్చ బ్రాహ్మణః క్షత్రియో వైశ్య ఇతి బోధాయనాదిభిరుక్తానామను

---

౧ మనుస్మృ, ౨,౬, ౨ గౌ,ధ.౧,౧;౨,

3ఘు, పిప్రత్యక్షో, ౪ ఆప, ధ. ౧,౧౨-౧౦.

లోమజానామప్యత్ర గ్రహణమ్ ॥ తథాచ గౌతమః ప్రతిలోమానామేవ ధర్మే అనధికారమాహ— ‘ప్రతిలోమాస్తు ధర్మహీనాః’ ౧ ఇతి॥

—॥ తేషాంపూర్వఃపూర్వోజన్మతశ్శ్రేయాన్ ॥౫॥—

జన్మతఇతివచనాత్ సద్వృత్తాదపిశూద్రాత్ వైశ్యోబ్రాహ్మణోపి శ్రేయాన్ । ఏవంవైశ్యాత్ క్షత్రియః, క్షత్రియాద్బ్రాహ్మణః ॥

—॥ అశూద్రాణామదుష్టకర్మణాముపాయనం వేదాధ్యయనమగ్న్యాధేయంఫలవంతిచకర్మాణి॥౬॥—

శూద్రవర్జితానాం త్రయాణాం వర్ణానాం అదుష్టకర్మణాముపాయనాదయోధర్మాః । ఉపాయనముపనయనం । నాత్రత్రైవర్ణికానాముపనయనాదీని విధీయంతే, (ప్రా)ప్తత్వాత్ । నాపిశూద్రాణాం ప్రతిషిధ్యంతే, (ప్రా)ప్త్యభావాత్ । తథాహిఉపనయనం తావత్ గృహ్యే ‘గర్భాష్టమేషుబ్రాహ్మణమ్’ ౨ ఇత్యాదినాత్రైవర్ణికానామేవ విహితమ్, ఇహాపి తత్రైవవిధాస్యతే । అధ్యయనమపి ‘ఉపేతస్యాచార్యకులే బ్రహ్మచారివాసః’ ౩ ఇత్యారభ్యవిధానాదనుపనీతస్య శూద్రస్యాప్రాప్తమేవ ॥ కించ—‘శ్మశానవచ్ఛూద్రపతితౌ’ ౪ ఇత్యధ్యయనప్రతిషేధప్రకరణే వక్ష్యతే । తతశ్చ యస్య సమీపేపినాధ్యేయం సకథంస్వయమధ్యేతుమర్హతి । అగ్న్యాధేయమపి‘వసంతే బ్రాహ్మణః’ ౫ ఇత్యాదినా త్రైవర్ణికానామేవ విహితమ్ ॥ ఫలవంతిచాగ్నిహోత్రాదీనికర్మాణి ‘సత్రయాణాంవర్ణానాం’ ౬ ఇత్యుక్తత్వాత్ త్రైవర్ణికానామేవనియతాని, విద్యాగ్న్యభావాచ్చ శూద్రాణామప్రసక్తాని । ఉక్తోవిద్యాగ్న్యభావః। తస్మాద్దుష్టకర్మప్రతిషేధార్థం, సూత్రం, యథాశాస్త్రాన్తరే, ‘ద్విజాతికర్మ

---

౧ గౌ.ధ.౪,౨౫, ॥ ౨ ఆప,గృ,౧౦,౨. ౩ ఆప.ధ-౧,౨,౧౧
౪ ఆప,ధ,౧,౯,౯, ౫ ఆప,శ్రౌ,౫,౩,౧౮, ౬ ఆప,ప,౧,౨

భ్యో హానిః పతనం' ౧ ఇతి । అప్రతిషేధే తు దుష్టకర్మణామప్యధికారో భవత్యేవ, 'ఫలవంతి చ కర్మాణీ'త్యభిధానాత్, క్రియత ఇతి కర్మేతి నిర్వచనాత్ 'ప్రాగుపనయనాత్కామచారవాదభక్షః' ౨ ఇతి గౌతమస్మరణం బ్రహ్మహత్యాదిమహాపాతకవ్యతిరిక్తవిషయమిత్యనుపేతస్యాపి దుష్టకర్మత్వసంభవాదదుష్టకర్మణామిత్యుక్తమ్ । శూద్రప్రతిషేధస్తు ప్రాప్తానువాదః ॥

యథా బ్రాహ్మణాదీనాముపనయనాదయో ధర్మాః ప్రధానభూతాః తాదృశం శూద్రస్య ధర్మమాహ—

శుశ్రూషా శూద్రస్యేతరేషాం వర్ణానామ్ ॥౭॥

ఇతరేషాం బ్రాహ్మణాదీనాం వర్ణానాం యా శుశ్రూషా సా శూద్రస్య పరమో ధర్మః ॥

తత్ర విశేషమాహ—

పూర్వస్మిన్పూర్వస్మిన్వర్ణే నిశ్శ్రేయసం భూయః ॥౮॥

సర్వప్రకారం కృతాయా వైశ్యశుశ్రూషాయా మాత్రయాపి కృతా క్షత్రియశుశ్రూషా బహుతరం ఫలం సాధయతి । ఏవం క్షత్రియశుశ్రూషాయా అపి బ్రాహ్మణశుశ్రూషా ॥

'ఉపనయనం వేదాధ్యయనం' ఇత్యాది యదుక్తం అస్మిన్క్రమే ఉపనయనే విశేషమాహ—

ఉపనయనం విద్యార్థస్య శ్రుతితస్సంస్కారః ॥౯॥

విద్యయా అర్థః ప్రయోజనం యస్య స విద్యార్థః । తస్యాయం శ్రుతివిహితస్సంస్కారః । ఉపనయనం నామ విద్యార్థస్యేతి వచనాన్మూకాదేర్న భవతి । తథా చ శంఖలిఖితౌ 'నోన్మత్తమూకాంత్సంస్కుర్యాత్' ఇతి । లింగస్యావివక్షితత్వాత్ స్త్రియా అపి న భవతి, యద్యపి తస్యాః 'అగ్నే గృహపతే' ౩ ఇత్యాదికయా విద్యయా అర్థః శ్రు

---

౧ గౌ, ధ, ౨౧, ౪ ౨ గౌ-ధ, ౨, ౧ ౩ తై, సం, ౧, ౫, ౬

తితఇతివచనంతదతిక్రమేశ్రోత్రాతిక్రమప్రాయశ్చిత్తప్రాప్త్యర్థం ॥

అనేకవేదాధ్యాయినాం వేదవ్రతవదుపనయనమపి ప్రతివేదం భేదేన కర్తవ్యమితి ప్రాప్తేఉచ్యతే—

సర్వేభ్యోవైవేదేభ్యస్సావిత్ర్యనూచ్య
తఇతిహిబ్రాహ్మణమ్ ॥౧౦॥

త్రిభ్యఏవతువేదేభ్యః పాదంపాదమదూదుహత్ ।
తదిత్యృచోఽస్యాస్సావిత్ర్యాః పరమేష్ఠీప్రజాపతిః ౧

ఇతిమనువచనమ్ । తతశ్చ ఉపనయనే యత్సావిత్ర్యనువచనం తన్ముఖేన సర్వేవేదాఅనూక్తాభవంతీత్యగృహ్యమాణవిశేషత్వాత్ ఏకమేవోపనయనం సర్వార్థమితి । అస్మిన్నర్థే ప్రమాణమపిభవతి, బ్రాహ్మణమితిహివాచాపఠితం । ఆథర్వణస్యతువేదస్యపృథగుపనయనంకర్తవ్యమ్ । తథాచ తత్రైవశ్రుతిః— 'నాన్యత్రసంస్కృతో భృగ్వంగిరసోఽధీయీత' ఇతి ॥

అవిద్వాన్నేవోపనేతాభిగమ్యఇతి విధాతుమవిదుషోనిందామాహ ॥

తమసోవాఏషతమఃప్రవిశతి యమవిద్వా
నుపనయతెయశ్చావిద్వానితిహిబ్రాహ్మణం॥౧౧॥

యథాకశ్చిత్తమసస్సకాశాత్తమ ఏవప్రవిష్టోనకించజ్జానాతి ఏవమేవైషః యంమాణవకమవిద్వానుపనయతె । తథాయశ్చావిద్వాన్ । ఉపనయతె ఇత్యపేక్షతె । యశ్చ స్వయమవిద్వాన్సన్నుపనయతే సోఽపి తమసఏవ తమఃప్రవిశతి । అస్మిన్నర్థేబ్రాహ్మణంభవతి॥

కీదృశస్తర్హ్యుపనేతాభిగమ్యః? తత్రాహ—

తస్మిన్నభిజనవిద్యాసముదేతగ్ంసమాహితగ్ం
సగ్ంస్కర్తారమీప్సేత్॥౧౨॥

అవిచ్ఛిన్నవేదవేదిసంబంధే జన్మాభిజనః । షడ్భిరంగైస్సహాయ

౧ మనుస్మృ ౨,౭౭.

థానదక్షజ్ఞా నపర్యంతమధీతో వేదో విద్యా । సర్వా సంభవే వేదఏవ వా । తస్మిన్నుపనయనేకర్తవ్యే తాభ్యామభిజనవిద్యాభ్యాం సముదేతం సంపన్నం సమాహితం విహిత ప్రతిషిద్ధేషవహితమనసం సంస్కర్తారమాచార్యమీప్సేత్ । ఇచ్ఛయాకరణంలక్ష్యతే, అప్నుయాత్ అభిగచ్ఛేదితి ॥

శ్లో॥ తస్మిగ్ంశ్చైనవిద్యాకర్తానమవిప్రతిపన్నో ధర్మేభ్యః ॥౧౩॥ శ్లో॥

తస్మిన్నేవోపనేతరివిద్యాకర్త విద్యాగ్రహణం కర్తవ్యం ఆంతం ఆసమాప్తేః, అవిప్రతిపన్నోధర్మేభ్యః యద్యసావాచార్యోధర్మేభ్యః ప్రచ్యుతోనభవతి । ప్రచ్యుతేతు తస్మిన్నసంపర్కాన్న్యస్మా అన్యతోపివిద్యాకర్తభవత్యేవ ॥ *

ఆచార్యశబ్దం నిరాహ—

శ్లో॥ యస్మాద్ధర్మానాచినోతి సఆచార్యః ॥౧౪॥ శ్లో॥

యస్మాత్పురుషాదయంమాణవకోధర్మానాచినోతి ఆత్మనః ప్రచినోతి శిక్షతే సఆచార్యః । ' అప్యక్షరసామ్యాన్నిబ్రూయాత్ ' ౧ ఇతి చ కారమాత్రేణ్ణాదంనిర్వచనం । అనేన ప్రకారేణ మాణవకమాచార్యశ్చాచారాన్ శిక్షయేదిత్యుక్తంభవతి ॥

శ్లో॥ తమ్మైనద్రుహ్యేత్కదాచన ॥౧౫॥ శ్లో॥

* యేషాంచాచార్య కరణవిధిప్రయుక్తమధ్యయనం తేషామేతన్నోపపద్యతే । కథం? ఉపనీయాధ్యాపనేనాచార్యకంభావయేదితి । సకృదుపనీతస్య మాణవకస్య నపునరుపయన సంస్కారస్సంభవతి, తతః కథమన్యోధ్యాపయేదేనం । ఏతేనమధ్యే ఆచార్యమరణే మాణవకస్య తదనంతర మధ్యయనం నాచార్యాంతరాత్సంభవతీతి ద్రష్టవ్యం,

ఇత్యయం గ్రన్థః కేషుచిత్పుస్తకేషూపలభ్యమానః ప్రక్షిప్తఇవభవతి

౧ నిరుక్తే-౨-౧,౧,

ఏవంభూతాయాచార్యాయ కదాచన కదాచిదపి నద్రుహ్యేత్, తద్విషయమపకారంనకుర్యాత్ ॥

కస్మాదిత్యతఆహ—

॥ సహివిద్యాతస్తంజనయతి॥౧౬॥

సహి ఆచార్యస్తంమాణవకం విద్యాతోఽజనయతి, యథాపితామాతృతః ।

'తత్రాస్య మాతా సావిత్రీ పితా త్వాచార్య ఉచ్యతే ౧ ।'

ఇతిశాస్త్రాన్తరమ్ ॥

॥ తచ్ఛ్రేష్ఠంజన్మ ॥౧౭॥

తద్విద్యాతో జన్మ శ్రేష్ఠం ప్రశస్తతరమమ్, అభ్యుదయనిశ్శ్రేయసహేతుభూతత్వాత్ ॥

మాతాపితృభ్యామాచార్యశ్శ్రేష్ఠ ఇత్యాహ—

॥ శరీరమేవమాతాపితరౌజనయతః॥౧౮॥

మాతాపితరౌ శరీరమేవ కాష్ఠకుడ్యాదిసమం జనయతః ! ఆచార్యస్తు సర్వపురుషార్థక్షమం రూపంజనయతీతి । 'ఆచార్యః శ్రేష్ఠో గురూణామ్' ౨ ఇతి గౌతమః ॥

॥ వసన్తే బ్రాహ్మణముపనయీత గ్రీష్మే రాజన్యం శరది వైశ్యం గర్భాష్టమేషు బ్రాహ్మణం గర్భైకాదశేషు రాజన్యం గర్భద్వాదశేషు వైశ్యం ॥౧౯॥

'వసన్తే బ్రాహ్మణం' ఇత్యాదిగృహ్యే గతం ౩ ॥ *

॥ అథకామ్యాని ॥౨౦॥

కామనిమిత్తాన్యుపనయనాని వక్ష్యన్తే—

---

౧ మ, స్మృ, ౨,౧౭౦, ౨ గౌ, ధ, ౨,౫౦ ౩ ఆప, గృ, ౧౦,౪,

* 'గృహ్యఏవోక్తానాం పునర్వచనమస్మదీయానాం శాస్త్రాన్తరోక్తకాలవిధిమాభూదితి' ఇత్యధికఃపాఠః క. పుస్తకే దృశ్యతే ॥

సప్తమే బ్రహ్మవర్చసకామమ్ ॥ ౧౧ ॥

అష్టమ ఆయుష్కామమ్ ॥ ౧౨ ॥

నవమే తేజస్కామమ్ ॥ ౧౩ ॥

దశమేఽన్నాద్యకామమ్ ॥ ౧౪ ॥

ఏకాదశ ఇంద్రియకామమ్ ॥ ౧౫ ॥

ద్వాదశే పశుకామమ్ ॥ ౧౬ ॥

ఏతాని షట్సూత్రాణి స్పష్టార్థాని। సర్వత్రోపనయీతేత్యపేక్ష్యతే ॥ 'ఆచార్యాధీనస్స్యాత్' ఇత్యాదీని యాని బ్రహ్మచారివ్రతాని వక్ష్యంతే తేష్వసమర్థానాం కుమారాణాం వర్ణక్రమేణానుకల్పమాహ—

ఆషోడశాద్బ్రాహ్మణస్యానాత్యయ ఆద్వావిగ్ంశాత్క్షత్రియస్యాచతుర్విగ్ంశాద్వైశ్యస్య యథా వ్రతేషు సమర్థస్స్యుర్యాని వక్ష్యామః ॥ ౧౭ ॥

ఆకారోఽభివిధౌ । అత్యయోఽతిక్రమః, సావిత్ర్యాః, యాదృచ్ఛికో దీర్ఘః । ఆఙో వా ప్రశ్లేషః । బ్రాహ్మణాదుపనయనకాలస్యేతి గమ్యతే। యథావ్రతేషు సమర్థస్స్యుః తథా ఏతావాన్కాలః ప్రతీక్ష్యః । పూర్వమేవతుసామర్థ్యే సతి అష్టవర్షాద్యతిక్రమే వక్ష్యమాణంప్రాయశ్చిత్తమేవభవతి । ఏవం షోడశాద్యూర్ధ్వం కియంతంచిత్కాలమసమర్థానాం పశ్చాత్సామర్థ్యే సతి ప్రాయశ్చిత్తం భవత్యేవ।

తదిదానీం ప్రాయశ్చిత్తమాహ—

అతిక్రాంతే సావిత్ర్యాః కాల ఋతుం త్రైవిద్యకం బ్రహ్మచర్యం చరేత్ ॥ ౧౮ ॥

యస్య యః సావిత్ర్యాః కాల ఉక్తః తదతిక్రమే త్రైవిద్యకం, త్ర్యవయవా విద్యా త్రివిద్యా, తామధీయతే త్రైవిద్యాః, తేషామిదం త్రైవిద్యకమ్ । 'చరణాద్ధర్మామ్నాయయోః' ఇతి వుఞ్ । ఏవం

ఘాతం బ్రహ్మచర్యమగ్నిపరిచర్యామధ్యయనం గురుశుశ్రూషామితి పరిహాప్య సకలం బ్రహ్మచారిధర్మంచరేత్ । కియంతంకాలం? ఋతుమ్ । 'కాలాధ్వనోః' ఇతి ద్వితీయా । ఋతుమితివచనాదృత్వారంభే ప్రాయశ్చిత్తారంభమిచ్ఛంతి ॥

అథోపనయనమ్ ॥ ౨౯ ॥

ఏవంచరితవ్రతఉపనేతవ్యః ॥

తతస్సంవత్సరముదకోపస్పర్శనమ్ ॥౩౦॥

తత ఉపనయనాదారభ్య సంవత్సరముదకోపస్పర్శనం స్నానం కర్తవ్యమ్ । శక్తస్య త్రిషవణం స్నానమ్, అన్యస్య యథాశక్తి ॥

అథాధ్యాప్యః ॥౩౧॥

ఏవంచరితవ్రతః పశ్చాదధ్యాప్యః ॥

ఉభయస్యపితా పితామహఇత్యనుపేతౌ స్యాతాం తే బ్రహ్మహసంస్తుతాః ॥౩౨॥

యస్యమాణవకస్య పితాపితామహశ్చానుపేతౌ స్యాతాం స్వయంచ, తే తథావిధాస్త్రయో మాణవకాస్తే బ్రహ్మహసంస్తుతాః బ్రహ్మహణ ఇత్యేవం కీర్తితా బ్రహ్మవాదిభిః । అతస్మిన్ సచ్ఛబ్దస్సద్ధర్మప్రాప్త్యర్థః । ఏవంచ 'శ్మశానవచ్ఛూద్రపతితౌ' ౧ ఇత్యధ్యయనప్రతిషేధ ప్రకరణే వక్ష్యతే । తతశ్చ యథా బ్రహ్మఘ్నసమీపే నాధ్యేతవ్యం ఏవమేషామపీతి ॥

తేషామభ్యాగమనం భోజనంవివాహమితిచవర్జయేత్ ॥౩౩॥

తేషామేతేషామభ్యాగమనమాభిముఖ్యేన గమనం మాతాపితృపుత్రదారశరీరరక్షణార్థమపి వర్జయేత్, యద్యపిసర్వతోరక్షా ప్రతిగ్రాహ్యేతి వక్ష్యతే । భోజనముద్ధృతమపి వర్జయేత్; 'అపిదు

---

౧ ఆప.ధ.౧.౯.౯.

పతితకారిణః ' ఇతిసత్యపి వచనే । వివాహంచవర్జయేత్, యద్యపి ' స్త్రీరత్నం దుష్కులాదపి ' ౧ ఇతిమానవస్మరణమ్ ॥

॥ తేషామిచ్ఛతాం [illegible] ॥

ఇచ్ఛతామితి వచనాత్ [illegible] ॥

॥ యథాప్రథమేతిక్రమ [illegible] ॥

యథాప్రథమేతిక్రమే [illegible] కాలః, ఏవమ [illegible] తిక్రమే సంవత్సరః కాలః ॥

॥ అథ [illegible] ॥౩౬॥ [illegible] గతే ॥

॥ ఇతి ప్రథమఖండః ॥

॥ [illegible] ॥౧॥

యది [illegible] । [illegible] తావ్వా । [illegible] ॥

అథోదకస్పర్శనకాలః —

॥ స ప్రథమః [illegible] ఇత్యేతాభిర్యజుష్పవిత్రేణ సామపవిత్రేణాఙ్గిరసేనేతి ॥౨॥

పవమానః [illegible] । ' యదన్తి యచ్చ దూరకే భయం విన్దతి మామిహ ' ౨ ఇత్యేతాభిః ఋగ్భిః । యజుష్పవిత్రేణ ' ఆపో అస్మాన్మాతరః శుంధయన్తు ' ౩ ఇత్యనేన । సామపవిత్రేణ ' కయానశ్చిత్ర ఆభువత్ ' ౪ ఇతి [illegible] వామదేవ్యేనసామ్నా । ఆఙ్గిరసేన ' హంసశ్శుచిషత్ ' ౫ ఇత్యనేన । ఏ

౧ మనుస్మృ. ౨ అ౩౮. ౨ ఋ, స౦,౯,౬౭,౨౧ ౩ తై,స౦,౧,౨,౧
౪ ఋ-స౦,౪-౩౧,౧ ౫ తై,స౦,౧,౮,౧౪

తైరంజలినా శిరస్యపో నిషించేత్ ॥

అపి వా వ్యాహృతిభిరేవ ॥౩॥

పూర్వైర్వా సహ వ్యాహృతీనాం వికల్పః ॥

అథాధ్యాప్యః ॥౪॥

గతమ్ ॥

'అథ యస్య పితా పితామహః' ఇత్యుపక్రమే యస్యేత్యేకవచనం, అన్తేపి 'అథాధ్యాప్యః' ఇతి, మధ్యే తు 'తే బ్రహ్మహసంస్తుతాః' 'తేషామభ్యాగమనం' 'తేషామిచ్ఛతాం ప్రాయశ్చిత్తమ్' ఇతి బహువచనం। తత్రోపక్రమోపసంహారయోరనురోధేన మాణవకస్యైవ ప్రాయశ్చిత్తముపనయనమధ్యాపనంచ। బహువచనం తు తథావిధమాణవక బహుత్వాపేక్షయేత్యవోచామ ॥

అథ యస్య ప్రపితామహాదినానుస్మర్యత ఉపనయనం తే శ్మశానసంస్తుతాః ॥౫॥

ప్రపితామహాది ప్రపితామహాదారభ్య, ప్రపితామహః పితామహః పితా స్వయంచ యథాకాలమతీతే తథావిధమాణవకాః శ్మశానసంస్తుతాః। తేన 'శ్మశానే సర్వతశ్శమ్యాప్రాసాత్' * ఇత్యధ్యయననిషేధ ఏషామపి సన్నిధౌ భవతి ॥

తేషామభ్యాగమనం భోజనం వివాహమితి చ వర్జయేత్తేషామిచ్ఛతాం ప్రాయశ్చిత్తం ద్వాదశవర్షాణి త్రైవిద్యకం బ్రహ్మచర్యంచరేదథోపనయనం తత ఉదకోపస్పర్శనం పావమాన్యాదిభిః ॥౬॥

గతం। పావమాన్యాదిభిరిత్యనేనైవ 'ప్రతిపూరుషం సంఖ్యాయ సంవత్సరాన్' ఇత్యేతదపి ద్రష్టవ్యం ॥

---

* ఆప,ధ,౩,౯,౬

అథగృహమేధోపదేశనం ॥౭॥

గృహమేధో గృహ్యశాస్త్రం గృహస్థధర్మో వా ॥

నాధ్యాపనం ॥౮॥

నాధ్యాపనం కృత్స్నస్య వేదస్య, కింతు గృహ్యమన్త్రాణామేవ॥

తతో యో నివర్తతే తస్య సగ్ంస్కారో యథాప్రథమేతిక్రమే ॥౯॥

తత ఏవం కృతప్రాయశ్చిత్తాద్గృహస్థీభూతాద్యో నివర్తతే ఉత్పద్యతే తస్యోపనయనసంస్కారః కర్తవ్యః । కథం? యథాప్రథమేతిక్రమే, ఋతుం త్రైవిద్యకం బ్రహ్మచర్యం చరిత్వేత్యర్థః॥

తత ఊర్ధ్వం ప్రకృతివత్ ॥౧౦॥

తతస్తు యో నిర్వర్తతే తస్య ప్రకృతివత్ యథాప్రాప్తముపనయనం కర్తవ్యమితి । యస్య తు ప్రపితామహస్య పితురారభ్య నానుస్మర్యతే ఉపనయనం తస్య ప్రాయశ్చిత్తం నోక్తం, ధర్మజ్ఞైస్తూహితవ్యం । ఏవం తతః పూర్వేష్వపి నిరూపితముపనయనం ॥

అథాధ్యయనవిధిః—

ఉపేతస్యాచార్యకులే బ్రహ్మచారివాసః ॥౧౧॥

ఏవం యథావిధ్యుపేతస్య బ్రహ్మచారిణస్సత ఆచార్యకులే బ్రహ్మచారివాసో భవతి । బ్రహ్మ వేదస్తదర్థం వ్రతం చరతీతి బ్రహ్మచారీ । అధ్యయనాంగాని వ్రతాని చరతా ఆచార్యకులే వస్తవ్యమిత్యుక్తం భవతి

తత్ర కాలః—

అష్టాచత్వారిగ్ంశద్వర్షాణి ॥౧౨॥

చతుర్ణాం వేదానామధ్యయనకాల ఏషోఽష్టాచత్వారింశద్వర్షాణి, ప్రతివేదం ద్వాదశ॥

పాదూనం ॥౧౩॥

స ఏష కాలః పాదూనం వా ప్రత్యేతవ్యః । పాదేనోనం పా

దూనం । పరరూపం కృతం స్యాత్ । షట్త్రింశద్వర్షాణి, ప్రతివేదం నవ

అర్ధేన ॥౧౪॥

ఊనమిత్యుపసమస్తమపేక్షతే । చతుర్వింశతివర్షాణి, ప్రతివేదం షట్ ॥

త్రిభిర్వా ॥౧౫॥

పాదైరూనమితి ప్రకరణాద్గమ్యతే । ద్వాదశవర్షాణి- ప్రతివేదం త్రీణి ॥

ద్వాదశావరార్ధ్యం ॥౧౬॥

అవరార్ధ్యశబ్దోఽవరమాత్రేత్యేతస్మిన్నర్థే వర్తతే । ద్వాదశ వర్షాణ్యవరమాత్రా యథా భవతి తథా బ్రహ్మచారిణా గురుకులే వస్తవ్యం । పూర్వైరేవ సిద్ధే, యో బ్రహ్మచారీ అతిమేధావితయా చతురో వేదానితోఽల్పీయసా కాలేన గృహ్ణాతి తేనాప్యేతావంతం కాలం గురుకులే వస్తవ్యం । విద్యయా స్నాతీత్యస్మిన్ పక్షే నాతిత్వరితేన స్నాతవ్యమిత్యేవమర్థమిదమారభ్యతే । ఏతేనైకస్య వేదస్య త్రీణి వర్షాణి బ్రహ్మచర్యమవశ్యంభావీత్యయమర్థస్సిద్ధః ౧ । మనురప్యాహ—

షట్త్రింశదాబ్దికం చర్యం గురౌ త్రైవిద్యకం వ్రతం ।
తదర్ధికం పాదికం వా గ్రహణాంతికమేవ వా ॥ ౨ ఇతి ।

త్రయాణాం వేదానాం షట్త్రింశత్, ఏకైకస్య ద్వాదశ । తదర్ధికం త్రయాణామష్టాదశ, ఏకైకస్య షట్ । పాదికం వా, త్రయాణాం నవ, ఏకైకస్య త్రీణి । గ్రహణాంతికమేవ వేత్యేకైకస్య త్రిభ్య ఊర్ధ్వమనియమః, న ప్రాగిత్యర్థో ద్రష్టవ్యః ॥

న బ్రహ్మచారిణో విద్యార్థస్య పరోపవాసోఽస్తి ॥౧౭॥

బ్రహ్మచారివిద్యార్థశబ్దయోరర్థ ఉక్తః । యో బ్రహ్మచారీ విద్యార్థో భవతి తేన దివసమాత్రమపి పరస్య సమీపే న వస్తవ్యం । ఆ

---

౧ ఘ-ర్థాత్సిద్ధం ౨ మను స్మృ, ౩, ౧,

చార్యసమీపఏవ వస్తవ్యమిత్యుక్తంభవతి । విద్యార్థస్యేతివచనాన్నైష్ఠికస్య కదాచిదన్యత్ర వాసేఽపి నదోషః । యద్వా- భోజన నివృత్తిరేవోపవాసః, పరలోకార్థ ఉపవాసః పరోపవాసః । సవిద్యార్థస్యనభవతి, నైష్ఠికస్యనదోషఇతి । అత్రపక్షే ‘ ఆహితాగ్నిరనడ్వాంశ్చ బ్రహ్మచారీచ ’ ౧ ఇత్యాది విద్యార్థిబ్రహ్మచారివిషయం॥

అథబ్రహ్మచర్యవిధిః ॥౧౮॥

బ్రహ్మవేదః, తదర్థంయద్వ్రతం చరితవ్యం తద్బ్రహ్మచర్యం,తదధిక్రియతే ॥

ఆచార్యాధీనస్స్యాదన్యత్ర పతనీయేభ్యః॥౧౯॥

‘ ఆచార్యాధీనోభవ ’ ఇత్యుపనయనాంతే యత్సంశాసనంతత్సిద్ధేవాచార్యాధీనతానూద్యతే ‘ అన్యత్ర పతనీయేభ్యః ’ ఇతి విశేషంవక్ష్యామీతి । పతనీయఇతికరణకృత్ప్రత్యయః । అస్మదరాతింబ్రాహ్మణం వ్యాపాదయేత్యాచార్యేణ చోదితోఽప్యేవమాదినకుర్యాదితి ॥

హితకారీగురోరప్రతిలోమయన్వాచా॥౨౦॥

ఆచార్యేణ ప్రయుక్తోఽప్యప్రయుక్తోఽపి తస్మైహితమేవకుర్యాత్ వాచాప్రాతికూల్యమకుర్వన్ ॥

అధాసనశాయీ ॥౨౧॥

శయనంశాయః । ‘ కృత్యల్యుటోబహులం ’ ఇతి బహులవచనాద్ఘఞ్ । అధఆసనశాయాయస్య స అధాసనశాయీ । గురుసన్నిధావధఆసీత, అధశ్శయీతేత్యుక్తంభవతి । అధశ్శబ్దస్యసవర్ణదీర్ఘశ్ఛాన్దసః, అపపాఠోవా । తృణేషు సంస్తరేషు ౨ చాసనశయనే శిష్టాచారసిద్ధే ॥

నానుదేశ్యంభుంజీత ॥౨౨॥

అనుదేశ్యం శ్రాద్ధార్థముద్దిష్టం దేవతార్థంవోద్దిష్టంనభుంజీత ॥

---

౧ ఆప, ధ, ౨, ౯, ౧౩ ౨ ఘు-ప్రస్తరేషు

తథాక్షారలవణమధుమాంసాని ॥ ౨౩ ॥

నభుంజీతేత్యేవ । క్షారాదీనిగృహ్యే౧ గతాని ॥

అదివాస్వాపీ ॥ ౨౪ ॥

దివానసుప్యాత్ ॥

అగంధసేవీ ॥ ౨౫ ॥

చందనాదిగంధద్రవ్యాణి నసేవేత ॥

మైథునంనచరేత్ ॥ ౨౬ ॥

ఉపచారక్రియాకేళిస్స్పర్శోభూషణవాససాం ॥
ఏకశయ్యాసనంక్రీడాచుంబనాలింగనేతథా ॥

ఇత్యేవమాదేస్సర్వస్యోపలక్షణం ॥

ఉత్పన్నశ్లాఘః ॥ ౨౭ ॥

శ్లాఘా శోభా, సా ఉత్పన్నా యస్య స ఉత్పన్నశ్లాఘః, ఏవంభూతో భవేత్, మ్రక్షణాదినా ముఖాదికముజ్జ్వలితం నకుర్యాదితి ॥

అంగానినప్రక్షాళయీత ॥ ౨౮ ॥

వినాశిరసా సుఖార్థముష్ణాంబ్వాదినా శరీరంనప్రక్షాళయేత్ ॥

ప్రక్షాళయీతత్వశుచిలిప్తానిగురోరసందర్శే ॥ ౨౯ ॥

యానిమూత్రపురీషాద్యశుచిలిప్తాన్యంగానితానికామం మృద్వారిభిః ప్రక్షాళయేత్, యావద్గంధోలేపశ్చాపైతి । తదపి గురోరసందర్శే, యత్ర గురుర్నపశ్యతి తత్ర । ఆచార్యప్రకరణే గురుగ్రహణాత్పిత్రాదీనామపి గ్రహణం ॥

నాప్సుశ్లాఘమానస్స్నాయాత్ (యదిస్నాయాద్దండవత్ప్లవేత్) ॥ ౩౦ ॥

స్నానేప్రాప్తేనశ్లాఘమానస్స్నాయాత్, కింతు దండవత్ప్లవేత్ స్నానీయైర్ద్రవ్యైర్మలాపకర్షణంశ్లాఘా, క్రీడావా । అపరఆహ, అంగానినప్రక్షాళయీత ఇత్యాసమావర్తనాన్నిత్యస్నానస్యప్ర

---

౧ ఆప, గృ, ౧౧, ౨౦

తిషేధః. ' ప్రక్షాళయీతత్వాసువిలిప్తాని ' ఇతి నైమిత్తికస్నానవిధిః ' నాప్సుశ్లాఘమానస్స్నాయాత్ ' ఇతి తత్రైవశ్లాఘాప్రతిషేధఇతి

॥ జటిలః ॥౩౧॥

సర్వానేవ కేశాన్ జటాంకృత్వా బిభృయాత్ ॥

॥ శిఖాజటోవావాపయేదితరాన్ ॥౩౨॥

అథవాశిఖామేవజటాంకృత్వా ఇతరాన్కేశాన్వాపయేన్నాపితేన

॥ మౌంజీమేఖలాత్రివృద్బ్రాహ్మణస్య శక్తివిషయేదక్షిణావృత్తానామ్॥౩౩॥

ముంజానాంవికారోమౌంజీ । త్రివృత్త్రిగుణా । ఏవంభూతాబ్రాహ్మణస్య మేఖలాభవతి । సాశక్తివిషయేశక్త్యాసత్యాందక్షిణావృత్తానాం కర్తవ్యా । తద్ధితార్థేగుణభూతానామపిముంజానామేతద్విశేషణం।

॥ జ్యారాజన్యస్య ॥౩౪॥

స్పష్టమ్ ॥

॥ మౌంజీవాఽయోమిశ్రా॥౩౫॥

అథవాఽయోమిశ్రాక్వచిత్కాలాయసేన బద్ధామౌంజీమేఖలాభవతి రాజన్యస్య ॥

॥ ఆవీసూత్రంవైశ్యస్య ॥౩౬॥

అవిరూర్ణాయుః కంబళప్రకృతిః, తత్సంబంధినీయూర్ణాఆవీ, తత్కృతం సూత్రమావీసూత్రం, సామేఖలావైశ్యస్య భవతి ॥

॥ సైరీతామలీవేత్యేకే ॥౩౭॥

సైరీసీరవాహయోక్త్రరజ్జుః । తామలామూలోదకసంజ్ఞావృక్షః, తస్యత్వచాగ్రథితాతామలీ ॥

॥ పాలాశోదండోబ్రాహ్మణస్య నైయగ్రోధస్కంధజోఽవాజగ్రోరాజన్యస్య బాదరఔదుంబరోవా వైశ్యస్య వార్క్షోదండఇత్యవ

ర్ణసంయోగేనైకఉపదిశంతి ॥౩౮॥

గృహ్యే ౧ గతమ్॥

॥ వాసః ॥౩౯॥

వస్యతేకౌపీనమాచ్ఛాద్యతే యేనతద్వాసః ॥

తద్విశేషయతె—

॥ శాణీక్షౌమాజినాని॥౪౦॥

శణస్యవికారశ్శాణీపటీ । క్షుమాఅతసీ, తస్యావికారః క్షౌమః । శ్వేతపట్టాఖ్యోవాసావిశేషఇత్యన్యే । అజినం యస్య కస్యచిన్మేధ్యస్యపశోః । త్రీణ్యేతాని వర్ణానుపూర్వ్యేణవాసాంసి ॥

॥ కాషాయంచైకేవస్త్రముపదిశంతి ॥౪౧॥

ఏకే ఆచార్యాః వస్త్రంచ ధార్యముపదిశంతి । వస్త్రంచకార్పాసమ్; తచ్చకాషాయం కషాయేణరక్తం । బ్రాహ్మణస్యేత్యర్థాద్గమ్యతె, ఇతరయోస్తువక్ష్యమాణత్వాత్ ॥

॥ ఇతిద్వితీయఃఖండః ॥

॥ మాంజిష్ఠగ్ంరాజన్యస్య ॥౧॥

మంజిష్ఠయారక్తంమాంజిష్ఠమ్ ॥

॥ హారిద్రంవైశ్యస్య॥౨॥

హరిద్రయారక్తం హారిద్రం । ఏతాన్యుత్తరీయాణి ॥

॥ హారిణమైణేయంవాకృష్ణంబ్రాహ్మణస్య॥౩॥

‘బస్తాజినం’ ఇతి వక్ష్యమాణత్వాదిదంవ్యజినమితి గమ్యతె ।‘అజినముత్తరముత్తరయా’ ౨ ఇత్యుపనయనే యదజినంధార్యముక్తం తద్ధారిణం బ్రాహ్మణస్య । హరిణోమృగస్తస్య వికారోహారిణం । ఐణేయంవాకృష్ణం, ఏణీమృగీ, తస్యావికారఐణేయం । ‘ఏణ్యాఢఞ్’ ద్వివిధాఏణాః కృష్ణాశ్చ గౌరాశ్చ, అతోవిశేష్యతేకృష్ణమైణేయమితి

---

౧ ఆప-గృ-౧౧-౧౫-౧౬- ౨ ఆప-గృ-౧౦-౧౧

అస్మిన్పక్షే విశేషమాహా—

కృష్ణం చేదనుపస్తీర్ణాసనశాయీ స్యాత్ ॥౪॥

కృష్ణం చేద్బిభృయాన్నహారిణం, తతస్తస్మిన్నుపస్తీర్ణే నాసీత న చ శయీత । అయం తావదర్థః, శబ్దనిర్వాహస్తు 'అథాసనశాయీ'[౧] ఇత్యత్ర కృతః ॥

రౌరవం రాజన్యస్య ॥౫॥

రురుర్బిందుమాన్మృగః ॥

బస్తాజినం వైశ్యస్య ॥౬॥

బస్తశ్ఛాగః ॥

ఆవికం సార్వవర్ణికమ్ ॥౭॥

అవిరూర్ణాయుః, స ఏవావికః, తస్య చర్మ ఆవికం । తత్సర్వేషామేవ వర్ణానామ్ । అస్య హారిణాదిభిర్వికల్పః ॥

కమ్బలశ్చ ॥౮॥

అయమప్యావిక ఏవ ప్రావరణస్సర్వేషామ్ ॥

'కాషాయం చైకే వస్త్రముపదిశన్తి' ఇత్యారభ్య వాసాంస్యజినాని చ విహితాని । తత్ర కామవశేన విశేషమాహా—

బ్రహ్మవృద్ధిమిచ్ఛన్నజినాన్యేవ వసీత క్షత్రవృద్ధిమిచ్ఛన్వస్త్రాణ్యేవోభయవృద్ధిమిచ్ఛన్నుభయమితి హి బ్రాహ్మణమ్ ॥౯॥

బ్రహ్మవృద్ధిర్బ్రాహ్మణవృద్ధిః । క్షత్రవృద్ధిః క్షత్రియవృద్ధిః ॥

అథ స్వపక్షమాహా—

అజినం త్వేవోత్తరం ధారయేత్ ॥౧౦॥

ఉత్తరముత్తరీయమజినమేవ ధారయేత్

అనృత్తదర్శీ ॥౧౧॥

౧ ఆప.ధ.౧-౨-౨౧

హారదత్తకృతోజ్జ్వలాఖ్యవ్యాఖ్యాసహితే

నృత్తం న పశ్యేత్ ॥

సభాస్సమాజాగ్ంశ్చాగంతా ॥౧౨॥

ద్యూతాదిస్థానం సభా । ఉత్సవాదిషు సమవాయస్సమాజః । తాస్సభాస్సమాజాంశ్చ అగంతా తాచ్ఛీల్యేన న గచ్ఛేత్ । యదృచ్ఛాగమనేన దోషః ॥

అజనవాదశీలః ॥౧౩॥

జనవాదః పరివాదః లోకవార్తా వా, తచ్ఛీలో న స్యాత్ ॥

రహశ్శీలః ॥౧౪॥

సతి సంభవే రహశ్శీలస్స్యాత్ ॥

గురోరుదాచారేష్వకర్తా స్వైరికర్మాణి ॥౧౫॥

యేషు ప్రదేశేషు గురురుదాచరతి పౌనఃపున్యేన చరతి తేషు స్వైరికర్మాణి మైత్రప్రసాధనాదీని న కుర్యాత్ ॥

స్త్రీభిర్యావదర్థసంభాషీ ॥౧౬॥

స్త్రీభిస్సహ యావత్ప్రయోజనమేవ సంభాషేత, న ప్రసక్తానుప్రసక్తమతిచిరమ్ ॥

‘ బలవానింద్రియగ్రామో విద్వాంసమపి కర్షతి ’ ॥

ఇతి । అతిబాలాభిరతివృద్ధాభిశ్చ న దోషః ॥

మృదుః ॥౧౭॥

క్షమావాన్ ॥

శాంతః ॥౧౮॥

ఇంద్రియాణామసద్విషయే ప్రవృత్త్యభావశ్శమః, తద్వాన్ శాన్తః ॥

దాన్తః ॥౧౯॥

విహితేషు కర్మస్వగ్లానిర్దమః, తద్వాన్ ॥

హ్రీమాన్ । ౨౦ ॥

హ్రీర్లజ్జా తద్వాన్ ॥

దృఢధృతిః॥౨౧॥

లబ్ధేనష్టేమృతేవాధృతావేవావస్థితస్స్యాత్, న హృష్యేత్, నచవిషీదేత్ ॥

అగ్లాగ్ంస్నుః ॥౨౨॥

ఉత్సాహసంపన్నః । ' గ్లాజిస్థశ్చగ్స్నుః '౧ అత్రానుస్వార పాఠశ్ఛాందసః, అపపాఠోవా ॥

అక్రోధనః॥౨౩॥

నకస్మైచిదపి క్రుధ్యేత్ ॥

అనసూయః ॥౨౪॥

పరభాగ్యానుసంతాపోసూయా, తచ్ఛీలోనస్యాత్ ॥

సర్వంలాభమాహరన్గురవే సాయంప్రాతర మత్రేణభిక్షాచర్యంచరేద్భిక్షమాణోన్యత్రా పపాత్రేభ్యోభిశస్తాచ్చ ॥౨౫॥

అపపాత్రాః ప్రతిలోమజారజకాదయః । అపగతానిహితేషాం పాత్రాణిపాకాద్యర్థాని చతుర్భిర్వర్ణైస్సహ। అభిశస్తాస్వక్ష్య తి ' అథపతనీయాని '౧ ఇత్యాదినా । తానుభయాన్వర్జయిత్వాన్య త్రభిక్షేత । తత్రచ భిక్షమాణస్సర్వం లాభంయచ్ఛయావచ్చలబ్ధంగో హిరణ్యాది తత్సర్వమమాయయా .౨ గురవెఆహరేత్ । ఏవమహరహః కుర్వన్సాయంప్రాతరమత్రేణ నహస్తాదినా భిక్షాచర్యంభిక్షాచర ణంచరేత్ కుర్యాత్ । సాయంప్రాతరితి వచనాన్న సాయంగృహీ తైన ప్రాతరాశః, నాపి ప్రాతర్గృహీతెన సాయమాశః॥

అథభిక్షాప్రత్యాఖ్యానంనిందితుం బ్రాహ్మణమాఘుష్యతే—

స్త్రీణాంప్రత్యాచక్షాణానాగ్ం సమాహి తోబ్రహ్మచారీష్టందత్తగ్ంహుతంప్రజాం ప శూన్బ్రహ్మవర్చసమన్నాద్యంవృఙ్క్తే తస్మా

౧ ఆప. ధ. ౧-౨౧-౭ ౨ ఘ. థ—ర్వమాదాయ

దుహ వై బ్రహ్మచారిసంఘంచరంతంనప్రత్యాచ
క్షీతాపి హైష్వేవం విధఏవం వ్రతస్స్యాదితి హి
బ్రాహ్మణమ్ ॥౨౬॥

వ్యాఖ్యాతస్సమాహితః । సమాహితో బ్రహ్మచారీ యాభిస్త్రీభి
ర్భిక్షాం ప్రత్యాఖ్యాయతే తాసాం ప్రత్యాచక్షాణానా మిష్టం యాగేనా
ర్జితం ధర్మం, దత్తం దానేనార్జితం, హుతం దర్విహోమైశ్చ గా
ర్హస్త్యేనార్జితం, సర్వమేవధర్మం వృజ్క్తే ఆచ్ఛినత్తి । యస్మాదేవం
తస్మాద్బ్రహ్మచారిసంఘం చరంతంనప్రత్యాచక్షీత । ఉహవా ఇతి నిపా
తావా క్యాలంకారార్థాః । అపిహశబ్దౌ కదాచిదిత్యేవమర్థం ద్యోతయ
తః । ఏషుసంఘేషు తేషు బ్రహ్మచారిషు కదాచిదేవంవిధస్సమాహి
తః ఏవంవ్రతస్స్యాత్, 'అథబ్రహ్మచర్యవిధిః' ఇత్యారభ్య యానివ్ర
తాన్యుక్తాని తైస్తద్వాన్ బ్రహ్మచారీస్యాత్ । సంభావనాయాంలిఙ్
సంభవేత్ । తస్మాన్నప్రత్యాచక్షీతేత్యేవంబ్రాహ్మణంభవతీతి ॥

నానుమానేన భైక్షముచ్ఛిష్టంద్రుష్టశ్రుతాభ్యాంతు ॥౨౭॥

భిక్షాణాం సమూహో భైక్షం । న తల్లింగాభాసేనోచ్ఛిష్టం మంత
వ్యం, కింతుదృష్టశ్రుతాభ్యామేవ । దృష్టమాత్మనః ప్రత్యక్షం, శ్రుత
మాప్తోపదేశః, తాభ్యామేవతదుచ్ఛిష్టమవగంతవ్యం । అయమంశః
ప్రాప్తానువాదోఽపూర్వమంశం విధాతుం, యథా 'నానుపవషట్కృ
తోఽప్యవిపాకంశ్నవుపవషట్కుర్యాత్' ౧ ఇతి ॥

భవత్పూర్వయాబ్రాహ్మణోభిక్షేత ॥౨౮॥

బ్రాహ్మణో బ్రహ్మచారీ భవత్పూర్వయావాచా భిక్షేత భిక్షాం
యాచేత 'భవతి భిక్షాందేహి' ఇతి ॥

భవన్మధ్యయారాజన్యః ॥౨౯॥

'భిక్షాంభవతి దేహి' ఇతి రాజన్యోభిక్షేత ॥

---

౧ ఆప.శ్రౌ.౧౩-౧౪-౯-౧౧.

భవదంత్యయా వైశ్యః ॥3౦॥

'భిక్షాం దేహి భవతి' ఇతి ॥

'సర్వం లాభమాహరన్గురవే' ఇత్యుక్తం । అథాహృత్య కింకర్తవ్యమిత్యత ఆహ—

తత్సమాహృత్యోపనిధాయాచార్యాయ ప్రబ్రూయాత్ ॥3౧॥

తద్భైక్షం సమాహృత్య సమీపే నిధాయాచార్యాయ ప్రబ్రూయాదిదమిత్థమాహృతమితి ॥ ౧

తేన ప్రదిష్టం భుంజీత ॥ 3౨॥

తేనాచార్యేణ ప్రదిష్టం సౌమ్య త్వమేవ భుజ్క్ష్వేత్యుక్తం భుంజీత॥

విప్రవాసే గురోరాచార్యకులాయ ॥33॥

యది గురుర్విప్రోషితః అసన్నిహితస్స్యాత్తత ఆచార్యకులాయ ఆచార్యస్య యత్కులం భార్యాపుత్రాది తస్మై ప్రబ్రూయాత్ ॥

తైర్విప్రవాసే న్యేభ్యోపి శ్రోత్రియేభ్యః ॥3౪॥

తైస్సన్నికులైస్సహ గురోర్విప్రవాసే అన్యేభ్యోపి శ్రోత్రియేభ్యః ప్రబ్రూయాత్ । తైః ప్రదిష్టం భుంజీతేతి విపరిణామేనాన్వయః । గౌతమో ప్యాహ- 'అసన్నిధౌ తద్భార్యాపుత్రసబ్రహ్మచారిసద్భ్యః' ౨ఇతి

నాత్మప్రయోజనశ్చరేత్ ॥3౫॥

ఆత్మా ప్రయోజనం ప్రయోజకో యస్య స ఆత్మప్రయోజనః, ఏవంభూతో భిక్షాం న చరేత్, ఆత్మార్థం న చరేదిత్యర్థః । అస్య ప్రయోజనం యదా శ్రోత్రియా అపి న లభ్యంతే తదా 'ప్రోషితో భైక్షాదగ్నౌ కృత్వా భుంజీత' 3 ఇతి వక్ష్యమాణమప్రోషితేపి యథా స్యాదితి॥

భుక్త్వా స్వయమమత్రం ప్రక్షాళయీత ॥3౬॥

అమత్రం భోజనపాత్రం, భుక్త్వేతి సన్నిధానాత్ । తత్స్వయమేవ ప్రక్షాళయీత ప్రక్షాళయేత్ । భిక్షాపాత్రస్యత్వన్యేనాపి ప్రక్షాళ

౧ జ.చ-ఇమమర్థమాధత్తే నేతి. ౨ గౌ.౨-౪౦. 3 అప.ధ.౧-3-౪౨

నేన దోషః । ఉభయోరపి పాత్రయోర్గ్రహణమిత్యన్యే ॥

॥ నచోచ్ఛిష్టం కుర్యాత్ ॥౩౭॥

యావచ్ఛక్నోతి భోక్తుం తావదేవ భోజనపాత్రే కృత్వా భుంజీత ॥

॥ అశక్తౌ భూమౌ నిఖనేత్ ॥౩౮॥

భోజనే ప్రవృత్తో యది తావద్భోక్తుం నశక్నుయాత్ తదా భూమౌ నిఖనేత్ ॥

॥ అప్సు వా ప్రవేశయేత్ ॥౩౯॥

అప్సు ప్రక్షిపేత్ ॥

॥ ఆర్యాయ వా పర్యవదధ్యాత్ ॥౪౦॥

ఆర్యస్త్రైవర్ణికస్తస్మై అనుపనీతాయ పర్యవదధ్యాత్ సర్వమేకస్మిన్పాత్రే నిధాయ తత్సమీపే భూమౌ స్థాపయేత్ ॥

॥ అన్తర్ధినే వా శూద్రాయ ॥౪౧॥

అన్తర్ధానమన్తర్ధిః సోఽస్యాస్తీతి । వ్రీహ్యాదిత్వాదినిః । అన్తర్ధీ దాసః । అన్తర్హితం హితస్య శూద్రత్వం, ఆశౌచే మనుస్వామి తుల్యత్వాత్ । ప్రకరణాచ్చాచార్యస్యేతి గమ్యతే । ఆచార్యదాసాయ శూద్రాయ పర్యవదధ్యాత్ ॥

॥ ప్రోషితో భైక్షాదగ్నౌ కృత్వా భుంజీత ॥౪౨॥

యది శిష్య ఆత్మార్థమాచార్యార్థం వా ప్రోషితస్స్యాత్ తదా భైక్షాత్కించిదాదాయాగ్నౌ కృత్వా ప్రక్షిప్య శేషం భుంజీత శ్రోత్రియాణాం సద్భావేఽసద్భావే చ । 'అన్యేభ్యోఽపి శ్రోత్రియేభ్యః' ఇత్యేతత్ తత్ర న భవతి । యది స్యాత్ తత్రైవాయం బ్రూయాత్ 'తదభావేఽగ్నౌ కృత్వా భుంజీత' ఇతి । యద్యపి తత్రాచార్యస్య విప్రవాసః ప్రకృతః, తథాపి న్యాయసామ్యాచ్ఛిష్యస్యాపి విప్రవాసో భవిష్యతి ॥

అథ బ్రహ్మచారిణో యజ్ఞం సమ్పాదయితుం హవిరాదీని సంపాదయతి—

భైక్షగ్ంహవిషాసగ్స్తుతంతత్రాచార్యోదేవతార్థే॥౪౩॥

భైక్షం హవిషా హవిష్ట్వేన సంస్తుతం కీర్తితమ్ । తత్ర తస్మిన్ హవిషిఆచార్యోదేవతాస్థానే దేవతాకార్యే, తత్ప్రీత్యర్థత్వాత్తస్యేతి

ఆహవనీయార్థేచ ॥ ౪౪ ॥

తస్యజఠరాగ్నావహూయమానత్వాత్ ॥

తం భోజయిత్వా ॥౪౫॥

ఇతి తృతీయఃఖండః.

యదుచ్ఛిష్టంప్రాశ్నాతి ॥౧॥

అనువాదేపునస్సర్వత్రవిధిః కల్ప్యతే, తం భోజయేత్, భోజయిత్వాతస్యోచ్ఛిష్టం ప్రాశ్నీయాత్ । ప్రాశ్నాతీతి ఇకారోఽపహారశ్ఛాందసోవా, 'శాత్' ఇతిచుత్వప్రతిషేధాత్ ॥

హవిరుచ్ఛిష్టమేవతత్ ॥౨॥

ఇడాభక్షణాదిస్థానీయమిత్యర్థః ॥

యదన్యానిద్రవ్యాణియథాలాభముపహరతి దక్షిణాఏవతాః॥౩॥

యదన్యాని ద్రవ్యాణి గవాదీని భిక్షాచరణేలబ్ధాని సమిదాదీనిచ స్వయమాహృతాని యథాలాభముపహరతి దక్షిణాఏవతాః । దక్షిణాసామానాధికరణ్యాత్తాఇత్యుక్తమ్ ॥

సఏషబ్రహ్మచారిణోయజ్ఞోనిత్యప్రతతః ॥౪॥

సఏష ఏవంభూతోయజ్ఞోబ్రహ్మచారిణోనిత్యంప్రతాయతే, ఏవం కుర్వతా బ్రహ్మచారిణా యజ్ఞఏవనిత్యం క్రియతఇత్యర్థః ॥

నచాస్మై శ్రుతివిప్రతిషిద్ధముచ్ఛిష్టందద్యాత్ ॥౫॥

అస్మై శిష్యాయాచార్యశ్శ్రుతివిప్రతిషిద్ధం శాస్త్రప్రతిషిద్ధముచ్ఛిష్టంనదద్యాత్ కిమ్పునస్తత్?—

యథాక్షారలవణమధుమాగ్ంసానీతి ॥౬॥

యథేతివచనాత్, శ్రుతివిప్రతిషిద్ధమితి లక్షణతః ప్రతిషేధాచ్ఛ

క్షారాదిగ్రహణమేవం విధస్యోపలక్షణమ్ ॥

ఏతేనాన్యేనియమావ్యాఖ్యాతాః ॥౭॥

అభ్యంగశేషో గంధశేషో మాల్యశేష ఇత్యాదయో బ్రహ్మచారిణః ప్రతిషిద్ధాః ఆచార్యేణనదేయా ఇత్యుక్తం భవతి ॥

కేచిత్తు శ్రుతివిప్రతిషిద్ధమప్యాచార్యస్య శేష ముపభుంజానాదృశ్యన్తే పూర్వైఃపూర్వైః ఆచారః ప్రమాణమితివదంతః ।తాన్నిరాకరోతి

శ్రుతిర్హి బలీయస్యానుమానికాదాచారాత్ ॥౮॥

అనుమానాయప్రభవతీత్యానుమానికః । ఆచారాద్ధిశ్రుతిః స్మృతిర్వానుమీయతే । తస్మాదానుమానికాదాచారాత్ప్రత్యక్షాశ్రుతి బలీయసీ । తద్విరోధేనానుమాతుంశక్యతే, ' అనుమానమబాధితమ్ 'ఇతిన్యాయాత్ । ఏవంచబ్రువతాబ్రహ్మచారిణః క్షారలవణాదిప్రతిషేధః ప్రత్యక్షబ్రాహ్మణమూలఇతి దర్శితంభవతి । యద్యపి క్షారాదిప్రతిషేధశ్రుతేరుచ్ఛిష్ట వ్యతిరిక్తోవిషయస్సంభవతి, తథాపి సంకోచోపి తస్యాఅవిశేషప్రవృత్తాయా ఆనుమానికాదాచారాదయుక్తః ॥

నను పరస్పరవిరుద్ధా అపిశ్రుతయ ఉపలభ్యంతే, యథా ' గృహ్ణాతి ' ' నగృహ్ణాతి ' ఇతి । తత్కిమాచారాత్సంకోచికాశ్రుతిర్నానుమీయతే ? అతఆహ—

దృశ్యతేచాపిప్రవృత్తికారణం ॥ ౯ ।

స్యాదేవం యద్యయమాచారోఽగృహ్యమాణకారణస్స్యాత్ ।గృహ్యతే తు తత్రకారణమ్ ॥

కిం తత్!—

ప్రీతిర్హ్యుపలభ్యతే ॥౧౦॥

క్షారాదిభోజనే భుంజానస్య ప్రీతిర్హ్యుద్భవతి । తతశ్చయత్ర ప్రీత్యుపలబ్ధితః ప్రవృత్తిః న తత్ర శాస్త్రమస్తీతి న్యాయాత్ న సంకోచికా శ్రుతిరనుమీయతే ఇతి ॥

పితుర్జ్యేష్ఠస్య చ భ్రాతురుచ్ఛిష్టంభోక్తవ్యమ్ ॥౧౧॥

స్పష్టమ్ ॥

ధర్మవిప్రతిపత్తావభోజ్యమ్ ॥౧౨॥

యది తయోర్ధర్మాద్విప్రతిపత్తిరపాయో భవతి తతో నభోజ్యం । యద్వా— భుంజానస్య బ్రహ్మచారిణః యది ధర్మవిప్రతిషేధో భవతి మధుమాంసాది మిశ్రితత్వేన తతో నభోజ్యమితి ॥

సాయంప్రాతరుదకుమ్భమాహరేత్ ॥౧౩॥

ఆచార్యస్య స్నానపానాద్యర్థమ్ ॥

సదారణ్యాదేధానాహృత్యాధో నిదధ్యాత్ ॥౧౪॥

సదా ప్రత్యహమరణ్యాత్ న పిత్రాదిగృహాత్ ఏధాః కాష్ఠాని ఆచార్యగృహే పాకాద్యర్థమాహరేత్, ఆహృత్య చాధో నిదధ్యాత్ అధో నిధానం ఆచార్యస్య పుత్రాదిషు బాలేషు పతనశంకయా । అపర ఆహ—ఆత్మనస్సమిదాధానార్థమేధాహరణమితి । ఉక్తం హి గృహ్యే ' ఏవమన్యస్మిన్నపి సదారణ్యాదేధానాహృత్య ' * ॥ఇతి । తదనువాదేనాధో నిధానమత్ర విధీయతే దృష్టార్థమదృష్టార్థం వేతి

నాస్తమితే సమిద్ధారో గచ్ఛేత్ ॥౧౫॥

అస్తమితే ఆదిత్యే సమిధ ఆహర్తుం న గచ్ఛేత్, చోరవ్యాఘ్రాదిసంభవాత్ । సమిద్ధార ఇతి ' అణ్ కర్మణి చ ' ఇతి తుమర్థే అణ్ప్రత్యయః ॥

అగ్నిమిద్ధ్వా పరిసమూహ్య సమిధ ఆదధ్యాత్సాయంప్రాతర్యథోపదేశమ్ ॥౧౬॥

పరిసమూహనం పరితో మార్జనం । విప్రకీర్ణస్యాగ్నే రాశీకరణమిత్యన్యే । యథోపదేశం యథా గృహ్య ఉక్తం తథా సమిధ ఆదధ్యాత్ । గృహ్యవిహితమపి సమిదాధానం విధీయతే సర్వాచర

* । ఆప. గృ. ౧౧-౨౨.

ణార్థం, సాయం ప్రాతరిత్యాదికాన్వి శేషాన్వక్ష్యామీతిచ ॥

సాయమేవాగ్నిపూజేత్యేకే ॥౧౭॥

ఏకఆచార్యాస్సాయమేవాగ్నిపూజాం కార్యాన ప్రాతరితి మన్యన్తే

సమిద్ధమగ్నింపాణినా పరిసమూహేన్న సమూహన్యా ॥౧౮॥

సమిదాధానేన సమిద్ధమగ్నిం పాణినా పరిసమూహేత్, న సమూహన్యా। సమూహనీ సమ్మార్జనీ దర్భనిర్మితా వేదాకృతిః, ఆచారాత్ ॥

ప్రాక్తుయాథాకామీ ॥౧౯॥

ప్రాక్తుసమిదాధానాత్పరిసమూహనే యాథాకామీభవతి। యథాకామస్య భావో యాథాకామీ। ష్యఞ్, షిత్త్వాదీకారః ॥

నాగ్న్యుదకశేషేణవృథాకర్మాణికుర్వీతాచామేద్వా ॥౨౦॥

అగ్నిపరిచర్యాయాం పరిసమూహనే పరిషేచనేచ యదుపయుక్తముదకం తచ్ఛేషేణ వృథాకర్మాణి అదృష్టప్రయోజనరహితాని పంకప్రక్షాళనాదీనిన కుర్వీత, నాప్యాచామేత్। అవృథాకర్మత్వాదస్య పునఃప్రతిషేధః ॥

పాణిసంక్షుబ్ధేనోదకేనైకపాణ్యావర్జితేనచ నాచామేత్ ॥౨౧॥

పాణిసంక్షుబ్ధంకుంభాదిగతంయత్పాణినా సంక్షోభితం తేనోదకేన నాచామేత్। నేదం * తటాకాదిషు స్వయమాచమనే। యదా పర ఆచామయతి తదాఏకేన పాణినా యదావర్తితముదకం తేననాచామేత్, కింతూభాభ్యాం హస్తాభ్యాం కరకాది గృహీత్వాయదావర్జితం తేనాచామేత్। ఏవంచస్వయంవామహస్తేనావర్జితేనాపి నాచామేత్। అలాబుపాత్రేణ నాళికేరేణ వైణవేన చర్మమయేన [2] తామ్రమయేన వా పాత్రేణ స్వయమాచమన [3] మాచరంతిశిష్టాః॥

---

[1] క, ఘ, ఙ, డ-ఇదం. [2] ఘ-మృణ్మయేన. చ-చమరు(చమూరు?)మయేన. [3] 'స్వయం' ఇతి కేషుచిత్పుస్తకేషునాస్తి.

స్వప్నంచవర్జయేత్ ॥ ౨౨ ॥

పూర్వం ' అదివాస్వాపీ ' ౪ ఇత్యనేన దివాస్వాపః ప్రతిషిద్ధః । అనేనతు రాత్రావపి యావదాచార్యో నస్వపితి తావంతం కాలంస్వాపః ప్రతిషిద్ధ్యతే । స్వప్నకథనంచ వర్జయేదిత్యన్యే ॥

అథాహరహరాచార్యంగోపాయేద్ధర్మార్థయుక్తైఃకర్మభిః ॥ ౨౩ ॥

అథ స్వప్నస్య ప్రకృతత్వాత్స్వాపానన్తరం బ్రాహ్మేముహూర్తే ఉత్థాయేత్యర్థః । అహరహర్నిత్యమాచార్యంగోపాయేద్రక్షేత్ । కిం దండాదిగృహీత్వా ? నేత్యాహ—ధర్మార్థయుక్తైః కర్మభిః ధర్మయుక్తాని కర్మాణి సమిత్కుశపుష్పాహరణాదీని, అర్థయుక్తాని యుగ్యఘాసాహరణాదీని ॥

సగుప్త్వాసంవిశన్బ్రూయాద్ధర్మగోపాయ
మాజూగుపమహామితి ॥ ౨౪ ॥

సబ్రహ్మచారీ యావదుత్థానాదస్య యావచ్చసంవేశనాత్ ౨ ఏవమాచార్యం గుప్త్వాసంవిశేత్ శయనంభజేత్ ' ధర్మగోపాయమాజూగుపమహమ్ ' ఇతిమంత్రంబ్రూయాత్ । ధర్మంగోపాయతీతిధర్మగోపా యఆచార్యఃతమహమాజూగుపం ఆభిముఖ్యేనరక్షితవానస్మి, ఇదానీం తు సంవిశామీతి మన్త్రస్యార్థః । అపరఆహ—హేధర్మమాంగోపాయ రక్షయస్మాదహం ఆజుగుపమాచార్యమేతావంతం కాలమితి ॥

ప్రమాదాదాచార్యస్య బుద్ధిపూర్వంవా నియమాతిక్రమంరహసిబోధయేత్ ॥ ౨౫ ॥

ప్రమాదోఽనవధానం, ప్రమాదాద్బుద్ధిపూర్వం వాచార్యస్య యోనియమాతిక్రమః తం రహసి బోధయేత్, ఇత్థమయం నియమః పూజ్యపాదైరతిక్రమ్యత ఇతి ॥

---

౧ ౧-౨-౨౪.

౨ జ-అన్యాయ్యాదుత్థానాదాన్యాయ్యాచ్చ సంవేశనాత్.

అనివృత్తాస్స్వయం కర్మాణ్యారభేత ॥౨౮॥

యదిబాధితోప్యాచార్యస్తతో న నివర్తేత తతస్స్వయమేవ తస్య కర్తవ్యాని బ్రహ్మయజ్ఞాదీని కర్మాణి ఆరభేతకుర్యాత్ ॥

నివర్తయేద్వా ॥ ౨౯ ॥

ప్రసహ్యవాస్స్వయం నివర్తయేత్। పిత్రాదిభిర్వానివర్తయేత్

అథయః పూర్వోత్థాయీ జఘన్యసంవేశీ తమాహుర్నస్వపితీతి ॥ ౩౦॥

యఃపూర్వమాచార్యాదుత్తిష్ఠతి ప్రబుధ్యతి । జఘన్యశబ్దః పశ్చాదర్థే । జఘన్యం చ సంవిశతితం బ్రహ్మచారిణంన స్వపితీతిధర్మజ్ఞాఆహుః । ప్రయోజనం—ఉపనయనే ‘ మాసుషుప్థాః ’ ఇతిసంశాసనస్యాయమర్థః, న స్వాపస్యాత్యంతాభావఇతి। అథశబ్దశ్చ వాక్యోపక్రమే ॥

సయఏవం ప్రణిహితాత్మా బ్రహ్మచార్యత్రైవాస్య సర్వాణికర్మాణి ఫలవన్త్యవాప్తాని భవంతి యాన్యపిగృహమేధే ॥౩౧॥

‘ ఆచార్యాధీనస్యాత్ ’ ౧ ఇత్యారభ్య యస్యనియమాఉక్తాః స బ్రహ్మచారీ ఏవముక్తేన ప్రకారేణ ప్రణిహితాత్మా ప్రకర్షేణ నిహితఆచార్యకులె స్థాపిత ఆత్మాయేనసతథోక్తః । ప్రకర్షశ్చాఽఽన్తాత్తత్రైవ శరీరన్యాసః । వక్ష్యతి ‘ ఆచార్యకులెశరీరన్యాసః ’ ౨ ఇతి । అస్యైవంవిధస్య బ్రహ్మచారిణోత్రైవ బ్రహ్మచర్యాశ్రమే సర్వాణి కర్మాణిఫలవంతి జ్యోతిష్టోమాదీని కర్మాణ్యవాప్తానిభవంతి । తత్ఫలావాప్తిరేవ తదవాప్తిః । యాన్యపికర్మాణి గృహమేధేగృహ్యశాస్త్రే వివాహాదీన్యష్టకాంతాని తాన్యప్యవాప్తాని భవంతి । తదేతన్నైష్ఠికబ్రహ్మచారివిషయమిదంసూత్రమ్ ॥

౧—ఆప-ధ-౧-౨-౧౯ ౨—ఆప,ధ-౨-౨౧-౬

ఇతి చతుర్థఃఖండః

ఇతి శ్రీహరదత్తమిశ్రవిరచితాయా మాపస్తమ్బధర్మసూత్రవ్యాఖ్యాయా ముజ్జ్వలాయాం ప్రథమఃపటలః.

నియమేషుతపశ్శబ్దః ॥౧॥

'ఆచార్యాధీనస్స్యాత్' ౧ ఇత్యేవమాదయో యే నియమాః అస్మిన్బ్రహ్మచారిప్రకరణే నిర్దిష్టాః తపశ్శబ్దస్తేషు ద్రష్టవ్యః, న తు కృచ్ఛ్రాదిషు ॥

తదతిక్రమేవిద్యాకర్మ నిస్స్రవతి బ్రహ్మ సహాపత్యాదేతస్మాత్ ॥౨॥

తేషాం నియమానామతిక్రమే విద్యాకర్మ విద్యాగ్రహణం బ్రహ్మనిస్స్రవతి గృహీతం వేదంనిస్సారయతి । కుతః? ఏతస్మాన్నియమాతిక్రమేణాధ్యేతుఃపురుషాత్ । నకేవలాదేతస్మాత్, కింతర్హి? సహాపత్యాత్ । అపత్యేన సహావర్తత ఇతిసహాపత్యః । 'వోపసర్జనస్య' ఇతిసభావాభావే రూపమ् । అపత్యాదపి నిస్సారయతి । యద్యప్యపత్యం నియమాతిక్రమకారి నభవతి, తథాపిపితృదోషాదేవ తతోఽపి బ్రహ్మనిస్సారయతి నియమాతిక్రమేణ విద్యాగ్రహణం కుర్వతః పురుషాత్ సహాపత్యాద్గృహీతం బ్రహ్మనిస్స్రవతి, బ్రహ్మయజ్ఞాదిషుప్రయుజ్యమానమప్య కించిత్కరం భవతీత్యర్థో వివక్షితః స్రవతేశ్చ సకర్మకస్య ప్రయోగోభాష్యేదృష్టః, స్రవత్యుదకం కుండికేతి ॥

అపరఆహ—తదతిక్రమే నియమాతిక్రమే విద్యాకర్తవిద్యాగ్రహణం నకర్తవ్యం । కుతః! యతోనిస్స్రవతి బ్రహ్మనిస్సరతీత్యర్థః । శేషంసమానమితి ॥

విద్యాకర్మనిస్స్రవతి బ్రహ్మ చ నిస్స్రవతీత్యన్యే ॥

౧-ఆప,ధ,౧-౨-౧౯.

కుర్వీతేతి వా అధ్యాహారః । తదతిక్రమేణ విద్యాకర్మ కుర్వతో బ్రహ్మ నిస్స్రవతి ॥

న కేవలమకించిత్కరం నియమాతిక్రమేణ విద్యాగ్రహణం, ప్రత్యుతానర్థకారీత్యాహ—

కర్తపత్యమనాయుష్యంచ ॥౩॥

కర్తశబ్దేన శ్వభ్రాభిధాయినా నరకో లక్ష్యతే। పతత్యనేనేతి పత్యమ్ । ఏవంభూతం విద్యాగ్రహణం నరకపాతహేతుర్భవతి । అనాయుష్యంచ అనాయుష్కరంచ ॥

తస్మాదృషయోఽవరేషు న జాయంతే నియమాతిక్రమాత్ ॥౪॥

అతఏవావరేష్వర్వాచీనేషు కలియుగవర్తిషు ఋషయోనజాయన్తే మంత్రద్రష్టారో నభవంతి; నియమాతిక్రమస్యేదానీమవర్జనీయత్వాత్

కథంతర్హ్యద్యతనా అతిక్రామంతోపి నియమానల్పేనైవ యత్నేన చతురో వేదాన్గృహ్ణంతి ? యుగాంతరే సమ్యగనుష్ఠితస్య నియమకర్మణః ఫలశేషేణేత్యాహ—

శ్రుతర్షయస్తు భవంతి కేచిత్కర్మఫలశేషేణ పునస్సంభవే ॥౫॥

౧ పునస్సంభవః పునర్జన్మ ॥

అత్రోదాహరణమ్—

॥౬॥

శ్వేతకేతుస్స్వల్పేనైవ కాలేనచతురో వేదాన్జగ్రాహ । తథాచ ఛాన్దోగ్యం ' శ్వేతకేతుర్హారుణేయ ఆస తం హ పితోవాచ శ్వేతకేతో వస బ్రహ్మచర్యం న వై సోమ్యాస్మత్కులీనోఽననూచ్య బ్రహ్మబం

౧ ' సకృచ్ఛ్రుతస్యావిస్మర్తారః శ్రుతర్షయః'—ఇత్యధికః పాఠః. క. పుస్తకే.

ధురివ భవతి సహద్వాదశవర్ష ఉపేత్య చతుర్వింశతివర్షస్సర్వా
న్వేదానధీత్య మహామనా అనూచానమానీ స్తబ్ధ ఏయాయ[1] ౧ ఇతి ॥

ఏవం నియమాతిక్రమె దోషముక్త్వా తదనుష్ఠానే సిద్ధిమాహ—

యత్కించ సమాహితో బ్రహ్మాప్యాచార్యాదు
పయుఙ్క్తే బ్రహ్మవదేవ తస్మిన్ఫలం భవతి ॥౭॥

అబ్రహ్మాపి ! పరరూపం శకంధ్వాదివత్ । అపేర్వా అకారలోపః,
పిహితపినద్ధాదివత్ । వేదవ్యతిరిక్తమపి యత్కించిద్విషమంత్రాదికం
సమాహితో నియమవాన్భూత్వా ఆచార్యాదుపయుఙ్క్తే గృహ్ణాతి బ్ర
హ్మవదేవ తస్మిన్ఫలం భవతి ॥

నిగ్రహానుగ్రహశక్తిరప్యస్య భవతీత్యాహ—

అథో యత్కించ మనసా వాచా చక్షుషా వాస
ఙ్కల్పయన్ధ్యాయత్యాహాభివిపశ్యతి వా తథైవ త
ద్భవతీత్యుపదిశంతి ॥ ౮॥

అథో అపిచ యత్కించ నిగ్రహాత్మకమనుగ్రహాత్మకం వా సంకల్ప
యన్ చికీర్షన్ మనసా నిర్దయేన శివేన వా ధ్యాయతి ఇత్థమిదమస్యా
స్త్వితి తథైవ తద్భవతి । తథా యత్కించ సంకల్పయన్ వాచా కఠోర
యా మధురయా వా ఇదమిత్థమస్యాస్త్వితి తథైవ తద్భవతి । ఏవం
యత్కించ సంకల్పయన్ చక్షుషా ఘోరేణ మైత్రేణ వాభివిపశ్యతి త
థైవ తద్భవతీత్యుపదిశంతి ధర్మజ్ఞాః ॥

అవశ్యం ధర్మయుక్తేనాధ్యేతవ్యమిత్యుక్తం భవతి । ఇదానీం తే ధ
ర్మాః లక్షణతస్త్రివిధా ఇత్యాహ—

గురుప్రసాదనీయాని కర్మాణి స్వస్త్యయనమ
ధ్యయనసంవృత్తిరితి ॥౯॥

యైరనుష్ఠితైర్గురుః ప్రసీదతి తాని గురుప్రసాదనీయాని పాదప్ర

౧ ఛాం, ఉ, ౬-౧-౧, ౨.

క్షాళనాదీని కర్మాణి । స్వస్తిత్యవినాశనామ, తత్ప్రాప్తిసాధనం స్వస్త్యయనం । తచ్చ త్రివిధం, దృష్టార్థమదృష్టార్థముభయార్థఞ్చేతి । దృష్టార్థం బాహుతరణాదినిషేధః, అదృష్టార్థం క్షారాదినిషేధః, ఉభయార్థం భిక్షాచరణాది । అధ్యయనసంవృత్తిరధీతస్య వేదస్యాభ్యాసః ॥

అతోన్యాని నివర్తంతే బ్రహ్మచారిణః కర్మాణి ॥౧౦॥

ఏతేభ్యోన్యాని కర్మాణి తీర్థయాత్రాదీని నివర్తంతే బ్రహ్మచారిణః, న కర్తవ్యానీత్యర్థః ॥

స్వాధ్యాయధృగ్ధర్మరుచిస్తపస్వ్యృజుర్మృదుస్సిధ్యతి బ్రహ్మచారీ ॥౧౧॥

స్వాధ్యాయధృక్ అధీతస్య స్వాధ్యాయస్య ధారయితా అవిస్మర్తా । ధర్మే రుచిర్యస్య స ధర్మరుచిః । తపస్వీ నియమేషు తపశ్శబ్దస్తద్వాన్ ఋజురమాయావీ । మృదుః క్షమావాన్ । ఏవంభూతో బ్రహ్మచారీ సిధ్యతి సిద్ధిం ప్రాప్నోతి । ఉక్తా సిద్ధిః ' అథో యత్కించ మనసా '[౧] ఇతి । తత్రోక్తానాం పునర్వచనమాదరార్థం, తదనుష్ఠానే ఫలభూమా, తదతిక్రమే దోషభూమేతి ॥

సదా మహాంతమపరరాత్రముత్థాయ గురోస్తిష్ఠన్ ప్రాతరభివాదమభివాదయీతాసావహం భో ఇతి ॥౧౨॥

సదా ప్రతిదినం మహాంతమపరరాత్రం రాత్రేః పశ్చిమే యామే ఉత్తిష్ఠేత్, ఉత్థాయ చ సమీపే తిష్ఠన్ గురోః ప్రాతరభివాదమభివాదయీత అసావహం భో ఇతి బ్రువన్ అసావిత్యత్రాత్మనో నామనిర్దేశః; యథా అభివాదయే యజ్ఞశర్మాహం భో ఇతి ॥

సమానగ్రామే చ వసతామన్యేషామపి వృద్ధతరాణాం ప్రాక్ప్రాతరాశాత్ ॥౧౩॥

---

౧ ఆప-ధ-౧-౪-౮.

ప్రాతరభోజనాత్ప్రాక్ ప్రాతరభివాదమభివాదయీత, తే చేత్ వృద్ధతరాస్సమానగ్రామేవసంతి ॥

విప్రోష్య చ సమాగమే ॥౧౪॥

యదాస్వయం విప్రోష్యసమాగతో భవతి, ఆచార్యాదయో వా, తదాప్యభివాదయీత । ఇదం నైమిత్తికం, పూర్వం నిత్యమ్ ॥

అథ కామ్యమ్—

స్వర్గమాయుశ్చేప్సన్ ॥౧౫॥

అభివాదయీతేత్యేవ ॥

అభివాదనప్రకారం వర్ణానుపూర్వ్యేణాహ—

దక్షిణం బాహుం శ్రోత్రసమం ప్రసార్య బ్రాహ్మణోఽభివాదయీతోరస్సమꣳ రాజన్యో మధ్యసమం వైశ్యో నీచైశ్శూద్రః ప్రాంజలిః ౧ ॥౧౬॥

బ్రాహ్మణోఽభివాదయమాన ఆత్మనో దక్షిణం బాహుం శ్రోత్రసమం ప్రసార్యాభివాదయీత । ఉరస్సమం రాజన్యః, దక్షిణం బాహుం ప్రసార్యాభివాదయీతేత్యనువర్తతే । ఏవముత్తరయోరపి । ఏవం మధ్యసమముదరసమం వైశ్యః । ఊరుసమమిత్యన్యే । నీచైః పాదసమం శూద్రోఽభివాదయీత ప్రాంజలిర్యథాభవతి తథాఽభివాదయీత, అంజలిం కృత్వేత్యర్థః । ప్రాంజలిరితి యుక్తః పాఠః ॥

ప్లావనం చ నామ్నోఽభివాదనప్రత్యభివాదనే చ పూర్వేషాం వర్ణానామ్ ॥౧౭॥

అభివాదనస్య యత్ప్రత్యభివాదనం తత్రాభివాదయితుర్నామ్నః ప్లావనం కర్తవ్యం, ప్లుతః కర్తవ్య ఇత్యర్థః । పూర్వేషాం వర్ణానాం శూద్రవర్జితానామభివాదయమానానామ్ । 'ప్రత్యభివాదేఽశూద్రే' ఇతి పాణినీయస్మృతేః తత్ర 'వాక్యస్య టేః' ఇత్యనువృత్తేః ప్రత్య

౧-'ప్రాంజలిం' ఇతిముద్రితపుస్తకే.

భివాదవాక్యస్యాన్తే నామప్రయోగః, తస్య టేః ప్లుతః । ఆయుష్మా-
భవసౌమ్య ఇతి ప్రయోక్తవ్యః । స్మృత్యంతరవశాన్నామ్నశ్చ పశ్చాద
కారః । తథాచ మనుః—

ఆయుష్మాన్భవ సౌమ్యేతి వాచ్యో విప్రోభివాదనే ।
అకారశ్చాస్య నామ్నోంతే వాచ్యః పూర్వాక్షరః ప్లుతః ౧ ॥

ఆయుష్మాన్భవ సౌమ్య దేవదత్తా 3 అ ఇతి ప్రయోగః । శమ్భుర్విష్ణుః పి
నాకపాణిః ఇత్యాదీనాం నామ్నాం సమ్బుద్ధౌ గుణే కృతే 'ఏచోప్రగృ
హ్యస్యాదూరాద్ధూతే పూర్వస్యార్ధస్యాదుత్తరస్యేదుతౌ' ఇత్య
యమపి విధిర్భవతి । అంతే అకారః 'తయోర్య్వావచి సంహితాయాం'
ఇతి యకారవకారౌ భవతః । శమ్భా 3 వ, విష్ణా 3 వ, పినాకపాణా 3
య, ఇతి । అత్ర సూత్రే 'ప్రత్యభివాదనే చ' ఇతి చకారస్యార్థం
న పశ్యామః । అపర ఆహ— అభివాదనే ప్రత్యభివాదనే చ ప్లావన
మితి । అస్మిన్నపి పక్షే ద్వంద్వేనాభిహితత్వాచ్చ శబ్దోనర్థక ఏవ ।
అభివాదనే చ శాస్త్రాన్తరే న క్వాపి ప్లుతో విహితః, తస్మాదనర్థక
ఏవ చకారః । అనర్థకాశ్చ నిపాతా బహుళం ప్రయుజ్యంతే ॥

॥ ఉదితే త్వాదిత్య ఆచార్యేణ సమేత్యోప
సంగ్రహణమ్ ॥౧౮॥

ఉదితే త్వాదిత్యే ఆచార్యేణాధ్యయనార్థం సమేత్య వక్ష్యమాణేన
విధినోపసంగ్రహణం కుర్యాత్ ॥

॥ సదైవాభివాదనమ్ ॥౧౯॥

అన్యదా సర్వదా పూర్వోక్తప్రకారేణాభివాదనమేవ । అయంత్వ
నువాద ఉత్తరవివక్షయా ॥

॥ ఉపసంగ్రాహ్య ఆచార్య ఇత్యేకే ॥ ౨౦ ॥

అభివాదనప్రసంగే సదైవోపసంగ్రాహ్య ఆచార్య ఇత్యేకే మన్యన్తే

౧, మనుస్మృ-౨-౧౨౫

కిమిదముపసంగ్రహణమ్? తదాహ—

—శ్రీ దక్షిణేనపాణినా దక్షిణం పాదమధస్తా దభ్యధిమృశ్య సకుష్ఠికముపసంగృహ్ణీయాత్। ౨౧॥శ్రీ—

ఆత్మనో దక్షిణేన పాణినా ఆచార్యస్య దక్షిణం పాదం అధస్తాదభ్యధిమృశ్య। అధిశబ్ద ఉపరిభావే। అధస్తాచ్చోపరిష్టాచ్చాభిమృశ్య సకుష్ఠికం సగుల్ఫం, సాంగుష్ఠమిత్యన్యే। ఉపసంగృహ్ణీయాత్, ఇదముపసంగ్రహణం, ఏతత్కుర్యాత్ ॥

—శ్రీ ఉభాభ్యామేవోభావభిపీడయత ఉపసంగ్రాహ్యావిత్యేకే ॥౨౨॥శ్రీ—

ఉభాభ్యాం పాణిభ్యాముభావేవాచార్యస్య, పాదావభిపీడయతా మాణవకస్య ఉపసంగ్రాహ్యావిత్యేకే మన్యంతే। అభిపీడయత ఇతి 'కృత్యానాం కర్తరి వా' ఇతి కర్తరి షష్ఠీ। అత్ర మనుః—

వ్యత్యస్తపాణినా కార్యముపసంగ్రహణం గురోః।
సవ్యేన సవ్యః స్ప్రష్టవ్యో దక్షిణేన తు దక్షిణః ౧ ఇతి ॥

—సర్వాహ్ణం సుయుక్తోఽధ్యయనాదనంతరోఽధ్యాయే॥౨౩॥—

సర్వంచ తదహశ్చ సర్వాహ్ణమ్। 'రాజాహస్సఖిభ్యష్టచ్', 'అహ్నోఽహ్న ఏతేభ్యః' ఇత్యహ్నాదేశః, 'అహ్నోఽదంతాత్' ఇతి ణత్వం। అత్యంతసంయోగే ద్వితీయా। సర్వాహ్ణం సుయుక్తః సుసమాహితోఽనన్యచిత్తః। అధ్యయనాదనంతరః, నాంతరయతీత్యనంతరః, అధ్యయనాదర్థాత్మానం నాంతరయతి, యథా అధ్యయనాన్న విచ్ఛిద్యతే, తథాస్యాత్। అధ్యాయే స్వాధ్యాయకాలే। అధ్యాయ ఇత్యనువాదః, 'మనసాచానధ్యాయే' ఇతి విశేషవిధానాత్। 'అధ్యాయేత్' ఇతి ప్రాయేణపఠంతి। తత్ర తకారోఽపపాఠశ్ఛాందసో వా॥

—శ్రీ తథా గురుకర్మసు॥౨౪॥శ్రీ—

గురుకర్మసు చ తథా స్యాత్, సుయుక్తో నత్వరశ్చ స్యాత్ ॥

॥ మనసా చానధ్యాయే ॥ ౨౫ ॥

అనధ్యాయకాలే చ మనసాధ్యయనాదనంతరస్స్యాత్, సందేహస్థానాని మనసా నిరూపయేత్, అధ్యయనవిషయామేవ చింతాం కుర్యాత్ ।

॥ ఆహూతాధ్యాయీ చ స్యాత్ ॥ ౨౬ ॥

ఆచార్యేణాహూతస్సన్నధీయీత । నాధ్యాపనే స్వయం ప్రవర్తయేత్ ।

॥ ఇతి పఞ్చమః ఖండః. ॥

॥ సదా నిశాయాం గురుం సంవేశయేత్తస్య పాదౌ ప్రక్షాళ్య సంవాహ్య ॥ ౧ ॥

సదా ప్రత్యహం నిశాయాం అతిక్రాంతే ప్రదోషే గురుం సంవేశయేత్ । కథమ్? తస్య గురోః పాదౌ ప్రక్షాళ్య సంవాహ్య చ । సంవాహనం మర్దనమ్ ॥

॥ అనుజ్ఞాతస్సంవిశేత్ ॥ ౨ ॥

పశ్చాద్గురుణానుజ్ఞాతస్తు స్వయం సంవిశేత్ శయీత ॥

॥ నచైనమభిప్రసారయీత ॥ ౩ ॥

ఏనమాచార్యం ప్రతి పాదౌ న ప్రసారయేత్ ॥

॥ న ఖట్వాయాం సతోఽభిప్రసారణమస్తీత్యేకే ॥ ౪ ॥

యదా గురుః ఖట్వాయాం శేతే తదా తం ప్రతి పాదయోః ప్రసారణం న దోషాయేత్యేకే మన్యంతే । స్వపక్షస్తు తత్రాపి దోష ఇతి ॥

॥ న చాస్య సకాశే సంవిష్టో భాషేత ॥ ౫ ॥

అస్యాచార్యస్య సకాశే స్వయం సంవిష్టశ్శయానో న భాషేత । కార్యావేదనాదావుత్థాయైవ భాషేత ॥

॥ అభిభాషితస్త్వాసీనః ప్రతిబ్రూయాత్ ॥ ౬ ॥

ఆచార్యేణాభిభాషితస్సన్నాసీనః ప్రతిబ్రూయాత్ । ఏతదా

అనూత్థాయతిష్ఠన్తమ్ ॥౭॥

యదా ఆచార్యస్తిష్ఠన్ బ్రూతే తదోత్థాయ ప్రతిబ్రూయాత్ ॥

ఉత్తరే ద్వే సూత్రే స్పష్టార్థే—

గచ్ఛంతమనుగచ్ఛేత్ ॥౮॥

ధావంతమనుధావేత్ ॥౯॥

నసోపానద్వేష్టితశిరా అవహితపాణిర్వాఽఽసీదేత్ ॥౧౦॥

ఉత్తరత్రో * పానత్ప్రతిషేధాత్ 'నసోపానత్' ఇత్యనువాదః, 'అధ్వాపన్నస్తు' ఇతి ప్రతిప్రసోతుమ్। ఆచార్యం నసోపానత్క ఆసీదేత్। నాపి వేష్టితశిరాః। అవహితపాణిః దాత్రాదిహస్తః, ఏవంభూతోఽపి నాసీదేత్ ॥

అధ్వాపన్నస్తు కర్మణి యుక్తో వాఽఽసీదేత్ ॥౧౧॥

ప్రాప్తాధ్వా అధ్వాపన్నః। కర్మణి దాత్రాదిసాధ్యే ప్రవృత్తః కర్మణి యుక్తః। ఏవంభూతస్తు సోపానత్కోఽప్యాసీదేత్ ॥

న చేదుపసీదేత్ ॥౧౨॥

న చేదాచార్యసమీపే ఉపసీదేదుపవిశేత్। యది తూపవిశేదధ్వాపన్నః కర్మయుక్తో వా తదోపానత్ప్రభృతీని విహాయోపవిశేత్ ॥

దేవమివాచార్యముపాసీతావికథయన్నవిమనా వాచం శుశ్రూషమాణోఽస్య ॥౧౩॥

యోఽయం దేవం భజతే స తద్భావనయాచార్యముపాసీత। అవికథయన్, వృథాకథా వికథా, తామకుర్వన్। అవిమనాః అవిక్షిప్తమనాః। అస్యాచార్యస్య వాచం శుశ్రూషమాణః॥

అనుపస్థకృతః ॥౧౪॥

* ఆప-ధ-౧-౭-౫.

ఉపస్థకరణం ప్రసిద్ధం * । తత్కృత్వోపాసీత ।

అనువాతిపీతః ॥౧౫॥

వాతే అనువాతి సతి పీతః విపర్యయేణేత్యుపాసీత । ప్రతివాతే వక్ష్యమాణేన ప్రతిషిధ్యతే । మనురప్యాహ—

‘ప్రతివాతేఽనువాతే చ నాసీత గురుణా సహ ౧’ ॥

ఇతి ॥

అప్రతిష్టబ్ధః పాణినా ॥౧౬॥

ప్రతిష్టబ్ధో న స్యాత్, పాణితలం భూమౌ కృత్వా పాణ్యాలమ్బనో నాసీత ॥

అనపశ్రితోఽన్యత్ర ॥౧౭॥

అన్యత్ర కుడ్యాదావాశ్రితో న స్యాత్, కుడ్యాద్యపాశ్రితో నాసీత॥

యజ్ఞోపవీతీ ద్వివస్త్రః ॥౧౮॥

యదా ద్వివస్త్రస్తదా వాససాఽన్యతరేణ యజ్ఞోపవీతీ స్యాత్ । “అపి వా సూత్రమేవోపవీతార్థే” ౨ ఇత్యేష కల్పస్తదా న భవతి ॥

అధోనివీతస్త్వేకవస్త్రః ॥౧౯॥

యదా త్వేకవస్త్రో భవతి తదాఽధోనివీతః స్యాత్, న తస్య దీర్ఘస్యాప్యేకదేశేనోత్తరీయం కుర్యాత్ ॥

అభిముఖోఽనభిముఖమ్ ॥౨౦॥

స్వయమాచార్యాభిముఖ ఆత్మానం ప్రత్యనభిముఖమాచార్యముపాసీత । స్వయమాచార్యమేవ పశ్యన్నాచార్యస్య పురత ఆర్జవేనాసీత

అనాసన్నోఽనతిదూరే ॥౨౧॥

---

* ‘ఉపస్థం కృత్వా—ఉపస్థశబ్ద ఆసనవిశేషం బ్రూతే, ఆకుంచితస్య సవ్యజానున ఉపరి దక్షిణపాదప్రక్షేపే సతి యత్ సుఖోపస్థానం భవతి తత్ కృత్వా’ ఇతి తై, ఆ, ౨-౧౧-3 మాధవీయవ్యాఖ్యానే.

౧-మను స్మృ ౨-౨౦3. ౨-ఆప.ధ.౨-౪-౨౨.

అత్యాసన్న అతిదూరేచ నస్యాత్ ॥

యావదాసీనో బాహుభ్యాంప్రాప్నుయాత్ ॥౨౨॥

యావత్యంతరాళె ఆసీనఆచార్యం బాహుభ్యాం * ప్రాప్తుంశక్ను యాత్తావత్యాసీత ॥

అప్రతివాతమ్ ॥౨౩॥

ఆచార్యస్య ప్రతివాతంనాసీత ॥

ఏకాధ్యాయీదక్షిణంబాహుంప్రత్యుపసీదేత్ ॥౨౪॥

యదాఏకఏవాధీతె తదాఽఽచార్యస్య దక్షిణంబాహుంప్రతిదక్షిణపార్శ్వేఉపసీదెత్ ఉపవిశేత్ ॥

యథావకాశంబహవః ॥౨౫॥

బహవస్తుశిష్యాయథావకాశముపసీదేయుః ॥

తిష్ఠతిచనాసీతానాసనయోగవిహితె॥౨౬॥

ఆసనయోగ ఆసనకల్పనా । ఆసనయోగేన విహితస్సమ్భావితః ఆసనయోగవిహితః । ఆసనయోగేనాసమ్భావితె ఆచార్యేతిష్ఠతిస్వయం నాసీత ॥

ఆసీనేచనసంవిశేత్ ॥౨౭॥

అశయనయోగవిహితఇతిపూర్వానుసారేణ గమ్యతె । శయనయోగేనాసమ్భావితేఆచార్యే ఆసీనేస్స్వయం నసంవిశేత్ నశయీత॥

చేష్టతిచచికీర్షంస్తచ్ఛక్తివిషయే ॥ ౨౮ ॥

వ్యత్యయేనపరస్మైపదమ్ । ఆచార్యేచెష్టతిసతి స్వయమపి చికీర్షణ స్యాత్ । కిమవిశేషెణ? తచ్ఛక్తివిషయే,యద్యాచార్యేణక్రియమాణ మాత్మనశ్శక్తేర్విషయో భవతి । చికీర్షన్నితి సన్ప్రత్యయయోగాదిచ్ఛామెవ ప్రదర్శయెత్, నాచ్ఛిద్యకుర్యాత్ । ప్రదర్శితాయామిచ్ఛాయామాచార్యశ్చేదనుజానీయాత్కుర్యాత్ । అశక్తివిషయేతు

* జ—ఆచార్యబాహుభ్యాంప్రాప్తుంశక్యేత.

నేచ్ఛాపిప్రదర్శయితవ్యా । చికీర్షేదితీయుక్తః పాఠః ॥

నచాస్య సకాశేన్తేవాసినముపసంగృహ్ణీయాత్ ॥ ౨౯ ॥

ఆచార్యవ్యతిరిక్తా గురవోన్తేవాసిన ఇతి స్మార్తో వ్యవహారః ‘ఆచార్యశ్శ్రేష్ఠో గురూణామ్’ ౧ తమపేక్ష్యాన్తేవాసినం పదమేషామితి కృత్వా । ఆచార్యస్య సన్నిధావన్తేవాసినం నోపసంగృహ్ణీయాత్ ॥

గోత్రేణ వా కీర్తయేత్ ॥౩౦॥

నచైనమన్తేవాసినం గోత్రేణాభిజనకులాదినా వా కీర్తయేత్ స్తుతీ తథా గార్గ్యోయం మహాకులప్రసూతఇతి ॥

నచైనం ప్రత్యుత్తిష్ఠేదనూత్తిష్ఠేద్వా ॥౩౧॥

ప్రత్యుత్థానమప్యస్య నకర్తవ్యమాచార్యస్య సకాశే । యదాపునరాచార్యస్య సకాశే ఆసిత్వా గమనాయోత్తిష్ఠతి తదానూత్థానమపి నకర్తవ్యమ్ ॥

అపి చేత్తస్య గురుస్స్యాత్ ॥౩౨॥

యద్యప్యసౌ తస్యాచార్యస్య మాతులాదిర్గురుస్స్యాత్తదా । ‘ఆచార్యప్రాచార్యసన్నిపాతే’ ౨ ఇతి పూజాం వక్ష్యతి, తేనైవ న్యాయేన మాతులాదిష్వపి ప్రసఙ్గే ఇదముక్తమ్ ॥

దేశాత్త్వాసనాచ్చ సంసర్పేత్ ॥౩౩॥

కింతు దేశాదాసనాచ్చ సంసర్పేత్తస్య సమ్మానార్థమ్ ॥

నామ్నా తదన్తేవాసినం గురుమప్యాత్మన ఇత్యేకే ॥౩౪॥

తస్యాచార్యస్యాన్తేవాసినం నామ్నైవ కీర్తయేత్, యజ్ఞశర్మన్నితి, యద్యప్యసావాత్మనో గురుర్భవతీత్యేకే మన్యన్తే । స్వపక్షస్తు గురోర్నామగ్రహణం నకర్తవ్యమితి ॥

యస్మిగ్ంస్త్వనాచార్యసంబంధాద్గౌరవం వృత్తిస్తస్మిన్నన్తేవాసినీయేప్యాచార్యస్య ॥౩౫॥

౧-గౌ.ధ.౨-౫౦ ౨ ఆప.ధ.౧-౮-౧౯.

యస్మింస్తు పురుషే శిష్యాచార్యభావమంతరేణాపి విద్యాచారిత్రాదినా లౌకికానాం గౌరవం తస్మిన్నన్వక్షాసనీయేపి ఆచార్యయోవృత్తిస్స్యాకర్తవ్యా, అన్వక్షాసనీ(యే) ష్వనన్వక్షాస(నీయే) వ ౧ ॥

భుక్త్వాచాస్యసకాశేనానూత్థాయోచ్ఛిష్టంప్రయచ్ఛేత్ ॥౩౬॥

ఆచార్యస్యభుంజానస్యాభుంజానస్య వా సకాశే భుక్త్వాఽనూత్థాయ । ఛాందసోదీర్ఘః । ఉత్థానమకృత్వా ఉచ్ఛిష్టం నప్రయచ్ఛేత్, ‘ ఆర్యాయవా పర్యవదధ్యాత్ ’ ౨ ఇతి యద్విహితమ్ ॥

ఆచామేద్వా ॥౩౭॥

ఆచమనమప్యనుత్థాయ న కుర్యాత్ ।

కింకరవాణీత్యామంత్ర్య ॥౩౮॥

ఆచమ్య కింకరవాణీతి గురుమామంత్ర్య ॥

ఇతి షష్ఠఃఖండః.

ఉత్తిష్ఠేత్తూష్ణీంవా ॥౧॥

వికల్పః । ఆమంత్ర్యేతిలింగాదుత్థాయాప్యాచమనంనకుర్యాత్,౩ ఆచార్యసకాశఏవాచామేత్ ॥

నాపపర్యావర్తేతగురోః ప్రదక్షిణీకృత్యాపేయాత్ ॥౨॥

ఉత్థాయాకార్యవత్తయాగంతుమిచ్ఛన్ గురోరపసవ్యం నపర్యావర్తేత, కింతుప్రదక్షిణీకృత్యాపేయాత్ ॥

నప్రేక్షేతనగ్నాంస్త్రియమ్ ॥౩॥

యాంప్రేక్షమాణస్య మనసావికారోభవతి తాంనగ్నాంస్త్రియం నేక్షేత ॥

ఓషధివనస్పతీనామాచ్ఛిద్యనోపజిఘ్రేత్ ॥౪॥

౧-ఘ-అన్వక్షాసనీయోష్వనన్వక్షాసనీయఏవ. క—అన్వక్షాసనీయోష్వనన్వక్షాస్యేవ. ౨-ఆప-ధ-౧,౩-౪౦. ౩ఘ-చ—‘నకుర్యాత్’ ఇతిభాగోనదృశ్యతే.

ఓషధయః ఫలపాకాంతాః, వనస్పతయః యే పుష్పైర్వినా ఫలంతి, వీరుద్వృక్షాణామప్యుపలక్షణమ్ । తేషాం పత్రపుష్పాద్యాచ్ఛిద్య నోపజిఘ్రేత్ । ఆచ్ఛిద్యేతి వచనాద్యాదృచ్ఛికే గంధగ్రహణే న దోషః॥

ఉపానహౌ చ్ఛత్రం యానమితి చ వర్జయేత్ ॥౫॥

యానం శకటాది । ఇతిశబ్ద ఏవమ్ప్రకారాణాముపలక్షణార్థః । తత్ర గౌతమః—'వర్జయేన్మధుమాంసగంధమాల్యదివాస్వప్నాఞ్జనాభ్యఞ్జనయానోపానచ్ఛత్రకామక్రోధలోభమోహ వాదవాదన స్నాన దంతధావన హర్షనృత్తగీతపరివాదభయాని'౧ ఇతి ॥

న స్మయేత ॥౬॥

స్మితం న కుర్యాత్ ॥

యది స్మయేతాపిగృహ్య స్మయేతేతి హి బ్రాహ్మణమ్ ॥౭॥

యది హర్షాతిరేకాద్ధారయితుం న శక్నోతి తదా అపిగృహ్య హస్తేన ముఖం పిధాయ స్మయేత, ఇతి బ్రాహ్మణం న స్మయేతేత్యాదిభ్య ॥

నోపజిఘ్రేత్స్త్రియం ముఖేన ॥౮॥

స్నాతామనులిప్తాంగాం వా స్త్రియం బాలామపి ముఖేన నోపజిఘ్రేత్ । ముఖేనేతి వచనాద్యాదృచ్ఛికే గంధగ్రహణే న దోషః ॥

న హృదయేన ప్రార్థయేత్ ॥౯॥

హృదయేన మనసా స్త్రియం న ప్రార్థయేత్, అపీయం మే స్యాదితి

నాకారణాదుపస్పృశేత్ ॥౧౦॥

కారణేన వినా స్త్రియం నోపస్పృశేత్ । కారణం యోక్త్రసన్నహనవిమోచనవిషమపతన ధారణాది ॥

రజస్వలో రక్తదన్నసత్యవాదీ స్యాదితి హి బ్రాహ్మణమ్ ॥౧౧॥

రజస్వలో మలినగాత్రః, రక్తా దంతా యస్య స రక్తదన్ । ఛాందసో దత్రాదేశః । పఙ్కిలదంత ఇత్యర్థః । తదుభయమ్ 'ఉత్సన్నశ్లాఘః'౨

౧ గౌ. ధ. ౨-౧౩. ౨ ఆప. ధ. ౨-౨౭

ఇత్యనేన గతమపి పునరుచ్యతే శ్రౌతప్రాయశ్చిత్తమతిక్రమే స్యాదితి । 'అనృతం వోక్త్వా' ౧ ఇతి ప్రాయశ్చిత్తం వక్ష్యతి । సత్యవాదీ స్యాదితి బ్రాహ్మణమ్ ॥

యాం విద్యాం కురుతే గురౌ తేప్యస్యాచార్యా యే తస్యాం గురోర్వంశ్యాః ॥౧౨॥

అత్రియే గురౌ యాం విద్యాం కురుతే ఽధీతే తస్యాం గురోర్యే వంశ్యా ఆచార్యాస్తేప్యస్య మాణవకస్యాచార్యాః । యద్యపి సాక్షాత్తేభ్యో న గృహ్యతే విద్యా, తథాపి తే ఆచార్యవదుపచరితవ్యాః । తస్యామితి వచనాద్విద్యాంతరేషు యే వంశ్యాస్తేషు నాయం విధిః ॥

యానన్యాన్పశ్యతోఽస్యోపసంగృహ్ణీయాత్తదా త్వేత ఉపసంగ్రాహ్యాః ॥౧౩॥

అస్య మాణవకస్య పశ్యతః అస్మిన్మాణవకే పశ్యతి యానన్యానాచార్య ఉపసంగృహ్ణీయాత్తే మాణవకస్యాప్యుపసంగ్రాహ్యాః। కిం సదా? నేత్యాహ — 'తదా త్వేతే' ఇతి, తస్యాం ౨ దశాయామ్ । అపర ఆహ — తదాప్రభృత్యేత ఉపసంగ్రాహ్యాః । తుశబ్దాత్సమావృత్తేనాపి।

గురుసమవాయే భిక్షాయాముత్పన్నాయాం యమనుబద్ధస్తదధీనా భిక్షా ॥ ౧౪ ॥

యదా ద్వితీయం తృతీయం వా వేదమధీయానస్య మాణవకస్య గురుసమవాయో భవతి గురవస్సమవేతా భవంతి తదా భిక్షాయాముత్పన్నాయాం యం గురుమిదానీమనుబద్ధో మాణవకః యతోఽధీతే తదధీనా భిక్షా, యచ్చ యావచ్చ లబ్ధం తత్తస్మై నివేదనీయమ్। తదుక్తశ్చ వినియోగః

సమావృత్తో మాత్రే దద్యాత్ ॥౧౫॥

కృతసమావర్తనో వివాహాత్ప్రాగార్జితం మాత్రే దద్యాత్ ॥

మాతా భర్తారం గమయేత్ ॥౧౬॥

---

౧ ఆప.ధ.౧-౨౬-౩. ౨ ఘ.చ.తదా త్వేతస్యాం.

మాతాపితరంప్రాపయేత్ ॥

భర్తా గురుమ్ ॥౧౭॥

సోఽపి గురుం ప్రాపయేన్మాణవకస్య । మాణవకార్జితం ద్రవ్యం తద్గామియుక్తమ్ ॥

ధర్మకృత్యేషు వోపయోజయేత్ ॥౧౮॥

ధర్మకృత్యాని వివాహాదీని, తేషు వోపయోజయేత్; గురోరభావే భర్తా తదభావే మాతా, సర్వేషామభావే సమావృత్తస్స్వయమేవ వా

—కృత్వా విద్యాం యావతీం శక్నుయాద్వేద దక్షిణామాహరేద్ధర్మతో యథాశక్తి ॥౧౯॥—

యావతీం విద్యాం కర్తుం శక్నుయాద్వేదం వేదౌ వేదాన్వా తావతీం కృత్వా అధీత్య, గురవే దక్షిణామాహరేద్ద్రవ్యం యథాశక్తి ధర్మతో లబ్ధం న్యాయార్జితమ్॥

ధర్మత ఇత్యస్యాపవాదః—

—విషమగతే త్వాచార్య ఉగ్రతశ్శూద్రతో వాహరేత్ ॥౨౦॥—

యదా త్వాచార్యో విషమగత ఆపద్గతస్తదా ఉగ్రతశ్శూద్రతో వా ప్రతిగృహ్య దక్షిణామాహరేత్ । వైశ్యాచ్ఛూద్రాయాం జాత ఉగ్రః । ఉగ్రకర్మా వా ద్విజాతిః ॥

సర్వదా శూద్రత ఉగ్రతో వాచార్యార్థస్యాహరణం ధార్మ్యమిత్యేకే ॥౨౧॥

సర్వదా ఆపద్యనాపది చ ఆచార్యార్థస్యాచార్యాయ యో దీయతే తస్యోగ్రతశ్శూద్రతో వాహరణం ధర్మ్యం ధర్మాదనపేతమిత్యేకే మన్యంతే । ధార్మ్యమితి పాఠే స్వార్థే ష్యఞ్ ॥

దత్వా చ నానుకథయేత్ ॥౨౨॥

ఆచార్యాయైవమాహృత్య దత్వా న కీర్తయేత్ ఏతన్మయా దత్తమితి

కృత్వా చ నానుస్మరేత్ ॥౨౩॥

గురవేప్రాణసంశయాదౌ మహాంతముపకారం కృత్వా నానుస్మరేత్ నానుచింతయేదహో మయైతత్కృతమితి ॥

ఆత్మప్రశంసాం పరగర్హామితిచవర్జయేత్ ॥౨౪॥

ఇతి కరణాదేవంప్రకారాణామాత్మనిందాదీనామపి ప్రతిషేధః ॥

ప్రేషితస్తదేవ ప్రతిపద్యేత ॥౨౫॥

ఇదం కుర్వి త్యాచార్యేణ ప్రేషితస్తదేవ ప్రతిపద్యేత కుర్యాత్ క్రియమాణమపి కర్మవిహాయ, యద్యపి తదాచార్యస్య భవతి ॥

శాస్తుశ్చానాగమాద్వృత్తిరన్యత్ర ॥౨౬॥

'తస్మిం శ్చైవ విద్యాకర్మాంతం' ౧ ఇత్యస్యాపవాదః । యద్యధిగంతుమిష్టా విద్యా శాస్తుశ్శాసితురాచార్యస్య సమ్యజ్ఞాగచ్ఛతి, తదా తస్యానాగమాదన్యత్ర పురుషాంతరే వృత్తిర్భవత్యేవ, యస్య సమ్యగాగచ్ఛతి ౨ ॥

అన్యత్రోపసంగ్రహణాదుచ్ఛిష్టాశనాచ్చాచార్యవదాచార్యదారే వృత్తిః ॥౨౭॥

అన్యత్రేత్యుభయోశ్శేషః । ఆచార్యవదాచార్యదారేషు వృత్తిః కర్తవ్యా । కిమవిశేషేణ ? అన్యత్రోపసంగ్రహణాదుచ్ఛిష్టాశనాచ్చ పాదోపసంగ్రహణముచ్ఛిష్టాశనం చేత్యుభయంవర్జయిత్వా। అత్రమనుః 'గురుపత్నీతుయువతిర్నాభివాద్యేహ పాదయోః' ౩ ఇతి । గౌతమస్తు— 'తద్భార్యాపుత్రేషు చైవమ్ । నోచ్ఛిష్టాశనస్నాపన ప్రసాధనపాదప్రక్షాళనోన్మర్దనోపసంగ్రహణాని' ౪ ఇతి । దారశబ్దేకవచనం ఛాందసమ్ ॥

---

౧ ఆప.ధ- ౧-౧-౧౩ ౨ క. పుస్తకే 'యేషామాచార్యకరణవిధిప్రయుక్తమధ్యయనం తేషామేతన్నోపపద్యత ఇత్యవోచామ (౧-౧౩)' ఇత్యధికః పాఠః. ౩ మనుస్మృ. ౨-౨౧౨. ౪ గౌ.ధ.౨.౩౧-౩౨.

తథా సమాదిష్టోధ్యాయతి ॥ ౨౭ ॥

యఆచార్యేణ సమాదిష్టో నియుక్తోఽధ్యాపయతి తస్మిన్నాచార్యవదాచరవద్వృత్తిః । అధ్యాపయతీతి వర్తమాననిర్దేశాద్యావదధ్యాపనం తావదేవాతిదేశః ॥

వృద్ధతరే చ సబ్రహ్మచారిణి ॥ ౨౮ ॥

అధ్యాపయతీతి నానువర్తతే । తదుబ్నిర్దేశాత్ జ్ఞానవయోభ్యాముభాభ్యాం వృద్ధో గృహ్యతే । సబ్రహ్మచారీ సహాధ్యాయీ, సమానే బ్రహ్మణి వ్రతం చరతీతి । తస్మిన్నప్యాచార్యవదాచారవద్వృత్తిః,

ఆచార్యాత్పాదమాదత్తే పాదం శిష్యస్స్వమేధయా ।
పాదం సబ్రహ్మచారిభ్యః పాదః కాలేన పచ్యతే ॥

ఇత్యధ్యయనేఽ ఉపయోగసమ్భవాత్ ॥

ఉచ్ఛిష్టాశనవర్జమాచార్యవదాచార్యపుత్రే వృత్తిః ॥ ౨౯ ॥

ఉచ్ఛిష్టాశనవర్జమితి వచనాదుపసఙ్గ్రహణం భవతి । ఏతచ్చ జ్ఞానవయోభ్యాం వృద్ధే । తదర్థం వృద్ధతర ఇత్యనువర్తతే । గౌతమీయస్తూపసఙ్గ్రహణప్రతిషేధో వృద్ధతరాదన్యవిషయః ॥

సమావృత్తస్యాప్యేతదేవ సామయాచారికమేతేషు ॥ ౩౦ ॥

కృతసమావర్తనస్యాప్యేతదేవానన్తరోక్తమేతేష్వాచార్యాదిషు పుత్రాన్తేషు సామయాచారికం సమయాచారప్రాప్తం వృత్తమ్ । 'సమాదిష్టో ఽధ్యాపయతి' ౧ ఇతి విశేష ఉక్తః ॥

ఇతి సప్తమః ఖణ్డః.

యథా బ్రహ్మచారిణో వృత్తమ్ ॥ ౧ ॥

సమావృత్తస్యేత్యనువర్తతే । సమావృత్తస్య బ్రహ్మచారిణో ఽకృతవివాహస్య యథా వృత్తం వర్తనం తథా వక్ష్యామః ॥

మాల్యాలిప్తముఖ ఉపలిప్తకేశశ్మశ్రురక్తో ఽభ్యక్తో వేష్టితీ త్యుపవేష్టితీ కాఞ్చుక్యుపానహీ పాదుకీ ॥ ౨ ॥

౧ ఆప. ధ. ౭-౨౭.

మాలీమాల్యవాన్ । అలిప్తముఖశ్చందనాదినా । ముఖగ్రహణము
పలక్షణం, 'ముఖమగ్రే బ్రాహ్మణోనులిమ్పేత్' ౧ ఇత్యాశ్వలాయ
నవచనాత్ । సుగంధిభిరామలకాదిభిర్ద్రవ్యైరుపలిప్తం సంస్కృ
తం కేశశ్మశ్రుయస్య స ఉపలిప్తకేశశ్మశ్రుః । అక్తః అంజనేనాక్ష్ణోః
అభ్యక్తస్తైలేన । వేష్టీతీ, వేష్టితశిరాః । ఉపవేష్టీతీ, కటిప్రదేశాద్వి
తీయేన వాససావేష్టితో యస్య స ఉపవేష్టీతీ । కంచుకంచోపానచ్చ క
ఞ్చుకోపానహమ్ । 'ద్వంద్వాచ్చుదషహాంతాత్' ఇత్యచ్ సమాసాం
తః । తదస్యాస్తి కంచుకోపానహీ । 'ద్వందోపతాపగర్హ్యాత్' ఇతీ
నిప్రత్యయః । ప్రసిద్ధె పాఠె కంచుకమేవ కాంచుకం తద్వాన్ కాం
చుకీ । ఉపానద్వానుపానహీ । వ్రీహ్యాదిత్వాదినిః । పాదుకె దారుమ
యె పాదరక్షణె, తద్వాన్పాదుకీ ॥

ఉదాచారేషుచాస్యైతాని నకుర్యాత్కారయేద్వా॥౩॥

అస్యాచార్యాదేః పుత్రాంతస్య ఉదాచారేషు దృష్టిగోచరేషు
దేశేషు ఏతానిమాల్యాదీని నకుర్యాత్ కారయేద్వా ॥

స్వైరికర్మసుచ ॥౪॥

ఏతాని న కుర్యాత్కారయేద్వా ॥

అత్రోదాహరణమ్—

యథాదంతప్రక్షాళనోత్సాదనావలేఖనానీతి॥౫॥

దంతప్రక్షాళనం దంతధావనమ్ । ఉత్సాదనముద్వర్తనమ్ । అవలే
ఖనం కంకతాదినా కేశానాం విభాగేనావస్థాపనమ్ । ఇతిశబ్దః ప్రద
ర్శనార్థః, తేన భోజనమూత్రోచ్చారాదిష్వపి ప్రతిషేధః॥

తద్ద్రవ్యాణాంచనకథయేదాత్మసంయోగేనాచార్యః ॥౬॥

తస్యశిష్యస్య గృహస్థీభూతస్య యానిద్రవ్యాణ్యుపస్థాపితాని ౨
తేషాం మధ్యేఏకేనాపి ద్రవ్యేణయథాత్మా సంయుజ్యతేన తథాకథ

---

౧ ఆప.ధ.౭-౨౨

౨ గ.జ,ఉపస్థితాని.

యేత్ । ఆచార్యశ్శిష్యగృహం ప్రత్యాగతః అహో ! దర్శనీయం భోజనపాత్రమిత్యాది లిప్సా యథాగమ్యతే తథా న కథయేదితి ।

స్నాతస్తుకాలే యథావిధ్యభిహృతమాహూతో
భ్యేత్య వా న ప్రతిసంహరేదిత్యేకే ॥౭॥

వేదమధీత్య స్నాస్యన్ ౧ ఇతి విధినా స్నాతః తస్మిన్కాలే యథావిధ్యభిహృతమాబద్ధం ౨ స్రగాద్యాచార్యేణాహూతస్స్వయమేవ వా తత్సమీపమభ్యేత్య న ప్రతిసంహరేన్న విముంచేదిత్యేకే మన్యన్తే । స్వపక్షస్తు తదాపి ప్రతిముంచేదితి । 'కాలే యథావిధ్యభిహృతమ్' ఇతి వచనాదపరేద్యురారభ్య ప్రతిసంహరేదేవ ॥

ఉచ్చైస్తరాం నాసీత ॥౮॥

స్వార్థే తరప్ । ఆచార్యస్యాసనాదుచ్చతర ఆసనే నాసీత ॥

తథా బహుపాదే ॥౯॥

నీచేప్యాసనే బహుపాదే నాసీత ॥

సర్వతః ప్రతిష్ఠితే ॥౧౦॥

ఆసనే నాసీత । ఆచార్యం పీఠాదావుపవేశ్య స్వయం వేత్రాసనాదావాసీత, 3 తద్ధిభూమౌ సర్వతః ప్రతిష్ఠితం భవతి ॥

శయ్యాసనే చాచరితే నావిశేత్ ॥౧౧॥

ఆచార్యేణాచరిత ఉపభుక్తే శయ్యాసనే నావిశేత్ । శయనే న శయీత, ఆసనే నాసీత । పిత్రాదిష్వపి గురుషు సమానమిదమ్ । తథా చ మనురవిశేషేణాహ—

'శయ్యాసనేఽధ్యాచరితే శ్రేయసా న సమావిశేత్' ౪ ఇతి ।

గతం సమావృత్తస్య వైశేషికమ్ । అథ బ్రహ్మచర్యవిధేరేవ శేషః

---

౧ ఆప-గృ-౧౨-౧. ౨. క-హృతంలబ్ధం.

3 'సర్వతః ప్రతిష్ఠితే ఆసనే నాసీత । ఆచార్యం......వేత్రాసనాదౌ నాసీత' ఇతి ముద్రితపుస్తకే. ౪ మను-౨-౧౧౯.

—॥ యానముక్తోఽధ్వన్యన్వారోహేత్ ॥౧౨॥ ॥—

యానం శకటాది, ఆరోహేత్యుక్తో గురుణా పశ్చాదారోహేత్ 'ఛత్రోపానహం యానమితి వర్జయేత్' ౧ ఇతి పూర్వోక్తస్య ప్రతిషేధస్యాపవాదః । యానంచ గుర్వారూఢమన్యద్వా॥

—॥ సభానికషకటస్రస్తరాంశ్చ ॥౧౩॥ ॥—

ఉక్తోఽన్వారోహేదిత్యేవ । 'సభాస్సమాజాంశ్చాగంతా' ౨ ఇత్యస్యాపవాదార్థం సభాగ్రహణమ్ । నికషో నామ కృషీవలానాముపకరణం, కృష్టం క్షేత్రం యేన సమీక్రియతే । తచ్చ కస్మింశ్చిదారూఢే కేనచిదాకృష్యతే ౩ । తత్ర గురుణాకృష్యమాణేఽపి తేనోక్తస్సన్నారోహేత్, న త్వనౌచిత్యభయాన్నారోహేదితి। కటో వీరణనిర్మితా శయ్యా తత్ర గురుణోక్తస్సన్ సహాసీత। ఉత్సవాదావేష ఆచారః । స్రస్తరో నామ పలాలశయ్యా, 'నవస్రస్తరే సంవిశంతి' ఇతి దర్శనాత్ తత్రాపి గురుణోక్తస్సన్ సహాసనాదికుర్యాత్ ॥

—॥ నానభిభాషితో గురుమభిభాషేత ప్రియాదన్యత్ ॥౧౪॥ ॥—

గురుణానభిభాషితో గురుంప్రతి న కించన బ్రూయాత్ ప్రియాదన్యత్ । ప్రియవచనంతు బ్రూయాత్ యథా పుత్రస్తే జాత ఇతి ॥

—॥ వ్యుపతోదవ్యుపజావవ్యభిహాసోదామంత్రణ
నామధేయగ్రహణప్రేషణానీతి గురోర్వర్జయేత్ ॥౧౫॥ ॥—

వ్యుపతోదోఽంగుల్యాదినా ఘట్టనమ్, యదాభిముఖ్యార్థం క్రియతే। వ్యుపజాపః కర్ణయోరుపజల్పనమ్। వకారశ్ఛాందసోపపాఠో వా । వ్యభిహాసః ఆభిముఖ్యేన హసనమ్ । ఉదామంత్రణముచ్చైస్సమ్బోధనం యథా బధిరం ప్రతి । నామధేయగ్రహణం దశమ్యాం పితృవిహితస్య నామధేయస్య గ్రహణమ్, న పూజ్యనామ్నో భగవ

---

౧ ఆప.ధ.౧-౭.౫. ౨ ఆప.ధ.౧-౬-౧౨

౩ 'కృష్యమాణే క్షేత్రం సమం భవతి' మైసూరుపుస్తకే.

దాదేః । ప్రేషణమాజ్ఞాపనం । ఏతానిగురువిషయే న కర్తవ్యాని ।
ఇతి కరణాదేవమ్ప్రకారాణాం చాన్యేషామపి ప్రతిషేధః।యథా
హ మనుః—

నోదాహరేదస్యనామపరోక్షమపి కేవలమ్ ।
నచైవాస్యానుకుర్వీత గతిభాషితచేష్టితం ౧ ఇతి ॥

—॥ఆపద్యర్థం జ్ఞాపయేత్ ॥౧౬॥—

ఆపదివ్యపతోదాదిభిరప్యర్థమభిప్రేతం జ్ఞాపయేత్ । అసతి పు
రుషాంతరే వచనేనాపి బోధయేత్, న సాక్షాత్ప్రేషయేత్, యథా
శూలతోదో మేభవతి, న చాగ్నినా శామ్యతి, న చాత్రకశ్చిత్సన్ని
హితః, కింకరోమి మందభాగ్య ఇతి ॥

ఉత్తరేసూత్రే సమావృత్తవిషయే—

—॥సహవసంత్సాయమ్ప్రాతరనాహూతో గురుం ద
ర్శనార్థో గచ్ఛేత్ ॥౧౭॥—

ఏకస్మిన్ గ్రామే వసన్ సాయంప్రాతరనాహూతోపి గురుందర్శ
నార్థో నాన్యప్రయోజనార్థో గచ్ఛేత్ ॥

—॥విప్రోష్య చతదహరేవపశ్యేత్ ॥౧౮॥—

యదాగ్రామాన్తరం గతః ప్రత్యాగచ్ఛతి తదా తదహరేవాచ
ర్యంపశ్యేత్ ॥

—ఆచార్యప్రాచార్యసన్నిపాతే ప్రాచార్యాయోప
సంగృహ్యోపసంజిఘృక్షేదాచార్యమ్ ॥౧౯॥—

ఆచార్యస్యాచార్యః ప్రాచార్యః, ప్రపితామహ ఇతివత్ । య
దాఆచార్యస్య ప్రాచార్యస్యచ కార్యవశాత్సన్నిపాతో మేళనం భ
వతి, తదా ప్రాచార్యాయ। ద్వితీయార్థే చతుర్థీ । ప్రాచార్యం
పూర్వముపసంగృహ్య పశ్చాత్స్వాచార్యముపసంగ్రహీతుమిచ్ఛేత్ ।

౧ మను స్మృ-౨-౧౯౯.

నకేవలం మనసా, కింతు, యథాచార్యో జానాతి మామయముపసంజిఘృక్షతీతి తథాచేష్టేత । అన్యథాఽదృష్టార్థముపదిష్టంస్యాత్ ॥

—ప్రతిషేధేదితరః ॥౨౦॥—

ఇతరఆచార్యః ప్రతిషేధేత్, వత్స మోపసంగృహీరితి ॥

—లుప్యతే పూజాచాస్య సకాశే ॥౨౧॥—

అస్య(ప్రా)చార్యస్య సకాశే సన్నిధౌ ఆచార్యస్య పూజాలుప్యతే నకార్యా, నకేవలముపసంగ్రహణమేవ ॥

ఉత్తరసూత్రం సమావృత్తవిషయమ్—

ముహూగ్ంశ్చాచార్యకులందర్శనార్థో గచ్ఛేద్యథాశక్త్యధిహస్త్యమాదాయాపి దంతప్రక్షాళననీతి ॥౨౨॥

ముహూంశ్చేత్యనుస్వారదీర్ఘౌ ఛాందసౌ । వీప్సాలోపశ్చాత్ర ద్రష్టవ్యః । ముహుర్ముహురితి వివక్షితమ్ । గ్రామాంతరే వసన్నపి ముహుర్ముహురాచార్యకులం దర్శనార్థో గచ్ఛేత్ । యథాశక్తిగోరసాపూపాద్యధిహస్త్యం హస్తేభవమాదాయ స్వయమేవ గృహీత్వేత్యర్థః । అపిశబ్దః అభావేపివిధిం ద్యోతయతి, గోరసాద్యభావే దంతకాష్ఠాన్యపీతి । ఇతి శబ్దోఽంతేవాసిధర్మాణాం సమాప్తిద్యోతనార్థః ॥

౧ తస్మిన్గురోర్వృత్తిః ॥౨౩॥

తస్మిన్నంతేవాసిని గురోర్వృత్తిఃవృత్తేః ప్రకారోవక్ష్యతే ॥

పుత్రమివైనమనుకాంక్షన్సర్వధర్మేష్వనపచ్ఛాదయమానస్సుయుక్తో విద్యాం గ్రాహయేత్ ॥౨౪॥

ఏనః శిష్యం పుత్రమివాస్యాభ్యుదయస్స్యాదిత్యనుకాంక్షన్సర్వేషు ధర్మేష్వప్యనపచ్ఛాదయమానః అగూహన్ సుయుక్తః సుష్ఠ్వవహితస్తత్పరోభూత్వా విద్యాం గ్రాహయేత్ ॥

---

౧ తతఃపూర్వం 'మాతరంపితరమాచార్యమగ్నీగ్ంశ్చ గృహాణి చ రిక్తపాణిర్నోపగచ్ఛేత్' ఇతి సూత్రం గ. చ. పుస్తకయోః దృశ్యతే ॥

నచైనమధ్యయనవిఘ్నేనాత్మార్థేషూపరున్ధ్యాదనాపత్సు ॥ ౨౫ ॥

నచైనం శిష్యమధ్యయనవిఘ్నేనాత్మప్రయోజనేషూపరుధ్యాత్ । ఉపరోధోఽస్వతన్త్రీకరణమ్। అనాపత్స్వితి వచనాదాపద్యధ్యయనవిఘాతేనాప్యుపరోధే న దోషః ॥

అన్తేవాస్యనన్తేవాసీ భవతి వినిహితాత్మా గురావనైపుణమాపద్యమానః ॥ ౨౬ ॥

ఆపద్యమాన ఇత్యన్తర్భావితణ్యర్థః । యోఽన్తేవాసీ వినిహితాత్మా ద్వయోరాచార్యయోర్విషవన్నిహితాత్మా గురావనైపుణమాపాదయతి, నానేనాయముపదేశస్సమ్యగుక్త ఇతి, సోఽన్తేవాసీ న భవతి, స త్యాజ్య ఇత్యర్థః । అత్ర మనుః—

ధర్మార్థౌ యత్ర న స్యాతాం శుశ్రూషా వాపి తద్విధా।
తత్ర విద్యా న వప్తవ్యా శుభం బీజమివోషరే ౧ ॥

అపర ఆహ—యోఽన్తేవాసీ వాఙ్మనఃకాయకర్మభిరనైపుణమాపద్యమానః గురావినదృశం నిహితాత్మా భవత్యనురూపం న శుశ్రూషతే, సోఽన్తేవాసీ న భవతి ॥

ఆచార్యోఽప్యనాచార్యో భవతి శ్రుతాత్పరిహరమాణః ॥ ౨౭ ॥

ఆచార్యోఽప్యనాచార్యో భవతీతి, త్యాజ్య ఇత్యర్థః । కిం కుర్వన్? శ్రుతాత్పరిహరమాణః, తేన తేన వ్యాజేన విద్యాప్రదానమకుర్వన్ ॥

అపరాధేషు చైనం సతతముపాలభేత ॥ ౨౮ ॥

అపరాధేషు కృతేష్వేనం శిష్యం సతతముపాలభేత, ఇదమయుక్తం త్వయా కృతమితి ॥

అభిత్రాసఉపవాసఉదకోపస్పర్శనమదర్శనమితి దణ్డా యథామాత్రమానివృత్తేః ॥ ౨౯ ॥

౧ మను స్మృ ౨-౧౧౨

అభిత్రాసో రజ్జువేణ్వాదినా భయోత్పాదనమ్ । ఉపవాసో భోజనలోపః । ఉదకోపస్పర్శనం శీతోదకేన స్నాపనమ్ । అదర్శనమ్ । యథాసావాత్మానం న పశ్యతి తథాకరణమ్, గృహప్రవేశనిషేధః । సర్వత్ర ణ్యంతాత్ప్రత్యయః । ఇత్యేతే దండాశ్శిష్యస్య యథామాత్రం యావత్యపరాధమాత్రా తదనురూపం వ్యస్తాస్సమస్తాశ్చ । అనివృత్తౌ, యావదసౌ తతోపరాధాన్నివర్తతే తావదేతే దండాః ॥

నివృత్తం చరితబ్రహ్మచర్యమన్యేభ్యో ధర్మేభ్యోనంతరో భవేత్యతిసృజేత్ ॥౩౦॥

ఏవం చరితబ్రహ్మచర్యం నివృత్తం గురుకులాత్, కృతసమావర్తనమిత్యర్థః । ఏవంభూతమేనమన్యేభ్యో ధర్మేభ్యో యమసావాశ్రమం ప్రతిపత్స్యతే తత్ర తేభ్యో ధర్మేభ్యోనంతరో భవ; తేభ్యో ధర్మేభ్యో యథా త్వమంతరితో న భవసి తథా భవేత్యుక్త్వాతిసృజేత్ తమాశ్రమం ప్రతిపత్తుముత్సృజేత్ ॥

శ్రీ ఇత్యష్టమః ఖండః. శ్రీ

ఇతి శ్రీహరదత్తమిశ్రవిరచితాయాం ఆపస్తమ్బధర్మసూత్రవ్యాఖ్యాయాం ఉజ్జ్వలాఖ్యాయాం ద్వితీయః పటలః.

శ్రీ శ్రావణ్యాం పౌర్ణమాస్యామధ్యాయముపాకృత్య మాసం ప్రదోషే నాధీయీత ॥౧॥ శ్రీ

ఏవమధ్యేతురధ్యాపయితుశ్చ ధర్మా ఉక్తాః । అథ దేశకాలకృతా అధ్యయనధర్మా ఉచ్యంతే—

మేషాదిస్థే సవితరి యో యో దర్శః ప్రవర్తతే ।
చాంద్రమాసాస్తు తదంతాశ్చైత్రాద్యా ద్వాదశ స్మృతాః ॥
తేషు యా యా పౌర్ణమాసీ సా సా చైత్ర్యాదికా స్మృతా ।
కాదాచిత్కేన యోగేన నక్షత్రస్యేతి నిర్ణయః ॥

తదేవం సింహస్థే సవితరి యామావాస్యా తదంతే చాంద్రమసే మా

సేయం మధ్యవర్తినీ పౌర్ణమాసీ సా శ్రావణీ । శ్రవణయోగస్తు భవతు, మా వా భూత్ । తస్యాం శ్రావణ్యాం పౌర్ణమాస్యామధ్యాయముపాకృత్య గృహ్యోక్తేన విధినోపాకర్మ కృత్వా స్వాధ్యాయమధీయీత । అధీయానశ్చ మాసమేకం ప్రదోషే ప్రథమే రాత్రిభాగే, నాధీయీత గ్రహణాధ్యయనం ధారణాధ్యయనం చ న కుర్యాత్ । ప్రదోషగ్రహణాద్రాత్రావప్యూర్ధ్వం న దోషః ॥

తైష్యాం పౌర్ణమాస్యాం రోహిణ్యాం వా విరమేత్ ॥ ౨ ॥

తిష్యః పుష్యః తేన యుక్తా పౌర్ణమాసీ తైషీ, శ్రావణీవత్ । తస్యాం విరమేత్ ఉత్సర్జనం కుర్యాత్ । తస్యాపి ప్రయోగో గృహ్యోక్త ఏవ । రోహిణ్యాం వా, తైషే మాసి తిష్యాత్పూర్వా యా రోహిణీ తస్యాం వా విరమేత్ । అనయోః పక్షయోః పంచమాసానధీయీత ॥

అర్ధపంచమాంశ్చతురో మాసానిత్యేకే ॥ ౩ ॥

అర్ధం పంచమం యేషాం తే అర్ధపంచమాః । అర్ధాధికాంశ్చతురో మాసానధీయీతేత్యేకే మన్యంతే । అస్మిన్పక్షే ప్రోష్ఠపద్యాముపాకరణం, శాస్త్రాంతరదర్శనాత్ ఉత్సర్జనస్య వాపకర్షః * । ఉత్సర్జనే కృతే శ్రావణ్యాః ప్రాక్ శుక్లపక్షేషు ధారణాధ్యయనం వేదస్య కృష్ణపక్షేషు వ్యాకరణాద్యంగానామధ్యయనమ్, పునశ్చ శ్రావణ్యాముపాకృత్య అగృహీతభాగస్య గ్రహణాధ్యయనమితి । ప్రపంచితమేతద్గృహ్యే ౧ ॥

నిగమేష్వధ్యయనం వర్జయేత్ ॥ ౪ ॥

నిగమాశ్చత్వరాః, గ్రామనిర్గమమార్గా వా, నియమేన గమ్యన్తే యేష్వితి । తేషు సర్వప్రకారమధ్యయనం వర్జయేత్ ॥

ఆనడుహేన వా శకృత్పిండేనోపలిప్తేఽధీయీత ॥ ౫ ॥

అనడుత్సంబంధినా శకృత్పిండేన ఉపలిప్తే నిగమేష్వధీయీత

---

* జ. ఝ—ప్రతికర్షః.　　౧ ఆప-గృ-౮-౧.

శ్మశానేసర్వతశ్శమ్యాప్రాసాత్ ॥౮॥

శ్మశానేచాధ్యయనం వర్జయేత్ । సర్వతస్సర్వాసుదిక్షు శమ్యాప్రాసాత్ । పంచమీనిర్దేశాదర్వాగితిగమ్యతే । శమ్యాక్షిప్తాయావతి దేశే పతతి తతోర్వాగితి ॥

గ్రామేణాధ్యవసితేక్షేత్రేణవానానధ్యాయః ॥౭॥

యదాశ్మశానం గ్రామతయాక్షేత్రతయా వాధ్యవసితం స్వీకృతం భవతి తదానానధ్యాయః, అధ్యేతవ్యమేవ ॥

జ్ఞాయమానేతుతస్మిన్నేవ దేశేనాధీయీత ॥౮॥

యదా తు తదధ్యవసితమపి శ్మశానం జ్ఞాయతే, అయంసప్రదేశఇతి, తదాతావత్యేవ ప్రదేశే నాధీయీత, న శమ్యాప్రాసాత్ ॥

శ్మశానవచ్ఛూద్రపతితౌ ॥౯॥

శూద్రపతితయోస్సకాశేపి శమ్యాప్రాసాన్నాధ్యేయమ్ ॥

సమానాగారఇత్యేకే ॥ ౧౦॥

ఏకే మన్యంతే సమానాగారే శూద్రపతితౌ వర్జ్యౌ, నశమ్యాప్రాసాదితి ॥

శూద్రాయాంతు ప్రేక్షణప్రతిప్రేక్షణయోరేవానధ్యాయః॥౧౧॥

శూద్రాయాం తు యదా పరస్పరప్రేక్షణం భవతి, తదైవానధ్యాయః, న సమానాగారే ऽపి శమ్యాప్రాసాదితి ॥

తథాన్యస్యాగ్ం స్త్రియాం వర్ణవ్యతిక్రాన్తాయాం మైథునే ॥ ౧౨ ॥

శూద్రావ్యతిరిక్తాపి యా స్త్రీ మైథునే వర్ణవ్యతిక్రాంతా నీచవర్ణగామినీ, తస్యామపి ప్రేక్షణప్రతిప్రేక్షణయోరేవానధ్యాయః॥

బ్రహ్మాధ్యేష్యమాణో మలవద్వాససేచ్ఛన్ సమ్భాషితుం బ్రాహ్మణేన సమ్భాష్యతయా స మ్భాషేత సమ్భాష్యతు బ్రాహ్మణేనైవ సమ్భాష్యాధీయీతైవంతస్యాః ప్రజాని శ్శ్రేయసం॥౧౩॥

యో వేదమధ్యేష్యమాణో మలవద్వాససా రజస్వలయా సహ సమ్భాషితుమిచ్ఛతి, స పూర్వం బ్రాహ్మణేన సమ్భాష్య పశ్చాత్తయా సమ్భాషేత । సమ్భాష్య చ పునరపి బ్రాహ్మణేనైవ సమ్భాష్యాధీయీత । కిమేవం సతి భవతి ? ఏవం తస్యా మలవద్వాసస ఆగామినీ యా ప్రజా తస్యా నిశ్శ్రేయసమభ్యుదయో భవతి । ప్రజారూపం వా నిశ్శ్రేయసం తస్యా భవతి । ప్రజానిశ్శ్రేయసమితివచనాద్విధవాదిభిస్సంభాషణే నైతత్కర్తవ్యమ్ ॥

అన్తశ్శవమ్ ॥ ౧౪ ॥ అన్తశ్చాండాలమ్ ॥౧౫ ॥

అన్తశ్శవో యత్ర గ్రామే తత్ర నాధ్యేయం । ఏతేనాన్తశ్చాండాలమితి వ్యాఖ్యాతమ్ । చండాల ఏవ చాండాలః । ఉభయత్ర ప్రథమాసప్తమ్యర్థే, అవ్యయీభావో వా విభక్త్యర్థే ద్రష్టవ్యః ॥

అభినిర్హృతానాం తు సీమ్న్యనధ్యాయః॥౧౬

యదా తు శవా గ్రామసీమ్న్యభినిర్హృతా భవంతి తదా తత్రానధ్యాయః

సందర్శనే చారణ్యే॥౧౭॥

అరణ్యే చ యావతి ప్రదేశే శవశ్చాండాలో వా దృశ్యతే తావత్యనధ్యాయః ॥

తదహరాగతేషు చ గ్రామం బాహ్యేషు ॥౧౮॥

బాహ్యా ఉగ్రనిషాదాదయః పరిపంథినః । తేషు చ గ్రామమాగతేషు తదహరనధ్యాయః । తస్మిన్నహని నాధ్యేతవ్యమ్ ॥

అపి సత్సు ॥౧౯॥

యే విద్యాచారిత్రాదిభిర్మహాంతస్సంతస్తేషు చ గ్రామమాగతేషు తదహరనధ్యాయః ॥

సంధావనుస్తనితే రాత్రిమ్ ॥౨౦॥

సంధిస్సంధ్యా । తస్మిన్ సంధావనుస్తనితే మేఘగర్జితే సతి రాత్రిమనధ్యాయః సర్వాం రాత్రిం నాధీయీత । వర్షర్తావిదమ్ ।

అన్యస్మిన్నధికం వక్ష్యతి ॥

—— స్వప్నపర్యాంతం విద్యుతి ॥౨౧॥ ——

స్వప్నపర్యాన్తమ్ । అంత్యోదీర్ఘ ఉపాన్త్యోహ్రస్వః । విపర్యాసశ్ఛాందసః, అపపాఠోవా । సంధ్యావిద్యుతి సత్యాం స్వప్నపర్యంతాం రాత్రిమనధ్యాయః, నసర్వామ్ । స్వప్నపర్యంతారాత్రిః ప్రహరావశిష్టా

ఏవం సాయంసంధ్యాయాముక్తమ్ । ప్రాతస్సంధ్యాయామాహ-

—— ఉపవ్యుషం యావతా వా కృష్ణాం గాంరోహిణీ
మితి శమ్యాప్రాసాద్విజానీయాదేతస్మిన్కాలేవి
ద్యోతమానే సప్రదోషమహరనధ్యాయః ॥౨౨॥ ——

ఉషస్సమీపే ఉపవ్యుషమ్ । తత్రాపివిద్యోతమానే విద్యుతి సత్యామపరేద్యుస్సప్రదోషమహరనధ్యాయః । ప్రదోషాదూర్ధ్వం రాత్రావధ్యయనం । యావతావాకాలేన శమ్యాప్రాసాదర్వాగవస్థితాం గాంకృష్ణామితి వారోహిణీమితి వావిజానీయాత్, ఏతస్మికాలే ఉపవ్యుషం విద్యోతమాన ఇత్యన్వయః । రోహిణీ గౌరవర్ణా । ఇతిశబ్దప్రయోగే ద్వితీయాప్రయుజ్యతే । తత్రాన్వయప్రకారశ్చింత్యః ॥

—— దహ్రేఽపరరాత్రే స్తనయిత్నునా ॥౨౩॥ ——

రాత్రేస్తృతీయోభాగస్సర్వోఽపరరాత్రః । తస్యత్రేధావిభక్తస్యాద్యాంశోమహారాత్రః, అంత్యోదహ్రః । తస్మిన్దహ్రేఽపరరాత్రే స్తనయిత్నునా నిమిత్తేన సప్రదోషమహరనధ్యాయః ॥

—— ఊర్ధ్వమర్ధరాత్రాదిత్యేకే ॥౨౪॥ ——

అర్ధరాత్రామూర్ధ్వం స్తనితే సప్రదోషమహరనధ్యాయ ఇత్యేకె మన్యంతె స్వపక్షస్తుదహ్రఏవేతి ॥

—— గవాంచావరోధే ॥౨౫॥ ——

దస్యుప్రభృతిభిరవరుద్ధాసుగోషు తావంతం కాలమనధ్యాయః॥

అపరోధో గ్రామాన్నిర్గమననిరోధః॥

వధ్యానాంచయావతావాహన్యంతే ॥౨౩॥

వధార్హాణాం చోరాదీనాముపరోధే యావతా కాలేన తే హన్యన్తే తావంతం కాలమనధ్యాయః ॥

పృష్ఠారూఢః పశూనాంనాధీయీత॥౨౪॥

హస్త్యశ్వాదీనాంపశూనాంపృష్ఠారూఢస్తత్రాసీనస్సన్నాధీయీత

అహోరాత్రావమావాస్యాసు ॥౨౫॥

అమావాస్యాసు ద్వావహోరాత్రౌ నాధీయీత। తాసుచ పూర్వేద్యుశ్చతుర్దశీషుచ। తథాచ మనుః—

'అమావాస్యా చతుర్దశ్యోః పౌర్ణమాస్యష్టకాసుచ। ఇతి'॥

శ్రీ ఇతినవమఖండః శ్రీ

చాతుర్మాసీషుచ ॥౧॥

చతుర్షుమాసేషుభవాశ్చాతుర్మాస్యః। సంజ్ఞైషాతిసృణాం పౌర్ణమాసీనాం, యాసుచాతుర్మాస్యానిక్రియంతే। కాఃపునస్తాః? ఫాల్గున్యాషాఢీకార్తిక్యః। చాతుర్మాస్యోయజ్ఞః। 'తత్రభవః' ఇతి వర్తమానే 'సంజ్ఞాయామణ్' ఇత్యణ్ప్రత్యయః। తాసు చ చాతుర్మాసీషుపూర్వవద్ద్వావహోరాత్రావనధ్యాయః। గౌతమస్తు స్వశబ్దేనాహ 'కార్తికీఫాల్గున్యాషాఢీపౌర్ణమాసీ' ౧ ఇతి। పౌర్ణమాస్యంతరే ప్రతిపత్సుచశాస్త్రాన్తరవచనాదనధ్యాయః, యథాహోశనా 'పర్వణీతిహాసవర్జితానాం విద్యానామనధ్యాయః' ౨ ఇతి, 'ప్రతిపత్సునచిన్తయేత్' ఇతిచ। ఏవంచతుర్దశీమాత్రస్యవర్జనే శాస్త్రాన్తరంమూలం * ॥ తత్రయాజ్ఞవల్క్యః

పంచదశ్యాంచతుర్దశ్యామష్టమ్యాం రాహుసూతకే।

---

౧ గౌ-ధ-౧౬-౩౭. ౨ ఉ-౩-౨౫. (ముద్రితే ఔశానసకోశేష్వదృష్టపమిదంవచనమ్.)

* ఘ-ధ-తరంమృగ్యమ్.

ఋతుసంధిషుభుక్త్వాచ శ్రాద్ధికం ప్రతిగృహ్యచ ౧॥

వైరమణే గురుష్వష్టాక్యఔపాకరణ ఇతి త్ర్యహాః ॥౨॥

విరమణముత్సర్జనం, తదేవ వైరమణం, తస్మిన్ వైరమణే । ప్రథమాంతపాఠే సప్తమ్యర్థే ప్రథమా । గురుషు శ్వశురాదిషు, సంస్థితేష్వితి ప్రకరణాదమ్యతే । అష్టకైవాష్టక్యమ్ । స్వార్థేష్యఞ్ । ఆదేః ప్రాప్తావృద్ధిమన్ధేకృత్వా । ఉపాకరణమేవౌపాకరణమ్ । ఏతేషు నిమిత్తేషు త్ర్యహాఅధ్యయనరహితాః । తత్ర గురుషుమరణదివసాదారభ్య త్ర్యహాః, ఇతరేషుతుపూర్వేద్యురపరేద్యుస్తస్మింశ్చదినే నాధీయీత । తత్ర గౌతమః—'తిస్రోష్టకాస్త్రిరాత్రమ్'......'అభితోవార్షికమ్' ౨ ఇతి । ఉపాకరణాదూర్ధ్వం ప్రాగుత్సర్జనాద్యదధ్యయనం తద్వార్షికమ్, తదభితస్తస్యాదావంతేచ యత్కర్మక్రియతే తత్రాపి త్రిరాత్రమిత్యర్థః ఉశనసాచ వ్యక్తముక్తమ్—'ఉపాకర్మణిచోత్సర్గే త్రిరాత్రం క్షపణం స్మృతమ్'ఇతి॥

తథాసమ్బన్ధేషుజాతిషు ॥౩॥

సన్నికృష్టాయేజ్ఞాతయఃభ్రాతృతత్పుత్రపితృవ్యాదయః తేష్వపిమృతేషు తథా త్ర్యహమనధ్యాయః । బ్రహ్మచారిణోవిధిరయం। ఆశౌచవతాం తు యావదాశౌచమనధ్యాయః శాస్త్రాంతరసిద్ధః । తత్రమనుః—

ఉభయత్రదశాహాని కులస్యాన్నంనభుజ్యతే ।
దానం ప్రతిగ్రహోహోమః స్వాధ్యాయశ్చనివర్తతే॥

ఉభయత్ర, జననే మరణేచ ॥

మాతరిపితర్యాచార్య ఇతి ద్వాదశాహాః ॥౪॥

మాత్రాదిషుమృతేషు ద్వాదశాహమనధ్యాయః । అయంవిధిః గృహస్థానామపి । కేచిదాశౌచమపి తావంతం కాలమిచ్ఛంతి । నేతివయమ్, అనధ్యాయప్రకరణాత్ ॥

---

౧ యా. స్మృ-౧-౧౪౬　　౨ గౌ-ధ-౧౬-౩౮,౪౦

తేషు చోదకస్పర్శనం తావంతం కాలమ్ ॥౫॥

మాత్రాదిషట్సికం—తావంతం కాలం అహరహస్స్నానమపి కా

ర్యం, న కేవలమనధ్యాయః ॥

అనుభావినాంచ పరివాపనమ్ ॥౬॥

అనుపశ్చాద్భూతా జాతాఅనుభావినః మృతాపేక్షయాఽవరవయ

సః, తేషాంపరివాపనమపి భవతి కేశానాం । 'కృత్యచః' ఇతి ప్రా

ప్తస్య ణత్వస్య 'ణేర్విభాషా' ఇతివికల్పః । అన్యేతు—శావందుః

ఖమనుభవతాం సర్వేషాం పరివాపనమిచ్ఛంతి । అపరఆహ—అను

భావినః ఉదకార్హాః, తేషాంమరణే పరివాపనమితి ॥

నసమావృత్తా వపేరన్నన్యత్ర విహారాదిత్యేకే ॥౭॥

విహారోయజ్ఞదీక్షా, తతోన్యత్ర నసమావృత్తావపేరన్నిత్యేకే మ

న్యంతే । స్వమతంతు వపేరన్నేవేతి॥

తత్ర వపనస్యా మంగళత్వంగుణవిధినా పరిహారంచ వక్తుం బ్రా

హ్మణముదాహరతి ॥

అథాపిబ్రాహ్మణం । రిక్తోవాఏషోఽనపిహి

తోయన్ముండస్తస్యైతదపిధానం యచ్ఛిఖేతి ॥౮॥

రిక్తోన్తశ్శూన్యో ఘటాదిః । సోయమనపిహితః పిధానరహితోయా

దృశః తాదృశఏష యన్ముండోనామ । తస్య రిక్తస్యాపిధానమేతత్

యచ్ఛిఖానామ । అనేన చైతద్దర్శితం—నిషేధశాస్త్రం సహశిఖయా

వపనప్రతిషేధ పరమితి ॥

కథంతర్హి సత్రేషు 'శిఖామనుప్రవపంతబుద్ధ్యే' ౧ ఇతి

వచనమ్ ? తస్యబలీయస్త్వాదిత్యాహ—

సత్రేషుతువచనాద్వపనగ్ం శిఖాయాః॥౯॥

స్పష్టమ్ ॥

౧ తై, సం. ౭,౫-౧.

ఆచార్యే త్రీనహోరాత్రానిత్యేకే ॥౧౦॥

ఆచార్యసంస్థితే త్రీనహోరాత్రానధ్యయనం వర్జయేదిత్యేకే మన్యన్తే । స్వపక్షస్తు ద్వాదశాహః పూర్వోక్తః ॥

శ్రోత్రియసగ్ంస్థాయామపరిసంవత్సరాయామేకాం ॥౧౧॥

శ్రోత్రియం వక్ష్యతి ౧ । తస్యసంస్థాయామపరిపూర్ణసంవత్సరాయాం శ్రుతాయామేకాం రాత్రిమేకమహోరాత్రమనధ్యాయః । అత్ర సంస్థాశ్రవణాద్దూరాదిష్వపి నైవ నిమిత్తమనధ్యాయస్య ॥

సబ్రహ్మచారిణీత్యేకే ॥౧౨॥

ఏకేతు సబ్రహ్మచారిమరణ ఏవానన్తరోక్తమనధ్యాయమిచ్ఛన్తి, న శ్రోత్రియసామాన్యమరణే ॥

శ్రోత్రియాభ్యాగమేఽధిజిగాగ్ంసమానోఽధీయానో వానుజ్ఞాప్యాధీయీత ॥౧౩॥

శ్రోత్రియేఽభ్యాగతే అధ్యేతుకామోఽధీయానశ్చ తమనుజ్ఞాప్యాధీయీత

అధ్యాపయేద్వా ॥౧౪॥

అధ్యాపయితుకామోఽధ్యాపయన్వేతి, ప్రకరణాద్గమ్యతే । సోపి శ్రోత్రియమభ్యాగతం అనుజ్ఞాప్యాధ్యాపయేదితి ॥

గురుసన్నిధౌ చాధీహి భో ఇత్యుక్త్వాధీయీత ॥౧౫॥

ధారణాధ్యయనం పారాయణాధ్యయనం వా కుర్వన్ గురౌ సన్నిహితే సతి అధీహి భో ఇత్యుక్త్వాధీయీత ॥

అధ్యాపయేద్వా ॥౧౬॥

అధ్యాపయన్నపి గురౌ సన్నిహితే ఏవమేవోక్త్వాధ్యాపయేత్ ॥

ఉభయత ఉపసంగ్రహణమధిజిగాగ్ంసమానస్య చాధీత్య చ ॥౧౭॥

ఉభయతోఽధ్యయనస్యాదావన్తే చ ఉపసంగ్రహణం కర్తవ్యమ్, అధ్యేతుకామస్యాదావధీత్య చాన్తే ॥

౧ ఆప.ధ-౨-౬-౪.

అధీయానేషు వా యత్రాన్యో వ్యవేయాదేతమేవ శబ్దముత్సృజ్యాధీయీత ॥౧౮॥

బహువచనమతంత్రం । అధీయానేషు చ యత్రాన్యో వ్యవేయాత్ అంతరాఽఽగచ్ఛేత్, తత్రాపి 'అధీహి భో' ఇత్యేతమేవ శబ్దముత్సృజ్యోచ్చార్యాధీయీత । ప్రత్యేకముపదేశాదేకవచనమ్ । అధీయీరన్ ॥

శ్వగర్దభనాదాస్సలావృక్యేకసృకోలూకశబ్దాస్సర్వే వాదితశబ్దా రోదనగీతసామశబ్దాశ్చ ॥౧౯॥

శునాం గర్దభానాంచ బహూనాం నాదాః, బహువచననిర్దేశాత్ । సలావృకీ వృకజాతావవాంతరభేదః, క్రోష్ట్రీత్యన్యే । లింగస్యావివక్షితత్వాత్పుంసోపి గ్రహణం । 'ఇంద్రో యతీంత్సాలావృకేభ్యః' ౧ ఇత్యాదౌ దర్శనాత్, సర్వత్రాదిమస్స్వరో దీర్ఘః । సమవాయం వికృతః ప్రయుక్తః । ఏకసృకః ఏకచరస్సృగాలః । ఉలూకో దివాభీతః । ఏతేషాంచ శబ్దాః । వాదితాని వాదిత్రాణి వీణావేణుమృదంగాదీని । తేషాంచ సర్వే శబ్దాః రోదనశబ్దా గీతశబ్దాస్సామశబ్దాశ్చ, ఏతే శ్రూయమాణా అనధ్యాయస్య హేతవః ॥

శాఖాంతరే చ సామ్నామనధ్యాయః ॥౨౦॥

వేదాంతరస్య సకాశే సామనాధ్యేయమ్, 'గీతిషు సామాఖ్యా' ౨ తద్యోగాద్వేదవచనస్సామశబ్ద ఇత్యన్యే ॥

సర్వేషు చ శబ్దకర్మసు యత్ర సంసృజ్యేరన్ ॥౨౧॥

ఆక్రోశపరిహాసాదిషు సర్వేషు శబ్దకర్మసు అనధ్యాయః, యత్రాధ్యయనశబ్దేన తే సంసృజ్యేరన్ ॥

ఛర్దయిత్వా స్వప్నాంతమ్ ॥౨౨॥

ఛర్దనం వమనం, తత్కృత్వా స్వప్నాంతం యావన్నాధీయీత ॥

---

౧ తై-సం-౬-౨-౭ ౨ జై.మీ.౨-౧-౩౬.

సర్పిర్వాప్రాశ్య ॥౬౩॥

అథవాసర్పిః ప్రాశ్యాధీయీత ॥

పూతిగన్ధః ॥౨౪॥

దుర్గంధః । సచోపలభ్యమానోనధ్యాయహేతుః ॥

హృల్లేఖశ్చాత్మసంయుక్తమ్ ॥౨౫॥

యత్పక్వం కాలపాకేనామ్లం జాతం తచ్ఛుక్తం । తద్యావదాత్మసంయుక్తం స్యాదరస్థమజీర్ణం, యావత్తదనుగుణఉద్గారోవా, తావదనధ్యాయహేతుః ॥

ప్రదోషేచభుక్త్వా ॥౨౬॥

నాధీయీతేతి శేషః । తేనాధీత్యైవభుంజీత॥

ప్రోదకయోశ్చపాణ్యోః ॥౨౭॥

భుక్త్వైవేత్యేవ । భుక్త్వాయావత్ప్రోదకౌ పాణీఆర్ద్రౌతావన్నాధీయీత । కేచిచ్ఛుక్త్వేతి నానువర్తయన్తి ॥

పితృసంక్లృప్తంచాన్నంభుక్త్వా సప్రదోషమహరనధ్యాయః

యోమృతాసపిండీకృతస్సపితా తదుద్దేశేనదత్తమన్నంభుక్త్వాసప్రదోషమహర్నాధీయీత।ప్రదోషామాద్ధ్వర్యంనదోషః।అత్రమనుః

యావదేకానుదిష్టస్య గన్ధోలేపశ్చతిష్ఠతి ।

విప్రస్యవిదుషోదేహే తావద్బ్రహ్మనకీర్తయేత్ ౧ ।ఇతి ॥

అవిపాకాత్ ॥౨౮॥

యదేతావతా కాలేనతదన్నం జీర్ణం విపక్వం నభవతి తతశ్చావిపాకాత్తస్యనాధీయీత ॥

అశ్రాద్ధేన తు పర్యవదధ్యాత్ ॥౩౦॥

జీర్ణేఅజీర్ణేచ తస్మిన్ అశ్రాద్ధేనాన్నేన పర్యవదధ్యాత్ । తస్యోపర్యశ్రాద్ధమన్నం భుంజీతేత్యుక్తం భవతి । కేచిత్—అశ్రాద్ధేనే

---

౧ మనుస్మృ.౪-౧౧౧.

తివచనాత్పూర్వత్రాపి ప్రేతాన్నమితి శ్రాద్ధమాత్రం వివక్షితం మన్యన్తే ॥

ఇతి దశమః ఖండః.

కాండోపాకరణే చామాతృకస్య ॥ ౧ ॥

కాండోపాకరణం కాండవ్రతాదేశనం । తస్మిన్నహన్యమాతృకస్యాన్నం భుక్త్వా సప్రదోషమనధ్యాయః । అపర ఆహ — భుక్త్వేతి నానువర్తతే । తథా చోత్తరత్ర భుక్త్వాగ్రహణం । కాండోపాకరణే నిమిత్తేఽమాతృకస్య మాణవకస్య సప్రదోషమహరనధ్యాయ ఇతి । ఏతేనోత్తరం వ్యాఖ్యాతమ్ ॥

కాండసమాపనే చాపితృకస్య ॥ ౨ ॥

కాండసమాపనం వ్రతవిసర్గః ॥

మనుష్యప్రకృతీనాం చ దేవానాం యజ్ఞే భుక్త్వేత్యేకే ॥ ౩ ॥

యే మనుష్యా భూత్వా ప్రకృష్టేన తపసా దేవాస్సంపన్నాస్తే మనుష్యప్రకృతయో దేవాః, నందీశ్వరకుమారా౧దయః । తేషాం యజ్ఞే తత్ప్రీత్యర్థే బ్రాహ్మణభోజనే భుక్త్వా సప్రదోషమహరనధ్యాయ ఇత్యేకే మన్యంతే। మనుష్యముఖేషు ౨ దేవేష్విజ్యమానేష్విత్యన్యే

పర్యుషితైస్తండులైరామమాంసేన చ నానధ్యాయః ॥ ౩ ॥

'ప్రేతసంక్లృప్తమ్' ౩ ఇత్యస్యాపవాదః। పర్యుషితా రాత్ర్యంతరితాః । హ్యః ప్రతిగృహీతేషు తండులేషు అద్య పక్త్వా భుజ్యమానేషు నానధ్యాయః । తథా ఆమమాంసేన తదహర్భక్షితేనాపి నానధ్యాయః । పర్యుషితేనేత్యన్యే । పర్యుషితైరితి వచనాత్తదహర్భుక్తైస్సప్రదోషమహరనధ్యాయః ॥

తథౌషధివనస్పతిమూలఫలైః ॥ ౪ ॥

ఓషధిగ్రహణేన వీరుధోఽపి గృహ్యంతే । వనస్పతిగ్రహణేనాపి వృక్షమాత్రమ్ । తేషాం మూలైస్సూరణకందాదిభిః ఫలైశ్చామ్రాదిభిః

---

౧ క—కుబేరా. ౨ క.ఘ-ముఖేన. ౩ ఆప-ధ-౧.౧౧.౨౭

పక్షైర్వాపక్షైర్వాశ్చతదహాభర్తుస్త్రైరపి నానధ్యాయః।పర్యుషితెనేత్యన్యే౧॥

యత్కాండముపాకుర్వీత యస్య చానువాక్యంకు
ర్వీత నతత్తదహారధీయీత ॥౬॥

యస్మిన్నహని యత్కాండముపాకృతం న తత్తదహారధీయీత। తథా శ్రావణ్యాం పౌర్ణమాస్యాముపాకృత్య ప్రశస్తేహాంతరే యస్య కాండస్యానువాక్యమధ్యేతుమారమ్భం కుర్వీత, న తత్తదహారధీయీత అహరిత్యహోరాత్రోపలక్షణమ్ ॥

ఉపాకరణసమాపనయోశ్చ పారాయణస్య తాం విద్యామ్॥౭॥

అనేకవేదాధ్యాయీ యద్యేకస్య వేదస్య పారాయణం కురుతే, తదా తస్య పారాయణస్యాద్యే ఉపాకరణోత్సర్జనే తయోః కృతయోస్తాం విద్యాం తదహర్నాధీయీత। ఏతదేవ జ్ఞాపకం పారాయణస్యాప్యుపాకరణోత్సర్జనే భవత ఇతి। 'తాం విద్యాం' ఇతివచనాద్విద్యాన్తరాధ్యయనే న దోషః ॥

వాయుర్ఘోషవాన్భూమౌ వా తృణసంవాహీ
వర్షతి వా యత్ర ధారాః ప్రవహేత్ ॥౮॥

ఘోషవాన్కర్ణశ్రావః। భూమావవస్థితాని తృణానిసంవహతి ఉత్క్షిప్య గమయతీతి తృణసంవాహః। వర్షతి వా మేఘో ధారాః ప్రవహేత్ విక్షిపేత్। యత్ర దేశే ఏవంవిధో వాయుస్తత్ర తావంతం కాలం నాధీయీత। అత్ర మనుః—

'కర్ణశ్రవేఽనిలే రాత్రౌ దివాపాంసుసమూహనే ౨।' ఇతి ॥

ఉత్తరేసూత్రే నిగదసిద్ధే—

గ్రామారణ్యయోశ్చ సంధౌ ॥౯॥

మహాపథే చ ॥౧౦॥

---

౧ 'పర్యుషితెనేత్యన్యే' ఇతి కేషుచిత్కోశేషు న.

౨ మనుస్మృ. ౪-౧౦౨.

విప్రోష్య చ సమధ్యయనం తదహః ॥ ౧౧ ॥

యదా సహాధీయానేషు కేచిత్కారణవశాద్విప్రవసేయుః, కేచిచ్చాచార్యేణ సంగతాః, తదా సమధ్యయనం సహాధీయమానం ప్రదేశం తదహర్నాధీయీత । విప్రోషితానాం యదహః పునర్మేళనం తదహర్నాధీయీతేత్యన్యే ॥

స్వైరికర్మసు చ ॥ ౧౨ ॥

నాధీయీతేత్యేవ ॥

తత్రోదాహరణమ్—

యథా పాదప్రక్షాళనోత్సాదనానులేపనానీతి [1] ॥ ౧౩ ॥

ణత్వమాకస్మికమ్, అపపాఠో వా ॥

తావన్తం కాలం నాధీయీతాధ్యాపయేద్వా ॥ ౧౪ ॥

తేషు స్వైరికర్మసు తావన్తం కాలమధ్యయనమధ్యాపనం చ వర్జయేత్

సన్ధ్యోః ॥ ౧౫ ॥

'సజ్యోతిష్యాజ్యోతిషో దర్శనాత్' [2] । ఉభే సన్ధ్యే వ్రతయోస్తావన్తం కాలం నాధీయీతాధ్యాపయేద్వా । ఏవముత్తరత్రాప్యనువృత్తిః ।

ఉత్తరసూత్రే నిగదసిద్ధే—

తథా వృక్షమారూఢః ॥ ౧౬ ॥

అప్సు చావగాఢః ॥ ౧౭ ॥

నక్తం చాపావృతే ॥ ౧౮ ॥

వివృతద్వారమపావృతమ్ । తత్ర నక్తం నాధీయీత ॥

---

౧ గ, భ, లేపణానీతి. ఝ—అవలేఖనానీతి.

౨ గౌ, ధ, ౨-౧౧. 'సజ్యోతిషి కాలే సమారభ్య అజ్యోతిషో దర్శనాత్ జ్యోతిరన్తరదర్శనాత్ । ప్రాతర్నక్షత్రజ్యోతిరారభ్య ఆసూర్యజ్యోతిర్దర్శనాత్ సాయమాదిత్యజ్యోతిరారభ్య ఆనక్షత్రజ్యోతిర్దర్శనాత్ ఇతి' ఇతి మితాక్షరీ.

దివా చాపిహితే ॥౧౯॥

సంవృతద్వారమపిహితమ్ । తత్ర దివా నాధీయీత ॥

అవిహితమనువాకాధ్యయనమాషాఢవాసన్తికయోః ॥౨౦॥

వాసన్తికో వసన్తోత్సవః, స చైత్రే మాసి శుక్లత్రయోదశ్యాం భవతి ఆషాఢశబ్దేనాపి తస్మిన్మాసే క్రియమాణస్తాదృశః కశ్చిదిన్ద్రోత్సవాదిర్వివక్షితః । తయోస్తదహరనువాకాధ్యయనమవిహితమ్ । అనువాకగ్రహణాన్న్యూనేన దోషః । అపర ఆహ—అనువాకగ్రహణా౧న్మన్త్రబ్రాహ్మణయోరేవ ప్రతిషేధో నాఙ్గానామితి ॥

నిత్యప్రశ్నస్య చావిధినా ॥౨౧॥

నిత్యం ప్రశ్నాధ్యయనం యత్ర స నిత్యప్రశ్నో బ్రహ్మయజ్ఞః । తస్య చావిధినా వక్ష్యమాణేన ప్రకారేణ వినానువాకాధ్యయనమవిహితమ్ యద్యపి నిత్యం బ్రహ్మయజ్ఞాధ్యయనం, తథాపి కేనచిదప్యఙ్గేన వినా న కర్తవ్యమ్ । తేన విస్మృత్య ప్రాతరాశే కృతే ప్రాయశ్చిత్తమేవ, న బ్రహ్మయజ్ఞః । మనుః—

వేదోదితానాం నిత్యానాం కర్మణాం సమతిక్రమే ।
స్నాతకవ్రతలోపే చ ప్రాయశ్చిత్తమభోజనం ౨ ।ఇతి॥

తస్య విధిః ॥౨౨॥

తస్య నిత్యప్రశ్నస్య విధిర్వక్ష్యతే ॥

అకృతప్రాతరాశ ఉదకాన్తం గత్వా ప్రయతః శుచౌ దేశేఽధీయీత యథాధ్యాయముత్సృజన్వాచా ॥౨౩॥

అకృతప్రాతరాశః అకృతదివాభోజనః । ఉదకాన్తముదకసమీపం గత్వా । ప్రయతస్స్నానమార్జనాదినా శుద్ధశ్శుచౌ దేశే ప్రాచ్యాముదీచ్యాం వా దిశ్యచ్ఛదిర్దర్శేఽధీయీత యథాధ్యాయం యథా

---

౧ ‘న్యూనే’ ఇత్యాదిః ‘గ్రహణాత్’ ఇత్యన్తో గ్రన్థః కేషుచిత్కోశేషు న.   ౨ మను స్మృ,౧౧,౨౦౪.

పాఠమనుషంగరహితం । ఉత్సృజేత్, ఆదిత ఆరభ్య ప్రథమాదిష్వహ
స్స్వధీతం ద్వితీయాదిష్వహస్సూత్సృజ్యతతః పరమధీయీత । వా
చాఉచ్చైరిత్యర్థః ॥

మనసాచానధ్యాయే ॥౨౪॥

అనధ్యాయేచ మనసాధీయీత నిత్యస్వాధ్యాయమ్ ॥

విద్యుతిచాభ్యగ్రాయాగ్ం స్తనయిత్నావ
ప్రాయత్యే ప్రేతాన్నే నీహారేచమానసంపరిచక్షతే॥౨౫॥

విద్యుత్యభ్యగ్రాయామవిచ్ఛిన్నాయామ్ । స్తనయిత్నౌచాభ్యగ్రే అ
ప్రాయత్యే ఆత్మనోఽశుచిభావే ప్రేతాన్నేచభుక్తే । నీహారో హిమా
నీ- తస్మింశ్చవర్తమానే । మానసమనంతరోక్తమన్యయేవం పరిచక్ష
తే వర్జయంతి ॥

శ్రాద్ధభోజనఏవైకే॥౨౬॥

ఏకేత్వాచార్యాశ్శ్రాద్ధభోజనఏవమానసంపరిచక్షతే,నవిద్యుదాదిషు

విద్యుత్స్తనయిత్నుర్వృష్టిశ్చాపర్తౌయత్రసన్ని
పతేయుస్త్ర్యహమనధ్యాయః ॥ ౨౭॥

అపర్తౌ, యస్మిన్దేశే యోవర్షకాలస్తతోన్యస్తత్రాపర్తుః
తత్రయది విద్యుదాదయస్సన్నిపతేయుస్సముదితాస్స్యుస్తదా త్ర్య
హమనధ్యాయః ॥

యావద్భూమిర్వ్యుదకేత్యేకే ॥౨౮॥

యావతా కాలేన భూమిర్విగతోదకాభవతి తావంతం కాలమన
ధ్యాయఇత్యేకే మన్యంతే ॥

ఏకేన ద్వాభ్యాం వైతేషామాకాలం॥౨౯॥

ఏతేషాం విద్యుదాదీనాం మధ్యేఏకేన ద్వాభ్యాం వా యోగే ఆ
కాలమనధ్యాయః, అపరేద్యురా తస్య కాలస్యప్రాప్తేరిత్యర్థః ॥

సూర్యాచంద్రమసోర్గ్రహణేభూమిచలేఽపస్వా

నడుల్కాయామగ్న్యుత్పాతే చ సర్వాసాం విద్యానాం సార్వకాలికమాకాలమ్ ॥౩౦॥

సూర్యాచన్ద్రమసావితి వచనం బృహస్పత్యాదినివృత్త్యర్థమ్। భూమిచలే భూమికమ్పే । అపస్వానే నిర్ఘాతే । ఉల్కాయాముల్కాపాతే । అగ్న్యుత్పాతే గ్రామాదిదాహే । ఏతేషు నిమిత్తేషు సర్వాసాం విద్యానాం—

అంగాని వేదాశ్చత్వారో మీమాంసా న్యాయవిస్తరః ।
పురాణం ధర్మశాస్త్రం చ విద్యా హ్యేతాశ్చతుర్దశ॥

ఇత్యుక్తానాం సార్వకాలికమృతౌ చాపర్తౌ చాకాలమనధ్యాయః । సర్వాసామితి వచనాదన్యత్ర వేదానామేవ ప్రతిషేధః । అంగానామపీత్యన్యే ॥

అభ్రం చాపర్తౌ సూర్యాచన్ద్రమసోః పరివేష ఇన్ద్రధనుః ప్రతిసూర్యమత్స్యశ్చ వాతే పూతిగన్ధే నీహారే చ సర్వేష్వేతేషు తావత్కాలం ॥౩౧॥

అపర్తావభ్రం దృశ్యమానం యావద్దృశ్యతే తావత్కాలమనధ్యాయః । ఏవం పరివేషాదిష్వపి యోజ్యమ్ । అత్రాపి బృహస్పత్యాదిపరివేషే న దోషః । ఇన్ద్రధనుః ప్రసిద్ధం । సూర్యసమీపే తదాకృతిః ప్రతిసూర్యః । మత్స్యః పుచ్ఛవన్నక్షత్రమ్ । సమాహారద్వన్ద్వే ఛాన్దసో లింగవ్యత్యయః । సర్వేష్వేతేషు వాతాదిషు చ త్రిషు తావత్కాలమనధ్యాయః । వాతే ఘోషవతి । పూతిగన్ధే దుర్గన్ధే । నీహారే హిమాన్యాం । వాతాదిగ్రహణం పూర్వోక్తానాం శ్వగర్దభాదీనాముపలక్షణార్థమ్ । పునరిహ వచనం తావత్కాలమితి విధాతుం అత్రైవ శ్వగర్దభాది గ్రహణే కర్తవ్యే పూర్వత్రపాఠస్య చింత్యం ప్రయోజనమ్ ।

ముహూర్తం విరతే వాతే ॥౩౨॥

వాతే ఘోషవతి విరతేపి ముహూర్తమాత్రమనధ్యాయః । ద్వే గాడికే ముహూర్తః ॥

సలావృక్యామేకస్సృక ఇతిస్వప్న పర్యాంతం ౩౩

తావత్కాలమిత్యస్యాపవాదోయమ్ । సలావృక్యేకసృకశబ్దౌ వ్యాఖ్యాతౌ ౧ ॥

నక్తంచారణ్యేఽనగ్నావహిరణ్యే వా ॥౩౪॥

రాత్రావగ్నివర్జితేహిరణ్యవర్జితేవారణ్యే నాధీయీత ॥

అననూక్తంచాపర్తౌ ఛందసా నాధీయీత ॥౩౫॥

ఉత్సర్జనాదూర్ధ్వముపాకరణాదర్వాగపర్తుః । తత్రఛందసోననూక్తమంశమపూర్వం నాధీయీత, గ్రహణాధ్యయనమపర్తౌ న కర్తవ్యమ్ । యద్యపి " తైష్యాం పౌర్ణమాస్యాం రోహిణ్యాంవావిరమేత్ " ౨ ఇత్యుక్తం, తథాపి, కియంతం కాలం తద్విరమణం ? కస్మాదధ్యయనాత్ ? ఇత్యపేక్షాయాముచ్యతే — ఏతావంతం కాలం గ్రహణాధ్యయనం నకర్తవ్యమ్ । ధారణాధ్యయనేతు నదోషః । తథా ' ఛందసః ' ఇతి వచనాదంగానాం గ్రహణాధ్యయనేపినదోషః

ప్రదోషేచ ॥౩౬॥

ప్రదోషేచాననూక్తమృతావపి నాధీయీత । ' మాసంప్రదోషే నాధీయీత ' ౩ ఇత్యేతత్తుధారణాధ్యయనస్యాపి ప్రతిషేధార్థం । అపరఆహ—యస్యాంరాత్రౌ ద్వాదశీత్రయోదశీ చ మిశ్రే భవతస్తస్యాంప్రదోషేనాధీయీతానమూక్తమనూక్తంచ । ఋతావపర్తౌచైషఆచారఇతి ॥

సార్వకాలికమామ్నాతమ్ ॥౩౭॥

ఆమ్నాతమధీతమ్; తత్సార్వకాలికమపర్తౌ ప్రదోషేచ సర్వస్మిన్కాలేఽధ్యేయమ్॥

౧ఆప.ధ.౧-౧౦-౨౯. ౨ ఆప.ధ-౧-౯-౨ ౩ ఆప.ధ.౧.౯.౧.

— యథోక్తమన్యదతః పరిషత్సు ॥౩౮॥ —

అతఏవ తస్మాదనధ్యయనప్రకరణాదన్యదనధ్యయననిమిత్తం పరిషత్సు మానవాదిషు ధర్మశాస్త్రేషు యథోక్తం తథా ద్రష్టవ్యమ్ తత్ర వసిష్ఠః—'దిగ్దాహపర్వతప్రపాతేషూపలరుధిరపాంసువర్షేష్వాకాలికమ్ ౧' ఇతి । యమః—

శ్లేష్మాతకస్య శల్మల్యా మధూకస్య తథాప్యధః ।
కదాచిదపి నాధ్యేయం కోవిదారకపిత్థయోః ॥
"సంగ్రామోద్యానదేవతాసమీపేషు నాధీయీత' ॥

ఇత్యేకాదశః ఖండః.

ఇతి శ్రీహరదత్తమిశ్రవిరచితాయా మాపస్తమ్బధర్మసూత్రవ్యాఖ్యాయాముజ్జ్వలాఖ్యాయాం తృతీయః పటలః.

— తపః స్వాధ్యాయ ఇతి బ్రాహ్మణమ్ ॥ ౧ ॥ —

యోయం నిత్యస్వాధ్యాయస్తత్తపః, కృచ్ఛ్రాతికృచ్ఛ్రచాంద్రాయణాదిలక్షణం తపో యావత్ఫలం సాధయతి తావత్సాధయతీత్యర్థః ॥

— తత్ర శ్రూయతే । స యది తిష్ఠన్నాసీనశ్శయానో వా స్వాధ్యాయమధీతే తప ఏవ తత్తప్యతే తపో హి స్వాధ్యాయ ఇతి ॥ ౨ ॥ —

తత్రైవ బ్రాహ్మణే స యది తిష్ఠన్నాసీన ఇత్యాద్యపత్కల్పశ్శ్రూయతే । తత్ర 'దర్భాణాం మహదుపస్తీర్యోపస్థం కృత్వా ప్రాఙాసీనస్స్వాధ్యాయమధీయీత' ౨ ఇత్యాదిముఖ్యః కల్పో బ్రాహ్మణప్రోక్తః । ఇహ పునరాసీనవచనం యథాకథంచిదాసనార్థమ్ । సర్వథాప్యధీయానస్తప ఏవ తత్తప్యత ఇతి బ్రాహ్మణార్థః । మనురప్యాహ

ఆహైవ స నఖాగ్రేభ్యః పరమం తప్యతే తపః ।
యస్స్రగ్వ్యపి ద్విజోఽధీతే స్వాధ్యాయం శక్తితోఽన్వహమ్ ౩ ఇతి

---

౧ వసి.ధ-౧౩-౩౫- ౨ తైత్తి,ఆ, ౨-౧౧- ౩ మనుస్మృ, ౨,౧౬౭

సర్వత్రైవ స్వరం దర్శయతి ॥

ఏవం కతురనధ్యాయమోనాపద్యతీవాదరణీయ ఇత్యుక్తా ప్రకారాన్తరేణాహ.

అథాపి వాజసనేయిబ్రాహ్మణమ్ । బ్రహ్మయజ్ఞో హవా ఏష యత్స్వాధ్యాయస్తస్యైతే వషట్కారా యత్స్తనయతి యద్విద్యోతతే యదవస్ఫూర్జతి యద్వాతో వాతి । తస్మాత్స్తనయతి విద్యోతమానేవ స్ఫూర్జతి వా తేవా వాయత్యధీయీతైవ వషట్కారాణామచ్ఛమ్బట్కారాయేతి ॥౩॥

అథాపి అపి చ స్వాధ్యాయో నామ య దేష బ్రహ్మయజ్ఞః, బ్రహ్మ వేదః తత్సాధనో యాగః, యథా దర్శపూర్ణమాసాదయః పురోడాశాదిసాధనాః హవిశ్శబ్దాప్రసిద్ధిం ద్యోతయతః । తస్య యజ్ఞస్యైతే వక్ష్యమాణాస్స్తనయిత్న్వాదయో వషట్కారాః । బహువచన నిర్దేశాద్వషట్కారానువషట్కార స్వాహాకారాదయస్సర్వే ప్రదానార్థా గృహ్యంతే । స్తననం మేఘశబ్దః । విద్యోతనం విద్యుద్వ్యాపారః। అవస్ఫూర్జనమశనిపాతః, తత్ర 'అవస్ఫూర్జథురింగమ్' ఇతి దర్శనాత్ । వాయతీతి ఓ వై శోషణే ఇత్యస్య రూపం । యథా ద్రవ ప్రదేశశ్శుష్కో భవతి తథా వాతి ౧ త్యర్థః । యస్మాదేతే వషట్కారా బ్రహ్మయజ్ఞస్య, తస్మాత్ స్తననాదిష్వనధ్యాయ నిమిత్తేషు సత్స్వప్యధీయీతైవ, న పునరనధ్యాయ ఇతి నాధీయీత, బ్రహ్మయజ్ఞం కుర్యాదిత్యర్థః । కిమర్థం? వషట్కారాణామేతేషామచ్ఛమ్బట్కారాయ అవ్యర్థత్వాయ । అన్యథా ఏతే వషట్కారా వ్యర్థాస్స్యుః । తతశ్చ యథా హోత్రా వషట్కృతే ఽధ్వర్యుర్న జుహుయాత్తాదృగేతత్స్యాత్ ॥

శ్రీ తస్య శాఖాంతరే వాక్యసమాప్తిః ॥౪॥

తస్య వాజసనేయిబ్రాహ్మణస్య శాఖాంతరే వాక్యసమాప్తిర్భవతి

---

౧ క, ఖ—వాయతీ

నతావతాపర్యవసానమ్ ॥

తదేవశాఖాంతరం పఠతి—

అథయదివాతోవావాయాత్ స్తనయేద్వావిద్యో

తేతవాస్ఫూర్జేద్వైకాంవర్గ మేకం వాయజురేకంవా

సామాభివ్యాహరేద్భూర్భువస్సువస్సత్యంతపశ్శ్రద్ధా

యాం జుహోమీతి వైతత్ । తేనోహైవాస్యైతదహ

స్స్వాధ్యాయ ఉపాత్తోభవతి ॥

అంతేఇతిశబ్దో ఽధ్యాహర్తవ్యః । వాతాదిషు సత్స్వేకామృచ మధీయీత ప్రాప్తేప్రదేశే । యజుర్వేదాధ్యయనఏకం యజుః । సామ వేదాధ్యయనఏకం సామ । సర్వేషువా వేదేషు భూర్భువస్సువరి త్యాదికం యజురభివ్యాహరేత్, నపునర్యథాపూర్వంప్రశ్నమాత్రం। తేనైతావదేవాస్యాధ్యేతు స్తదహస్తస్మిన్నహని స్వాధ్యాయ ఉపా త్తో భవతిస్వీకృతోభవతి, అధీతోభవతీత్యర్థః । కేచిత్తు—భూర్భువ స్సువరిత్యాదికం బ్రాహ్మణభాగాధ్యయన విషయం మన్యంతే,న సార్వ త్రికమ్ ॥

కస్మాత్పునర్వాజసనేయిబ్రాహ్మణస్యాదాహృతే శాఖాంతరేవాక్య సమాప్తిరాశ్రీయతే,న పునర్యథాశ్రుతామాత్రంగృహ్యతే, తత్రాహ-

ఏవగ్ంసత్యార్యసమయేనావిప్రతిషిద్ధం॥౬॥

ఏవంసతి ఏవంవాక్యసమాప్తావాశ్రీయమాణాయాం, ఆర్యసమయే న, ఆర్యాశ్శిష్టామన్వాదయః, తేషాంసమయోవ్యవస్థా, తేనావిప్రతి షిద్ధంభవతి । ఇతరథావిప్రతిషిద్ధంస్యాత్ ॥

కథమ్ ?

అధ్యాయానధ్యాయగ్ం హ్యుపదిశంతితదనర్థక

గ్ంస్యాద్వాజసనేయిబ్రాహ్మణం చేదవేక్షేత ॥౭॥

ఆర్యాహ్యధ్యాయమనధ్యాయం చోపదిశంతి।తదుపదేశనమనర్థ

శం స్యాత్ యదివాజసనేయిబ్రాహ్మణం యథాశ్రుతమపేక్షేతాధ్యేతా

ఆహ — అనర్థకమేతదస్తు శ్రుతివిరోధాత్ । తత్రాహ —

ఆర్యసమయో హ్యగృహ్యమాణకారణః ॥ ౮ ॥

యోయమధ్యాయానధ్యాయవిషయఆర్యసమయః నతత్ర కించిత్కారణం గృహ్యతే, యథా ' వైసర్జనహోమీయం వాసోఽధ్వర్యవే దదాతి ' ఇత్యత్రాగృహ్యమాణకారణశ్చార్యసమయః శ్రుత్యనుమానద్వారేణ ప్రమాణం అతోవాక్యసమాప్తిరేవ యుక్తా। ఏవం హి వాజసనేయిబ్రాహ్మణస్యాపి నాత్యంతబాధః । అనధ్యాయోపదేశనస్యాపి ప్రభూతాధ్యయన విషయతయార్థవత్త్వమితి । సూత్రే ' అగృహ్యమాణకారణ ' ఇతి ణత్వాభావశ్ఛాందసః ॥

కా పునరసౌ స్మృతిః యా బ్రహ్మయజ్ఞేప్యనధ్యాయముపదిశతి ? మానవే తావదిదం పఠ్యతే —

నైత్యకే నాస్త్యనధ్యాయో బ్రహ్మసత్రం హి తత్స్మృతమ్ ౧ ఇతి ॥

సామాన్యేనానధ్యాయోపదేశస్తు బ్రహ్మయజ్ఞాదన్యత్ర చరితార్థః । తస్మాత్తాదృశీ స్మృతిర్మృగ్యా। ఏవం తర్హ్యగ్నిహోత్రాదిష్వపి మన్త్రాణామనధ్యాయః ప్రాప్నోతి । నేత్యాహ —

విద్యాం ప్రత్యనధ్యాయః శ్రూయతే న కర్మయోగే మన్త్రాణామ్ ॥ ౯ ॥

విద్యా వేదనమధ్యయనం, తాం ప్రత్యనధ్యాయః శ్రూయతే న పునర్మన్త్రాణాం కర్మయోగే । హేతుః పరిభాషాయాముక్తః ' అర్థాన్తరత్వాత్ ' ౨ ఇతి । అర్థాన్తరం హి కర్మణి ప్రయోగో మన్త్రాణాం న పునర్గ్రహణార్థమధ్యయనమనుష్ఠేయార్థప్రకాశకతయా । ఏవం చ పారాయణాధ్యయనమధ్యే అనధ్యాయాగమే అధ్యయనం భవతి న వేతి చిన్త్యమ్ । ఏవం రుద్రాదిజపేపి ॥

---

౧ మనుస్మృ, ౨, ౧౦౬, ౨ ఆప, ప, ౧-౪౦

కథం పునరార్యసమయః ప్రమాణం యావతా న తేషామతీన్ద్రియార్థే జ్ఞానం సంభవతీతి ? తత్రాహ—

బ్రాహ్మణోక్తా విధయస్తేషాముత్సన్నాః పాఠాః ప్రయోగాదనుమీయన్తే ॥౧౦॥

విధీయన్త ఇతి విధయః కర్మాణి । తే సర్వేఽపి స్మార్తా అపి బ్రాహ్మణేష్వేవోక్తాః । నన్విదానీం బ్రాహ్మణాని నోపలభ్యన్తే! సత్యం తేషాముత్సన్నాః పాఠాః, అధ్యేతృదౌర్బల్యాత్ । కథం తర్హి తేషామస్తిత్వం ? ప్రయోగాదనుమీయన్తే । ప్రయోగః స్మృతినిబన్ధనమనుష్ఠానం చ, తస్మాద్బ్రాహ్మణాన్యనుమీయన్తే మన్వాదిభిరుపలబ్ధానీతి కథమపరథా స్మరేయురనుతిష్ఠేయుర్వా । సంభవతి చ తేషాం వేదసంయోగః ॥

అథ ప్రసఙ్గాదపస్మృతిరుచ్యతే—

యత్ర తు ప్రీత్యుపలబ్ధితః ప్రవృత్తిర్న తత్ర శాస్త్రమస్తి ॥ ౧౧ ॥

యత్ర తు మాతులసుతాపరిణయనాదౌ ప్రీత్యుపలబ్ధితః ప్రవృత్తిర్న తత్రోత్పన్నపాఠం శాస్త్రమనుమీయతే, ప్రీతేరేవ ప్రవృత్తిహేతోః సంభవాత్ ॥

తతశ్చ—

తదనువర్తమానో నరకాయ రాధ్యతి ॥ ౧౨ ॥

తద్విధానమనుతిష్ఠన్నరకాయైవ కల్పతే ॥

అథ బ్రాహ్మణోక్తా విధయః ॥౧౩॥

ఏవం స్మృత్యాచారప్రాప్తానాం శ్రుతిమూలత్వముక్తమ్ । అథేదానీం ప్రత్యక్షబ్రాహ్మణోక్తాః కేచిద్విధయో వ్యాఖ్యాయన్తే తేషామపి స్మార్తైః సహ సముపవేశార్థం । తేన తదతిక్రమే స్మార్తాతిక్రమనిమిత్తమేవ ప్రాయశ్చిత్తం భవతి ॥

తేషాంమహాయజ్ఞా మహాసత్త్రాణీతిసంస్తుతిః॥౧౪॥

తేషాంవక్ష్యమాణానాం మహాయజ్ఞా ఇతి సంస్తుతిః స్వాధ్యాయబ్రాహ్మణే । మహాసత్త్రాణీతిచ సంస్తుతిర్భవతి బృహదారణ్యకాదౌ । సంస్తుతిగ్రహణేన సంస్తుతిమాత్రమిదం ననామధేయంధర్మాతిదేశార్థమితి దర్శయతి । తేనమహాయజ్ఞేషుసోమయాగేషు యే ధర్మా ఉక్తాః ‘ న జ్యేష్ఠభ్రాతరమతీత్యసోమేన యష్టవ్యమ్ ’ ఇత్యాదయః, యేచమహాసత్త్రస్య గవామయనస్య ధర్మాః ‘ ఇష్టప్రథమయజ్ఞైర్యష్టవ్యం ’ ఇత్యాదయః, ఉభయేపి తే వక్ష్యమాణేషు పఞ్చమహాయజ్ఞేషు న భవన్తి ॥

కే పునస్తే ? తానాహ—

అహరహర్భూతబలిర్మనుష్యేభ్యోయథాశక్తిదానం॥౧౫॥

ఇతి ద్వాదశః ఖండః.

—దేవేభ్యస్స్వాహాకార ఆకాష్ఠాత్పితృభ్యస్స్వధా కారఓదపాత్రాత్స్వాధ్యాయఇతి ॥౧॥—

వైశ్వదేవేవక్ష్యమాణేనబలిహరణప్రకారేణ భూతేభ్యోఽహరహర్భూతబలిర్దేయః । ఏషభూతయజ్ఞః । మనుష్యేభ్యశ్చ యథాశక్తి దానం కర్తవ్యమ్ । ఏషమనుష్యయజ్ఞః । దేవేభ్యశ్చస్వాహాకారేణ ప్రదానమాకాష్ఠాత్, అశనీయాభావే కాష్ఠమపి తావద్దేయంవైశ్వదేవోక్తేన ప్రకారేణ । ఏషదేవయజ్ఞః । కేచిద్వైశ్వదేవాహుతిభ్యః పృథగ్భూతామిమామాహుతిం మన్యన్తే, ‘ దేవేభ్యస్స్వాహా ’ ఇతి మన్త్రమిచ్ఛన్తి, ‘దేవయజ్ఞేనయక్ష్యే ’ ఇతిచ సంకల్పమిచ్ఛన్తి । వయంతు నతథేతి గృహ్యఏవావోచామ । కేచిదాహుః ‘ ఆకాష్ఠాత్ ’ ఇతి వచనాదశనీయాభావేన భోజనలోపేఽపి యథాకథంచిద్వైశ్వదేవం కర్తవ్యం, పురుషసంస్కారత్వాదితి । అపరేత్వశనీయసంస్కార ఇతి వదన్తో భోజనలోపే వైశ్వదేవం న కర్తవ్యమితిస్థితాః । ౨

త్వతిథ్యస్స్వధాకారేణ ప్రదానమోదపాత్రాత్, అన్నాద్యభావే ఉదపాత్రమపి స్వధాకారేణాతావద్దేయం।పాత్రగ్రహణాత్సహపాత్రేణ దేయం। ఏషపితృయజ్ఞః। స్వాధ్యాయః, 'తస్యవిధిః'౧ ఇత్యాద్యభ్యుక్తో నిత్యస్వాధ్యాయః। ఏషబ్రహ్మయజ్ఞః।ఇతిశబ్దస్సమాప్తౌ, ఇత్యేతే మహాయజ్ఞా ఇతి। నచాయముపదేశక్రమోऽనుష్ఠాన ఉపయుజ్యతే। అనుష్ఠానంతు బ్రహ్మయజ్ఞో దేవయజ్ఞో భూతయజ్ఞః పితృయజ్ఞో మనుష్యయజ్ఞ ఇతి ॥

పూజాం ప్రసంగాదాహ—

పూజా వర్ణజ్యాయసాం కార్యా ॥౨॥

వర్ణతో యే జ్యాయాంసః ప్రశస్తతరా భవంతి తేషామవరేణవర్ణేన పూజా కార్యా, అధ్వన్యనుగమనాదికా, ఉత్సవేషు చ గంధమాల్యాదికా ॥

వృద్ధతరాణాం చ ॥౩॥

సజాతీయానామపి పూజా కార్యా। తరపోऽనిర్దేశాద్విద్యావయః కర్మభిర్వృద్ధానాం గ్రహణం। హీనానామపీత్యేకే, తథాచ మనుః 'శూద్రోऽపి దశమీం గతః'౨ ఇతి ॥

పూజాకార్యేత్యుక్తం। తద్విరోధీ హర్షో వర్జ్య ఇత్యాహ—

హృష్టో దర్పతి దృప్తో ధర్మమతిక్రామతి ధర్మాతిక్రమే ఖలు పునర్నరకః ॥౪॥

అభిమతలాభాదినిమిత్తశ్చిత్తవికారో హర్షః, తద్యుక్తో హృష్టః। దర్పతి దృప్యతి। దర్పో గర్వోऽభిమానః। దృప్తో ధర్మమతిక్రామతి, పూజ్యపూజనాదికం ప్రతి స్తబ్ధత్వాత్। ఖలు పునశ్శబ్దౌ వాక్యాలంకారే। ధర్మాతిక్రమే ఖలు పునర్నరకో భవతి నిరయం ప్రతిపద్యతే। తస్మాద్ధర్మాతిక్రమమూలభూతో హర్షో న కర్తవ్యః। యద్యపి భూత

---

౧ ఆప, ధ, ౧, ౧౧. ౨౨   ౨ మను స్మృ, ౨, ౧౩౭

దాహిఁయేషు దోషేషు వర్జనీయేషు హర్షోఽపి వక్ష్యతే, ౧ తథాపీ హ విశేషేణ హర్షస్య వర్జనార్థోఽయమారమ్భః, యోగాంగత్వా ద్వక్ష్యమాణస్య ॥

నసమావృత్తేసమాదేశోవిద్యతే ॥ ౫ ॥

సమావృత్తం శిష్యం ప్రత్యాచార్యేణ సమాదేశో న దేయః, ఇ దంత్వయాకర్తవ్యమితి, యథాఽసమావృత్తదశాయామాజ్ఞాదీయతే ఉదకుంభమాహరేత్యాది, నైవమిదానీం । స్వేచ్ఛయాకరణే న ప్రతిషేధ్యమ్ ॥

ఓంకారస్స్వర్గద్వారం తస్మాద్బ్రహ్మాధ్యేష్యమాణఏతదాది ప్రతిపద్యేత ॥౬॥

ఓఙ్కారః ప్రణవః । సచస్వర్గస్య ద్వారమివ, యథా ద్వారేణ గృహాభ్యంతరం ప్రాప్యతే తథానేనస్వర్గః । తస్మాద్బ్రహ్మవేదం స్వర్గసాధనమధ్యేష్యమాణ ఏతదాది అనామ్నాతమప్యోఙ్కారమాదౌ కృత్వా ప్రతిపద్యేత ఉపక్రమేతాధ్యేతుమ్ ॥

వికథాంచాన్యాంకృత్వైవంలౌకిక్యా వాచావ్యావర్తతేబ్రహ్మ॥౭॥

అధ్యయనేఽనుపయుక్తా కథావికథా, తాంచాన్యాంకృత్వైతదాది ప్రతిపద్యేత। ఏవంసతి బ్రహ్మవేదః లౌకిక్యావాచా వ్యావర్తతే తయామిశ్రితం నభవతి ॥

పునరప్యోంకారమేవ స్తౌతి—

యజ్ఞేషుచైతదాదయః ప్రసవాః॥౮॥

యజ్ఞేషు దర్శపూర్ణమాసాదిషు ఏతదాదయః ఓఙ్కారాదయః ప్రసవా అనుజ్ఞావాక్యాని భవంతి । బ్రహ్మాదీనాం ‘ ఓమ్ప్రణయ, ’ ‘ ఓంనిర్వప, ’ ‘ ఓగ్ంస్తుధ్వమ్ ’ ఇతి సోమే ॥

---

౧ ఆప-ధ-౧-౩౭,౬

లౌకేచ భూతికర్మస్వేతదాదీన్యేవవాక్యా
నిస్యుర్యథాపుణ్యాహాగ్ స్వస్త్యృద్ధిమితి॥౯॥

యథాయజ్ఞేషు ఓఙ్కారాదయః ప్రసవాః తథాలౌకేచ భూతిక
ర్మసు పాణిగ్రహణాదిషు ఏతదాదీన్యేవ వాక్యానిస్యుః, తాన్యు
దాహరతి—యథేతి । పుణ్యాహవాచనే ' ఓంకర్మణః పుణ్యాహం
భవంతోబ్రువంతు ' ఇతివాచయితావదతి । ' ఓంపుణ్యాహంకర్మ
ణోస్తు ' ఇతిప్రతివక్తారః । తథా ' ఓంకర్మణెస్వస్తిభవంతోబ్రువ
న్తు ' ఇతి వాచయితా । ' ఓంకర్మణెస్వస్తి ' ఇతిపరె । ' ఓంకర్మణ
ఋద్ధింభవంతోబ్రువంతు ' ఇతివాచయితా । ' ఓంకర్మఋద్ధ్యతాం
ఇతి పరె । తస్మాదేవం ప్రశస్తఓఙ్కారః ॥

నాసమయేనకృచ్ఛ్రంకుర్వీతత్రిశ్రావణం
త్రిస్సహవచనమితి పరిహాప్య ॥౧౦॥

సమయశ్శుశ్రూషా, తేనవినాకృచ్ఛ్రందుఃఖందుఃఖ(రా)ధా)రణపు
పూర్వం గ్రంథంనకుర్వీత । క్రియాసామాన్యవచనః కరోతిః అధ్యయ
నేఽధ్యాపనేచ వర్తతే । సమయేనవినా శిష్యోపికృచ్ఛ్రం గ్రంథం
నాధీయీత, ఆచార్యోపి నాధ్యాపయేత్ । తథాచమనుః—

ధర్మార్థౌయత్రనస్యాతాంశుశ్రూషావాపితద్విధా।
నతత్రవిద్యావప్తవ్యా శుభంబీజమివోషరే౧ ఇతి ॥

కిమవిశేషేణ ? నేత్యాహ—త్రిశ్రావణంత్రిస్సహవచనం ప
రిహాప్య వర్జయిత్వా । త్రిశ్రావణమాత్రే త్రిస్సహవచనమాత్రే
చాన్యతరాపెక్షయాక్రియమాణా శుశ్రూషా నాపెక్ష్యా । తత్రాధికన
ర్వత్రాపెక్ష్యేతి ॥

ఊవిచికిత్సాయామద్రిష్ఠానిగంతవ్యమితి హా
రీతః ॥ ౧౧ ॥

---

౧ మనుస్మృ-౨,౧౧౨

విచికిత్సా సంశయః తదభావోఽవిచికిత్సా యావదుత్పద్యతే తావద్బ్రహ్మణి గంతవ్యం నియమపూర్వకం గంతవ్యమితి హారీత ఆచార్యో మన్యతే । అత్రాప క్షేత్రప్రశ్నా ప్రవణతిప్రస్నహవచనయోరపి శుశ్రూషితవ్యమ్ । బ్రహ్మగ్రహణాదంగేషు నాయం విధిః ॥

న బహిర్వేదే గతిర్విద్యతే ॥ ౧౨ ॥

వేదాద్బహిర్భూతే కావ్యనాటకాదిశ్రవణే గతిశ్శుశ్రూషా న విద్యతే, యద్యపి తదుపయుక్తం వేదార్థజ్ఞానే ॥

సమాదిష్టమధ్యాపయంతం యావదధ్యయనముపసంగృహ్ణీయాత్ ॥ ౧౩ ॥

య ఆచార్యేణ సమాదిష్టోఽధ్యాపయతి తం యావదధ్యయనం యావదసావధ్యాపయతి తావదుపసంగృహ్ణీయాత్ । 'తథా సమాదిష్టేఽధ్యాపయతి' ౧ ఇత్యత్ర సూత్రే ఆచార్యదారవద్వృత్తిరుక్తా, తత్ర చ 'అన్యత్రోపసంగ్రహణాత్' ౨ ఇతి వర్తతే, అత ఉపసంగ్రహణార్థోయమారంభః ॥

నిత్యమహంతమిత్యేకే ॥ ౧౪ ॥

స చేత్సమాదిష్టోఽర్హన్భవతి విద్యాసదాచారాదినా ౩, తతో నిత్యముపసంగృహ్ణీయాత్ ఇత్యేకే మన్యంతే । స్వమతం తు యావదధ్యయనమితి ॥

న గతిర్విద్యతే ॥ ౧౫ ॥

యద్యప్యసావర్హన్భవతి, తథాప్యాచార్యే యా గతిశ్శుశ్రూషా, సా తస్మిన్న కర్తవ్యా ॥

వృద్ధానాం తు ॥ ౧౬ ॥

తుశ్శబ్దార్థే । వృద్ధానాం చాంతేవాసినాం న గతిర్విద్యతే పూర్వవయసాం తేవాసినా అవరవయా ఆచార్యోఽన శుశ్రూషితవ్యః । అధ్యయ

౧ ఆప, ధ, ౧, ౭, ౨౮ ౨ ఆప, ధ, ౧, ౭, ౨౭ ౩ ఘు. జ. చ. సమాచారా.

నామాధ్వర్యమిత్యేకే । అధ్యయనకాలేపీత్యన్యే । కేచిత్ — అవరవయసాప్యంతేవాసినా న వార్ధకే గతిః కర్తవ్యేత్యాహుః ॥

..బ్రహ్మణి మిథో వినియోగే న గతిర్విద్యతే ॥౧౭॥

బ్రహ్మణి వేదవిషయే యదా మిథో వినియోగః క్రియతే బహ్వృచో యాజుషసకాశాద్యజుర్వేదమధీతే, సోపి తస్మాదృగ్వేదం, తదాపి పరస్పరం శుశ్రూషా న కర్తవ్యా ॥

అత్ర హేతుం స్వయమేవాహ—

బ్రహ్మవర్ధత ఇత్యుపదిశంతి ॥౧౮॥

ద్వయోరపి బ్రహ్మవర్ధతే, స్నేన బ్రహ్మవృద్ధిః శుశ్రూషేత్యుపదిశంత్యాచార్యాః ॥

నివేశే వృత్తే సంవత్సరే సంవత్సరే ద్వౌ ద్వౌ మా
సౌ సమాహిత ఆచార్యకులే వసేద్భూయశ్శ్రుతమి
చ్ఛన్నితి శ్వేతకేతుః ॥౧౯॥

భూయశ్శ్రవణమిచ్ఛన్పురుషః నివేశే వృత్తే దారకర్మణి వృత్తేపి ప్రతిసంవత్సరం ద్వౌ ద్వౌ మాసౌ సమాహితో భూత్వా ఆచార్యకులే వసేదితి శ్వేతకేతురాచార్యో మన్యతే ॥

అత్ర హేతుత్వేన శ్వేతకేతోరేవ శిష్యాన్ప్రతి వచనమ్—

ఏతేన హ్యహం యోగేన భూయః పూర్వస్మాత్కాలా
చ్ఛ్రుతమకుర్వీతి ॥౨౦॥

ఏతేనానంతరోక్తేన యోగేనోపాయేనాహం పూర్వస్మాద్బ్రహ్మచర్యకాలాద్భూయోధికతరం శ్రుతమకుర్వి కృతవానస్మి; అతో యూయమపి తథా కురుధ్వమితి ॥

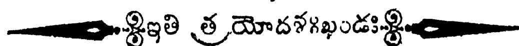
..తచ్ఛాస్త్రైర్విప్రతిషిద్ధమ్ ॥౨౧..

తదిదం శ్వేతకేతోర్వచనం శ్రుత్యాదిభిశ్శాస్త్రైర్విరుద్ధమ్॥

కథమిత్యాహ.

నివేశేహివృత్తేనైయమికాని శూయంతే ॥ ౨౨ ॥

హిశబ్దో హేతౌ । యస్మాన్నివేశే వృత్తే నైయమికాని నియమేన కర్తవ్యాని నిత్యాని కర్మాణి శ్రూయంతే ॥

కానిపునస్తాని—

అగ్నిహోత్రమతిథయః ॥౧॥

అగ్నిహోత్రమ్, అతిథయోతిథిపూజా ॥

యథామాతరమాశ్రిత్య సర్వేజీవంతిజంతవః ।
ఏవంగృహస్థమాశ్రిత్యసర్వేజీవంతిభిక్షవః ॥ ఇతి ॥

యచ్చాన్యదేవంయుక్తమ్ ॥ ౨॥

ఏవంవిధం శ్రాద్ధసంధ్యోపాసనాది । ఏవమేతైః కర్మభిరహరహారాక్రాంతస్య న శిరః కండూయనేప్యవసరో భవతి, స కథం ద్వౌద్వౌ మాసౌగురుకులే వసేదితి ॥

అధ్యయనార్థేన యం చోదయేన్నచైనం ప్రత్యాచక్షీత ॥౩॥

యమాచార్యంమాణవకోఽధ్యయనప్రయోజనముద్దిశ్య చోదయేత్ 'శిష్యస్తేహం శాధి మాం త్వాంప్రపన్నం' ఇతి, స ఏనం మాణవకం నైవ ప్రత్యాచక్షీత । చశబ్దోవధారణే ॥

కిమవిశేషేణ ? నేత్యాహ—

నచాస్మిన్దోషంపశ్యేత్ ॥ ౪॥

చణితి నిపాతోస్తి 'నిపాతైర్యద్యదిహంతకువిన్నేచ్చేచ్చణ్ కచ్చిద్యత్రయుక్తమ్' ఇతి । సచేదర్థేవర్తతే । 'ఇంద్రశ్చ మృడయాతినః' ౧ ఇత్యాదౌ దర్శనాత్ తస్యాయంప్రయోగః । నచేదస్మిన్మాణవకే దోషమనధ్యాప్యతాహేతుం పశ్యేదితి ॥

---

౧ ఋ.సం-౨-౪.౨.౧౨

యదృచ్ఛాయామసంవృత్తౌ గతిరేవ తస్మిన్ ‖౫‖

సమానమధీయానేషు మాణవకేషు యదికస్య చిద్యదృచ్ఛయాదృష్టహేతుమంతరేణైవ బుద్ధిమాంద్యాదినా అధ్యయనస్యాసంవృత్తిస్స్యాత్ అధీతంభాగంమాణవకాంతరవన్నాగచ్ఛేత్తదా తస్యాం యదృచ్ఛాయామసంవృత్తౌతస్మిన్నాచార్యే గతిరేవ,శుశ్రూషైవమాణవకస్యశరణమ్ । తథాచమనుః—

యథాఖనన్ఖనిత్రేణ నరోవార్యధిగచ్ఛతి ।
తథాగురుగతాంవిద్యాంశుశ్రూషురధిగచ్ఛతి ౧ ‖ఇతి‖

అధికం శుశ్రూషితో గురుస్సర్వాత్మనా తం శిక్షయేదితి ।

మాతరి పితర్యాచార్యవచ్ఛుశ్రూషా ‖౬‖

మాతృగ్రహణేన పితామహీప్రపితామహ్యోరపి గ్రహణమ్, పితృగ్రహణేన పితామహప్రపితామహయోః । సర్వఏతే ఆచార్యవచ్ఛుశ్రూషితవ్యాః ‖

సమావృత్తేన సర్వేగురవ ఉపసంగ్రాహ్యాః‖౭‖

ఉక్తాశ్చానుక్తాశ్చ జ్యేష్ఠభ్రాతృమాతులాదయః సర్వేగురవస్సమావృత్తేన అహరహరుపసంగ్రాహ్యాః ‖

ప్రోష్యచసమాగమే ‖౮‖

యదిస్వయం ప్రోష్యచ సమాగతోభవతి, గురవోవాప్రోష్య సమాగతా భవంతి, తదాపి తే ఉపసంగ్రాహ్యాః ‖

భ్రాతృషు భగినీషు చ యథాపూర్వ ముపసంగ్రహణం‖౯‖

పూర్వేణైవ సిద్ధే క్రమార్థమిదం వచనమ్ । యథాపూర్వం జ్యేష్ఠక్రమేణేతి ‖

నిత్యాచపూజాయథోపదేశమ్ ‖ ౧౦ ‖

‘ పూజావర్ణజ్యాయసాం కార్యా । వృద్ధతరాణాంచ ౨ ’ ఇత్య

౧ మనుస్మృ,౨,౨౧౮ ౨ ఆప-ధ,౧,౧౩,౨,౩

పదేశానురోధేన యా నిత్యాపూజా సా చ యథాపూర్వం వృద్ధక్రమేణ

ఋత్విక్శ్వశురపితృవ్యమాతులానవరవయసః
ప్రత్యుత్థాయాభివదేత్ ॥౧౧॥

'త్రివర్షపూర్వశ్శ్రోత్రియోఽభివాదనమర్హతి' ౧ ఇతి వక్ష్యతి తేన అవరవయస ఋత్విగాదయోఽప్యభివాదయంతే, తానభివాదయమానాన్ప్రత్యుత్థాయాభివదేత్, నాన్యేష్వివ యథాసుఖమాసీనవత్ । అత ఉత్కృష్టానాం తేషామియమేవ పూజా ॥

తూష్ణీం వోపసంగృహ్ణీయాత్ ॥౧౨॥

అథవా ప్రత్యుత్థాయ స్వయమపి తాన్ తూష్ణీముపసంగృహ్ణీయాత్ విద్యాచారిత్రాద్యపేక్షో వికల్పః ॥

అథాభివాద్యా ఉచ్యంతే—

దశవర్షం పౌరసఖ్యం పంచవర్షం తు చారణమ్ ।
త్రివర్షపూర్వశ్శ్రోత్రియ అభివాదనమర్హతి ॥౧౩॥

పురే భవం పౌరం పౌరం చ తత్సఖ్యం చ పౌరసఖ్యం సేవాదినిబంధనం బాంధవం, తదభివాదనస్య నిమిత్తమ్ । కీదృశం? దశవర్షాంతరాళం। దశవర్షాధికః పౌరసఖోఽశ్రోత్రియోఽప్యభివాద్య ఇతి వివక్షితం । పంచవర్షం తు చారణం సఖ్యమిత్యుపసమస్తమపేక్షతే । చారణ౨శబ్దః శాఖాధ్యాయిపర్యాయః । తేషాం సఖ్యం పంచవర్షమభివాదనస్య నిమిత్తమ్ । శ్రోత్రియం వక్ష్యతి ౩ । స త్రివర్షపూర్వతామాత్రేణాభివాదనమర్హతి, సపూర్వసంస్తవమపేక్షతే ॥

జ్ఞాయమానే వయోవిశేషే వృద్ధతరాయాభివాద్యం ॥౧౪॥

క్రమార్థమిదం వచనమ్ । వయోవిశేషే జ్ఞాయమానే పూర్వం వృద్ధతరాయాభివాద్యం అభివాదనం కర్తవ్యమ్, పశ్చాదవృద్ధాయేతి ॥

విషమగతాయాగురవే నాభివాద్యమ్ ॥౧౫॥

౧ ఆప,ధ,౧,౧౪,౧౩ ౨ గ,జ,చ;చరణ ౩ ఆప,ధ,౨,౬-౮

ఉచ్చైస్స్థానే నీచైస్స్థానే వా స్థితో విషమగతః । తస్మై గురువ్యతిరిక్తాయ నాభివాద్యమ్ । గురవే త్వభివాద్యమేవ, దర్శనే సతి తూష్ణీమవస్థానస్యాయుక్తత్వాత్ ॥

అన్వారుహ్యవాభివాదయీత ॥౧౬॥

ఇదమగురువిషయమ్ । యత్రాసావభివాదనీయస్స్థిత స్తత్రాన్వారుహ్యైవాభివాదయీత । అన్వవరుహ్యేత్యేతదపి ద్రష్టవ్యం, న్యాయస్య తుల్యత్వాత్ । గురౌ తు దృష్టమాత్ర ఏవాభివాదనమిత్యుక్తం ॥

సర్వత్ర తు ప్రత్యుత్థాయాభివాదనమ్ ॥౧౭॥

సర్వత్ర గురావగురౌ చ ప్రత్యుత్థాయైవాభివాదనం కర్తవ్యం
ఉత్తరే ద్వే సూత్రే నిగదసిద్ధే—

అప్రయతేన నాభివాద్యమ్ ॥౧౮॥

తథాఽప్రయతాయ ॥౧౯॥

అప్రయతశ్చ న ప్రత్యభివదేత్ ॥౨౦॥

యద్యజ్ఞానాదప్రయతాయ కశ్చిదభివాదయేత్, తథాపి సోఽప్రయతో న ప్రత్యభివదేత్ ॥

పతివయసః స్త్రియః ॥౨౧॥

పత్యుర్యద్వయస్తదేవ స్త్రీణాం వయః । తేన తదనురోధేన జ్యేష్ఠభార్యాదిష్వభివాదనమ్ ॥

న సోపానద్వేష్టితశిరా అవహితపాణిర్వాభివాదయీత ॥౨౨॥

అవహితపాణిస్సమిత్కుశాదిహస్తః, పాత్రాదిహస్తో వా । అన్యత్ప్రసిద్ధమ్ ॥

సర్వనామ్నా స్త్రియో రాజన్యవైశ్యౌ చ న నామ్నా ॥౨౩॥

స్త్రియస్సర్వనామ్నైవాభివాదయీత అభివాదయేఽహమితి, న నామ్నా అసాధారణేన దేవదత్తోఽహమభివాదయ ఇతి । ఏవం రాజన్యవై

శ్యాచ ॥

మాతరమాచార్యదారం చేత్యేకే ॥౨౪॥

మాతరమాచార్యదారం చైతేఅపి ద్వే సర్వనామ్నైవాభివాదయీత, న నామ్నేత్యేకే మన్యంతే । స్వమతం తు నామ్నైవేతి ॥

వయోవిశేషేణాభివాదనం హీనవర్ణే నాస్తీత్యాహ—

దశవర్షశ్చబ్రాహ్మణశ్శతవర్షశ్చ క్షత్రియః

పితాపుత్రౌ స్మతౌవిద్ధితయోస్తు బ్రాహ్మణః పితా॥౨౫॥

శిష్యంప్రత్యాచార్యస్యాయముపదేశః । స్మశబ్దః శ్లోకపూరణే నిపాతః । బ్రాహ్మణః క్షత్రియఇత్యుపలక్షణ ముత్తమాధమ వర్ణానామ్ । విద్ధిజానీహి । స్పష్టమన్యత్ ॥

కుశలమవరవయసం వయస్యం వా పృచ్ఛేత్॥౨౬॥

బ్రాహ్మణవిషయమిదం, క్షత్రియాదిషు విశేషస్యవక్ష్యమాణత్వాత్ । వయసాతుల్యోవయస్యః । అవరవయసం వయస్యం వా బ్రాహ్మణం పథ్యాదిషు సంగతంకుశలంపృచ్ఛేత్ అపి కుశలమ్? ఇతి॥

అనామయం క్షత్రియమ్ ॥౨౭॥

అనామయః అరోగః, తం పృచ్ఛేత్, అప్యనామయో భవతః?ఇతి

అనష్టంవైశ్యమ్ ॥౨౮॥

అప్యనష్టపశుధనోసి? ఇతి ॥

ఆరోగ్యంశూద్రమ్ ॥ ౨౯ ॥

శూద్రమారోగ్యం, అప్యరోగోభవాన్? ఇతి ॥

నాసంభాష్యశ్రోత్రియంవ్యతివ్రజేత్ ॥౩౦॥

శ్రోత్రియం పథిసంగతమసమ్భాష్య న వ్యతివ్రజేత్ ॥

అరణ్యేచ స్త్రియమ్ ॥౩౧॥

నభయస్యదేశస్యోపలక్షణమరణ్యగ్రహణమ్ । తత్ర స్త్రియమేకాకినీం దృష్ట్వాఽసంభాష్య న వ్యతివ్రజేత్ । సంభాషణంచ మా

త్రువద్భగినీవచ్చ, భగిని! కిం తే కరవాణి! నభతవ్యమితి॥

—•ఇతి చతుర్దశఃఖండః•—

ఇతి శ్రీహరదత్తమిశ్రవిరచితాయామాపస్తమ్బధర్మసూత్రవ్యాఖ్యాయా ముజ్జ్వలాఖ్యాయాం చతుర్థఃపటలః.

సర్వేషామేవకర్మణాం శేషభూతమాచమనం విధాస్యంస్తదుపయోగినోవిధీనాహ—

ఉపాసనే గురూణాం వృద్ధానామతిథీనాం హోమేజప్యకర్మణి భోజనఆచమనే స్వాధ్యాయేచ యజ్ఞోపవీతీస్యాత్ ॥౧॥

గురూణామాచార్యాదీనామన్యేషాంచ వృద్ధానాంపూజ్యానామతిథీనాం చోపాసనే యదా తానుపాస్తే తదా, హోమే సాంగే పిత్ర్యాదన్యత్ర, జప్యకర్మణి జపక్రియాయాం,భోజనాచమనయోశ్చ, స్వాధ్యాయేధ్యయనేచ,యజ్ఞోపవీతీ స్యాత్ భవేత్ । వాసోవిన్యాసవిశేషో యజ్ఞోపవీతమ్ । 'దక్షిణంబాహుముద్ధరతేవ ధత్తే సవ్యమితి యజ్ఞోపవీతమ్' ౧ ఇతి బ్రాహ్మణమ్ । వాససాసంభవేనుకల్పం వక్ష్యతి 'అపివా సూత్రమేవోపవీతార్థే' ౨ ఇతి । మనురప్యాహ—

కార్పాసముపవీతంస్యాద్విప్రస్యోర్ధ్వవృతం త్రివృత్ ౩।ఇతి,
ఉద్ధృతేదక్షిణేపాణావుపవీత్యుచ్యతేద్విజః ౪ ఇతిచ ॥

ఏతేషు కర్మసు యజ్ఞోపవీతవిధానాత్కాలాంతరే నావశ్యంభావః

భూమిగతాస్వప్స్వాచమ్యప్రయతో భవతి ॥ ౨॥

ఆపశ్శుద్ధాభూమిగతావైతృష్ణ్యంయాసుగోర్భవేత్।
అవ్యాప్తాశ్చేదమేధ్యేన గంధవర్ణరసాన్వితాః ౫ ॥
శుచిగోతృప్తికృత్తోయం ప్రకృతిస్థంమహీగతమ్ ౬ ॥

---

౧ తై, ఆ, ౨:౧ ౨ ఆప, ధ, ౨, ౪, ౨౨ ౩ మనుస్మృ, ౨, ౪౪
౪ మనుస్మృ, ౨, ౬౩ ౫ మనుస్మృ, ౫, ౧౨౮ ౬ యాజ్ఞ, ౧, ౧౯౨

ఇతి యాజ్ఞవల్క్యః ॥

అజాగావో మహిష్యశ్చ బ్రాహ్మణీచ ప్రసూతికా ।
దశరాత్రేణ శుద్ధ్యంతి భూమిష్ఠంచ నవోదకమ్॥

ఇతిమనుః ॥

శ్రావణేమాసిసంప్రాప్తే సర్వానద్యోరజస్వలాః ।

ఇతి స్మృత్యంతరే । ఏవంభూతదోషరహితాస్వప్సు ఆచమ్య ప్రయతో భవతి । ప్రాయత్యార్థమాచమనంభూమిగతాస్వప్సు కర్తవ్యమితి।

స్వయం వా ప్రయత ఆచమయేత్ * ॥3॥

యం వా ప్రయతోన్య ఆచమయేత్సోపి ప్రయతో భవతి । సర్వథాస్వయం వామహస్తావర్జితాభిరద్భిరాచమనం న భవతి । ఏతేన శాస్త్రాన్తరోక్తం కమండులుధారణమప్యాచార్యస్య నాభిమతమితి లక్ష్యతే । అలాబుపాత్రేణ నాళికేరపాత్రేణ వా స్వయమాచమనమాచరంతిశిష్టాః ॥

న వర్షధారాస్వాచామేత్ ॥౪॥

పూర్వోక్తేన ప్రకారేణ ప్రాయత్యార్థస్యాచమనస్య వర్షధారాసు ప్రసంగాభావాత్ప్రాప్తస్య ప్రతిషేధార్థోయమితి కేచిత్ । అపరఆహ—అస్మాదేవ ప్రతిషేధాచ్ఛిక్యాదిస్థస్య కరకాదేర్యాధారా తత్ర ప్రాయత్యార్థమాచమనం న భవత్యేవ ॥

తథా ప్రదరోదకే ॥౫॥

భూమేస్స్వయందీర్ణః ప్రదేశః ప్రదరః, తత్ర యదుదకం తస్మిన్భూమిగతేపి నాచామేత్ ॥

తప్తాభిశ్చాకారణాత్ ॥౬॥

తప్తాభిశ్చాద్భిర్నాచామేదకారణాత్ । జ్వరాదౌ కారణేసతిన దోషః । తప్తాభిరితి వచనాత్ శృతశీతాభిరదోషః । తథాచోష్ణానా

* ఆచామయేత్, ఇతి పాఠాంతరమ్,

మేవ ప్రతిషేధస్స్మృతిషు ప్రాయశోభవతి॥

రిక్తపాణిర్వయసఉద్యమ్యాపఉపస్పృశేత్ ॥౭॥

వయఇతి పక్షినామ । యోరిక్తపాణిస్సన్వయసే పక్షిణఉద్యమ్యతస్య ప్రోత్సారణాయ పాణిముద్యచ్ఛేత్, స తత్కృత్వాపఉపస్పృశేత్ తేనైవపాణినా । రిక్తపాణిరితి వచనాత్కాష్ఠలోష్టసహితస్య పాణౌ రుద్యమనే న దోషః । కేచిదుపస్పర్శన మాచమనమాహుః ॥

శక్తివిషయేనముహూర్తమప్యప్రయతస్స్యాత్ ॥౮॥

శక్తౌసత్యాం ముహూర్తమాత్ర మప్యప్రయతో న స్యాత్ ।ఆచమనయోగ్యం జలం దృష్ట్వైవ మూత్రపురీషాదికం కుర్యాత్, యదితావంతం కాలంవేగం ధారయితుం శక్నుయాత్ ॥

నగ్నో వా॥౯॥

ముహూర్తమపి న స్యాదితి సంబధ్యతే, శక్తివిషయఇతి చ । వ్రణాదినా కౌపీనాచ్ఛాదనాశక్తౌ న దోషః ॥

నాప్సుసతః ప్రయమణంవిద్యతే ॥౧౦॥

యేనప్రయతో భవతి తత్ప్రయమణమాచమనం । కరణేల్యుట్ । తదప్సుసతో వర్తమానస్య నభవతి। జలమధ్యేఆసీనోపి నాచామేత్

ఉత్తీర్యత్వాచామేత్ ॥౧౧॥

తీరే ఉత్తీర్య త్వాచామేన్న జలే ఇత్యయమర్థో న విధేయః, పూర్వేణ గతత్వాత్ । తస్మాదయమర్థః—యదానదీముత్తరతి నావాప్రకారాంతరేణ వా, తదాతాముత్తీర్య తీరాంతరం గతఃప్రయతోప్యాచామేత్, నద్యాదేరుత్తరణ మప్యాచమనస్యనిమిత్తమితి । తుశబ్దోప్యర్థే ॥

నాప్రోక్షితమింధనమగ్నావాదధ్యాత్ ॥౧౨॥

శ్రౌతేస్మార్తేలౌకికే వాగ్నావప్రోక్షితమింధనం నాదధ్యాత్ న ప్రక్షిపేత్ । కేచిల్లౌకికే నేచ్ఛంతి ॥

మూఢస్వప్తరేచాసగ్ంస్పృశన్నన్యానప్రయ

తాన్ప్రయతో మన్యేత ॥౧౩॥

పతితచండాలసూతికోదక్యాశవస్పృష్టితత్స్పృష్ట్యుపస్పర్శనే సచేలోదకోపస్పర్శనాచ్ఛుద్ధ్యేత్[1] ఇతి గౌతమః । తస్మిన్విషయ ఇదముచ్యతే, శయనతయాసనతయా వా స్తృతాః స్తీర్ణాః పలాలాదిసంఘాతస్సంస్తరః । పృషోదరాదిషు దర్శనాదుపసిద్ధిః । యత్రాతిశ్లక్ష్ణతయా పలాలాదేర్మూలాగ్రవిభాగో న జ్ఞాయతే స మూఢః । మూఢశ్చాసౌ సంస్తరశ్చ మూఢసంస్తరః । తస్మిన్పతితాదిష్వప్రయతేష్వాసీనేషు యది కశ్చిత్ప్రయత ఉపవిశేన్న చ తాన్సంస్పృశేత్తదా స ప్రయతో మన్యేత, యథా ప్రయత ఆత్మానం మన్యతే ప్రయతోఽస్మీతి, తథైవ మన్యేత । నైవంవిధే విషయే తత్స్పృష్టిన్యాయః ప్రవర్తత ఇతి ॥

తథా తృణకాష్ఠేషు నిఖాతేషు ॥౧౪॥

తృణకాష్ఠేషు భూమౌ నిఖాతేషు తత్స్పృష్టిన్యాయో న భవతి ॥

ప్రోక్ష్య వాస ఉపయోజయేత్ ॥౧౫॥

శుద్ధమపి వాసః ప్రోక్ష్యైవోపయోజయేత్, వసీత । అపర ఆహ—అశుద్ధస్యాపి వాససః ప్రోక్షణమేవ శుద్ధిహేతురితి ॥

శునోపహతస్సచేలోఽవగాహేత ॥౧౬॥

శునా ఉపహతః స్పృష్టః । యద్యపి చేలం న శునా స్పృష్టం । తథాపి సచేలోఽవగాహేత భూమిగతాస్వప్సు స్నాయాన్నోద్ధృతాభిః । దష్టస్య తు స్మృత్యంతరే ప్రాయశ్చిత్తమ్ । తత్ర వసిష్ఠః—

బ్రాహ్మణస్తు శునా దష్టో నదీం గత్వా సముద్రగామ్ ।
ప్రాణాయామశతం కృత్వా ఘృతం ప్రాశ్య విశుద్ధ్యతి[2] ॥

అంగిరాః—

బ్రహ్మచారీ శునా దష్టస్త్రిరాత్రేణైవ శుద్ధ్యతి ।
గృహస్థస్తు ద్విరాత్రేణ ఏకాహేనాగ్నిహోత్రవాన్ ॥

---

౧ గౌ, ధ, ౧౪, ౩౦ ౨ వాసి, ధ, ౨౨, ౨౨

నాభేరూర్ధ్వంతుదష్టస్య తదేవద్విగుణంభవేత్।
తదేవత్రిగుణంవక్త్రే మూర్ధ్నిచేత్స్యాచ్చతుర్గుణమ్ ॥
క్షత్రవిట్ఛూద్రయోనిస్తు స్నానేనైవ శుచిర్భవేత్।
ద్విగుణంతువనస్థస్య తథాప్రవ్రాజితస్యచ ॥
బ్రాహ్మణీతుశునాదష్టా సోమేదృష్టింనిపాతయేత్ ।
యదానదృశ్యతేసోమః ప్రాయశ్చిత్తంతదాకథమ్ ॥
యాందిశం తు గతస్సోమస్తాం దిశంత్వవలోకయేత్ ।
సోమమార్గేణసాపూతా పంచగవ్యేనశుద్ధ్యతి ॥

ప్రక్షాళ్యవాతం దేశమగ్నినాసంస్పృశ్య పునః ప్రక్షాళ్య పాదౌచాచమ్యప్రయతో భవతి॥౧౭॥

శునావాస్పృష్టం దేశంప్రక్షాళ్య, అగ్నినాచసంస్పృశ్య, పునః ప్రక్షాళ్య, పాదౌచ ప్రక్షాళ్య, పశ్చాదాచమ్య ప్రయతో భవతి। వ్యవస్థితవికల్పోయమ్—

ఊర్ధ్వంనాభేఃకరౌముక్త్వా యదంగముపహన్యతే।
తత్రస్నానవిధిఃప్రోక్తోహ్యధః ప్రక్షాళనంస్మృతమ్ ॥

ఇతి మానవేదర్శనాత్॥

అగ్నింనాప్రయతఆసీదేత్ ॥౧౮॥

అప్రయతస్సన్నగ్నిం నాసీదేత్, అగ్నేరాసన్నో న భవేత్, యావతి దేశ ఊష్మోపలమ్భః । అత్రాప్యశక్తౌ న దోషః ॥

ఇషుమాత్రాదిత్యేకే ॥౧౯॥

ఇషుమాత్రాదర్వాఙ్నాసీదేత్ అగ్నేరాసన్నో న భవేత్ ఊష్మోపలమ్భో భవతు, మా వా భూదిత్యేకేమన్యంతే ॥

నచైనముపధమేత్ ॥౨౦॥

అప్రయతఇత్యేవ । ఏనమగ్నిమప్రయతో నోపధమేత్ । ప్రయతస్య నదోషః ॥

ముఖేనోపధమేదగ్నిం ముఖాదగ్నిరజాయత॥

ఇతి స్మృత్యంతరే దర్శనాత్ । 'నాగ్నిం ముఖేనోపధమేత్' ౧ ఇతి మానవే దర్శనాదుభయోర్వికల్పః । అపర ఆహ—వాజసనేయికే శ్రౌతప్రకరణే 'ముఖాదగ్నిరజాయత తస్మాన్ముఖేనోపసమింధ్యాత్' ఇతి దర్శనాచ్ఛ్రౌతేషు ముఖేనైవోపధమనమ్, అన్యత్ర స్మార్తే ప్రతిషేధ ఇతి । అన్యేతు—వైణవేనాయసేన వా సుషిరేణోపసమింధన మిచ్ఛంతి । ఏవం హి ముఖవ్యాపారస్యాన్వయాచ్ఛ్రుతిరప్యనుగృహీతా భవతి, ఆస్యబిందూనాం పతనశంకాభావాత్ప్రతిషేధ స్మృతిరపీతి॥

ఖట్వాయాంచ నోపదధ్యాత్ ॥ ౨౧ ॥

ఖట్వాయాం ఖట్వాయా అధః అగ్నిం నోపదధ్యాత్ । అత్రాప్యశక్తౌ న దోషః

ప్రభూతైధోదకే గ్రామే యత్రాత్మాధీనం ప్రయమణం తత్ర వాసో ధార్మ్యో బ్రాహ్మణస్య ॥ ౨౨ ॥

ప్రభూతమేధోదకం యస్మిన్ గ్రామే తత్ర బ్రాహ్మణస్య వాసో ధార్మ్యః ధర్మ్యః । తత్రాపి న సర్వత్ర । కింతర్హి ? యత్రాత్మాధీనం ప్రయమణం ప్రాయత్యం, మూత్రపురీష ప్రక్షాళనాదీని యత్రాత్మాధీనాని తత్రైవ । యత్ర తు కూపేష్వేవోదకం తత్ర బహుకూపేపి న వస్తవ్యమ్ । బ్రాహ్మణగ్రహణాద్వర్ణాంతరస్యానియమః ॥ గ్రామగ్రహణాదేవంభూతేషు ఘోషాదిష్వపి నవస్తవ్యమ్॥

మూత్రం కృత్వా పురీషం వా మూత్రపురీష లేపానన్నలేపానుచ్ఛిష్టలేపాన్రేతసశ్చ యే లేపాస్తాన్ప్రక్షాళ్య పాదౌ చాచమ్య ప్రయతో భవతి ॥ ౨౩ ॥

మూత్రం పురీషం వా కృత్వా ఉత్సృజ్య, తయోర్మూత్ర పురీషయోర్యే లేపాస్తస్మిన్దేశే శ్లిష్టాః ప్రదేశాంతరే వా పతితాస్తాం స్సర్వా నన్నలేపానుచ్ఛిష్టానప్యుచ్ఛిష్టలేపానన్నలేపానపి తథా రేతసశ్చ యే

---

౧ మను స్మృ, ౪, ౫౩

లేపాస్స ఏవోక్తౌ మైథునే చ, తాంత్సర్వానద్భిర్మృదా చ ప్రక్షాళ్య, పాదౌ చ లేపవర్జితావపి ప్రక్షాళ్య, పశ్చాదాచమ్య ప్రయతో భవతి। అత్ర మృత్ప్రమాణస్య సంఖ్యాయాశ్చానుక్తత్వాత్ యావతా గంధలేపక్షయో భవతి తావదేవ వివక్షితమ్। తథా చ యాజ్ఞవల్క్యః ॥

గంధలేపక్షయకరం శౌచం కుర్యాదతంద్రితః ౧ ।ఇతి ।

దేవలస్తు వ్యక్తమేవాహ—

యావత్సశుద్ధిం మన్యేత తావచ్ఛౌచం సమాచరేత్ ।
ప్రమాణం శౌచసంఖ్యాయా న శిష్టైరుపదిశ్యతే।ఇతి।

అత్ర పైఠీనసిః—

మూత్రోచ్చారే కృతే శౌచం న స్యాదంతర్జలాశయే ।
అన్యత్రోద్ధృత్య కుర్యాత్తు సర్వదైవ సమాహితః॥ఇతి

ఇతి పంచదశః ఖండః

తిష్ఠన్నాచామేత్ప్రహ్వో వా॥౧॥

తిష్ఠన్ప్రహ్వో వా నాచామేత్ । నాయం ప్రతిషేధశ్శక్యో వక్తుమ్ । కథమ్? ‘ ఆసీనస్త్రిరాచామేత్ ’ ౨ ఇతి వక్ష్యతి । తతశ్చ యథాశయానస్యాచమనం న భవేత్తథా తిష్ఠతః ప్రహ్వస్య వా న భవతి । ఏవం తర్హి నాయం శౌచార్థస్యాచమనస్య ప్రతిషేధః । కింతర్హి? పానీయపానస్య ప్రతిషేధః । తథా చ గౌతమః— ‘ నాంజలినా పిబేత్ । న తిష్ఠన్ ’ ౩ ఇతి । అపర ఆహ— అస్మాదేవ ప్రతిషేధాత్క్వచిత్తిష్ఠతః ప్రహ్వస్య చాచమనమభ్యనుజ్ఞాతం భవతి, భూమిగతాస్వప్సు తీరస్యాయోగ్యత్వే ఊరుదఘ్నే నాభిదఘ్నే వా జలే స్థితస్యాచమనం భవతి । గౌతమీయేపి ‘ న తిష్ఠన్నుద్ధృతోదకేనాచామేత్ ’ ౪ ఇతి సూత్రచ్ఛేదాదుద్ధృతోదకేనైవ తిష్ఠతః ప్రతిషేధ ఇతి ॥

---

౧ యా, స్మృ, ౧, ౧౭ ౨ ఆప, ధ, ౧, ౧౬, ౨
౩ గౌ, ధ, ౯, ౧౦ ౪ గౌ, ధ, ౯, ౧౦

అథాచమనవిధిః—

ఆసీనస్త్రిరాచామేద్ధృదయంగమాభిరద్భిః ॥౨॥

అద్భిః, ద్వితీయార్థే తృతీయా । అత్రానుక్తం స్మృత్యంతరవచనాదుపస్క్రియతే । ఆసీనశ్శుచౌ దేశే నాసనే, భోజనాంతే త్వాసనే, దక్షిణం బాహుమూర్వంతరే కృత్వా, ప్రాఙ్ముఖ ఉపవిష్ట ఉదఙ్ముఖో వా హృదయంగమా ఆపః కరతలస్థితాసు యావతీషు మాషో నిమజ్జతి తావతీః ఫేనబుద్బుదరహితా వీక్షితాస్త్రిరాచామేత్పిబేద్బ్రాహ్మణః, క్షత్రియః కంఠగాః, వైశ్యస్తాలుగాః, శూద్రో జిహ్వాస్పృష్టాస్సకృత్ ॥

త్రిరోష్ఠౌ పరిమృజేత్ ॥౩॥

పరిమృజ్యాత్ ॥

ద్విరిత్యేకే ॥౪॥

తుల్యవికల్పః ॥

సకృదుపస్పృశేత్ ॥౫॥

మధ్యమాభిస్తిసృభిరంగులీభిరేవోష్ఠౌ ॥

ద్విరిత్యేకే ॥౬॥

తుల్యవికల్పః ॥

దక్షిణేన పాణినా సవ్యం ప్రోక్ష్య పాదౌ శిరశ్చేం-
ద్రియాణ్యుపస్పృశేచ్చక్షుషీ నాసికే శ్రోత్రే చ ॥౭॥

దక్షిణేన పాణినా సవ్యం పాణిం ప్రోక్ష్య, తథా పాదౌ శిరశ్చ, ఇంద్రియాణ్యుపస్పృశేదంగులీభిః । సర్వేషామింద్రియాణాం ప్రసంగే పరిసంచష్టే—చక్షుషీ నాసికే శ్రోత్రే చేతి । ఇంద్రియాణీతి వచనం స్వరూపకథనమాత్రమ్ । తత్రాంగుష్ఠానామికాభ్యాం చక్షుషీ । కేచిద్యుగపత్, కేచిత్పృథక్పృథక్ । అంగుష్ఠప్రదేశినీభ్యాం నాసికే । అంగుష్ఠకనిష్ఠికాభ్యాం శ్రోత్రే । అత్ర సహభావస్యాశక్యత్వాత్పృథగ్భావస్యా

శ్రితత్వాత్పూర్వత్రాపి పృథగేవేతి యుక్తమ్ ౧ ॥

అథాప ఉపస్పృశేత్ ॥౭॥

ఇన్ద్రియస్పర్శనానన్తరం హస్తౌ ప్రక్షాళయేత్ ॥

భోక్ష్యమాణస్తు ప్రయతోఽపి ద్విరాచామేద్ద్విః
పరిమృజేత్సకృదుపస్పృశేత్ ॥౮॥

భోజనం కరిష్యన్ ప్రయతోఽపి ద్విరాచమనం కుర్యాత్ । అత్ర విశేషః—ద్విః పరిమృజేత్, న త్రిరిత్యర్థః । సకృదుపస్పృశేత్, న ద్విరిత్యర్థః । ప్రయతోఽపీతి వచనాద ప్రాయత్యే సర్వత్ర ద్విరాచమనమాచార్యస్యాభిప్రేతమ్ । అత్ర స్మృత్యంతరమ్—

క్షుత్వా సుప్త్వా చ భుక్త్వా చ ష్ఠీవిత్వోక్త్వానృతం వచః ।
ఆచాంతః పునరాచామేద్వాసో విపరిధాయ చ ॥ఇతి॥

శ్యావాన్తపర్యన్తావోష్ఠావుపస్పృశ్యాచామేత్ ॥౧౦॥

దన్తమూలాత్ప్రభృత్యోష్ఠౌ । తత్రాలోమకః ప్రదేశశ్శ్యావః । తస్యాన్తస్సలోమకః । తత్పర్యన్తావోష్ఠావుపస్పృశ్యాచామేత్ । ఓష్ఠయోర్లోమప్రదేశమంగుల్యగ్రేణోష్ఠావినా ఉపస్పృశ్యాచామేదితి

న శ్మశ్రుభిరుచ్ఛిష్టో భవత్యన్తరాస్యే సద్భిర్యా
వన్న హస్తేనోపస్పృశతి ॥౧౧॥

శ్మశ్రుభిర్మదాదౌ ఆస్యాన్తర్గతైరపి తదా నైవాన్తరాస్యే సద్భిరుచ్ఛిష్టో భవతి, యావన్న హస్తేనోపస్పృశతి । ఉపస్పర్శనే తూచ్ఛిష్టో భవతి, తదాచామేదితి । అస్మాదేవ ప్రతిషేధాజ్జ్ఞాయతే—యత్కించిదపి ద్రవ్యమన్తరాస్యే సముచ్ఛిష్టతాయాం నిమిత్తమితి ॥

య ఆస్యాద్బిన్దవః పతన్తి ఉపలభ్యన్తే తేష్వా
చమనం విహితమ్ ॥౧౨॥

౧ క. శక్యత్వాత్పృథగపి క్రియతే । అత్ర పృథగ్భావస్యానిశ్రితత్వాత్పూర్వత్రాపి పృథగేవేతి యుక్తమ్, క.... యుక్తమిత్యన్యే.

భాషమాణస్యాస్యాత్పతంతో యేలాలాబిందవ ఉపలభ్యంతే చక్షుషాస్పర్శనేన వాయే ఉపలబ్ధుం యోగ్యాస్తేష్వాచమనం విహితం । వేదోచ్చారణాతు గౌతమః—‘మంత్రబ్రాహ్మణముచ్చారయతో యే బిందవశ్శరీర ఉపలభ్యంతే న తేష్వాచమనమ్’ ౧ ఇతి ॥

యే భూమౌ న తేష్వాచామేదిత్యేకే ॥౧౩॥

యే భూమౌ బిందవః పతంతి న శరీరే తేషు నాచామేదిత్యేకే మన్యంతే । స్వమతంతు తేష్వప్యాచామేదితి ॥

స్వప్నే క్షవథౌ శింఘాణికా[2]శ్ర్వాలమ్భే లోహితస్య కేశానామగ్నేర్గవాం బ్రాహ్మణస్య స్త్రియాశ్చాలమ్భే మహాపథం చ గత్వాఽమేధ్యం చోపస్పృశ్యాప్రయతం చ మనుష్యం నీవీం చ పరిధాయాప ఉపస్పృశేత్ ॥౧౪॥

స్వప్నః స్వాపః, క్షవథుః క్షుతమ్, తయోః కృతయోః । శింఘాణికా నాసికామలం, అశ్రు నేత్రజలం, తయోరాలమ్భస్స్పర్శః । లోహితస్య రుధిరస్య, కేశానాం శిరోగతానాం భూమిగతానాంచ, అగ్న్యాదీనాం చతుర్ణామాలమ్భే । మహాపథంచ గత్వా । అమేధ్యం చ గోవ్యతిరిక్తానాం మూత్రపురీషే తాంబూలనిషేకాది చోపస్పృశ్య అప్రయతంచ మనుష్యముపస్పృశ్య । నీవీప్రసిద్ధా, తద్యోగాదధోవాసోలక్ష్యతే, తచ్చ పరిధాయాపఉపస్పృశేత్ । కేషుచిత్స్నానమ్, కేషుచిదాచమనమ్, కేషుచిత్స్పర్శనమాత్రమ్, యావతాప్రయతో మన్యతే

ఆర్ద్రం వా శకృదోషధీర్భూమిం వా ॥౧౫॥

ఉపస్పృశేదిత్యేవ । త్రిష్వార్ద్రశబ్దస్సంబధ్యతే లింగవచనాది పరిణామేన, ఆర్ద్రం వా శకృత్ ఓషధీర్వా ఆర్ద్రాః ఆర్ద్రాం భూమిం వా

---

౧ గౌ. ధ. నాస్తి ముద్రితకోశే.

౨ శృంఘాణికా, శృంఖాణికా ఇత్యపిపాఠౌ.

పూర్వోక్తేష్వేవ సర్వేషు వైకల్పికమిదమ్ ॥

ఏవమాచమనం సనిమిత్తముక్తమ్ ॥

అథాభక్ష్యాధికారః—

హింసార్థేనాసినామాంసంఛిన్నమభోజ్యమ్॥౧౬॥

అసిగ్రహణంక్షురాదేరప్యుపలక్షణం। యన్మాంసం పాకకాలేహిం సార్థేనాసినాఛిన్నంతదభోజ్యమ్ ॥

దద్భిరపూపస్యనాపచ్ఛింద్యాత్ ॥౧౭॥

అపూపగ్రహణం మూలఫలాదేరప్యుపలక్షణమ్ । ద్వితీయార్థేషష్ఠీ।దంతైరపూపంనాపఛింద్యాత్,కింతుహస్తాదిభిరవచ్ఛిద్యభక్షయేత్

యస్యకులే మ్రియేతన తత్రానిర్దశేభోక్తవ్యమ్ ॥౧౮॥

యస్య కులే కశ్చిన్మ్రియేతాసపిండతాయాం సత్యాం తత్రానిర్దశే దశాహే న భోక్తవ్యమ్। అనిర్దశ ఇత్యాశౌచకాలోపలక్షణమ్। తేన క్షత్రియాదిష్వధికం,పక్షిణ్యాదిషున్యూనమ్ ॥

తథానుత్థితాయాం సూతికాయామ్ ॥౧౯॥

సూతకా సూతికా, తస్యామనుత్థితాయాం । ఉత్థానం నామ సూతికాగారే నివేశితానాముదకుంభాదీనామపనయనమ్ । తచ్చదశమేఽహని భవతి 'దశమ్యాముత్థితాయామ్'౧ ఇతి గృహ్యేఽఉక్తత్వాత్ । అత్రాప్యాశౌచకాలోపలక్షణత్వాద్యావదాశౌచం తావదభోజనమ్ ।

అత్రాంగిరాః—

> బ్రహ్మక్షత్రవిశాం భుక్త్వానదోషస్త్వగ్నిహోత్రిణాం।
> సూతకేశావఆశౌచే త్వస్థిసంచయనాత్పరమ్ ॥ ఇతి ॥

అంతశ్శవేచ ॥౨౦॥

యావద్గ్రామాన్నహ్రియతే శవస్తావత్తత్ర నభోక్తవ్యమ్ । ఆచారసుధమన్మతాదర్వాక్ । తత్రాపి ప్రదీపమారోప్య, ఉదకుంభం

---

౧ ఆప,గృ,౧౫-౮.

చాపనిధాయ భుంజతే, యది సమానపంక్తిం గృహం * న భవతి ॥

అప్రయతోపహతమన్నమప్రయతం న త్వభోజ్యమ్ ॥ ౨౧ ॥

అప్రయతేనాశుచినోపహృతం స్పృష్టమప్రయతం భవతి । కిన్తు స్పృష్టమప్యభోజ్యం న భవతి । కః పునరప్రయతస్యాభోజ్యస్య చ విశేషః ? ఉచ్యతే—అప్రయతమన్నమగ్నిసంస్పర్శితమద్భిః ప్రోక్షితం భస్మనా మృదా వా సంస్పృష్టం వాచా చ ప్రశస్తం ప్రయతం భవతి భోజ్యం చ । అభోజ్యం తు లశునాది న కథంచిదపీతి ॥

అప్రయతేన తు శూద్రేణోపహృతమభోజ్యమ్ ॥ ౨౨ ॥

అప్రయతేన తు శూద్రేణోపహృతమాసిక్తమన్నమభోజ్యం స్పృష్టమస్పృష్టం చ । స్పృష్టమేవాన్యేన ॥

యస్మింశ్చాన్నే కేశః స్యాత్ ॥ ౨౩ ॥

తదప్యభోజ్యం । ఏతచ్చ పాకదశాయామేవ పతితే । కేశేన సహ యత్పక్వమన్నం తద్విషయం । పశ్చాత్పతితే కేశే తు ఘృతప్రక్షేపాదినా సంస్కృతస్య భోజ్యత్వం వక్ష్యతే ॥

అన్యద్వాఽమేధ్యం ॥ ౨౪ ॥

అన్యద్వాఽమేధ్యం నఖాది యస్మిన్నన్నే స్యాత్తదప్యభోజ్యం । ఇదమపి పూర్వవత్ । అత ఏవ బోధాయనః—'కేశకీటనఖరోమాఖుపురీషాణి దృష్ట్వా తత్స్థానమన్నముద్ధృత్య శేషం భోజ్యమ్' [1] ఇతి । వసిష్ఠస్తు 'కామం తు కేశకీటాదీనుత్సృజ్యాద్భిః ప్రోక్ష్య భస్మనావకీర్య వాచా ప్రశస్తముపయుఞ్జీత' [2] ఇతి ॥

అమేధ్యైరవమృష్టమ్ ॥ ౨౫ ॥

అమేధ్యైః కలఞ్జపలాణ్డ్వాదిభిరవమృష్టం స్పృష్టమభోజ్యమ్ ॥

కీటో వాఽమేధ్యసేవీ ॥ ౨౬ ॥

---

* ఖ-పంక్తిత్వం గృహాణాం. ౧ బౌ. ధ. ౨, ౧, ౨౬

౨ వా. ధ. ౧౪, ౨౩

'యస్మింశ్చాన్నే కేశస్స్యాత్' 3 ఇతి వ్యవహితమపి సంబధ్య
తే। అమేధ్యసేవీకీటః పూత్యండాఖ్యః ॥

మూషికలాంగం వా ॥ ౨౭ ॥

పూర్వవత్సంబంధః । మూషికలా మూషికపురీషం । అంగం వా ।
సమస్తమపి మూషికగ్రహణం సంబధ్యతే । యస్మిన్నన్నే మూషిక
స్యాంగం పుచ్ఛపాదాది భవతి తదప్యభోజ్యమ్ ॥

పదా వోపహతమ్ ॥ ౨౮ ॥

ప్రియతేనాపి యత్పదాస్పృష్టం తదప్యభోజ్యమ్ ॥

సిచా వా ॥ ౨౯ ॥

సిగ్వస్త్రదశా పరిహితస్య వాససః సిచా యత్స్పృష్టం తదప్యభోజ్యం

శునా వాపపాత్రేణ వా దృష్టమ్ ॥ ౩౦ ॥

దృష్టమితి ప్రత్యేకమభిసంబధ్యతే । శునా వా యద్దృష్టం అపపా
త్రేణ వా యద్దృష్టం తదప్యభోజ్యమ్ । పతితచండాలసూతికోదక్యాద
యోఽపపాత్రాః । అపగతాః పాత్రేభ్యః । న హి తేషాం భోజనాదౌ సంలభన్తే ॥

సిచా వోపహృతమ్ ॥ ౩౧ ॥

అపరిహితస్య శుద్ధస్యాపి వాససస్సిచా యదుపహృతం తదప్య
భోజ్యమ్ ॥

దాస్యా వా నక్తమాహృతమ్ ॥ ౩౨ ॥

దాస్యా రాత్రావాహృతమభోజ్యమ్ । స్త్రీలింగనిర్దేశాద్దాసే
నాహృతే న దోషః । అన్యే లింగమవివక్షితం మన్యంతే । నక్తమితి వచ
నాద్దివా న దోషః ॥

భుంజానే వా ॥ ౩౩ ॥

ఇతి షోడశః ఖండః

3 ఆప. ధ. ౧. ౧౬. ౨౩

యత్రశూద్రఉపస్పృశేత్ ॥౧॥

యదా భోజనదశాయాం శూద్ర ఉపస్పృశేత్ తదాపి న భుంజీత। భుంజానగ్రహణాదన్యదా శూద్రోపస్పర్శనే నాప్రాయత్యమితి కేచిత్। అన్యేతు—సదా భవత్యేవాప్రాయత్యం, భోజనదశాయామాధిక్యప్రతిపాదనాయ నిషేధ ఇతి ॥

అనర్హద్భిర్వాసమానపఙ్క్తౌ ॥౨॥

సర్వత్ర వాశబ్దస్సముచ్చయే। అభిజనవిద్యావృత్తరహితా అనర్హన్తః। తైస్సహ సమానాయాం పఙ్క్తౌ న భుంజీత॥

భుంజానేషు వా యత్రానూత్థాయోచ్ఛిష్టం ప్రయచ్ఛేదాచామేద్వా ॥౩॥

సమానపఙ్క్తావిత్యనువర్తతే। సమానపఙ్క్తౌ బహుషు భుంజానేషు యద్యేకోఽనూత్థాయ భోజనాద్విరమ్య ఉచ్ఛిష్టం శిష్యాదిభ్యః ప్రయచ్ఛేత్, ఆచామేద్వా, తస్యాం పఙ్క్తావితరేషాం చ న భోక్తవ్యమ్। అతో బహుషు భుంజానేషు ఏకో౧ మధ్యే న విరమేత్ భోజనకంటక ఇతి తమాచక్షతే ॥

కుత్సయిత్వా వా యత్రాన్నం దద్యుః ॥౪॥

మూర్ఖ వైధవేయ, విషం భుంక్ష్వ ఇత్యేవం కుత్సయిత్వా యత్రాన్నం దద్యుః తదప్యభోజ్యమ్ ॥

మనుష్యైరవఘ్రాతమన్యైర్వాఽమేధ్యైః ॥౫॥

మనుష్యైరన్యైర్వా మార్జారాదిభిరమేధ్యైరవఘ్రాతమన్నమభోజ్యమ్। అవేత్యుపసర్గప్రయోగాద్దూరస్థైర్గన్ధస్యాఘ్రాణే న దోషః ॥

న నావి భుంజీత ॥౬॥

నావ్యాసీనో న భుంజీత శుద్ధేఽపి పాత్రే ॥

---

౧ ఘ-ఙ, ఇ—కోఽపి

అథ ప్రాసాదే ॥౭॥

ప్రాసాదో దారుమయో మఞ్చః, తత్రాపి న భుఞ్జీత ॥

కృతభూమౌ తు భుఞ్జీత ॥౮॥

భూమావపి భుఞ్జానః కృతాయాం గోమయాదినా సంస్కృతాయాం భుఞ్జీత । అపర ఆహ—ప్రాసాదోఽపి యదా కృతభూమిర్భవతి, న కేవలం దారుమయః, తదా తత్ర భుఞ్జీతైవేతి ॥

అనాప్రీతే మృన్మయే భోక్తవ్యమ్ ॥౯॥

యది మృన్మయే భుఞ్జీత, తదా అనాప్రీతే భోక్తవ్యమ్ । ఆప్రీతం క్వచిత్కార్యే పాకాదావుపయుక్తమ్ ॥

ఆప్రీతం చేదభిదగ్ధే ॥౧౦॥

ఆప్రీతమేవ చేల్లభ్యతే, తదాగ్నినా తదభితో దగ్ధ్వా తత్ర భోక్తవ్యమ్ ॥

పరిమృష్టం లౌహం ప్రయతమ్ ॥౧౧॥

లౌహం లోహవికారభూతం కాంస్యాదిభోజనపాత్రం భస్మాదిభిః పరిమృష్టం సత్ప్రయతం భవతి । తత్ర భస్మనా కాంస్యం, ఆమ్లేన తామ్రం- రాజతం శకృతా, సౌవర్ణమద్భిరేవేత్యాది స్మృత్యన్తరవశాద్ద్రష్టవ్యమ్ ॥

నిర్లిఖితం దారుమయమ్ ॥౧౨॥

దారుమయం భాజనం నిర్లిఖితం తష్టం సత్ప్రయతం భవతి ॥

యథాగమం యజ్ఞే ॥౧౩॥

యజ్ఞపాత్రం తు యథాగమం శోధితం ప్రయతం భవతి । తద్యథా అగ్నిహోత్రహవణీ దర్భైరద్భిః ప్రక్షాలితా, సోమపాత్రాణి మార్జాలీయే ప్రక్షాలితాని, ఆజ్యపాత్రాణ్యుష్ణేన వారిణా ॥

నాపణీయమన్నమశ్నీయాత్ ॥౧౪॥

ఆపణః పణ్యవీథికా । తత్ర క్రీతం లబ్ధం వా ఆపణీయం, తచ

తాన్నం నాశ్నీయాత్ । ప్రిహ్యాదిషు న దోషః ॥

తథా రసానామామమాంసమధులవణానీతి పరిహాప్య ॥౧౧॥

రసాం రామాంసమధు ఇత్యాదీని । తాన్యప్యాపణీయాని నాశ్నీయాత్, ఆమమాంసాదీన్వర్జయిత్వా ॥

తైలసర్పిషీ తూపయోజయేదుదకేపథ్యాయ ॥౧౨॥

తైలసర్పిషీ త్వాపణీయే అప్యుపయోజయేత్, ఉదకే వగాయ నిషిచ్య పాకేన తైలసర్పిషీ శోధయిత్వా । కార్యవిరోధో యథా న భవతి తథోదకేన సంస్కృత్యేత్యస్య వ్యాపదేశః ॥

కృతాన్నం పర్యుషితమఖాద్యాపేయానాద్యమ్ ॥౧౩॥

కృతాన్నం పక్వాన్నం తత్పర్యుషితం పూర్వేద్యుః పక్వం సదఖాద్యమపేయమనాద్యం చ । యథాయోగం క్షిరపిండం చాపం ౧ మృదు విపచం సిద్ధం(౧ ౨ ౫)పి ।

శాకం చ ॥౧౪॥

శాకం కాలపాకేషు స్మృతం పర్యుషితమఖాద్యమపేయమనాద్యమ్ ॥

ఫాణితపృథుకతండుల కరంభభరుజసక్తుశాకమాంస

సర్పిర్మధుగోధూమనస్నేహయవాంసవర్జమ్ ॥౧౫॥

లవణరోక్తం విధిద్వయం ఫాణితాదివర్జయిత్వా ద్రష్టవ్యం । ఫాణితం పానకశేషః, ఇక్షురసః ఇతి కేచిత్ । భర్జితానాం వ్రీహీణాం తండులాః పృథుకాః కృతాః పృథుకాః । కరమ్భాః దధిసక్తుసమాహారాయాః కరమ్భా ఇతి ప్రసిద్ధం । వేదేప్యుభయం భవతి — 'కరంభైర్జుహోతి' 'ధానాః కరంభః పరివాపః' ౩ ఇతి । భరుజా భ్రష్టా యవాః । క్షీరవికారో దధ్యాది । ప్రసిద్ధమన్యత్ ॥

---

౧ షు-జ-ఇ—ద్విపమితి నాస్తి. ౨ ౫—దృఢం,

౩ తై.బ్రా.౩.౨-౧౪ ౪ తై-సం-౫-౧౧

అథ 'శూక్తం చ' ౧ ఇత్యస్య విధేశ్శేషః—

శూక్తం చాపరయోగమ్ ॥ ౨౦ ॥

పరేణ ద్రవ్యాంతరేణ యోగో యస్య తత్పరయోగం, తతోన్యదపరయోగమ్ । తదేవ శూక్తం వర్జ్యమ్ । యత్తు దధ్యాదిద్రవ్యాంతర సంస్పృష్టం శూక్తం తద్భోజ్యమేవ । ఏవం చ పూర్వసూత్రే అపరయోగమితి విశేషణం వక్తవ్యమ్, ఇదమేవ వా సూత్రమస్తు । సూత్రద్వయకరణం త్వాచార్యప్రవృత్తికృతమ్, యథా 'సలావృక్యేకసృక్కోలూకశబ్దాః' ౨ ఇతి పూర్వం సామాన్యేనాభిధాయ 'సలావృక్యామేకసృక ఇతి స్వప్నపర్యాంతమ్' ౩ ఇతి పశ్చాద్విశేష ఉక్తః ॥

సర్వం మద్యమపేయమ్ ॥ ౨౧ ॥

మద్యం మదకరం తత్సర్వమపేయం । అత్ర తు స్మృత్యంతరవశాద్వ్యవస్థా । అత్ర మనుః—

గౌడీ మాధ్వీ చ పైష్టీ చ విజ్ఞేయా త్రివిధా సురా ।
యథైవైకా న పాతవ్యా తథా సర్వా ద్విజోత్తమైః ౪ ॥ ఇతి

సురావ్యతిరిక్తం తు మద్యం బ్రాహ్మణస్య నిత్యమపేయం । తథా చ గౌతమః— 'మద్యం నిత్యం బ్రాహ్మణస్య క్షత్రియవైశ్యయోస్తు బ్రహ్మచారిణోః' ౫ ఇతి ॥

తథైలకం పయః ॥ ౨౨ ॥

అవిరేలకా, తస్యాః క్షీరమపేయమ్ ॥

ఉష్ట్రీక్షీరమ్మృగీక్షీరం సంధినీక్షీరం యమసూక్షీరాణీతి ॥ ౨౩ ॥

ఉష్ట్రీ ప్రసిద్ధా । యా గర్భిణీ సతీ దుగ్ధా సా సంధినీతి శాస్త్రాంతరే ప్రసిద్ధా । ఏకకాలదోహేత్యన్యే । ఏకస్మిన్ప్రసవే యానేకం గర్భం సూతే సా యమసూః । ఉష్ట్ర్యాదీనాం క్షీరాణ్యపేయాని । ఇ

౧ ఆప, ధ, ౧, ౧౭-౧౯ ౨ ఆప, ధ, ౧-౧౦-౧౯

౩ ఆప, ధ, ౧; ౧౧, ౩౩ ౪ మను స్మృ, ౧౧-౯౫ ౫ గౌ, ధర్మ-౨; ౨౦

తి కరణాదేవంప్రకారాణామేకశఫానాం క్షీరమపేయం । తథాచ మనుః

ఆరణ్యానాంచసర్వేషాం మృగాణాంమహిషీంవినా ।
స్త్రీక్షీరంచైవవర్జ్యాని సర్వశుక్తానిచైవహి ॥
అనిర్దశాయాగోః క్షీరమౌష్ట్రమైకశఫం తథా ।
ఆవికంసంధినీక్షీరం వివత్సాయాశ్చగోఃపయః ౧ ॥ఇతి ॥

ధేనోశ్చానిర్దశాయాః ॥ ౨౪ ॥

ధేనుర్నవప్రసూతికా గౌః । చకారాదజామహిష్యోశ్చ, ‘అజా గావో మహిష్యశ్చ’ ఇతి మానవే దర్శనాత్ ॥

తథాకీలాలౌషధీనాంచ ॥ ౨౫ ॥

కీలాలౌషధయః సురార్థా ఓషధయః, తాసాం వికారభూతమన్నం నాద్యమ్ ॥

కరంజపలండుపరారికాః ॥ ౨౬ ॥

కరంజం రక్తలశునం, పలండు శ్వేతం పరారికా కృష్ణం, తుండుభాఖ్యయా ౩ మ్లేచ్ఛానాం ప్రసిద్ధం । ఏతేచాభక్ష్యాః ॥

ప్రతిపదపాఠో నశక్య ఇతి సమాసేనాహ—

యచ్చాన్యత్పరిచక్షతే ॥ ౨౭ ॥

యచ్చాన్యదేవంభూతం శిష్టాః పరిచక్షతే వర్జయంతి తదప్యభక్ష్యం । తత్ర మనుః—

లశునంగృంజనంచైవ పలండుకవకానిచ ।
అభక్ష్యాణిద్విజాతీనా మమేధ్యప్రభవాణిచ ౪ ॥ఇతి ॥

క్యాక్వభోజ్యమితిహిబ్రాహ్మణమ్ ॥ ౨౮ ॥

క్యాకుఛత్రాకం, తదప్యభోజ్యమభక్ష్యం బ్రాహ్మణగ్రహణముక్తార్థం ॥

ఏకఖురోష్ట్రగవయగ్రామసూకరశరభగవామ్ ॥ ౨౯ ॥

---

౧ మనుస్మృ, ౫-౮-౯ ౨ గ; పలాండుపలారికాః ఖ, పలారికాః

౩ ఖ, ఘ, జ, ఞ, మండుభాఖ్యయా ౪ మనుస్మృ, ౫, ౫

మాంసమిత్యర్థాద్గమ్యతె । ఏకఖురా అశ్వాదయః । గవయో గోసదృశః పశుః । శరభోఽష్టపాదఆరణ్యో మృగః । అన్యే ప్రసిద్ధాః । ఏతేషాం మాంసమభక్ష్యమ్ ॥

ధేన్వనడుహోర్భక్ష్యమ్ ॥౩౦॥

ధేన్వనడుహోర్మాంసంభక్ష్యమ్ । గోప్రతిషేధస్యప్రతిప్రసవః ।

మేధ్యమానడుహమితివాజసనేయక౦॥౩౧॥

అనడుహాంమాంసం నకేవలం భక్ష్యం । కిం తర్హి ? మెధ్యమపీతివాజసనేయినస్సమామనంతి ॥

కుక్కుటోవికిరాణాం॥౩౨॥

వ్యవహితమప్యభోజ్యమితి సంబధ్యతే । పాదాభ్యాంవికీర్య కీటధాన్యాది యే భక్షయంతి తె మయూరాదయో వికిరాః । తేషాంమధ్యే కుకుటోనభక్ష్యః ॥ స్మృత్యంతరవశాద్గ్రామ్యోనారణ్యః ॥

ప్లవఃప్రతుదామ్ ॥ ౩౩ ॥

తుండేనప్రతుద్య యేభక్షయంతితె దార్వాఘాటాదయః ప్రతుదాః। తేషాంమధ్యేప్లవఏవాభక్ష్యః।ప్లవశ్శకటబిలాఖ్యో ౧ బకవిశేషః

క్రవ్యాదః ॥౩౪॥

క్రవ్యంమాంసం తదేవకేవలం యెఽదంతి తె క్రవ్యాదాగృధ్రాదయః । తెప్యభక్ష్యాః ॥

హంసభాసచక్రవాకసుపర్ణాశ్చ॥౩౫॥

హంసః ప్రసిద్ధః। భాసః శ్యేనాకృతిః పీనతుండః । చక్రవాకో మిథునచరః । సుపర్ణశ్శ్యేనః । ఏతెచాభక్ష్యాః ॥

క్రుంచక్రౌంచవార్ధ్రాణసలక్ష్మణవర్జం॥౩౬॥

క్రుంచాబృందచరాః । క్రౌంచామిథునచరాః । తేచాభక్ష్యాః । సూత్రెక్రౌంచేతి విభక్తిలోపశ్ఛాందసః । కిమవిశేషేణ క్రుంచక్రౌం

---

౧ ఖ,ఘ,ఙ, శకవిలాఖ్యాః, గ—శకఒలాఖ్యాః.

చానభక్ష్యాః? నేత్యాహ—వార్ధ్రాణసలక్షణవర్జం । శ్వేతోలో-
హితో వా మూర్ధా యేషాం తే లక్షణాః । త ఏవ విశిష్యంతే వా-
ర్ధ్రాణసా ఇతి । వార్ధ్రం చర్మ, తదాకారా నాసికా యేషాం తా-
నేవంభూతాన్ లక్షణాన్వర్జయిత్వా క్రుంచక్రౌంచానభక్ష్యా ఇతి । అ-
న్యే త్వాహుః—క్రవ్యాద ఇతి ప్రాప్తస్య ప్రతిషేధస్య క్రుంచాదిషు
చతుర్ష్వప్రతిషేధ ఇతి । తత్ర లక్షణా సారసీ । లక్షణవర్జమితి 'ఙ్యా-
పోస్సంజ్ఞాఛందసోర్బహులం' ఇతి హ్రస్వః । ఏవం క్రుంచాదిశబ్ద-
స్యాప్యజాదిటాబంతస్య ॥

పంచనఖానాం గోధాకచ్ఛపశ్వావిట్ఛర్యకఖ-
డ్గశశపూతిఖషవర్జం ॥౩౭॥

పంచనఖాః నరవానరమార్జారాదయః । తేషాం మధ్యే గోధాదీ-
న్సప్త వర్జయిత్వాన్యేఽభక్ష్యాః । గోధా కృకలాసాకృతిర్మహాకా-
యా । కచ్ఛపః కూర్మః । శ్వావిట్ వరాహవిశేషః, యస్య నారా-
చాకారాణి రోమాణి । శర్యకః శల్యకః, యస్య చర్మణా తనుత్రాణం
క్రియతే । శ్వావిట్ఛల్యక ఇతి యుక్తః పాఠః । ఏకే తు ఛకారం పఠంతి
ఛకారాత్పూర్వవి ౧ కారం । ఖడ్గో మృగవిశేషః, యస్య శృంగం తై-
లభాజనం । శశః ప్రసిద్ధః । పూతిఖషశ్శ్వాకృతిః హిమవతి ప్రసిద్ధః ॥

అభక్ష్యశ్చేటో మత్స్యానాం ॥౩౮॥

మత్స్యానాం మధ్యే చేటాఖ్యో మత్స్యోఽనభక్ష్యః । ఇతరే భక్ష్యాః ।

సర్పశీర్షీ మృదురః క్రవ్యాదో యే చాన్యే వి-
కృతా యథా మనుష్యశిరసః ॥౩౯॥

సర్పస్యేవ శిరో యస్య సోఽపి మత్స్యోఽనభక్ష్యః । మృదురో మకరః ।
యే చ క్రవ్యమేవాదంతి శిశుమారాదయస్తేఽప్యభక్ష్యాః । యే చోక్తే-
భ్యోఽన్యే వికృతాకారా మత్స్యాః । తత్రోదాహరణం—యథా మ-

౧ 'పూర్వమికారం' ఇతి బహుషు కోశేషు పాఠః,

మనుష్యశిరసః, జలమనుష్యాఖ్యాః జలహస్త్యాదయశ్చ । ఇతి సర్వేనభక్ష్యాః । అత్రమనుః—

అనుమంతావిశసితా నిహంతాక్రయవిక్రయీ ।
సంస్కర్తాచోపహర్తాచఖాదకశ్చేతి ఘాతకాః ॥
మాంసభక్షయితాముత్రయస్యమాంస మిహాద్మ్యహం ।
ఏతన్మాంసస్యమాంసత్వం ప్రవదంతిమనీషిణః ॥
నమాంసభక్షణేదోషో నమద్యేనచమైథునే ।
ప్రవృత్తిరేషాభూతానాంనివృత్తిస్తుమహాఫలా ౧ ॥ఇతి॥
అప్రతిషిద్ధేష్వపిభక్షణాన్నివృత్తిరేవ జ్యాయసీత్యర్థః ॥

—॥ ఇతి సప్తదశఖండః॥—

ఇతి శ్రీహరదత్తమిశ్రవిరచితాయా మాపస్తమ్బధర్మసూత్ర వ్యాఖ్యాయా ముజ్జ్వలాఖ్యాయాం పంచమఃపటలః

ఏవం తావన్నిమిత్తదుష్టం కాలదుష్టం జాతిదుష్టం చాభోజ్యముక్తం । తత్ర నిమిత్తదుష్టం 'యస్యకులేమ్రియేత' ౨ ఇత్యాది । కాలదుష్టం పర్యుషితాది । జాతిదుష్టం కళంజాది । ఇదానీం ప్రతిగ్రహవిశుద్ధీని కానిచిదనుజ్ఞాయ కానిచిత్ప్రతిషేధయతి—

మధ్వామంమాంసం మాంసంభూమిర్మూలఫలాని రక్షాగవ్యూతిర్నివేశనం యుగ్యఘాసశ్చోగ్రతః ప్రతిగృహ్యాణి ॥౧॥

మధుపక్వమపక్వంవా । ఆమంతండులాది । మృగస్యవికారోమాంసం మాంసం । భూమిః శాలెయాదిక్షేత్రం, విశ్రమస్థానమిత్యన్యే మూలఫలానిమూలకామ్రాదీని । రక్షాఅభయదానం । గవ్యూతిర్గోమార్గః । నివేశనం గృహం । యుగంవహతీతి యుగ్యోబలీవర్దః, తస్య ఘాసోభక్ష్యం పలాలాది । ఏతాన్యుగ్రతోపి ప్రతిగ్రాహ్యాణి

౧ మనుస్మృ,౫,౫౧,౫౫,౫౬, ౨ ఆప,ధ,౧,౧౬,౧౮

న్య దుర్భిక్షేఽపి । ఉగ్రః పాపకర్మా ద్విజాతిః, వైశ్యాద్వా శూద్రాయాం జాతః । ఉగ్రగ్రహణం తాదృశానాముపలక్షణమ్ ॥

ఏతాన్యపి నానంతేవాస్యాహృతానీతి హారీతః ॥౨॥

ఏతాని మధ్వాదీన్యప్యంతేవాస్యాహృతాన్యేవ ప్రతిగృహ్యాణి, ఽస్వయముగ్రత ఇతి హారీత ఆచార్యో మన్యతే ॥

ఆమం వా గృహ్ణీరన్ ॥౩॥

పూర్వోక్తేష్వామం స్వయమేవ వా గృహ్ణీరన్ ద్విజా ఇతి హారీతాచార్యస్య పక్షః ॥

కృతాన్నస్య వాఽవిరసస్య ॥౪॥

ఆమస్యాలాభే కృతాన్నస్య వా విరసస్య లవణాదిరసైరసంసృష్టస్య । షష్ఠీనిర్దేశాత్ స్తోకం స్వయమంతేవాస్యాహృతం వా ౧ గృహ్ణీరన్ ॥

న సుభిక్షాస్స్యుః ॥౫॥

అనంతరోక్తే విధిద్వయే యద్గృహీతం తేన సుభిక్షాస్సుహితా న భవేయుః । యావతా ప్రాణయాత్రా భవతి తావదేవ గృహ్ణీరన్, న యావతా సౌహిత్యం తావదితి ॥

స్వయమప్యవృత్తౌ సువర్ణం దత్వా పశుం వా భుంజీత ॥౬॥

యదా తు దుర్భిక్షతయా త్రయోఽపి వృత్తిర్న లభ్యతే ప్రాగేవ పోష్యవర్గస్య, తదా స్వయమప్యవృత్తౌ యత్రోపలభ్యతే తత్ర కృతాన్నమపి భుంజీత । తత్ర గుణవిధిః—సువర్ణం దత్వా సకృదేవోపకష్టముపరిష్టాత్ స్వర్ణేన సంస్పృష్ట్వా । ఏతేన 'పశుం వా దత్వా' ఇతి వ్యాఖ్యాతః । పశురగ్నిః, 'అగ్నిః పశురాసీత్' ౨ ఇతి మంత్రలింగాత్ గోసూక్తేనా౩గ్నేరుపస్థానదర్శనాచ్చ ॥

---

౧ ఘ. ఙ. జ. ఝ.—'వా' ఇతి న   ౨ తై. సం. ౫-౭-౨౬

౩ ఋ. ౬. ౨౮. ౧

నాత్యంతమన్వవస్యేత్ ॥౭॥

నపునరత్యంతమేవసీదేత్ ॥

వృత్తిం ప్రాప్యవిరమేత్ ॥౮॥

యదాపి సోఽవృత్తిలబ్ధాయాం తదానిషిద్ధాయా విరమేత్, స పునస్సకృత్వ౧ వృత్తాయాః కిమపునంతరనేనేతి న్యాయేన తత్రైవర మేత । అత్ర ఛాందోగ్యోపనిషత్ — ‘మటచీహతేషుకురుష్వాటి క్యాసహజాయయోషస్తిర్హ చాక్రాయణ ఇభ్యగ్రామే ప్రద్రాణక ఉవాస । స హేభ్యం కుల్మాషాన్ ఖాదంతంబిభిక్షే ౨, ఇత్యాది । మంత్రవర్ణశ్చ భవతి—‘అవర్త్యా శునఆన్త్రాణి పేచే ’ ౩ ఇతి । అవ ర్త్యా వృత్త్యభావేన । అపరఆహ—దుర్భిక్షేస్వయమప్యవృత్తౌ వా ఆతన్ని వృత్తైర్యత్ర యత్రచిన్ని చెపిదాతరి భుంజానోవసేత్, యాంచ యావతీంచ సువర్ణమాత్రాం యాం కంచనపశుం వా తస్మై దత్వా స పునరత్యంతమన్వవస్యేత్, వృత్తిం ప్రాప్యవిరమేదితి ॥

ఏవమాపది వృత్తిముక్త్వా సుభిక్షే నాపదివృత్తిమాహ—

త్రయాణాం వర్ణానాం క్షత్రియప్రభృతీనాం సమావృత్తేనన భోక్తవ్యమ్ ॥౯॥

సమావృత్తో ద్విజాతిః క్షత్రియాదీనాం త్రయాణాం వర్ణానాం గృహే నభుంజీత ॥

ప్రకృత్యా బ్రాహ్మణస్యభోక్తవ్యం కారణాదభోజ్యం॥౧౦॥

బ్రాహ్మణస్యత్వన్నం ప్రకృత్యా స్వభావేనైవ భోక్తవ్యం। కారణా దేవత్వభోజ్యమ్ ॥

కారణమాహ—

యత్రాప్రాయశ్చిత్తం కర్మాసేవతే ప్రాయశ్చిత్తవతి॥౧౧॥

యత్రయదాగ్నిహోత్రవైశ్వదేవాది నిత్యమాభ్యుదయికం వా అ

౧ ఛాం॥౪—సర్వత్ర ౨ ఛాం౧-౧౦ ౩ ఋ.౪.౧౮-౧౩

ప్రాయశ్చిత్తం కర్మాసేవతే తాత్పర్యేణ కరోతి, ప్రాయశ్చిత్తవత్యాత్మని చోదితం ప్రాయశ్చిత్తం ప్రాణాయామోపవాసపథికృదాది కరోతి, తదా ఏతస్మాత్కారణాద్బ్రాహ్మణస్యాన్నమభోజ్యమితి ॥

చరితనిర్వేషస్య భోక్తవ్యమ్ ॥౧౨॥

చరితో నిర్వేషః ప్రాయశ్చిత్తం యేన తస్యాన్నం భోక్తవ్యం, తద్భోజనే న దోషః । నిష్ఠయా భూతకాలస్యాభిధానాచ్చర్యమాణేఽపి నిర్వేషేఽభోజ్యమ్ । కింతర్హి ? చరితే ॥

సర్వవర్ణానాగ్ం స్వధర్మే వర్తమానానాం
భోక్తవ్యగ్ం శూద్రవర్జమిత్యేకే ॥౧౩॥

శూద్రవర్జితానాం స్వధర్మే వర్తమానానాం త్రయాణాం వర్ణానాం భోజ్యం, న బ్రాహ్మణస్యైవేత్యేకే మన్యంతే ॥

తస్యాపి ధర్మోపనతస్య ॥౧౪॥

తస్యాపి శూద్రస్యాన్నం భోజ్యం యద్యసౌ ధర్మార్థముపనత ఆశ్రితో భవతి । ధర్మగ్రహణాదర్థార్థముపనతస్యాభోజ్యం । ఆపత్కల్పశ్చాయమ్ ॥

అత్ర గుణవిధిః—

సువర్ణం దత్త్వా పశుం వా భుంజీత నాత్యంతమన్వ
వస్యేద్వృత్తిం ప్రాప్య విరమేత్ ॥౧౫॥

గతమ్ ౧ ॥

సంఘాన్నమభోజ్యమ్ ॥౧౬॥

సంఘో గణః, తస్య యత్సర్వమన్నం న త్వేకస్య, తదభోజ్యం, యద్యపి తేన సర్వే దద్యుః ॥

పరిక్రుష్టం చ ॥౧౭॥

భోక్తుకామా ఆగచ్ఛతేత్యేవం పరిక్రుశ్య సర్వత ఆహూయ యద్దీయ

౧ ఆప,ధ,౧,౧౮;౬-౭-౮.

తత్పరిక్రుష్టం, తదభోజ్యమ్ ॥

సర్వేషాంచ శిల్పాజీవానామ్ ॥౧౭॥

చిత్రకర్మ-చిత్రనిర్మాణాదికం శిల్పంయేఆజీవంతి తేషాం సర్వేషామపి బ్రాహ్మణానామన్నమభోజ్యమ్ ॥

యేచశస్త్రమాజీవంతి ॥౧౮॥

యేచశస్త్రేణజీవంతి తేషామప్యన్నమభోజ్యం, క్షత్రియవర్జం,తస్య విహితత్వాత్ ॥

యేచాధిమ్ ॥౨౦॥

ఆజీవంతీత్యపేక్షతే । స్వగృహేపరాన్వాసయిత్వాతేభ్యోభృతిగ్రహణమాధిః, యస్త్వామఇతిప్రసిద్ధః ॥

పరభూమౌకుటింకృత్వా స్తామందత్వావసేత్తుయః ।ఇతి।

తంచాధింయేఆజీవంతి తేషామప్యభోజ్యమ్ । యేతుప్రసిద్ధమాధిమాజీవంతి తేషాంవార్ధుషికత్వాదేవాభోజ్యాన్నత్వంసిద్ధమ్ ॥

భిషక్ ॥౨౧॥

అభోజ్యాన్నఇతిప్రకరణాద్గమ్యతే । భిషగ్భైషజ్యవృత్తిః । ధర్మార్థంతు యేసర్పదష్టాదీంశ్చికిత్సంతి తేభోజ్యాన్నాఏవ ॥

షికః ॥౨౨॥

వృద్ధ్యాజీవోప్యభోజ్యాన్నః ॥

దీక్షితోఽక్రీతరాజకః ॥౨౩॥

దీక్షితోదీక్షణీయేష్ట్యా,సంస్కృతః । సోఽపి యావత్క్రీతరాజకోన భవతి సోమక్రయణం నకరోతి తావదభోజ్యాన్నః ॥

అగ్నీషోమీయసంస్థాయామేవ ॥ ౨౪॥

భోక్తవ్యమితి వక్ష్యమాణమపేక్షతే । అగ్నీషోమీయపశౌసంస్థితేసమాప్తఏవభోక్తవ్యమ్, నప్రాగితి పక్షాంతరమ్ ॥

హుతాయాంవావపాయాందీక్షితస్య భోక్తవ్యం॥౨౫॥

అగ్నీషోమీయస్య వపాయాంహుతాయాంవాదీక్షితస్యాన్నం భో క్తవ్యం । తథాచ బహ్వృచబ్రాహ్మణమ్—‘ అశితవ్యం వపాయాం హు తాయాం ’ ఇతి

పక్షాంతరమాహ—

యజ్ఞార్థేవానిర్దిష్టే శేషాద్భుంజీరన్నితిహి బ్రాహ్మణం ॥౨౬॥

ఇదంయజ్ఞార్థమితి వ్యాదేశే కృతేశేషాద్భుంజీరన్నితిబ్రాహ్మణం భవతి । బ్రాహ్మణగ్రహణం ప్రీత్యుపలబ్ధితః ప్రవృత్తేరప స్మృతి ౧ తా మాభూదితి ప్రత్యక్షమేవాత్రబ్రాహ్మణమితి ॥

క్లీబః ॥౨౭॥

షండః । సోప్యభోజ్యాన్నః ॥

రాజ్ఞాంప్రైషకరః ॥౨౮॥

రాజ్ఞామితి బహువచనాత్ గ్రామాదేర్యః ప్రైషకరః తస్యాపి ప్రతిషేధః ౨

అహవిర్యాజీ ॥౨౯॥

యశ్చాహవిషా నరరుధిరాదినా యజతే ఆభిచారార్థం, యథా ‘యమభిచరేత్తస్యలోహితమవదానంకృత్వా’ ఇతి, సోప్యభోజ్యాన్నః

చారీ ॥ ౩౦॥

చారోగూఢచరస్సప్రశః । సోప్యభోజ్యాన్నః ॥

అవిధినాచప్రవ్రజితః॥౩౧॥

యేచావిధినాప్రవ్రజితాః శాక్యాదయస్తేప్యభోజ్యాన్నాః ॥

యశ్చాగ్నీనపాస్యతి ॥ ౩౨॥

అవిధినేత్యేవ । యశ్చావిధినా ఉత్సర్గేష్ట్యావినాగ్నీ నపాస్యతి సోప్యభోజ్యాన్నః ॥

---

౧ ఖ,గ,ఘ,జ—అ స్మృతి. ౨ ఖ,గ,జ,జ—తస్యాప్రతిషేధః.

యశ్చసర్వాన్వర్జయతేసర్వాన్నీచశ్రోత్రి
యోనిరాకృతిర్వృషలీపతిః ॥౩౩॥

యశ్చసర్వాన్వర్జయతి భోజనేనక్వచిదపి భుక్త్వా, నకంచి ద్భోజయతి, యశ్చసర్వాన్నీసర్వేషామన్నం భుఙ్క్తే, తావప్యభోజ్యాన్నౌ। శ్రోత్రియఇత్యుభయోశ్శేషః, శ్రోత్రియోపి సన్నభోజ్యాన్న ఏవేతి। నిరాకృతిర్నిరాకృతస్వాధ్యాయః। నివ్రుత౧ ఇత్యన్యే। సోప్యభోజ్యాన్నః। వృషలీపతిః, క్రమవివాహే యస్యవృషలీపత్నీ జీవతి ఇతరామృతాః స వృషలీపతిః। శ్రోత్రియోప్యభోజ్యాన్న ఇతి॥

॥ఇత్యష్టాదశఃఖండః॥

మత్తఉన్మత్తోబద్ధోఽణికఃప్రత్యుపవిష్టోయశ్చ
ప్రత్యుపవేశయతే తావంతంకాలమ్॥౧॥

మత్తోమదద్రవ్యసేవయా వికృతింగతః। ఉన్మత్తోభ్రాంతః। బద్ధో నిగళితః। అణికః పుత్రాచ్ఛ్రితగ్రాహీ, పుత్రాచార్యక ఇతి శాస్త్రేషు నిందితః। ప్రత్యుపవిష్టః ఋణాదినా కారణేనాధమర్ణాదికం నిరుధ్యతత్పార్శ్వ ఉపవిష్టః। ప్రత్యుపవేశయితాతు తస్య పరిహారమకుర్వన్ తేనసహకామం సుచరమాస్యతామిత్యాసీనః। ఏతేమత్తాదయస్తావంతంకాలమభోజ్యాన్నాః, యావన్మదాద్యనువృత్తిః। అపరఆహ—అణికః ఋణికః ఋణస్య దాతా। ప్రత్యుపవేష్టురిదం విశేషణమ్ ॥

కఆశ్యాన్నః॥౨॥

యద్యేతే అభోజ్యాన్నాః కస్తర్హ్యాశ్యాన్నః, కస్యతర్హ్యశనీయమన్నమితి ? యద్యప్యేతేఽభోజ్యాన్నా ఇత్యుక్తే పరిశిష్టాభోజ్యాన్నా ఇతి గమ్యతే, తథాప్యనేకమతోపన్యాసార్థోఽయంప్రశ్నపూర్వకఆరంభః ॥

---

౧ నివృత్త ఇతి పా.

యఈప్సేదితి కణ్వః ॥౩॥

యఏవప్రార్థయతే సభోజ్యాన్న ఇతి కణ్వఋషిర్మన్యతే ప్రతిషిద్ధవర్జమ్ ॥

పుణ్య ఇతి కౌత్సః ॥౪॥

'సర్వవర్ణానాం స్వధర్మే వర్తమానానాం' ౧ ఇత్యుక్తత్వాద్భోజ్యాన్నాస్సర్వే పుణ్యా ఏవ । ఇహ పునః పుణ్యగ్రహణమతిశయార్థం । తపోహోమజప్యైస్స్వధర్మేణ చ యుక్తః పుణ్య ఇతి కౌత్సః సస్వయమప్రార్థయమానోపి భోజ్యాన్న ఇతి కౌత్సస్య పక్షః ॥

యః కశ్చిద్దద్యాదితి వార్ష్యాయణిః ॥౫॥

యః కశ్చన పుణ్యో వాఽపుణ్యో వా సతతం దానశీలః, స భోజ్యాన్న ఇతి వార్ష్యాయణిరాహ । తథా చ మనుః—

శ్రద్ధాపూతం వదాన్యస్య హతమశ్రద్ధయేతరత్ ౨॥ ఇతి॥

అత్రోపపత్తిః—

యది హ రజస్స్థావరం పురుషే భోక్తవ్యమథ చేచ్చలం దానేన నిర్దోషో భవతి ॥౬॥

రజః పాపం । తద్యది పురుషే కర్తరి స్థావరం స్థిరం సభోగమంతరేణ క్షీయతే, తదా తతః ప్రతిగ్రహేపి భోక్తరి సంక్రమాభావాద్భోక్తవ్యమ్ । అథ చేచ్చలముపభోగమంతరేణాపి క్షీయతే, తదా న సతతం దానశీలే ముహూర్తమపి పాపం నావతిష్ఠత ఇతి కుతో భోక్తృదోష ఇతి ॥

శుద్ధా భిక్షా భోక్తవ్యైకకుణికౌ కాణ్వకుత్సౌ తథా పుష్కరసాదిః ॥౭॥

ధార్మికేణోద్యతా అహృతా భిక్షా శుద్ధా । సా భోజ్యేత్యేకాదీనాం పంచానాం పక్షః । పుష్కరసాదిః పౌష్కరసాదిః । ఆదివృద్ధ్య

---

౧ ఆప,ధ,౧-౧౮-౧౩ ౨ మను స్మృ,౪-౨౨౫.

భావశ్ఛాందసః ॥

—సర్వతోపేతం వార్ష్యాయణీయం ॥౮॥—

సర్వతః ఉపేతం సర్వతోపేతం । ఛాందసో గుణః । ఉపేత మయాచితోపపన్నమ్ । తత్సర్వతోపి భోజ్యమితి వార్ష్యాయణీయం మతం ।

ఇదానీం స్వమతమాహ—

—పుణ్యస్యేప్సతో భోక్తవ్యమ్ ॥౯॥—

కణ్వకౌత్సయోః పక్షౌ సముచ్చితావాచార్యస్య పక్షే ॥

పుణ్యస్యాప్యనీప్సతో న భోక్తవ్యమ్ ॥౧౦॥

యః ప్రార్థితోపి నేత్యసకృదుక్త్వా కథంచిదాపాదితేప్సస్సోనీప్స న్నిత్యుచ్యతే । తస్య పుణ్యస్యాప్యభోజ్యమితి । అపర ఆహ—అనీప్సత ఇతి కర్తరి షష్ఠీ । పుణ్యస్యాప్యన్నం న భోజ్యమితి, యది భిక్షమాణః పూర్వవైరాదినా స్వయమీప్స[1]న్న భవతీతి ॥

యతః కుతశ్చాభ్యుద్యతం భోక్తవ్యమ్ ॥౧౧॥

సర్వతోపేతమిత్యుక్తమేవ పునరుచ్యతే విశేషవివక్షయా ॥

తమాహ—

నాననియోగపూర్వమితి హారీతః ॥౧౨॥

అద్య తుభ్యమిదమాహరిష్యామి తదత్ర భవతా గ్రాహ్యమితి నివేదనం నియోగః । తదభావ అనియోగః । పునర్నఞ్సమాసః । శ్వో నః ప్రాక్ప్రకృతమర్థం గమయతః, అననియోగో నియోగః । తత్పూర్వం చేదభ్యుద్యతం న భోజ్యమితి ॥

అథ పురాణే శ్లోకావుదాహరంతి—

ఉద్యతామాహృతాం భిక్షాం పురస్తాదప్రవేదితామ్ ।
భోజ్యాం మేనే ప్రజాపతిరపి దుష్కృతకారిణః ॥

---

౧ ఘ, ఙ, ఝ, ఞ— అనీప్సత ఇతి కర్తరి షష్ఠీ... భిక్ష(క్ష్య)మాణం... మీప్సితమ్.

నతస్యపితరోఽశ్నంతిదశవర్షాణిపంచచ ।

నచహవ్యం వహత్యగ్నిర్యస్తామభ్యధిమన్యతే ॥ఇతి॥౧౩॥

అథ అపిచ పురాణే

సర్గశ్చప్రతిసర్గశ్చ వంశమన్వంతరాణిచ ।

వంశానుచరితంచేతి పురాణంపంచలక్షణమ్ ॥

ఇత్యేవంలక్షణే భవిష్యద్వాదో । ఉద్యతాంహస్తాభ్యాముద్యమ్యధారితాం, ఆహృతాం స్వయమేవానీతాం, పూర్వమనివేదితాం భిక్షాం దుష్కృతకారిణోఽపి సకాశాద్భోజ్యాం మేనే ప్రజాపతిర్మనుః । 'మనుఃప్రజాపతిర్యస్మిన్' ఇతి దక్షేదర్శనాత్ । యస్తుతామభ్యధిమన్యతే ప్రత్యాచష్టే, తస్యపితరః కవ్యంనాశ్నంతి । కియంతం కాలం? దశవర్షాణిపంచచ । అగ్నిశ్చహవ్యంనవహతి తావంతమేవ కాలం । ఇతిప్రత్యాఖ్యాతుర్నిందార్థవాదః ॥

చికిత్సకస్యమృగయోశ్శల్యకృంతస్య పాశినః ।

కులటాయాష్షండకస్యచ తేషామన్నమనాద్యమ్ ॥ ౧౪

చికిత్సకోభిషగ్వృత్తిః । మృగయుర్మృగఘాతిలుబ్ధకః । శల్యకృంతశ్శస్త్రేణగ్రంథ్యాదీనాం చ్ఛేత్తాఽమ్బష్ఠః । పాశీపాశవాన్ పాశజాలేన మృగాదీనాం గ్రాహకః । కులమటతీతి కులటావ్యభిచారిణీ । షండకస్తృతీయాప్రకృతిః । తేషాంచికిత్సకాదీనామన్నమనాద్యమ్ । చికిత్సకషండయోః పునర్వచనముద్యతస్యాపి ప్రతిషేధార్థమ్ । పూర్వత్ర తర్హిగ్రహణమ్ కర్తవ్యమశక్యమ్ ౧ । ఏవంతర్హి—సూత్రకారస్య సప్రతిషేధః, అయంతుపురాణశ్లోక ఇత్యపౌనరుక్త్యమ్ ॥

అథాప్యుదాహరంతి—

అన్నాదేభ్రూణహామార్ష్టి అనేనాఽభిశంసతి ।

స్తేనఃప్రముక్తోరాజనియాచన్ననృతసంకరః॥ఇతి॥ ౧౫॥

---

౧ గ, ఘ, జ, ఞ—ణస్యవైయర్థ్యమ్.

సషడంగస్య వేదస్యాధ్యేతా బ్రాహ్మణః, తం యో హతవాన్ స భ్రూణహా । సోఽన్నాదే మార్ష్టి లిప్సతి । కిమ్? ప్రకరణాదేన ఇతి గమ్యతే భ్రూణఘ్నో యోఽన్నమత్తి తస్మింస్తదేనస్సంక్రామతి । తస్మాత్తస్యోద్యతమప్యభోజ్యమితి । ప్రకరణసంగతః పాదః । ఇతరత్పురాణశ్లోకే పఠ్యమానే పఠితమ్ । అనేనసం యోఽభిశంసతి మిథ్యైవ బ్రాహ్మణే ఇదం త్వయా కృతమితి, స తస్మిన్నభిశంసతి తదేనో మార్ష్టి । మనుస్తు-

పతితం పతితేత్యుక్త్వా చోరం చోరేతి వా పునః ।
వచనాత్తుల్యదోషస్స్యాన్మిథ్యా ద్విర్దోషభాగ్భవేత్ ॥

ఇతి ద్వైగుణ్యమాహ । తదభ్యాసే ద్రష్టవ్యం । 'స్తేనః ప్రకీర్ణకేశః'[1] ఇతి వక్ష్యతి । స ఏవ తృతీయపాదస్యార్థః । కర్తృభేదాదపౌనరుక్త్యమ్ । సంగరః ప్రతిజ్ఞా ప్రతిశ్రవః, సత్యసంగర ఇతి యథా । యః ప్రతిశ్రుత్య న దదాతి సోఽనృతసంగరః । కకారశ్ఛాందసః । తస్మిన్ యాచకః స్వయమేనో మార్ష్టి । తస్మాత్ప్రతిశ్రుతం దేయమితి ॥

ఇత్యేకోనవింశః ఖండః ॥

ఇతి శ్రీహరదత్తమిశ్రవిరచితాయామాపస్తమ్బధర్మసూత్రవ్యాఖ్యాయాముజ్జ్వలాఖ్యాయాం షష్ఠః పటలః

నేమం లౌకికమర్థం పురస్కృత్య ధర్మాంశ్చరేత్ ॥౧॥

ఇమం లౌకికం లోకే విదితం ఖ్యాతిలాభపూజాత్మకమర్థం ప్రయోజనం పురస్కృత్యాభిసంధాయ ధర్మాన్నచరేత్ ॥

కిం కారణమ్?

నిష్ఫలా హ్యభ్యుదయే భవంతి ॥౨॥

హి యస్మాదేవం క్రియమాణా ధర్మా అభ్యుదయే ఫలకాలే నిష్ఫలా భవంతి । లోకార్థం హ్యసౌ ధర్మం చరతి, న కర్తవ్యమితి శ్రద్ధయా, నచ శ్రద్ధయా వినా ధర్మః ఫలం సాధయతి, 'యో వై శ్రద్ధామ

---

[1] ఆప.ధ.౧-౨౫-౪.

సారభ్య ౧ ఇత్యాదిశ్రుతేః ॥

కిమిదానీం దృష్టఫలం త్యాజ్యమేవ? నేత్యాహ—

తద్యథా మ్రే ఫలార్థే నిమిత్తే ఛాయాగన్ధ ఇత్యనూత్పద్యేతే। ఏవం ధర్మం చర్యమాణమర్థా అనూత్పద్యంతే ॥౩॥

తదితి వాక్యోపన్యాసే। ఫలార్థం హ్యామ్రవృక్షో నిమీయతే ఆరోప్యతే। తస్మిన్ ఫలార్థే నిమిత్తే ఛాయాగన్ధశ్చానూత్పద్యేతే। ఏవం ధర్మం చర్యమాణమర్థాః ఖ్యాత్యాదయో నూత్పద్యంతే అనునిష్పద్యంతే, తస్మైవ స్వీకార్యాః, న చోద్దేశ్యతయా। తథా చాహ—

యథేక్షుహేతోస్సలిలం ప్రసేచితం తృణాని వల్లీరపి చ ప్రసించతి।
తథా నరో ధర్మపథేన వర్తయన్ యశశ్చ కామాంశ్చ వసూని చాశ్నుతే ॥ ఇతి॥

నో చేదనూత్పద్యంతే న ధర్మహానిర్భవతి ॥౪॥

యద్యపి దైవాదర్థా నానూత్పద్యంతే, తథాపి ధర్మస్తావద్భవతి। స చ స్వతంత్రః పురుషార్థః, కిమన్యైరర్థైరితి ॥

అనసూయుర్దుష్ప్రలమ్భస్స్యాత్కుహక శఠ నాస్తికబాలవాదేషు ॥౫॥

కుహకః ప్రకాశశుచిః ఏకాన్తే యథేష్టచారీ, శఠో వక్రచిత్తః। నాస్తికః ప్రేత్యభావాపవాదీ, బాలశ్శ్రుతరహితః, ఏతేషాం వాదేష్వనసూయుర్న స్యాత్। అసూయయా ద్వేషో లక్ష్యతే, ద్విష్టానస్యాత్। తాన్విషయీకృత్య ద్వేషమపి న కుర్యాత్। తథా దుష్ప్రలంభశ్చ స్యాత్। ప్రలంభనం విసంవాదనం మిథ్యాఫలాఖ్యానమ్। "గృధివంచ్యోః ప్రలంభనే" ఇతి దర్శనాత్। దుష్ప్రలంభో విసంవాదయితుం మిథ్యాఫలాఖ్యానేన ప్రవర్తయితుమశక్యః। కుహకాదివాదేషు వంచితో౽పి న స్యాత్, తద్వశో న స్యాదిత్యర్థః॥

---

౧ తైసం౧-౯-౮

వంచనస్యాసంభవమాహ—

నధర్మాధర్మౌచరతఆవంస్వఇతి । నదేవ
గంధర్వానపితరఇత్యాచక్షతేఽయంధర్మోఽయ
మధర్మఇతి ॥౬॥

ఆవమితిఛాందసంరూపమ్ । భాషాయాంతు 'ప్రథమాయాశ్చ
ద్వివచనే భాషాయామ్' ఇత్యాత్వంప్రాప్నోతి । యదిహి ధర్మా
ధర్మావిగ్రహవంతౌగోవ్యాఘ్రవచ్చరేతాం ఆవాం స్వఇతి బ్రువా
ణౌ, యదివా దేవాదయః ప్రకృష్టజ్ఞానాబ్రూయురిమౌధర్మాధర్మా
వితి, తతః కుహకాదివాదేషు నస్యాద్వంచనా, తదభావాత్తు వంచనా
సంభవఇతి । ఇదంచాత్రద్రష్టవ్యం ప్రత్యక్షాదేరగోచరౌ ధర్మాధ
ర్మౌ, కింతు నిత్యనిర్దోషవేదావగమ్యౌ, తదభావేతన్మూలధర్మ
శాస్త్రోపగమ్యావితి ॥

యత్రతు ప్రాయశ్చిత్తాదౌ విషయవ్యవస్థాముక్తా తత్రనిర్ణ
యమాహ—

యత్త్వార్యాః క్రియమాణం ప్రశంసంతి సధ
ర్మోయద్గర్హంతేసోఽధర్మః ॥౭॥

ఆర్యాశ్శిష్టాస్త్రైవర్ణికాః । బహువచనాచ్చత్వారస్త్రయోవా ।
యథాహయాజ్ఞవల్క్యః—

చత్వారోవేదధర్మజ్ఞాః పర్షత్త్రైవిద్యమేవవా ।
సాబ్రూతేయంసధర్మస్స్యాదేకోవాధ్యాత్మవిత్తమః॥ఇతి॥

ఇదానీంశ్రుతిస్మృత్యోః ప్రత్యక్షయోరదర్శనే శిష్టాచారాదప్య
వగమ్యధర్మః కార్యఇత్యాహ—

సర్వజనపదేష్వేకాంతసమాహితమార్యాణాం
వృత్తంసమ్యగ్వినీతానాం వృద్ధానామాత్మవతా
మలోలుపానామదామ్భికానాంవృత్తసాదృశ్యం
భజేత ॥౮॥

సమ్యగ్వినీతాః 'ఆచార్యాధీనస్స్యాత్' ౧ ఇత్యాదినా వినయేన సంపన్నాః । వృద్ధాః పరిణతవయసః, యౌవనే విషయవశతాపి స్యాదితీదముక్తమ్ । ఆత్మవన్తో జితేన్ద్రియాః; । అలోలుపాః అకృపణాః అదాంభికాః అధర్మధ్వజాః ఏకాన్తప్రకాశయోరేకవృత్తాః । ఏవం భూతానామార్యాణాం సర్వజనపదేషు యదేకాన్తేనావ్యభిచారేణ సమాహితమనుమతం వృత్తమనుష్ఠానం, నమాతులసుతాపరిణయాది వత్కతిపయవిషయమ్, తద్వృత్తసాదృశ్యం భజేత తదనురూపం చేష్టేత । న తేషామనుష్ఠానం నిర్మూలమ్, భవతి చ వైదికానామనుత్పన్నపాఠబ్రాహ్మణానుభవ ఇతి ॥

ఏవముభౌ లోకావభిజయతి ॥౯॥

ఏవం శ్రుతిస్మృతిసదాచారమూలమనుష్ఠానం కుర్వన్ ఉభౌ లోకావభిజయతి ఇమం చాముం చ ॥

అవిహితా బ్రాహ్మణస్య వణిజ్యా ॥౧౦॥

క్రయవిక్రయవ్యవహారో వణిజ్యా । సా స్వయం కృతా బ్రాహ్మణస్య వృత్తిర్న విహితా । ప్రాప్తానువాదోऽయమపవాదవిధానార్థః ॥

ఆపది వ్యవహరేత పణ్యానామపణ్యాని వ్యుదస్యన్ ॥౧౧॥

బ్రాహ్మణవృత్తేరలాభ ఆపత్ - తస్యాం సత్యాం పణ్యానాం । 'వ్యవహృపణోస్సమర్థయోః' ఇతి కర్మణి షష్ఠీ । వ్యవహరేత, క్రయశ్చ విక్రయశ్చ వ్యవహారః, పణ్యాని క్రీణీయాద్విక్రీణీత చేత్యర్థః । అపణ్యాని వక్ష్యమాణాని వ్యుదస్యన్ వర్జయన్ । కృతాన్వయా వైశ్యవృత్తేరుపలక్షణమిదమ్ । క్షత్రియవృత్తిశ్చ దండాపూపికయా సిద్ధా । తథా చ గౌతమః — 'తదలాభే క్షత్రియవృత్తిః । తదలాభే వైశ్యవృత్తిః' ౨ । ఇతి ॥

అపణ్యాన్యాహ —

---

౧ ఆప. ధ. ౧. ౨. ౧౯. ౨ గౌ. ధ. ౭. ౬. ౭.

మనుష్యాన్రసాన్రాగాన్ గంధానన్నం చర్మ గ
వాంవశాగ్ంశ్లేష్మోదకే తోక్మకిణ్వే పిప్పలిమరీ
చేధాన్యంమాగ్ంసమాయుధగ్ంసుకృతాశాంచ॥౧౨॥

మనుష్యాదాసాదయః । రసాగుడలవణాదయః,క్షీరాదయోవా । రాగాః కుసుంభాదయః రజ్యతేనేనేతి । రజ్యంతఇతివారాగావస్త్రాదయః । గంధాశ్చందనాదయః । గవాంమధ్యేవశావంధ్యాగౌః । శ్లేష్మజత్వాది, యేనవిశ్లిష్టం చర్మాదిసంధీయతే, యథా—'శ్లేష్మణాచర్మణ్యంవాన్యద్వా విశ్లిష్టంసంశ్లేషయేత్' ఇతి బహ్వృచబ్రాహ్మణేదర్శనాత్ । తోక్మానీషదంకురితాని వ్రీహ్యాదీని । కిణ్వం సురాప్రకృతిద్రవ్యం । సుకృతం పుణ్యం, తస్యఫలం సుకృతాశా । శిష్టాని ప్రసిద్ధాని । ఏతాన్యపణ్యాని వర్జయిత్వా అన్యేషాంపణ్యానాం వ్యవహారేత మనుష్యాదీన్ వర్జయిత్వేత్యేవ సిద్ధే, అపణ్యానీతి వచనమన్యేషామపణ్యానాం స్మృత్యంతరోక్తానామపి వ్యుదాసార్థం, తత్రమనుః

సర్వాన్రసానపోహేత కృతాన్నంచతిలైస్సహ ।
అశ్మనోలవణంచైవ పశవోయేచమానుషాః ॥
సర్వంచతాంతవంరక్తం శాణక్షౌమావికానిచ ॥
అపిచేత్స్యురరక్తాని ఫలమూలేతథౌషధీః ॥
అపశ్శస్త్రంవిషంమాంసం సోమంగంధాంశ్చసర్వశః॥
క్షీరంక్షౌరందధిఘృతం తైలంమధుగుడంకుశాన్ ॥
ఆరణ్యాంశ్చపశూన్సర్వాన్ దంష్ట్రిణశ్చవయాంసిచ ।
మద్యంనీలంచలాక్షాంచ సర్వాంశ్చైకశఫాన్పశూన్[౧]।ఇతి॥

తిలతండులాగ్ంస్త్వేవ ధాన్యస్య విశేషేణన
విక్రీణీయాత్ ॥౧౩॥

ధాన్యానాంమధ్యే తిలతండులానేవ విశేషేణాతిశయేన నవిక్రీణీ

---

౧ మనుస్మృ. ౧౦, ౮౬, ౯౦

యాత్ న విక్రీణీత । అన్యేషాం వికల్పః ॥ స్వయముత్పాదితేషు నా యం ప్రతిషేధః । మానవేహి శ్రుతమ్—

కామముత్పాద్య కృష్యాం తు స్వయమేవ కృషీవలః ।
విక్రీణీత తిలాన్ శుద్ధాన్ ధర్మార్థమచిరస్థితాన్ ౧ ॥ఇతి॥

అవిహితశ్చ తేషాం మిథో వినిమయః ॥౧౪॥

వినిమయః పరివర్తనమ్, యేషాం విక్రయః ప్రతిషిద్ధః తేషామే తేషాం మిథః పరస్పరేణ వినిమయోఽప్యవిహితః ప్రతిషిద్ధః, న కర్తవ్య ఇత్యర్థః ॥

తేష్వేవ కేషుచిన్నియమోఽప్యనుజ్ఞాయతే—

అన్నేన చాన్నస్య మనుష్యాణాం చ మనుష్యై రసానాం చ రసైర్గన్ధానాం చ గన్ధైర్విద్యయా చ విద్యానామ్ ॥౧౫॥

అన్నాదీనాం విద్యాన్తానాం వినిమయో భవత్యేవేత్యర్థః । తథా చ వసిష్ఠః—'రసా రసైస్సమతో హీనతో వా... తిలతణ్డులపక్వాన్నం విద్యా మనుష్యాశ్చ విహితాః పరివర్తనే' ౧ ఇతి । మానవే తు విశేషః—

రసా రసైర్నిమాతవ్యా న త్వేవ లవణం రసైః ।
కృతాన్నం చాకృతాన్నేన తిలా ధాన్యేన తత్సమాః ౨ ॥ఇతి॥

గౌతమీయే తు—'నియమస్తు । రసానాం రసైః । పశూనాం చ । న లవణకృతాన్నయోః । సమేనాసమేన తు పక్వస్య సమ్ప్రత్యర్థే' ౩ ఇతి । తస్మాన్నాత్ర ప్రతిషేధానువృత్తిశ్శఙ్కనీయా । పూర్వత్ర చోక్తం 'బ్రహ్మాణి మిథో వినియోగేన గతిర్విద్యతే' ౪ ఇతి నియమాత్ * భయ మజ్ఞానాదేవ విద్యానాం విక్రయః ప్రతిషిద్ధో వేదితవ్యః ॥

---

౧ వా. ధ. ౨-౩౭-౩౯ ౨ మనుస్మృ. ౧౦-౯౪ ౩ గౌ. ధ. ౭. ౧౬...౨౧

౪ ఆప. ధ. ౧-౧౩-౧౭. * వినిమయాత్, ఇతి ముద్రితపుస్తకే.

అక్రీతపణ్యైర్వ్యవహరేత ||౧౬||

ఇతి వింశః ఖణ్డః

ముఞ్జబల్బజైర్మూలఫలైః ||౧||

అక్రీతాని స్వయముత్పాదితాని అరణ్యాదాహృతాని వా యానిద్రవ్యాణి తైర్వ్యవహరేత ముఞ్జాదిభిః। ముఞ్జబల్బజాస్తృణవిశేషాః॥

తృణకాష్ఠైరవికృతైః ||౨||

తృణానాం వికారో రజ్జ్వాదిభావః కాష్ఠానాం వికారస్స్థూణాదిభావః। తృణత్వాదేవ సిద్ధే ముఞ్జబల్బజగ్రహణం వికారార్థమ్॥

నాత్యన్తమన్వవస్యేత్ ||౩||

ప్రతిషిద్ధానామపి విక్రయవినిమయాభ్యాం జీవేత్, న పునరత్యన్తమన్వవస్యేత్ అవసీదేత్। తథా చ గౌతమః— 'సర్వథా తు వృత్తిరశక్తావశౌద్రేణ। తదప్యేకే ప్రాణసంశయే' ౧ ఇతి। మనురపి

జీవితాత్యయమాపన్నో యోఽన్నమత్తి యతస్తతః।
ఆకాశమివ పఙ్కేన న స పాపేన లిప్యతే ౨ ॥ఇతి॥

వృత్తిం ప్రాప్య విరమేత్ ||౪||

గతమ్॥

న పతితైస్సంవ్యవహారో విద్యతే ||౫||

పతితాస్స్తేనాదయో వక్ష్యమాణాః। తైస్సహ న కశ్చిదపి వ్యవహారః కర్తవ్యః। తత్ర మనుః—

సంవత్సరేణ పతతి పతితేన సహాచరన్।
యాజనాధ్యాపనాద్యౌనాన్న తు యానాసనాశనాత్ ౩ ॥ఇతి

యానాదిభిస్సంవత్సరేణ పతతి, యాజనాదిభిస్తు సద్య ఏవ॥

తథాపపాత్రైః ||౬||

అపపాత్రాశ్చణ్డాలాదయః। తైశ్చ సంవ్యవహారో న కర్తవ్యః॥

---

౧ గౌ. ధ. ౭-౨౨-౨౩   ౨ మనుస్మృ. ౧౦, ౧౦౪   ౩ మనుస్మృ. ౧౧, ౧౮౦

అథ పతనీయాని ॥ ౭ ॥

ద్విజాతికర్మభ్యో హానిః పతనమ్, తస్య నిమిత్తాని కర్మాణి వక్ష్యంతే

స్తేయమాభిశస్త్యం పురుషవధో బ్రహ్మోజ్ఝం గ
ర్భశాతనం మాతుః పితురితి యోనిసంబంధే సహా
పత్యే స్త్రీగమనం సురాపానమసంయోగసంయోగః ॥౮॥

స్తేయం సువర్ణచౌర్యం । అభిశస్త్యం బ్రహ్మహత్యా; 'బ్రాహ్మణమాత్రం చ [౧] హత్వాభిశస్త ఇతి వక్ష్యమాణత్వాత్ । పురుషవధః మనుష్యజాతివధః । తేన స్త్రీవధోఽపి గృహ్యతే । బ్రహ్మోజ్ఝం ఉజ్ఝ ఉత్సర్గే, భావే ఘఞ్, ఛాందసో లింగవ్యత్యయః । బ్రహ్మ వేదః, తస్యాధీతస్య నాశనం బ్రహ్మోజ్ఝం । ఔషధాదిప్రయోగేణ గర్భస్య వధో గర్భశాతనం । మాతుర్యోనిసంబంధే మాతృష్వస్రాదౌ, పితుర్యోనిసంబంధే పితృష్వస్రాదౌ, సహాపత్యే అపత్యేన సహితే, స్త్రీగమనం మాతృష్వసృగమనం పితృష్వసృగమనం తత్సుతాగమనం మాతులసుతాగమనం చేత్యర్థః ॥

గౌడీ మాధ్వీ చ పైష్టీ చ విజ్ఞేయా త్రివిధా సురా ।
యథైవైకా న పాతవ్యా తథా సర్వా ద్విజోత్తమైః ౨॥

ఇతి మానవే నిషిద్ధాయాస్సురాయాః పానం సురాపానం । అసంయోగాస్సంయోగానర్హాః ప్రతిలోమాదయః, తైస్సంయోగ ఏకగృహవాసాదిః అసంయోగసంయోగః । ఏతాని పతనీయాని ॥

గుర్వీసఖీం గురుసఖీం చ గత్వాన్యాంశ్చ పరతల్పాన్ ॥౯॥

సఖీశబ్దస్య ఛాందసో హ్రస్వః । గుర్వీసఖీ మాత్రాదీనాం సఖీ, గురుసఖీ పిత్రాదీనాం సఖీ, తాం గత్వా । కిం? పతతీత్యుత్తరత్ర శ్రుతమపేక్ష్యతే । అన్యాంశ్చ పరతల్పాన్ గత్వా పతతి । తల్పశబ్దేన శయనవాచినా దారా లక్ష్యంతే ॥

---

౧ ఆప. ౧-౨౪-౭ ౨ మనుస్మృ ౧౧-౯౪

నాగురుతల్పపతతీత్యేకే ॥౧౦॥

గురుదారవ్యతిరేకేణ పరతల్పగమనే పాతిత్యం నాస్తీత్యేకే మన్యంతే । యద్యపిసామాన్యేన పతనీయానీత్యుక్తమ్, ప్రాయశ్చిత్తేతు గురులఘుభావోద్రష్టవ్యః ॥

అధర్మాణాంతుసతతమాచారః॥౧౧॥

తుశబ్దశ్చార్థే ! ఉక్తవ్యతిరిక్తానామప్యధర్మాణాం సతతమాచారఃపతనహేతుః॥

అథాశుచికరాణి ॥౧౨॥

అశుచిం పురుషంకుర్వంతీత్యశుచికరాణి, కర్మాణితానివక్ష్యంతే ॥

శూద్రగమనమార్యస్త్రీణాం॥౧౩॥

త్రైవర్ణికస్త్రీణాం శూద్రగమనమశుచికరమ్ ॥

ప్రతిషిద్ధానాంమాంసభక్షణమ్ ॥౧౪॥

యేషాంమాంసంప్రతిషిద్ధం తేషాంమాంసస్య భక్షణమశుచికరమ్॥

అత్రోదాహరణమ్—

శునో మనుష్యస్యచకుక్కుటసూకరాణాంగ్రామ్యాణాంక్రవ్యాదసామ్ ॥౧౫॥

గ్రామ్యాణామితి వచనాదారణ్యానామప్రతిషేధః । అదనంఅదః భావేఽసుఙ్ప్రత్యయః । క్రవ్యవిషయమదనం యేషాంతే క్రవ్యాదసః- కేవలమాంసవృత్తయోగృధ్రాదయః ॥

మనుష్యాణాంమూత్రపురీషప్రాశనమ్ ॥౧౬॥

మూత్రపురీషగ్రహణం రేతసోప్యుపలక్షణం ॥

శూద్రోచ్ఛిష్టమపపాత్రగమనంచార్యాణాం॥౧౭॥

శూద్రోచ్ఛిష్టం భుక్తమార్యాణాం త్రైవర్ణికానా మశుచికరం అపపాత్రాః ప్రతిలోమాః స్త్రియః, తాసాంచగమనం ॥

ఏతాన్యపి పతనీయానీత్యేకే ॥౧౮॥

యాన్యేతాన్యశుచికరత్వేనానుక్రాంతాని ఏతాన్యపి పతనీయానీత్యేకే మన్యంతే ॥

అతోన్యానిదోషవంత్యశుచికరాణిభవంతి ॥౧౯॥

ఉక్తవ్యతిరిక్తాని దోషవంతికర్మాణి దుష్ప్రతిగ్రహహింసాదీన్యశుచికరాణిభవంతి ॥

దోషంబుద్ధ్వానపూర్వః పరేభ్యః పతితస్యసమాఖ్యానేస్యాద్వర్జయేత్త్వేనంధర్మేషు॥౨౦॥

పతితస్యదోషంపరైరవిదితం బుద్ధ్వాపరేభ్యస్సమాఖ్యానే పూర్వోనస్యాత్ । పరైరవిదితం స్వయం విద్వానపి న పరేభ్యః పూర్వమాచక్షీత । కింతుస్వయం ధర్మకృత్యేష్వేనం వర్జయేత్, యథాపరేనజానంతి * । అన్యథాదోషవాన్ ॥

ఇత్యేకవింశఃఖండః.

ఇతిశ్రీహరదత్తమిశ్రవిరచితాయా మాపస్తమ్బధర్మసూత్రవ్యాఖ్యాయా ముజ్జ్వలాఖ్యాయాం సప్తమఃపటలః.

అధ్యాత్మికానాన్యోగాననుతిష్ఠేన్న్యాయసంహితానస్నైశ్చారికాన్ ॥౧॥

ఉక్తానిపతనీయాన్యశుచికరాణిచ తేషాంప్రాయశ్చిత్తానివక్ష్యన్నాదితఆత్మజ్ఞానం తదుపయోగినశ్చ యోగానధికురుతే, తస్యాపిసర్వపాపహరత్వేన ముఖ్యప్రాయశ్చిత్తత్వాత్, శ్రూయతేహి ॥

భిద్యతేహృదయగ్రంథిశ్ఛిద్యంతేసర్వసంశయాః ।
క్షీయంతేచాస్యకర్మాణి తస్మిన్దృష్టేపరావరే ౧॥ఇతి ॥

'తద్యథేషీకతూలమగ్నౌప్రోతంప్రదూయేతైవంహాస్యసర్వేపాప్మానః ప్రదూయంతే' ౨ ఇతిచ । యాజ్ఞవల్క్యోప్యాహ—

* గ, ఘ, పరేజానంతి.
౧ ముం, ఉ, ౨, ౨, ౮,
౨ ఛాం, ఉ, ౫, ౨౪, ౩.

ఇజ్యాచారదమాహింసాదానస్వాధ్యాయకర్మణామ్।
అయంతుపరమోధర్మోయద్యోగేనాత్మదర్శనం ౧।ఇతి॥

అధ్యాత్మంభవానధ్యాత్మికాన్। ఛాందసోవృద్ధ్యభావః।ఆత్మనోఽభి మ్భయిత్వాన్ యోగాంశ్చిత్తసమాధానహేతూన్ వక్ష్యమాణానక్రోధాదీనుపాయాననుతిష్ఠేత్ సేవేతన్యాయసంహితాన్ ఉపపత్తిసమన్వితాన్। ఉపపద్యంతేహితే న్యాయతః క్రోధాదీనాం దోషాణాం నిర్ఘాతే। అనైశ్చారికాన్ నిశ్చారః చిత్తస్యబహిర్నిక్షేపః, తస్మైయేప్రభవంతిక్రోధాదయో వక్ష్యమాణాః తేనైశ్చారికాః, తత్ప్రతిపక్షభూతాన్। అక్రోధాదిషు సత్సుచిత్తమనిశ్చరణశీలం అధ్యాత్మాలంబనం నిశ్చలం తిష్ఠతి, తస్మాత్తాననుతిష్ఠేత్ ఆత్మానంలబ్ధుమక్రోధాదిలక్షణం చిత్తసమాధానం కుర్యాదితి ॥

కిమ్పునరాత్మాప్రయత్నేన లబ్ధవ్యః? ఓమిత్యాహ—

ఆత్మలాభాన్నపరంవిద్యతే ॥౨॥

ఆత్మలాభాత్పరముత్కృష్టం లాభాంతరం నాస్తి, తస్మాత్తస్య లాభాయ యత్నఆస్థేయఇతి। కః పునరసావాత్మా? ప్రత్యగాత్మా। నన్వసౌ నిత్యలబ్ధః, నహిస్వయమేవ స్వస్యాలబ్ధో భవతి। సత్యమ్, ప్రకృతిమేళనాత్తద్ధర్మతాముపగతోవినష్టస్వరూపఇవభవతి। ప్రకృత్యాహి నిత్యసమ్బద్ధః పురుషః। సచసమ్బంధస్తథావిధః యథాపరస్పరం వివేకోనజ్ఞాయతే। అన్యోన్యధర్మాశ్చాన్యోన్యత్రాధ్యస్యన్తే యథా క్షీరోదకే సంపృక్తే నజ్ఞాయతేఇయత్ క్షీరమియదుదకం, అముష్మిన్నవకాశేక్షీరమముష్మిన్నవకాశే ఉదకమితి। యథావాఽగ్న్యయోగోళకయోరభిసంబద్ధయోః యేఽగ్నిధర్మాఉష్ణత్వభాస్వరత్వాదయః, తేఽయోగోళకేఽధ్యస్యంతే. యేచాయోగోళకస్యధర్మాః కాఠిన్యదైర్ఘ్యాదయః తేఽగ్నావధ్యస్యంతే, ఏవంహితత్ర ప్రతిప

త్రైః—ఏకం వస్తూష్ణం భాస్వరం దీర్ఘం కఠినమితి । తద్వదిహాపి
పురుషధర్మాశ్చైతన్యాదయః ప్రకృతావధ్యస్యంతే, ప్రకృతిధర్మా
శ్చ సుఖదుఃఖమోహపరిణామాదయః పురుషే । తతశ్చైకం వస్తుచేత
నం సుఖాదికలిలం పరిణామీతి వ్యవహారః వస్తుతస్తు తస్మిన్ సంఘా
తే అచేతనాంశః పరిణామీ, చేతనాంశస్తుతమనుధావతి । యేనయేన
రూపేణ పరిణమతి తేనతేనాభేదాధ్యాసమాపద్యతే । యథా క్షీరావ
స్థాగతం ఘృతం క్షీరే దధ్యాత్మనా పరిణతే తామప్యవస్థామనుప్రవిశతి
తద్వదిహాపి । తదిదముచ్యతే ‘ తత్సృష్ట్వా । తదేవానుప్రావిశత్ ’ ౧
ఇతి । సర్గేప్యాత్మనః కర్తృత్వమిదమేవ, యదుపభోక్తృతయాని
మిత్తత్వం । తదేవం స్వభావతస్స్వచ్ఛోప్యాత్మా ప్రకృత్యా సహాభేద
మాపన్నః తద్ధర్మా భవతి । ఏవం తద్వికారేణ మహతా తద్వికారే
ణాహంకారేణాత్మా శరీరాద్ద్రష్టవ్యం, స్థూలోహం కృశోహం దే
వోహం మనుష్యోహం తిర్యగహమితి । తస్యైవం X తస్యాపేక్షితః
స్వరూపలాభః నీచైరివ వర్ధితస్య రాజపుత్రస్య । తద్యథా—శబ
రాదిభిర్బాల్యాత్ప్రభృతిస్వసుతైస్సహ సంవర్ధితస్తజ్జాతీయ మా
త్మానమవగమయన్ మాత్రా స్వరూపే కథితే లబ్ధస్వరూప ఇవభవతి
తథా ప్రకృత్యావశ్యయా స్వభావాంతరం నీతః ఆత్మా మాతృస్థానీయయా
“తత్త్వమసి ’ ౨ ఇతి శ్రుత్యా స్వభావం నీయతే, యదేవం విధం ప
రిశుద్ధం వస్తు తదేవ త్వమసి నతు యథా మన్యసే మనుష్యోహం దుః
ఖ్యహమిత్యాది తథేతి । యథా ఏవంభూతో రాజా సత్వమసీతి రాజపు
త్రః । ననుతత్త్వమసీతి బ్రహ్మణా తాదాత్మ్యముచ్యతే ? । కో వా
బ్రూతే నేతి, బ్రహ్మాపి నాన్యదాత్మనః । కిమ్పునరయమాత్మా ఏకః? ఆ
హోస్విన్నానా? । కిమనేన జ్ఞాతేన? త్వం తావదేవం విధశ్చిదేకర
సః నిత్యనిర్మలః కలుషసంసర్గాత్కలుషతామివగతః, తద్వియో

---

౧ తై. ఉ. ౨-౬ ౨ ఛాం. ఉ. ౬-౯-౪

గస్తే మోక్షః, త్వయి ముక్తేయద్యన్యే సంతి, తేసంసరిష్యంతి, కాతే క్షతిః ! అథన సంతి, తథాపి కస్తే లాభః? ఇత్యలమియతా— మహత్యేషాకథా । తదప్యేతే శ్లోకాభవంతి—

నీచానాంవసతౌతదీయతనయైస్సార్ధంచిరంవర్ధితః ।
తజ్జాతీయమవైతి రాజతనయస్స్వాత్మానమప్యఞ్జసా ।
సంఘాతేమహదాదిభిస్సహవసంస్తద్వత్పురఃపూరుషః
స్వాత్మానంసుఖదుఃఖమోహకలిలంమిథ్యైవధిఙ్మన్యతే ॥
దాతాభోగపరస్సమగ్రవిభవోయశ్శాసితాదుష్కృతాం
రాజాసత్వమసీతిమాతృముఖతఃశ్రుత్వాయథావత్సతు।
రాజీభూయయథార్థమేవ౧ యతతేతద్వత్పుమాన్బోధితః
శ్రుత్వాతత్త్వమసీత్యపాస్యదురితం బ్రహ్మైవసంపద్యతే॥
ఇత్యేవంబహవోపిరాజతనయాః ప్రాప్తాదశామీదృశీమ్
నైవాన్యోన్యభిదామపాస్యసహసా సర్వేభజన్త్యైకతామ్।
కింతు స్వేపరమేపదేపృథగమీతిష్ఠంతిభిన్నాస్తథా
క్షేత్రజ్ఞాఇతితత్త్వమాదివచసః కాభేదవాదేక్షతిః॥
తేష్వేకోయదిజాతుమాతృవచనాత్ప్రాప్తోనిజం వైభవమ్
నాన్యేకాక్షతిరస్యయత్కిలపరే సన్త్యన్యథాయేస్థితాః।
యద్వాన్యేనభవేయురేవమపికోలాభోస్యతద్వద్గతిః
పుంసామిత్యభిదాంభిదాంచనవయంనిర్బంధ్యనిశ్చిన్మహే ॥

తదిహాపేక్షితమాత్మజ్ఞానముపదిశ్యతే । తచ్చత్రివిధం శ్రుతం మననంధ్యానమితి, ‘ శ్రోతవ్యోమంతవ్యోనిదిధ్యాసితవ్యః ’ ౨ ఇతి శ్రవణాత్ । తత్రశ్రుతముపనిషదాదిశబ్దజన్యం జ్ఞానం । మననముపపత్తిభిర్నిరూపణం । ఏవంశ్రుతే మతేచాత్మని సాక్షాత్కారహేతురవిక్షిప్తేన చేతసానిరంతరా భావనా ధ్యానమ్ । తత్సిద్ధయేశ్రౌతంజ్ఞానం

౧ క్వచిత్—జయార్థమేవ ౨ బృహ., ౨-౪-౫

తావదాహ—

తత్రాత్మలాభీయాన్ శ్లోకానుదాహరిష్యామః ॥౩॥

తత్రేతి వాక్యోపన్యాసే । ఆత్మలాభీయానాత్మలాభప్రయోజనాన్ అనుప్రవచనాదిషు దర్శనాచ్ఛప్రత్యయః । శ్లోకాన్ పాదబద్ధానౌపనిషన్మన్త్రాన్ ఉదాహరిష్యామః ఉద్ధృత్యాహరిష్యామః గ్రన్థే నివేశయిష్యామః ॥

పూః ప్రాణినస్సర్వ ఏవ గుహాశయస్య
అహన్యమానస్య వికల్మషస్య ।
అచలం చలనికేతం యేऽనుతిష్ఠన్తి తేऽమృతాః ॥౪॥

గుహేతి ప్రకృతినామ ।

యత్తత్ స్మృతం కారణమప్రమేయం బ్రహ్మా ప్రధానం ప్రకృతిః ప్రసూతిః ।
ఆత్మా గుహా యోనిరనాద్యనన్తం క్షేత్రం తథైవామృతమక్షరం చ ॥

ఇతి పురాణే దర్శనాత్ । తస్యాం శేతే తయా సహావిభాగాపన్నస్తిష్ఠతీతి గుహాశయ ఆత్మా ।

అజామేకాం లోహితశుక్లకృష్ణాం బహ్వీం ప్రజాం జనయన్తీం సరూపామ్ ।
అజో హ్యేకో జుషమాణోऽనుశేతే జహాత్యేనాం భుక్తభోగామజోऽన్యః ॥

౧ ఇతి చ మన్త్రాన్తరమ్ । అహన్యమానస్య, న హ్యసౌ శరీరే హన్యమానేऽపి హన్యతే । తథా చోక్తం భగవతా— 'న హన్యతే హన్యమానే శరీరే' ౨ । వికల్మషస్య నిర్లేపస్య, సర్వ ఏవ హి ధర్మాధర్మాదయః అన్తఃకరణస్య ధర్మాః, ఆత్మని త్వధ్యస్తాః, ఏవంభూతస్యాత్మనస్సర్వ ఏవ, ప్రాణినో బ్రహ్మాద్యాస్తిర్యగన్తాః ప్రాణాదిమన్తస్సంఘాతాః పూః పురముపభోగస్థానమ్ । యథా రాజా పురమధివసన్ సచివైరానీతాన్ భోగానుపభుఙ్క్తే, తథాయం దేహాదిశరీరమధివసన్ కరణైరుపస్థాపితాన్ భోగానుపభుఙ్క్తే । తమేవంభూతమచలం సర్వగతత్వేన ని-

౧ శ్వే, ఉ, ౪-౫.

౨ భ—గీతా, ౨-౨౦.

శ్చలంచలనికేతం, నికేతంస్థానంశరీరం,తద్యస్యచలంతంయేనుతిష్ఠన్త్యు
పాసతేఏవమ్భూతోఽహమితిప్రతిపద్యన్తేతేఽమృతాముక్తాభవన్తీతి॥

తేనవిషయసంగపరిత్యాగేనాయముపాస్య ఇత్యాహ—

యదిదమిదమిహేహలోకేవిషయముచ్యతే।
విధూయకవిరేతదనుతిష్ఠేద్గుహాశయమ్॥౫॥

యదిదం విషయమేతదితి సర్వత్ర లిఙ్గవ్యత్యయశ్ఛాన్దసః, ఏవం ఇతిశబ్దస్య తకారస్యదకారః । ఇతిశబ్దః ప్రసిద్ధౌ, హశబ్ద ఆశ్చర్యే, ఇతి శబ్దేనావృత్తేన శబ్దాదిషువిషయేషు అవాన్తరప్రకారభేదః ప్రతిపాద్యతే । విషయాపహృతచేతసోహి వదన్తి, ఇతిహ తస్యాగీతం, ఇతి హతస్యాస్సుఖస్పర్శః, ఇతిహ తస్యారూపం నిష్టప్తమివకనకమ్॥ ఇతిహ తస్యాస్స్వాదిష్ఠోఽధరమణిః,ఇతిహతస్యాగన్ధో ఘ్రాణతర్పణ ఇతి । ఏవం దివ్యమానుషభేదోఽపి ద్రష్టవ్యః । అత్రానన్తరమపర ఇతిశబ్దోఽధ్యాహార్యః, ఇతి హేతి హేతిలోకేఽయంవిషయ ఉచ్యతే । సామాన్యాపేక్షమేకవచనమ్ । ఏవంవిధూయగుహాశయమనుతిష్ఠేత్ కవిర్మేధావీతి ॥

విషయత్యాగేహేతుమాహ—

ఆత్మన్నేవాహమలబ్ధ్వైతద్ధితగ్ంసేవస్వనాహితమ్।
అథాన్యేషుప్రతీచ్ఛామి సాధుస్థానమనపేక్షయా ।
మహాన్తంతేజసస్కాయగ్ంసర్వత్రనిహితంప్రభుం॥౬॥

శిష్యంప్రత్యాచార్యస్య వచనమేతత్ । ద్వౌచాత్రహేతూవిషయాణాం త్యాగే, పరాధీనత్వమహితత్వంచ । మహాన్తంగుణతః । తేజసస్కాయం తేజశ్శరీరం తేజోరాశిం స్వయంప్రకాశం 'ఆత్మా(ఆదిత్య)జ్యోతిస్సమ్రాడితి హోవాచ' ౧ ఇతి బృహదారణ్యకమ్ । సర్వత్ర నిహితంసర్వగతం ప్రభుంస్వతన్త్రం, ఏవమ్భూతం గుహాశయం

౧ బృహ, ౬-౩-౨.

ఏతావన్తం కాలమహమాత్మని, సప్తమ్యేకవచనస్య లుక్, ఆత్మన్యస్మిన్ మదీయే సంఘాతే అన్యానపేక్షయైవ లబ్ధుం యోగ్యమలబ్ధ్వా అథాన్యేష్విన్ద్రియాదిషు తంతం విషయం ప్రతీచ్ఛామి, లఙర్థే లట్ ప్రత్యైచ్ఛమ్ । ఇదానీం తు తం లబ్ధ్వా న తథావిధోఽస్మి । త్వమప్యేతదేవ హితం సాధుస్థానం సాధుమార్గం సేవస్వ, నాహితం విషయానుధావనమితి ॥

పునరప్యసౌ కీదృశ ఇత్యాహ—

సర్వభూతేషు యో నిత్యో విపశ్చిదమృతో ధ్రువః
అనంగోఽశబ్దోఽశరీరోఽస్పర్శశ్చ మహాంచ్ఛుచిః ।
స సర్వం పరమా కాష్ఠా స వైషువతగ్ం స వై వై
భాజనం పురమ్ ॥౭॥

సర్వభూతేషు మనుష్యాదిసఙ్ఘాతేషు యో నిత్యః వినశ్యత్సు న వినశ్యతి, విపశ్చిత్ మేధావీ చిత్స్వరూపః, అమృతః నిత్యత్వాదేవామరణధర్మా, ధ్రువః ఏకరూపః వికారరహితః, న ప్రధానవద్వికారిణస్సతో ధర్మిరూపేణాస్య నిత్యత్వమిత్యర్థః । అనంగః కరచరణాద్యంగరహితః । అశబ్దోఽస్పర్శ ఇతి భూతగుణానాముపలక్షణమ్, శబ్దాదిగుణరహితః । అశరీరస్సూక్ష్మశరీరేణాపి వర్జితః । మహాఞ్ఛుచిః, మహత్త్వం శౌచస్య విశేషణం పరమార్థతోఽత్యన్తశుద్ధః । స సర్వం ప్రకృత్య భేదద్వారేణ । స ఏవ చ పరమా కాష్ఠా, అతః పరం గంతవ్యాభావాత్ । స వైషువతం, విషువాన్నామ గవామయనస్య మధ్యభవమహః । ‘ఏకవింశదేతదహరుపయన్తి । విషువన్తం మధ్యే సంవత్సరస్య’ ఇతి దర్శనాత్ । విషువానేవ వైషువతం, తద్యథా సంవత్సరస్య మధ్యే భవతి, ఏవమంగానామేష మధ్యే భవతి । ‘మధ్యం హ్యేషామంగానామాత్మా’ ఇతి బహ్వృచబ్రాహ్మణమ్ । స ఏవ వైభాజనం పురం, వివిధైర్మార్గైర్భజనీయం విభజనం, తదేవ వైభాజనమ్

ప్రజ్ఞాదిరనుశతికాదిశ్చ । యథా సమృద్ధంపురంసర్వైరర్థిభిఃప్రాప్యం, ఏవమయమపీతి ॥

తంయోనుతిష్ఠేత్సర్వత్రప్రాధ్వంచాస్యసదాచరేత్।
దుర్దర్శంనిపుణంయుక్తోయఃపశ్యేత్సమోదేతవిష్టపే॥

ఇతి ద్వావింశఃఖణ్డః

తమేవమ్భూతమాత్మానంయోఽనుతిష్ఠేత్ ఉపాసీత, యశ్చాస్యసర్వత్ర సర్వాస్వవస్థాసు సదా ప్రాధ్వమానుకూల్యమాచరేత్, ఆనుకూల్యంప్రతిషిద్ధవర్జనం నిత్యనైమిత్తిక కర్మానుష్ఠానం చ, యశ్చదుర్దర్శం నిపుణం సూక్ష్మమేతం యుక్తః సమాహితో భూత్వా పశ్యేత్సాక్షాత్కుర్యాత్, స విష్టపే విగతతాపే స్వేమహిమ్ని స్థితో మోదతే సర్వదుఃఖవర్జితో భవతి, సంసారదశాయాం వా తిరోహితం నిరతిశయం స్వమానన్దమనుభవతీతి ॥

ఇత్యాపస్తమ్బధర్మసూత్రవృత్తౌ ఉజ్జ్వలాయాం
ద్వావింశఃఖణ్డః

ఆత్మన్పశ్యన్సర్వభూతాని నముహ్యేచ్చిన్తయన్కవిః ॥
ఆత్మానంచైవ సర్వత్రయః పశ్యేత్సవైబ్రహ్మానాకపృష్ఠే
విరాజతి ॥ ౧ ॥

సర్వాణి భూతానిఆత్మన్ ఆత్మని శేషత్వేన స్థితాని పశ్యన్నుపనిషదాదిభిర్జానన్ పశ్చాచ్చిన్తయన్ యుక్తిభిర్నిరూపయన్ ధ్యానేన ముహ్యేత్ మధ్యేమోహం నగచ్ఛేత్ కవిర్మేధావీ, పశ్చాచ్చసర్వత్రైవశేషిత్వేన స్థితమాత్మానం పశ్యేత్సాక్షాత్కుర్యాత్, స వై బ్రహ్మాబ్రహ్మణః నాకపృష్ఠే తత్సదృశే స్వేమహిమ్ని స్థితోవిరాజతిస్వయంప్రకాశతే ॥

నిపుణోఽణీయాన్బిసోర్ణాయాయస్సర్వమావృత్యతిష్ఠతి।
ర్షీయాగ్ంశ్చపృథివ్యాధ్రువః సర్వమారభ్యతిష్ఠతి ।

స ఇన్ద్రియైర్జగతోఽస్య జ్ఞానాదన్యోఽనన్యస్య జ్ఞేయాత్పర
మేష్ఠీ విభాజః ।
తస్మాత్కాయాః ప్రభవన్తి సర్వే స మూలగ్ం శాశ్వతిక
స్స నిత్యః ॥ ౨ ॥

నిపుణో మేధావీ చిత్స్వరూపః బిసోర్ణాయాః బిసతన్తోరపి అణీయాన్ సూక్ష్మో యస్సర్వమావృత్య తిష్ఠతి వ్యాప్య స్థితః, యశ్చ పృథివ్యా అపి వర్షీయాన్ వృద్ధతరః సర్వగతత్వాదేవ సర్వమాగభ్య విష్టభ్య శేషిత్వేనాధిష్ఠాయ తిష్ఠతి, ధ్రువః ఏకరూపః, 'అస్య జగతో యదిన్ద్రియైర్జ్ఞానం ఇన్ద్రియజం జ్ఞానం తస్మాత్, కీదృశాత్? జ్ఞేయాత్ అనన్యస్య, పఞ్చమ్యర్థే షష్ఠీ, జ్ఞేయాన్నీలపీతాద్యాకారా దనన్యభూతం నీలపీతాద్యాకారం తస్మాద్విషయజ్ఞానాదన్య ఇత్యర్థః। శ్రూయతే చ- 'తస్మాద్వా ఏతస్మాద్విజ్ఞానమయాత్ । అన్యోఽన్తర ఆత్మానన్దమయః'[1] ఇతి

జ్ఞానస్వరూపమత్యన్తనిర్మలం పరమార్థతః ।
తమేవార్థస్వరూపేణ భ్రాన్తిదర్శనతస్స్థితమ్ ॥[2] ఇతి పురాణమ్॥

స్వభావతస్స్వచ్ఛస్య చిద్రూపస్యాత్మనో నీలపీతాద్యాకారకాలుష్యం తద్రూపాయా బుద్ధివృత్తేరనురాగకృతం భ్రాన్తమిత్యర్థః । వైషయికజ్ఞానాదన్య ఇతి విశేషణాత్ జ్ఞానాత్మక ఇత్యపి సిద్ధమ్ । 'సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మ'[3] ఇతి చ శ్రుతిః । ఏవమ్భూతస్స ఆత్మా పరమేష్ఠీ పరమే స్వరూపే తిష్ఠతీతి । విభాజ ఇత్యస్య పరేణ సమ్బన్ధః । విభజత్యాత్మానం దేవమనుష్యాదిరూపేణ నానాశరీరానుప్రవేశేనేతి విభాక్-తస్మాద్విభాజో నిమిత్తభూతాత్ సర్వే కాయాః దేవమనుష్యాదిశరీరాణి ప్రభవన్తి ఉత్పద్యన్తే । స మూలం స ప్రపఞ్చస్య సృష్టేర్భోక్తృతయా మూలకారణమ్, స నిత్యః అవినాశీ, శాశ్వతికః ఏకరూపోఽవికారః॥

---

౧ తై.ఉ.౨-౫ ౨ విష్ణుపు. ౧,౨-౬. ౩ తై.ఉ.౨-౧.

దోషాణాంతు నిర్ఘాతో యోగమూల ఇహజీవితే ।
నిర్హృత్యభూతదాహీయాన్ క్షేమంగచ్ఛతి పండితః॥3॥

దోషాణాం వక్ష్యమాణానాం క్రోధాదీనాంనిర్ఘాతః నిర్మూలనంఇహ జీవితేయోగమూలః, యోగావక్ష్యమాణాఃఅక్రోధాదయః తన్మూలః । తతశ్చ తాన్ భూతదాహీయాన్ భూతాని దహతః క్రోధాదీన్ దోషాన్నిర్హృత్య క్షేమంగచ్ఛతి ఆత్మజ్ఞానద్వారేణ పండితో లబ్ధజ్ఞానః ఆత్మసాక్షాత్కారీ క్షేమమభయం మోక్షం । 'అభయం వై జనక ప్రాప్తోఽసి' ౧ ఇతి బృహదారణ్యకం ।సమాప్తాశ్శ్లోకాః

అథభూతదాహీయాన్ దోషానుదాహరిష్యామః ॥4॥

భూతానాం దాహోభూతదాహః, తస్మై హితా భూతదాహీయాః । 'తస్మై హితమ్' ఇతిఛః ॥

క్రోధో హర్షో రోషో లోభో మోహో దమ్భో ద్రోహో మృషోద్యమత్యాశపరీవాదావసూయా కామమన్యూ అనాత్మ్యమయోగస్తేషాంయోగమూలో నిర్ఘాతః॥5॥

ఆక్రోశాదిహేతుకోన్తః కరణవిక్షోభః స్వేదకమ్పాదిలింగః క్రోధః । హర్షః ఇష్టలాభాచ్చేతస ఉద్రేకః రోమాంచాదిలింగః । రోషః క్రోధస్యైవ కియానపిభేదః మిత్రాదిషు ప్రతికూలేషు మనసా వైలోమ్యమాత్రకార్యకరః । లోభోద్రవ్యసంగః, యో ధర్మ్యవ్యయమపి రుణద్ధి । మోహః కార్యాకార్యయోరవివేకః, స చ ప్రాయేణ క్రోధాదిజన్యోఽపి పృథగుపదిశ్యతే, కదాచిత్తు తదభావేఽపి సంభవతీతి । దమ్భో ధార్మికత్వప్రకాశనేన లోకవంచనం । ద్రోహోఽపకారః । మృషోద్యమనృతవచనం । అత్యాశోఽత్యశనం । పరీవాదః పరదోషాభిధానం । అసూయా పరగుణేష్వక్షమా । కామః స్త్రీసంగమః । మన్యుః గూఢో ద్వేషః । అనాత్మ్యమజితేంద్రియత్వం జిహ్వాచాపల్యా

ది । అయోగో విక్షిప్తచిత్తతా । ఏతే భూతదాహీయా దోషాః । తేషాం యోగమూలో నిర్ఘాతః ॥

కే పునస్తే యోగాః ? తానాహ—

అక్రోధోఽహర్షోఽరోషోఽలోభోఽమోహోఽదం
భోఽద్రోహస్సత్యవచనమనత్యాశోఽపైశునమన
సూయాసంవిభాగస్త్యాగఆర్జవంమార్దవంశ
మోదమస్సర్వభూతైరవిరోధోయోగ ఆర్యమానృ
శంసంతుష్టిరితిసర్వాశ్రమాణాంసమయ ప
దానితాన్యనుతిష్ఠన్విధినాసార్వగామీభవతి ॥౬॥

ఏతే చాక్రోధాదయోఽపి భావరూపాః, న క్రోధాద్యభావమాత్రం, క్రోధాదినిర్ఘాతహేతుతయోపదేశాత్ । కే పునస్తే? క్రోధాదిషు ప్రసక్తేష్వపి నాకార్షమితి సంకల్పః । అహర్షః ఇష్టలాభాలాభేషు చేతస ఐకరూప్యం । అరోషో మిత్రాదిషు ప్రతికూలేష్వపి మనోవికారాభావః । అలోభస్సంతోషాలమ్బుద్ధిః । అమోహోఽవధానం । అదమ్భోధర్మార్థమనుష్ఠానమ్ । అద్రోహః పరేష్వపకారిష్వప్యనపకారః । అనసూయా పరగుణేష్వనుమోదనమ్ । సత్యవచనం యథాదృష్టార్థవాదిత్వం । సంవిభాగః ఆత్మానముపరుధ్యాపి అగ్ర్యాదిదానం । త్యాగోఽపరిగ్రహః । ఆర్జవం మనోవాక్కాయానామేకరూపతా । మార్దవం సూపగమతా । శమః మన్యుపరిత్యాగః । దమ ఇంద్రియజయః । ఏతాభ్యామేవ గతత్వాత్ పూర్వత్ర స్వస్మిన్ క్రమే అకామః, అమన్యుః, ఆత్మవత్త్వమితి నోపదిష్టమ్ । సర్వభూతైరవిరోధః । సర్వగ్రహణం క్షుద్రైరప్యవిరోధార్థం । యోగ ఐకాగ్ర్యం । ఆర్యాణాం భావ ఆర్యం; శిష్టాచారానుపాలనం । ఆనృశంసమానృశంస్యం వ్యవహారవచనాదౌ ప్రసక్తస్యాపి నైష్ఠుర్యస్య

వర్జనం । తుష్టిః అనిర్వేదః । సమయో వ్యవస్థా, సా చ ప్రకరణాద్ధర్మజ్ఞానామ్, పదం విషయః । ఏతే అక్రోధాదయస్సర్వేషామాశ్రమాణాం సేవ్యాః, న కేవలం యోగినామేవేతి ధర్మజ్ఞానాంసమయ ఇత్యర్థః । తే హి భావ్యమానాః క్రోధాదీన్ సమూలఘాతం ఘ్నంతి । అతశ్చ తాన్యనుతిష్ఠన్ విధినా సార్వగామీ భవతి । తాన్యక్రోధాదీని తుష్ట్యంతాని విధినా యథాశాస్త్రమనుతిష్ఠన్ సర్వాన్ హితః సాన్త్వః ఆత్మా, తం గచ్ఛతి ప్రాప్నోతి ॥ విధినేతి వచనాత్ 'వర్ణానాంతువధో యత్ర తత్ర సాక్ష్యనృతంవదేత్' ౧ ఇత్యాదికే విషయే అనృతవచనాదావపి న దోష ఇతి ॥

ఇతి త్రయోవింశః ఖండః

ఇత్యాపస్తమ్బధర్మసూత్రవ్యాఖ్యాయాముజ్జ్వలాఖ్యాయాం

శ్రీ అష్టమః పటలః. శ్రీ

క్షత్రియం హత్వా గవాం సహస్రం వైరయాతనార్థం దద్యాత్ ॥ ౧ ॥

క్షత్రియం హత్వా గవాం సహస్రం బ్రాహ్మణేభ్యో దద్యాత్ । కిమర్థం? వైరయాతనార్థం, వైరం పాపం, తస్య యాతనం నిహారణం, తదర్థం । 'ఋషభశ్చాత్రాధికస్సర్వత్ర ప్రాయశ్చిత్తార్థః' ౨ ఇతి వక్ష్యతి । తేన ప్రాయశ్చిత్తరూపమిదం దానం । ప్రాయశ్చిత్తం చ పాపక్షయార్థం । తత్కిమర్థం వైరయాతనార్థముచ్యతే ? కేచిన్మన్యంతే— 'నాభుక్తం క్షీయతే కర్మ' ఇతి పుణ్యమపుణ్యం చ, ప్రాయశ్చిత్తం తు నైమిత్తికం కర్మాంతరం, యథా గృహదాహాదౌ క్షామవత్యాదయ ఇతి । తన్నిరాకర్తుమిదముక్తమ్ । శ్రౌతే ప్యుక్తం 'దోషనిర్ఘాతార్థాని భవంతి' ౩ ఇతి । అపర ఆహ— యో యేన హన్యతే స తేన మ్రియమాణః తస్మిన్ వైరం కరోతి అపి నామాహ

---

౧ యాజ్ఞ-౨,౮౩   ౨ ఆప,ధ,౧-౨౪-౪   ౩ ఆప,శ్రౌ,౯,౧౪

మేనం జన్మాంతరె వధ్యాసమితి, తస్యవైరస్య యాతనార్థమిదమితి
ప్రాయశ్చిత్తార్థత్వమపివక్ష్యమాణేన సిద్ధమితి ॥

శతంవైశ్యే ॥౨॥

వైశ్యేహతెగవాం శతం దద్యాత్ ॥

దశశూద్రే ॥౩॥

శూద్రేహతె దశదద్యాత్ । గా ఇతి ప్రకరణాద్గమ్యతె॥

ఋషభశ్చాత్రాధికస్సర్వత్రప్రాయశ్చిత్తార్థః ॥౪॥

సర్వేష్వేతేషు నిమిత్తేషు ఋషభోప్యధికో దేయః । న కేవలం
గా ఏవ। ఇదం ప్రాయశ్చిత్తత్రయం మానవేనసమానవిషయం।యథాహ

అకామతస్తు రాజన్యం వినిపాత్యద్విజోత్తమః ।
ఋషభైకసహస్రంగా దద్యాచ్ఛుద్ధ్యర్థమాత్మనః ॥
త్ర్యబ్దంచ రెద్వానియతో జటీబ్రహ్మహణో వ్రతమ్ ।
వసన్దూరతరేగ్రామాద్వృక్షమూలనికేతనః ॥
ఏతదేవచ రేదబ్దం ప్రాయశ్చిత్తంద్విజోత్తమః ।
ప్రమాప్యవైశ్యంవృత్తస్థం దద్యాద్దేవైకశతంగవాం ॥
ఏతదేవవ్రతంకృత్స్నం షణ్మాసాన్ శూద్రహాచరెత్ ॥
ఋషభైకాదశావాపి దద్యాద్విప్రాయగాఃసితాః॥ ౧

స్త్రీషుచైతేషామేవమ్ ॥౫॥

ఏతేషాం క్షత్రియాదీనాం స్త్రీషుచ హతాస్వేవమేవప్రాయశ్చి
త్తమ్, యథాపురుషేషు ॥

పూర్వయోర్వర్ణయోర్వేదాధ్యాయగ్ంహత్వా
సవనగతంవాభిశస్తః ॥౬॥

ఉక్తేషు యా పూర్వౌవర్ణౌ క్షత్రియవైశ్యౌ తయోర్యోవేదా
ధ్యాయః అధీతవెదః, తం హత్వాభిశస్తోభవతి । అభిశస్త ఇతి బ్రహ్మ

౧ మను౧౧-౧౨౭...౩౦

ఘ్నో ఽభిధానం ॥ సవనగతం వా, తయో రేవవర్ణయోర్యస్సవనగ
తః । సవనశబ్దేన న ప్రాతస్సవనాదీన్యుచ్యన్తే । నాపి యాగమా
త్రమ్ । కింతర్హి? సోమయాగః । తత్ర యోదీక్షితస్సవనగతః, 'బ్రా
హ్మణో వా ఏష జాయతే యోదీక్షితః' ఇతి దర్శనాత్, తంచహత్వా
భిశస్తో భవతి । పూర్వయోర్వర్ణయోరితి కిం? బ్రాహ్మణ మాభూది
తి । ఇష్యతే బ్రాహ్మణే, వక్ష్యతిచ ' బ్రాహ్మణమాత్రం చ ' ఇతి ॥
ఏవంతర్హి శూద్రమాభూత్ । న శూద్రో వేదాధ్యాయస్సవనగతో
వా భవతి । ఇదంతర్హి ప్రయోజనం పూర్వయోర్వర్ణయో రేవ య
థాస్యాత్, తయో రేవ యావనులోమా క్షత్రియాంబష్ఠౌ ౧ తయోర్మా
భూదితి । తేనాన్యే వర్ణధర్మా అనులోమానామపిభవన్తి ॥

బ్రాహ్మణమాత్రంచ ॥౭॥

హత్వాభిశస్తోభవతి । మాత్రగ్రహణాన్నాభిజనవిద్యా సంస్కా
రాపేక్షా ॥

గర్భంచతస్యావిజ్ఞాతమ్ ॥౮॥

తస్యబ్రాహ్మణమాత్రస్య గర్భంచ స్త్రీపున్నపుంసక భేదేనా వి
జ్ఞాతం హత్వాభిశస్తో భవతి ॥

ఆత్రేయీంచస్త్రియమ్ ॥౯॥

"ఋతుస్నాతామాత్రేయీమాహుః" 3 ఇతి వసిష్ఠః॥ తస్యేత్యనువ
ర్తతే । ఆత్రేయీం చ బ్రాహ్మణస్త్రియం హత్వాఽభిశస్తో భవతి
బ్రహ్మహాభవతి సంభవత్యస్యాం బ్రాహ్మణగర్భ ఇతి । అత్రిగోత్రజా
ఆత్రేయీత్యన్యే ॥

తస్యనిర్వేషః ॥౧౦॥

తస్య సర్వప్రకారాభిశస్తస్య నిర్వేషః ప్రాయశ్చిత్తంవక్ష్యతే

---

౧ ఆప,ధ,౧-౨౬-౭ ౨ జ,ఇతరపుస్తకేషు సర్వేష్వపి ' సవర్ణా మ్బష్ఠౌ ' ఇత్యేవపాఠః. 3 వా,ధ,౧౦,౯౪

అరణ్యేకుటింకృత్వా వాగ్యతశ్శవశిరధ్వజోఽర్ధశాణీ
పక్షమధోనాభ్యుపరిజాన్వాచ్ఛాద్య ॥ ౧౧ ॥

కృత్వేతి వచనాన్న పరకృతా కుటీగ్రాహ్యా । వాగ్యతాయేన స వాగ్యతః వాచంయమః । ఆహితాగ్న్యాదిషు దర్శనాన్నిష్ఠాంతస్య పరనిపాతః । శవశిరోధ్వజోయస్య స శవశిరధ్వజః । సలోపశ్ఛాందసః । స్వవ్యాపాదితస్య బ్రాహ్మణస్య శిరోధ్వజదండస్యాగ్రే ప్రోతం కృత్వేత్యర్థః । యస్యకస్యచిచ్ఛవస్యేత్యన్యే । శణస్యవికారశ్శాణీ పటీ; తస్యా అర్ధమర్ధశాణీ- తస్యాః పక్షమర్ధశాణీపక్షం ఆయామవిస్తారయోరుభయోరప్యర్ధం । అధోనాభ్యుపరిజానుచ యథా భవతి తథాచ్ఛాద్యతావంతం ప్రదేశమాచ్ఛాద్య । సాపేక్షత్వాత్ 'గ్రామేప్రతితిష్ఠేత'౧ ఇతి వక్ష్యమాణేన సంబంధః । మధ్యే క్రియాంతరవిధిః ॥

తస్యపన్థాఅంతరావర్త్మనీ ॥౧౨॥

తస్యగ్రామం ప్రవిశతః వర్త్మనీ అంతరా శకటాదేర్వర్త్మనోర్మధ్యేపన్థా వేదితవ్యః । అపరఆహ—యత్ర రథ్యాదావుభయోఃపార్శ్వయోః వర్త్మనీభవతః, తత్ర తయోర్మధ్యేన సూకరాదిపథేన సంచరేదిత్యర్థః ॥

దృష్ట్వాచాన్యముత్క్రామేత్ ॥౧౩॥

అన్యమార్యం దృష్ట్వా పథ ఉత్క్రామేత్ । తత్రకౌటిల్యః—'పంచారత్నిరథపథశ్చత్వారోహస్తిపథః ద్వౌక్షుద్రమనుష్యాణాం' ఇతి । తేన మనుష్యేషు ద్వౌహస్తావుత్క్రామేదితి ॥

ఖండేనలోహితకేనశరావేణగ్రామేప్రతితిష్ఠేత ॥౧౪॥

ధర్మమాత్రం ఖండనమ్ । లోహితకమనాప్రీతం । ఏవమ్భూతం శరావంభిక్షాపాత్రంగృహీత్వాగ్రామే ప్రతితిష్ఠేతగ్రామంగచ్ఛేత్

౧ ఆప. ధ. ౧. ౨౪-౧౪

కోఽభిశస్తాయభిక్షామితిసప్తాగారంచరేత్ ॥౧౫॥

అభిశస్తో బ్రహ్మహా, తస్మై మహ్యం కో ధార్మికో భిక్షాం దదాతీత్యుచ్చైర్బ్రువాణస్సప్తాగారాణిచరేత్ । సప్తగ్రహణమధికనివృత్త్యర్థం । ద్విత్రేష్వాగారేషు యదిపర్యాప్తం లభ్యతే తదా తావత్యేవ ॥

సావృత్తిః ॥౧౬॥

సప్తస్వగారేషు యా చ యావతీలభ్యతే సైవ వృత్తిరపర్యాప్తాపి

అలబ్ధో ఽపవాసః ॥౧౭॥

యది సప్తస్వగారేషు న కిఞ్చిల్లభ్యతే తదోపవాసఏవ తస్మిన్నహని ॥

గాశ్చరక్షేత్ ॥౧౮॥

ఏవంప్రాయశ్చిత్తం కుర్వన్నహరహర్గాశ్చరక్షేత్ ॥

తాసాంనిష్క్రమణప్రవేశనేద్వితీయోగ్రామేఽర్థః ॥౧౯॥

తాసాంగవాం నిష్క్రమణసమయే ప్రవేశసమయే చ ద్వితీయోగ్రామేఽర్థః ప్రయోజనం । భిక్షార్థంప్రథమముక్తం । నాన్యదా గ్రామం ప్రవిశేదిత్యుక్తంభవతి ॥

ద్వాదశవర్షాణి చరిత్వాసిద్ధస్సద్భిస్సమ్ప్రయోగః ॥౨౦॥

ఏవంద్వాదశవర్షాణి వ్రతమేతచ్చరిత్వా సద్భిస్సమ్ప్రయోగఃకర్తవ్యః । సద్భిస్సహ సమ్ప్రయుజ్యతే యేనవిధినా, సకర్తవ్యః । స చ శిష్టాచారే శాస్త్రాన్తరే చ సిద్ధః । స ఉచ్యతే కృతప్రాయశ్చిత్తస్స్వహస్తే యవసం గృహీత్వా గామాహ్వయేత్ । సా యద్యాగత్య శ్రద్ధధానా భక్షయతి, తదాసమ్యగనేన వ్రతం చరితమితిజానీయాత్, అన్యథానేతి ॥

ఆజిపథేవాకుటింకృత్వా బ్రాహ్మణగవ్యోపజి

గీషమాణో వసేత్త్రిః ప్రతిరాద్ధోఽపజిత్య వా ముక్తః ॥ ౨౦ ॥

సంగ్రామేణ జేతవ్యా దస్యవో యేన పథా గ్రామం ప్రవిశ్య గవాదికమపహృత్యాపసరంతి స ఆజిపథః । తస్మిన్నాకుటీంకృత్వా వసేత్ । కిం చికీర్షన్? బ్రాహ్మణగవ్యః, 'వా ఛందసి' ఇతి శసి పూర్వసవర్ణాభావే యణాదేశః, బ్రాహ్మణగవీరపజిగీషమాణః దస్యూనపజిత్య ప్రత్యాహర్తుమిచ్ఛన్ । ఏవం వసన్ దస్యుభిః హ్రియమాణం గవాదికముద్దిశ్య తైర్యుద్ధం కుర్వన్ త్రిః ప్రతిరాద్ధః తైరపజితః, అపజిత్య వా తాన్, గవాదికం ప్రత్యాహృత్య బ్రాహ్మణేభ్యో దత్త్వా ముక్తో భవతి తస్మాదేనసః । ద్వాదశవార్షికే ప్రస్తుతేఽస్యేదమ్ । ఏవముత్తరమపి ॥

అశ్వమేధికం వావభృథమవేత్య ముచ్యతే ॥ ౨౧ ॥

అథవా అశ్వమేధావభృథే స్నాత్వా ముచ్యతే ॥

ధర్మార్థసన్నిపాతేఽర్థగ్రాహిణ ఏతదేవ ॥ ౨౨ ॥

ధర్మస్యాగ్నిహోత్రాదేరర్థస్య కుడ్యకటనాదేర్వ్యత్ర యుగపత్సన్నిపాతస్తత్రోభయానుగ్రహాసమ్భవే ధర్మలోపేన యోఽర్థం గృహ్ణాతి తస్యాప్యేతదేవ ప్రాయశ్చిత్తమ్ । అథవా యో ధర్మం హిత్వార్థహేతోః కూటసాక్ష్యాదికం కరోతి తద్విషయమేతత్ । అత్ర గౌతమః ॥ 'కూటసాక్ష్యం రాజగామి పైశునం గురోరనృతాభిశంసనం పాతకసమాని' ౧ ఇతి । మనురపి—

అనృతం చ సముత్కర్షే రాజగామి చ పైశునమ్ ।
గురోశ్చాలీకనిర్బన్ధస్సమాని బ్రహ్మహత్యయా ౨ ॥ ఇతి ॥

గురుగ్ంహత్వా శ్రోత్రియం వా కర్మసమాప్తమేతేనైవ విధినోత్తమాదుచ్ఛ్వాసాచ్చరేత్ ॥ ౨౩ ॥

గురుః పితాచార్యాదిః శ్రోత్రియోఽధీతవేదః । స యది కర్మస

౧ గౌ. ధ. ౨౧, ౧.
౨ మ. ౧౧, ౫౫.

మాప్తా భవతి । సోమాంతాని కర్మాణి సమాప్తాని యస్య స ఏవముచ్యతే । తౌ హత్వా ఏతేనైవానంతరోక్తేన విధినా ఉత్తమాదుచ్ఛ్వాసాచ్చరేత్ । ఉత్తమ ఉచ్ఛ్వాసః ప్రాణవియోగః, ఆ తస్మాచ్చరేత్ ॥

నాస్యాస్మిఁల్లోకే ప్రత్యాపత్తిర్విద్యతే ॥ ౨౪॥

అశ్వమేధావభృతాదిషు సంభవత్స్వప్యస్యాస్మిఁల్లోకే అస్మిఞ్జీవితే ప్రత్యాపత్తిశ్శుద్ధిర్నాస్తీత్యర్థః ॥

కల్మషంతు నిర్హణ్యతే ॥ ౨౫॥

మృతస్య తు కల్మషం నిర్హణ్యతే । తేన పుత్రాదిభిస్సంసారాదూర్ధ్వదైహికాః కార్యా ఇతి భావః । అన్యే తు పూర్వసూత్రం తస్మిన్ వృత్త్యర్థం మన్యంతే, ప్రత్యాపత్తిః పుత్రాదిభిః పిత్రాదిభావేన సంబంధ ఇతి ॥

ఇతి చతుర్వింశఃఖండః

గురుతల్పగామీ సవృషణం శిశ్నం పరివాస్యాం
జలావాధాయ దక్షిణాం దిశమనావృత్తిం వ్రజేత్ ॥

గురురత్ర పితా, నాచార్యాదిః । తల్పశబ్దేన శయనవాచినా భార్యా లక్ష్యతే । సా చ సాక్షాజ్జననీ, న తత్సపత్నీ । తాం గత్వా సవృషణం సాండం శిశ్నం పరివాస్య క్షురాదినా ఛిత్వా అఞ్జలావాధాయ దక్షిణాం దిశం వ్రజేత్ ॥ అనావృత్తిం, ఆవృత్తిర్నక్రియతే యస్యాం తాం దిశమనావర్తమానో గచ్ఛేదితి । అథ యే దక్షిణస్యోదధేస్తీరే వసంతి తే౽పి యావద్దేశం గత్వా ఉదధిమేవ ప్రవేక్ష్యంతి, మరణం హ్యత్ర వివక్షితమ్ । అత్ర సంవర్తః—

పితృదారాన్సమారుహ్య మాతృవర్జం నరాధమః।
భగినీం మాతురాప్తాం వా స్వసారం వాన్యమాతృజామ్॥
ఏతా గత్వా స్త్రియో మోహాత్ తప్తకృచ్ఛ్రం సమాచరేత్॥ ౧ ఇతి

౧ సంవర్త, ౧౫౪, ౧౫౫.

నారదస్తు—

మాతా మాతృష్వసా శ్వశ్రూ ర్మాతులానీ పితృష్వసా ।
పితృవ్యపత్నీ శిష్యస్త్రీ భగినీ తత్సఖీ స్నుషా ॥
దుహితాచార్యభార్యా చ సగోత్రా శరణాగతా ।
రాజ్ఞీ ప్రవ్రజితా ధాత్రీ సాధ్వీ వర్ణోత్తమా చ యా ॥
ఆసామన్యతమాం గత్వా గురుతల్పగ ఉచ్యతే ।
శిశ్నస్యోత్కర్తనం తత్ర నాన్యో దండో విధీయతే ॥ఇతి॥

ౘజ్వలితాం వా సూర్మిం పరిష్వజ్య సమాప్నుయాత్ ॥ ౨ ॥ౘ

ఆయసీం తామ్రమయీం వా అంతస్సుషిరాం స్త్రీప్రతికృతిం రత్నసూర్మిః । తాం జ్వలితామగ్నితప్తాం పరిష్వజ్య సమాప్నుయాత్ సమాప్తిం గచ్ఛేత్ మ్రియేత ॥

ౘసురాపోఽగ్నిస్పర్శాం సురాం పిబేత్ ॥ ౩ ॥ౘ

గౌడీ మాధ్వీ చ పైష్టీ చ విజ్ఞేయా త్రివిధా సురా ।
యథైవైకా న పాతవ్యా తథా సర్వా ద్విజోత్తమైః ॥ ౧ ఇతి ॥

తస్యాః పాతా సురాపః । సోఽగ్నిస్పర్శాం అతిశ్రాపితాం * సురాం పిబేత్ ॥ తయా దగ్ధకాయశ్శుద్ధ్యతి ॥

ౘస్తేనః ప్రకీర్ణకేశోం ఽసే ముసలమాధాయ రాజానం గత్వా కర్మాచక్షీత తేనైనం హన్యాత్ । వధే మోక్షః ॥ ౪ ॥ౘ

స్తేనో బ్రాహ్మణసువర్ణహారీ । అంసే స్వే స్కన్ధే ముసలమాధాయ ఆయసం ఖాదిరం వా ధారయన్ రాజానం గత్వా కర్మాచక్షీత ఏవం కర్మాస్మి కృతవానితి । స తేన ముసలేనైనం స్తేనం హన్యాత్ యథా మృతో భవతి । వధేన స్తేయాన్ముక్తో భవతి ॥

ౘఅనుజ్ఞాతోఽనుజ్ఞాతారం మేనః స్పృశతి ॥ ౫ ॥ౘ

---

౧ మను. ౧౧, ౯౪   * అతిక్వథితాం

యదితు రాజాదయాదినా తమనుజానీయాత్, గచ్ఛేతి, తదాతమ నుజ్ఞాతారం రాజానమేవ తదేనస్స్పృశతి । ఉత్తరమృజు ॥

అగ్నింవాప్రవిశేత్ ॥౬॥

తీక్ష్ణంవాతపఆయచ్ఛేత్ ॥౭॥

తీక్ష్ణంతపోమహాపరాకాది । తద్వాఆయచ్ఛేత్ ఆవర్తయేత్ ॥

భక్తాపచయేనవాత్మానగ్ంసమాప్నుయాత్ ॥౮॥

భక్తమన్నం । తస్యాపచయోహ్రాసః । ప్రథమేదినే యావంతో గ్రాసాః, తే ఏకేన న్యూనాద్వితీయే । ఏవం తృతీయాదిష్వపి ఆఏక స్మాద్గ్రాసాత్ । తత్రాపియది న సమాప్తిః, తతస్తత్రైవ గ్రాసపరి మాణాపచయః కర్తవ్యః । ఏవం భక్తాపచయేన వాత్మానం సమాప్ను యాత్ సమాపయేత్ ॥

కృచ్ఛ్రసంవత్సరం వా చరేత్ ॥౯॥

అథవా సంవత్సరమేకం నైరంతర్యేణ కృచ్ఛ్రంచరేత్ । ఏషామే నస్సుగురుషు గురూణి, లఘుషు లఘూనీతి వ్యవస్థా ॥

అథాప్యుదాహరంతి ॥౧౦॥

అస్మిన్నేవ విషయే పురాణశ్లోకమప్యుదాహరంతీత్యర్థః ॥

స్తేయం కృత్వాసురాంపీత్వాగురుదారంచ గ
త్వా బ్రహ్మహత్యామకృత్వా । చతుర్థకాలామి
తభోజినస్స్యురపోభ్యవేయు స్సవనానుకల్పమ్ ।
స్థానాసనాభ్యాంవిహరంతఏతే త్రిభిర్వర్షైరప
పాపంనుదంతే ॥ ౧౧ ॥

బ్రహ్మహత్యావ్యతిరిక్తాని స్తేయాదీని కృత్వాచతుర్థకాలాః చతు ర్థోభోజనకాలో యేషాంతే, యథా అద్యదివా భుక్త్వా శ్వోరాత్రా వితి, తే తథోక్తాః । తథాపి మితభోజినః, న తృప్తాశినః । అపోభ్య వేయుః భూమిగతాస్వప్సు స్నానంకుర్యుః । సవనానుకల్పం- యథా

సవనాని ప్రాతస్సవనాదీని అనుక్రాన్తాని అనువృత్తాని * భవంతి, తథా త్రిషవణమిత్యర్థః ॥ తిస్రేయురహాని, రాత్రివాసీరన్, ఏవంస్థానాసనాభ్యాం విహరంతః కాలంక్షిపంతః ఏతైస్త్రిభిర్వర్షై స్తత్పాపమపనుదంతే ॥

ప్రథమంవర్ణంపరిహాప్య ప్రథమంవర్ణగ్ం హత్వా
సంగ్రామంగత్వావతిష్ఠేత।తత్రైనగ్ంహన్యుః॥౧౨॥

ప్రథమోవర్ణోబ్రాహ్మణ స్తంహత్వా సంగ్రామంగత్వా సేనయోర్మధ్యేఽవతిష్ఠేత । కింసర్వే? నేత్యాహ—ప్రథమంవర్ణం పరిహాప్య బ్రాహ్మణ వర్జం ఇతరోవర్ణః క్షత్రియాదిరిత్యర్థః । తత్రస్థితమేనం తే సైనికాహన్యుః, అఘ్నంతస్తే ఏనస్వినస్స్యుః, యథారాజాస్తేనమ్ । సమృతశ్శుద్ధ్యతి ॥

అపివాలోమానిత్వచంమాగ్ంసమితిహావయిత్వా
గ్నిం ప్రవిశేత్ ॥౧౩॥

అనంతరోక్తవిషయ ఏవ ప్రాయశ్చిత్తాన్తరం । ఇతి శబ్దో లోహితాదీనామప్యుపలక్షణార్థః । ఆత్మనో లోమాదీన్యుత్కృత్య పురోహితేన హావయిత్వా హోమం కారయిత్వా పశ్చాత్స్వయం తస్మిన్నగ్నౌ ప్రవిశేత్ ॥ మృతశ్శుద్ధ్యతి । తత్రాగ్నిముపసమాధాయ జుహుయాత్—'లోమాని మృత్యోర్జుహోమి లోమభిర్మృత్యుం వాసయే స్వాహా । త్వచం మృత్యోర్జుహోమిత్వచామృత్యుం వాసయేస్వాహా లోహితం మృత్యోర్జుహోమి లోహితేన మృత్యుం వాసయేస్వాహా స్నావాని మృత్యోర్జుహోమి స్నావభిర్మృత్యుంవాసయేస్వాహా మాంసానిమృత్యోర్జుహోమిమాంసైర్మృత్యుంవాసయేస్వాహా ॥ అస్థీనిమృత్యోర్జుహోమిఅస్థిభిర్మృత్యుంవాసయేస్వాహా।మజ్జానంమృత్యోర్జుహోమి మజ్జభిర్మృత్యుం వాసయేస్వాహా । మేదోమృత్యో

* గ, ఘ—అనుస్మృతాన్యనుష్ఠితాని.

ర్జుహోమి మేదసామృత్యుంవాసయే స్వాహా ౧ । ' ఇత్యేతే మన్త్రా వసిష్ఠేన పఠితాః॥

వాయసప్రచలాకబర్హిణచక్రవాకహంసభా
సమండూకనకులడేరికాశ్వహింసాయాంశూ
ద్రవత్ప్రాయశ్చిత్తమ్ ॥౧౪॥

వాయసః కాకః, ప్రచలాకః కామరూపీ కృకలాసః, బర్హిణో మయూరః, చక్రవాకో దివా మిథునచరః రాత్రౌవిరహీ, హంసో మానసవాసీ, భాసో గృధ్రవిశేషః, అశ్వ * నకులమండుకాః ప్రసిద్ధాః। డేరికా గంధమూషికా। ఏషాం సముదితానాం వధే శూద్రవత్ప్రాయశ్చిత్తమ్ । ప్రత్యేకవధే తు తత్తుల్యమ్॥ కేచిత్ప్రత్యేకవధే ఏతత్ప్రాయశ్చిత్తమిత్యాహుః ॥

ఇతి పంచవింశః ఖండః

ధేన్వనడుహోశ్చాకారణాత్ ॥౧॥

ధేనుః పయస్వినీ గౌః, అనడ్వాన్ అనోవహనయోగ్యో బలీవర్దః। తయోః కారణమంతరేణ హింసాయాం శూద్రవత్ప్రాయశ్చిత్తం కర్తవ్యమ్ । కారణం కోపో మాంసేచ్ఛా వా, తేన వినా, అబుద్ధిపూర్వమిత్యర్థః । బుద్ధిపూర్వం చేత్ * వైశ్యవదిత్యాది స్మృత్యంతరే ద్రష్టవ్యం

ధుర్యవాహప్రవృత్తౌ చేతరేషాం ప్రాణినామ్॥ ౨॥

ధురం వహతీతి ధుర్యో బలీవర్దః, తేన వోఢుం శక్యా ధుర్యవాహాః తావత్సు హింసాయాం ప్రవృత్తౌ సత్యాం ఇతరేషాం ప్రాణినాం, కేవలం ప్రాణా ఏవ యేషాం నాస్థీని సంతి, తేషాం హింసాయాం శూద్రవత్ప్రాయశ్చిత్తమితి । అత్ర గౌతమః— ' అస్థన్వతాం సహస్రం హత్వా । అనస్థిమతామనడుద్భారే చ ' ౨ ఇతి ॥

---

౧ వా, ధ,—౨౦, ౨౬ * క్వచిత్ —శ్వ ఇత్యేవ. * 'బుద్ధిపూర్వే తు గాం హత్వా ' ఇతి పా. ౨ గౌ, ధ, ౨౨-౨౦, ౨౧

అనాక్రోశ్యమాక్రుశ్యానృతం వోక్త్వా త్రిరాత్రమక్షీరాక్షారలవణభోజనమ్ ॥ ౩ ॥

యో న కథంచనాక్రోశమర్హతి స పిత్రాచార్యాదిః అనాక్రోశ్యః తమాక్రుశ్య నిన్దాం కృత్వా, అనృతం వోక్త్వా పాతకోపపాతకవర్జం త్రిరాత్రం భోజనే క్షీరాది వర్జయేత్ । క్షీరగ్రహణేన వికారాణాం దధ్యాదీనామపి గ్రహణమిత్యాహుః ॥

శూద్రస్య సప్తరాత్రమభోజనమ్ ॥ ౪ ॥

శూద్రస్యానృతోక్తివిషయే సప్తరాత్రముపవసేత్ ॥

స్త్రీణాం చైవమ్ ॥ ౫ ॥

'క్షత్రియం హత్వా'[1] ఇత్యాదిష్వనృతవచనాన్తేషు నిమిత్తేషు యాని ప్రాయశ్చిత్తాన్యుక్తాని స్త్రీణామప్యేవమేవ కర్తవ్యాని ఏతత్ 'చత్వారో వర్ణాః'[2] ఇతి జాత్యభిధానాదేవ ప్రాప్తం సన్నియమార్థముచ్యతే, అత ఊర్ధ్వం పురుషస్యైవ న స్త్రీణామితి

అపర ఆహ — జాత్యభిధానాదేవ సిద్ధే అతిదేశార్థం వచనమ్ ॥ అతిదేశేషు చార్ధం ప్రాప్యతే ఇతి స్మార్తో న్యాయః । తేన స్త్రీణామప్యర్ధప్రాప్త్యర్థం వచనమితి। తథా చ భార్గవః—

అశీతిర్యస్య వర్షాణి బాలో వాప్యూనషోడశః ।
ప్రాయశ్చిత్తార్ధమర్హన్తి స్త్రియో వ్యాధిత ఏవ చ ॥

యేషాం వాభిశస్త్యం తేషామేకాంగం ఛిత్త్వా ప్రాణి * హింసాయామ్ ॥ ౬ ॥

యేషు హతేషు 'సవనగతం వాభిశస్తః'[3] ఇత్యాదినా అభిశస్తత్వముక్తం, తేషామేకాంగం ఛిత్త్వా శూద్రవత్ప్రాయశ్చిత్తం కుర్యాత్ ॥ అప్రాణిహింసాయాం, యది చ్ఛేదనేన తస్యాంగస్య శ-

---

1 ఆప, ధ, ౧, ౨౪-౧. 2 ఆప, ధ, ౧, ౧, ౪

* 'ప్రాణ' ఇతి ముద్రితపుస్తకే. 3 ఆప, ధ, ౧, ౨౪, ౬

_కీర్ణిహన్యతే। *

అనార్యపైశున ప్రతిషిద్ధాచారేష్వభక్ష్యాభోజ్యాపేయప్రాశనే శూద్రాయాం చ రేతస్సిక్త్వాఽయోనౌ చ దోషవచ్చ కర్మాభిసంధిపూర్వం కృత్వాఽనభిసంధిపూర్వం వాబ్లింగాభిరప ఉపస్పృశేద్వారుణీభిర్వాన్యైర్వా పవిత్రైర్యథాకర్మాభ్యాసః ॥౭॥

ఆర్యాణాంభావః ఆర్యం, తద్యస్మిన్నాచారేస్తి తదార్యవం, షష్ఠీ యోవప్రత్యయః। తతోఽన్యదనార్యవం అసత్యభాషణాది। పైశునం పరదోషకథనం రాజగామి। ప్రతిషిద్ధాచారః 'స్త్రీవసమైథునయోః కర్మాపుసువర్జయేత్' ౧ ఇత్యాదేరనుష్ఠానమ్। అభక్ష్యం వృథాకృసరాది। అభోజ్యం కేశకీటాద్యుపహతమ్। అపేయం 'అనిర్దశాయా గోః క్షీరం' ఇత్యాది। ఏతేషాం ప్రాశనే। శూద్రాయాం చ వేశ్యాప్రభృతౌ రేతస్సిక్త్వా, అయోనౌ చ జలాదౌ రేతస్సిక్త్వా దోషవచ్చ కర్మ శ్రౌతమాభిచారికం, అభిసంధిపూర్వం బుద్ధిపూర్వం కృత్వా, అనభిసంధిపూర్వం వా పరపీడాకరం కర్మ కృత్వా అబ్లింగాభిః 'ఆపోహిష్ఠామయోభువః' ౨ ఇతి తిసృభిః, 'హిరణ్యవర్ణాశ్శుచయః పావకాః' ౨ ఇతి చతసృభిరప ఉపస్పృశేత్ తూష్ణీం ప్రథమం స్నాత్వా పశ్చాదేతైర్మంత్రైర్మార్జనం కుర్యాత్। వారుణీభిర్వా 'ఇమం మే వరుణ తత్త్వాయామి త్వన్నో అగ్నే స త్వన్నో అగ్నే' ౩ ఇత్యేతాభిరన్యైర్వా పవిత్రైః 'పవమానస్సువర్జనః' ౪ ఇత్యేతేనానువాకేన, శుద్ధవతీభిః ౫ తరత్సమందీ యేన చ।

---

* 'శకీర్ణిహన్యతే' 'శకీర్ణిశ్యతే' 'శకీర్ణిభజ్యతే' ఇతి పాఠాన్తరాణి.

౧ ఆప,ధ-౧,౩౦,౧౯, ౨ తై,సం,౫,౬,౧ ౩ తై,సం,౪,౨,౧౧. ౪ తై,బ్రా,౧,౪,౮. ౫ ఋ,సం,౮,౯౫,౭ ౬ ఋ,సం,౯,౫౮,౧

యథాకర్థాభ్యాసః కృతః, తావత్కృత్వోపఉపస్పృశేత్ । రహస్య ప్రాయశ్చిత్తమేతదిత్యాహుః ॥

గర్దభేనావకీర్ణీ నిర్‌ఋతిం పాకయజ్ఞేన యజేత ॥౮॥

యో బ్రహ్మచారీ స్త్రియముపేయాత్ సోఽవకీర్ణీ గర్దభేన నిర్‌ఋతిం పాకయజ్ఞేన స్థాలీపాకవిధానేన యజేత । అత్ర మనుః—

అవకీర్ణీ తు కాణేన గర్దభేన చతుష్పథే ।
పాకయజ్ఞవిధానేన యజేత నిర్‌ఋతిం నిశి ॥ ౧

హారీతస్తు—'స్త్రీప్రసఙ్గే(?)వకీర్ణీ నిర్‌ఋత్యై చతుష్పథే గర్దభం పశుమాలభేత పాకయజ్ఞేన ధర్మేణ భూమౌ పశుపురోడాశశ్రపణమప్స్వవదానైః ప్రచర్యాజ్యేన జుహోతి, కామావకీర్ణోఽస్మ్యవకీర్ణోఽస్మి కామకామాయ స్వాహా, కామాభిదుగ్ధోఽస్మ్యభిదుగ్ధోఽస్మి కామకామాయ స్వాహా' ఇతి ॥

తస్య శూద్రః ప్రాశ్నీయాత్ ॥౯॥

తస్య గర్దభస్య సపిష్టద్రవిరుచ్ఛిష్టం శూద్రః ప్రాశ్నీయాత్ ॥ 'తేన సర్పిష్మతా బ్రాహ్మణమ్' ౨ ఇత్యస్యాపవాదః ॥

మిథ్యాధీతప్రాయశ్చిత్తమ్ ॥౧౦॥

నియమాతిక్రమేణాధీతం మిథ్యాధీతం, తద్దోషనిర్హరణాయ ప్రాయశ్చిత్తం వక్ష్యతే ॥

సంవత్సరమాచార్యహితే వర్తమానో వాచం యచ్ఛేత్స్వాధ్యాయ ఏవోత్సృజమానో వాచమాచార్య ఆచార్యదారే భిక్షాచర్యే చ ॥౧౧॥

ఆచార్యస్య హితే వర్తమానో భూత్వా సంవత్సరం వాచంయమస్స్యాత్ । వాగుత్సర్గః స్వాధ్యాయ ఏవ, ఆచార్యే తం ప్రతి కార్యనివేదనే, ఏవమాచార్యదారే । భిక్షాచర్యం భిక్షాచరణం, తత్ర భవతి

౧ మనుస్మృ-౧౧,౧౧౮. ౨-ఆప.గృ-౭-౧౫

భిక్షాం దేహీతి । అస్మాదేవజ్ఞాయతే అసమావృత్తవిషయమేతదితి ॥

ఏవమన్యేష్వపి దోషవత్స్వపతనీయేషూత్తరా
ణి యానివక్ష్యామః ॥౧౨॥

యథామిథ్యాధీతస్యేదం ప్రాయశ్చిత్తం, ఏవముత్తరాణి ప్రాయశ్చిత్తాని యానివక్ష్యామః, తాన్యన్యేష్వపి । అపిశబ్దాన్మిథ్యాధీతేపి । దోషవత్సుపతనీయవ్యతిరిక్తేషు కర్మసు - యేష్వాహత్యప్రాయశ్చిత్తం నోక్తం తద్విషయాణి ద్రష్టవ్యాని ॥

కామమన్యుభ్యాం వా జుహుయాత్ కామో
కార్షీన్మన్యురకార్షీదితి ॥ ౧౩॥

స్వాహాకారాంతాభ్యాం హోమః, ఆజ్యంద్రవ్యమ్ ॥

జపేద్వా ॥౧౪॥

అస్మిన్ పక్షే న స్వాహాకారః । కేచిత్తు—కామాయస్వాహా, మన్యవేస్వాహేతి హోమమిచ్ఛంతి । జపపక్షే తు సూత్రోపదిష్టౌమంత్రావితి । దోషాభ్యాసానురూపం చ జపహోమయోరావృత్తిః ॥

పర్వణి వా తిలభక్ష ఉపోష్య వా శ్వోభూత ఉదక
ముపస్పృశ్య సావిత్రీం ప్రాణాయామశస్సహస్ర
కృత్వ ఆవర్తయేదప్రాణాయామశో వా ॥౧౫॥

పర్వణి పౌర్ణమాస్యామమావాస్యాయాం వా తిలానేవ భక్షయతి నాన్యదోదనాదికమితి తిలభక్షః । ఉదకముపస్పృశ్య స్నాత్వాప్రాణాయామశః ప్రాణాయామేన సావిత్రీం సహస్రకృత్వ ఆవర్తయేత్ । ఏకస్మిన్ ప్రాణాయామే యావత్కృత్వ ఆవర్తయితుం శక్యతే తత్ర తావత్కృత్వ ఆవర్తయేత్, ఏవమాసహస్రపూర్తేః ప్రాణాయామావృత్తిః । అప్రాణాయామశో వా ॥

..ఇతి షడ్వింశఃఖండః..

శ్రావణ్యాం పౌర్ణమాస్యాం తిలభక్షఉపోష్యవా

శ్వోభూతే మాహానదముదకముపస్పృశ్య సావిత్ర్యా

సమిత్సహస్రమాదధ్యాజ్జపేద్వా ॥ ౧ ॥

గిరిప్రభవా సముద్రగామినీ నదీ మహానదీ, తత్ప్రభవం మాహానదం సమిత్సహస్రం యజ్ఞియవృక్షస్య ఆదధ్యాత్ ‘ ఇతివచనాత్ నహోమధర్మస్స్వాహాకారః । ‘ జుహోతిచోదనస్స్వాహాకారప్రదానః ’ ౧ ఇత్యుక్తత్వాత్ । జపేద్వా ॥

ఇష్టియజ్ఞక్రతూన్వా పవిత్రార్థానాహరేత్ ॥ ౨ ॥

పవిత్రార్థాశ్శుద్ధ్యర్థాః । మృగారాద్యా ఇష్టయః, యజ్ఞక్రతవః సోమయాగా అగ్నిష్టుదాదయః । తాన్యేతాని షట్ప్రాయశ్చిత్తాని ఏనస్సు గురుషు గురూణి లఘుషు లఘూని ॥

అభోజ్యం భుక్త్వా నైష్పురీష్యమ్ ॥ ౩ ॥

అభోజ్యస్య మార్జారాదిమాంసస్య భక్షణే నిష్పురీషభావః కర్తవ్యః । యావదుదరం నిష్పురీషం భవతి తావదుపవస్తవ్యమ్ ॥

తత్కియతా కాలేనావాప్యతే ? తదాహ—

తత్సప్తరాత్రేణావాప్యతే ॥ ౪ ॥

తన్నైష్పురీష్యం సప్తరాత్రేణావాప్యతే, సప్తరాత్రముపవస్తవ్యమిత్యర్థః । సప్తరాత్రముపవసేదిత్యేవ సిద్ధే నైష్పురీష్యమితి వచనాత్ యేషాం త్రిరాత్రేణైవ తదవాప్యతే తేషాం తావతైవ శుద్ధిః । తథాచ గౌతమః— ‘ అభోజ్యభోజనేఽమేధ్యప్రాశనే వా నిష్పురీషీభావః । త్రిరాత్రావరమభోజనమ్ । సప్తరాత్రం వా ’ ॥ ౨

హేమంతశిశిరయోర్వోభయోస్సంధ్యోరుదకము

పస్పృశేత్ ॥ ౫ ॥

ఉభయోస్సంధ్యోస్సాయంప్రాతస్స ఉదకముపస్పృశేత్ భూమిగతాస్వప్సుస్నానం । ఉద్ధృతాభిర్వాశీతాభిః ॥

---

౧ ఆప.ప—౩.౪ ౨ గౌ.ధ.౨౩-౨౩.౨౪.౨౫.

కృచ్ఛ్రద్వాదశరాత్రం వా చరేత్ ॥ ౬ ॥

ద్వాదశరాత్రసాధ్యో వ్రతవిశేషః కృచ్ఛ్రద్వాదశరాత్రః ॥

తస్య విధిమాహ—

త్ర్యహమనక్తాశ్యదివాశీ తతస్త్ర్యహం త్ర్యహమయాచితవ్రతస్త్ర్యహం నాశ్నాతికించనేతి కృచ్ఛ్రద్వాదశరాత్రస్య విధిః ॥ ౭ ॥

ఆదితస్త్రిష్వహస్సు నక్తం నాశ్నీయాత్, దివైవ భుంజీత, తతస్త్ర్యహమదివాశీ రాత్రావేవ భుంజీత, న దివా। తతస్త్ర్యహమయాచితమేవ భుంజీత। యాచ్ఞాప్రతిషేధోఽయం। తేన స్వద్రవ్యస్యాప్రతిషేధః। తథా చ గౌతమః —"అథాపరం త్ర్యహం న కంచన యాచేత"[1] ఇతి తతస్త్ర్యహం నాశ్నాతి కించన న ఫలాదికమపి ఏష కృచ్ఛ్రద్వాదశరాత్రస్య విధిః। అత్ర స్మృత్యంతరవశాద్ధవిష్యమన్నం బ్రహ్మచర్యం స్త్రీశూద్రాదిభిరసంభాషణం చ ద్రష్టవ్యమ్ ॥

ఏతమేవాఽభ్యసేత్సంవత్సరం స కృచ్ఛ్రసంవత్సరః ॥ ౮ ॥

ఏతమేవ విధింసంవత్సరం నిరంతరమభ్యసేత్। ఏష కృచ్ఛ్రసంవత్సరో వేదితవ్యః। యః పూర్వముక్తః 'కృచ్ఛ్రసంవత్సరంచరేత్'[2] ఇతి

అథాపరమ్। బహూన్యప్యపతనీయాని కృత్వా త్రిభిరనశ్నత్పారాయణైః కృతప్రాయశ్చిత్తో భవతి ॥ ౯ ॥

అథాపరం ప్రాయశ్చిత్తముచ్యతే। అనశ్నతైవ నిరంతరం త్రీణి పారాయణాని కర్తవ్యాని ఆదిత ఆరభ్య సమాప్తేః వేదస్యాధ్యయనం పారాయణమ్। బహూన్యపి। అపిశబ్దాత్కిం పునర్ద్వే వా

అనార్యాం శయనే బిభ్రద్దదద్వృద్ధిం కషాయపః।
అబ్రాహ్మణ ఇవ వందిత్వా తృణేష్వాసీత పృష్ఠతః ॥ ౧౦ ॥

అనార్యా శూద్రా। తాం శయనే బిభ్రత్ ఉపగచ్ఛన్। దద,

౧ గౌ. ధ. ౨౬-౪. ౨ ఆప. ధ. ౧-౨౫-౭.

ద్వృద్ధిం వృద్ధ్యర్థం ద్రవ్యం దదత్ ॥ వృద్ధ్యాజీవ ఇత్యర్థః । సురావ్యతిరిక్తం మద్యం కషాయః । తస్య పాతా కషాయపః । యశ్చ బ్రాహ్మణ ఇవ సర్వాన్ వందీభూత్వా స్తౌతి స సర్వోఽప్యేతేషూదయాదారభ్యాసీత, యావదాదిత్యః పృష్ఠం తపతి పశ్చాద్భాగం తపతి । ఆదిత్యే తపతి తదానుగుణ్యాచ్చరణాత్స్వయమేవ పృష్ఠతపిత్యుచ్యతే అభ్యాసేఽభ్యాసః, యావతా శుద్ధిం మన్యతే ॥

యదేకరాత్రేణ కరోతి పాపం కృష్ణం వర్ణం బ్రాహ్మణస్సేవమానః । చతుర్థకాల ఉదకాభ్యవాయీ త్రిభిర్వర్షైస్తదపహంతి పాపమ్ ॥ ౧౧ ॥

కృష్ణో వర్ణః శూద్రః । తమాజ్ఞాకరో భూత్వా వృత్త్యర్థం సేవమానః । శిష్టం స్పష్టం గతంచ । అన్య ఆహ — శూద్రాం మైథునేన సేవమాన ఇతి । అస్మిన్ పక్షే ఋతావుపగమనే అపత్యోత్పత్తావిదం ద్రష్టవ్యమ్ ॥

మనుః — వృషలీఫేనపీతస్య నిశ్శ్వాసోపహతస్య చ ।
తస్యాం చైవ ప్రసూతస్య నిష్కృతిర్న విధీయతే ౧ ఇతి ॥

ఇతి సప్తవింశః ఖండః

ఇత్యాపస్తంబధర్మసూత్రవృత్తావుజ్జ్వలాయాం నవమః పటలః

యథా కథా చ పరపరిగ్రహమభిమన్యతే స్తేనో హ భవతీతి కౌత్సహారీతౌ తథా కాణ్వపుష్కరసాదీ ॥ ౧ ॥

యథా కథా చ ఆపద్యనాపది వా భూయాంసమల్పం వా పరపరిగ్రహం పరస్వం అభిమన్యతే మమేదమస్త్వితి బుద్ధిం కురుతే, స సర్వథా స్తేన ఏవ భవతీతి కౌత్సాదయో మన్యంతే ॥

సంత్యపవాదాః పరిగ్రహేష్వితి వార్ష్యాయణిః ॥ ౨ ॥

౧. మనుస్మృ. ౩-౧౯

వాష్యార్యాయణిస్తు మన్యతే కేషుచిత్పరిగ్రహేషు స్తేయస్యాపవాదాస్సంతీతి ॥

తానేవోదాహరతి—

శమ్యోషా యుగ్యఘాసో న స్వామినః ప్రతిషేధయంతి ॥ 3 ॥

శమీ బీజకోశీః తస్యాముష్యం తేదహ్యాంతే కాలవశేన పచ్యంత ఇతి శమ్యోషాః, కోశీధాన్యాని ముద్గమాషచణకాదీని । యుగం వహతీతి యుగ్యః శకటవాహీ బలీవర్దః, తస్య ఘాసో భక్షస్తృణాదిః యుగ్యఘాసః । ఏతే ఆదీయమానాః స్వామినో న ప్రతిషేధయంతి స్వామినః ప్రతిషేధం న కారయంతి, ఏతేష్వాదీయమానేషు న ప్రతిషేద్ధుమర్హంతీత్యర్థః । స్వయం గ్రహణేపి న స్తేయ దోషఇతియావత్ । అత్ర స్మృత్యంతరే విశేషః—

చణకవ్రీహిగోధూమయవానాం ముద్గమాషయోః ।
అనిషిద్ధై గ్రహీతవ్యో ముష్టిరేకో ఽధ్వని స్థితైః ॥

మనుస్తు—

ద్విజోఽధ్వగః క్షీణవృత్తిః ద్వావిక్షూ ద్వేచమూలకే ।
ఆదదానః పరక్షేత్రాన్నదండం దాతుమర్హతి ౧ ఇతి ॥

అతివ్యవహారో వ్యృద్ధో భవతి ॥ ౪ ॥

శమ్యోషాదిష్వపి అతివ్యవహారః అపహారః వ్యృద్ధో దుష్టో భవతి, అతిమాత్రాపహారే స్తేయదోషో భవతీత్యర్థః ॥

సర్వత్రానుమతిపూర్వమితి హారీతః ॥ ౫ ॥

సర్వేషుద్రవ్యేషు సర్వాస్వవస్థాసు స్వామ్యనుమతిపూర్వకమేవ గ్రహణమితి హారీత ఆచార్యో మన్యతే ॥

న పతితమాచార్యం జ్ఞాతింవాదర్శనార్థో గచ్ఛేత్ ॥

---

౧ మను. ౮-౩౪౧.

‘ నపతితైస్సంవ్యవహారోవిద్యతే ’ ౧ ఇత్యుక్తేపి పునరుచ్యతే ఆచార్యాదిషు విశేషం వక్ష్యామీతి ||

న చాస్మాద్భోగానుపయుంజీత ||౭||

అస్మాత్పతితాదాచార్యాత్, జ్ఞాతేర్వాపిత్రాదేర్వాభోగాన్ భోగసాధనాని దాయప్రాప్తాన్యపి నోపయుంజీత నగృహ్ణీయాత్ ||

యదృచ్ఛాసన్నిపాత ఉపసంగృహ్యతూష్ణీం వ్యతివ్రజేత్ ||౮||

యది పతితైరాచార్యాదిభిః యదృచ్ఛయా సంగతిస్స్యాత్, తదా ఽవిధినోపసంగృహ్య తూష్ణీం తైస్సహ కించిదప్యసంభాష్య వ్యతివ్రజేత్, న క్షణమపి సహతిష్ఠేత్ ||

మాతాపుత్రత్వస్య భూయాంసికర్మాణ్యారభతే | తస్యాం శుశ్రూషానిత్యాపతితాయామపి ||౯||

పుత్రత్వస్య| స్వార్థికస్త్వః, యథా “ దేహత్వమేవాన్యత్ ’ ఇతి | పుత్రస్యకృతే మాతాభూయాంసి దృష్టార్థాని గర్భధారణాఽశుచినిర్హరణస్తన్యదానప్రదక్షిణనమస్కారాదీని కర్మాణికరోతి, తస్మాత్తస్యాం పతితాయామపి శుశ్రూషా అభ్యంగస్నాపనాదికా నిత్యమేవ కర్తవ్యా ||

నతుధర్మసన్నివాప * స్స్యాత్ ||౧౦||

ఏకస్మిన్ ధర్మేసహాన్వయః ధర్మసన్నివాపః | స పతితయా మాత్రాసహ న కర్తవ్యః | నామసుబ్రహ్మణ్యాయాం మాతుర్నామగ్రహణం, వరుణప్రఘాసేషు ‘యావంతోయజమానస్యాఽమాత్యాః సస్త్రీకాః తావంత్యేకాతిరిక్తాని ’ ౨ ఇత్యేవమాదికముదాహరణం|| కింపునరేవమాదిషు మాతురన్వయశ్శుశ్రూషా? ఓమిత్యాహ—అన్వితాహిసా సమ్మతా మన్యతే నిరస్తా తు విమతా, వైశ్వదేవార్థేతుపాకేసా న భోజయితవ్యా | మృతాయాస్తుతస్యాస్సంస్కారాదికాః క్రి

౧. ఆప.ధ.౧-౨౧-౫. * గ—సన్నిపాత. ౨. ఆప.శ్రౌ. ౮-౫-౪౧.

యాః కర్తవ్యాః, నేతి విప్రతిపన్నాః ॥

అధర్మాహృతాన్భోగాననుజ్ఞాయ న వయం చాధర్మశ్చేత్యభివ్యాహృత్యాధోనాభ్యుపరిజాన్వాచ్ఛాద్య త్రిషవణ ముదకముపస్పృశన్నక్షీరా క్షారలవణం భుంజానో ద్వాదశవర్షాణినాగారం ప్రవిశేత్ ॥౧౧॥

బ్రాహ్మణస్వర్ణహరణమ్ ।
చండాలాంత్యస్త్రియో గత్వా భుక్త్వా చ ప్రతిగృహ్య చ ॥
పతత్యజ్ఞానతో విప్రో జ్ఞానాత్సామ్యంతుగచ్ఛతి ౧ ॥ఇత్యేవమాదిక ముదాహరణమ్ । యే అధర్మాహృతా భోగాస్తాననుజ్ఞాయ పరిత్యజ్య 'నవయంచాధర్మశ్చ' ఇతి ప్రైషం బ్రూయాత్ । తస్యార్థః—వయం చాధర్మశ్చ సహ న వర్తామహ ఇతి। అధోనాభీత్యాది గతమ్ ౨ । నాత్రార్థశాణీపక్షః భిక్షాచర్యంవా ॥

తతస్సిద్ధిః॥౧౨॥

ఏతచ్చ ద్వాదశవార్షికం, తస్యాంతేసిద్ధిశ్శుద్ధిర్భవతి॥

అథసంప్రయోగస్స్యాదార్యైః ॥౧౩॥

ప్రాయశ్చిత్తోపదేశాత్సిద్ధ్యుపదేశాచ్చ సిద్ధేః పునర్వచనం 'జ్ఞానాత్సామ్యంతు గచ్ఛతి' ౧ ఇత్యస్యాపవాదార్థమ్ ॥

ఏతదేవాన్యేషామపిపతనీయానామ్ ॥౧౪॥

ఉక్తవ్యతిరిక్తాని యాని పతనీయాని పూర్వముక్తాని తేషు యత్రాహత్య ప్రాయశ్చిత్తమనుక్తం తేషామప్యనంతరోక్తమేవ ప్రాయశ్చిత్తం వేదితవ్యమ్ । ఉక్తవిషయేవికల్ప ఇత్యన్యే । తత్ర జ్ఞానాజ్ఞానకృతో వికల్పః ॥

గురుతల్పగామీతుసుషిరాగ్ంసూర్మింప్రవిశ్యోభయతఆదీప్యాభిదహేదాత్మానమ్॥౧౫॥

---

౧ మను, ౧౧-౧౦౬.

౨ ఆప, ధ, ౧-౨౪-౧౧

యస్తుగురుతల్పగామీసాంతఃపరివేశయోగ్యాఽసుషిరాంసూర్మిం కృత్వాప్రవిశేత్ । ప్రవిశ్యోభయోః పార్శ్వయోః వహ్నిందీపయేత్ । ఆదీప్యాత్మానమభిదహేత్ । 'జ్వలితాం వా సూర్మిం ప్రవిశ్య సమాప్నుయాత్ '౧ ఇత్యత్ర క్రియానపి భేదః । అనంతరస్య వైకల్పికస్య నివృత్త్యర్థం వచనమ్ ॥

మిథ్యైతదితి హారీతః ॥౧౬॥

హారీతస్తుఋషిర్మన్యతే ఏతదనంతరోక్తం మరణాంతికం ప్రాయశ్చిత్తం మిథ్యా న కర్తవ్యమితి॥

కుత ఇత్యాహ—

యో హ్యాత్మానం పరం వాఽభిమన్యతేఽభిశస్త ఏవ స భవతి ॥ ౧౭ ॥

హిశబ్దో హేతౌ । యస్మాద్య ఆత్మానం పరం వా అభిమన్యతే మారయతి సోఽభిశస్త ఏవ భవతి బ్రహ్మహైవ భవతి । నచ పతనీయాపనోదం చికీర్షురన్యత్పతనీయం కర్తుమర్హతీతి * హేత్వభిధానాదభిశస్తవచనాచ్చ అన్యేషామపి మరణాంతికానాం బ్రాహ్మణవిషయే నివృత్తిః।

కిం తర్హి తస్య ప్రాయశ్చిత్తమిత్యాహ—

ఏతేనైవ విధినోత్తమాదుచ్ఛ్వాసాచ్చరేత్ । నాస్యాస్మిఁల్లోకే ప్రత్యాపత్తిర్విద్యతే । కల్మషం తు నిర్హణ్యతే ॥ ౧౮ ॥

'అధో నాభ్యుపరిజాన్వాచ్ఛాద్య ' ఇత్యేతదాది యదనంతరముక్తం, ఏతేనైవ విధినా । శిష్టం గతమ్ ౨ ॥

దారవ్యతిక్రమీ ఖరాజినం బహిర్లోమ పరిధాయ దారవ్యతిక్రమిణే భిక్షామితి సప్తాగారాణి చరేత్ । సా వృత్తిః షణ్మాసాన్ ॥౧౯॥

౧ ఆప,ధ,౧-౨౫-౨.   * క.గ.ఙ-నచ మహాపాతకస్య బ్రహ్మహత్యాప్రాయశ్చిత్తం భవితుమర్హతీతి.   ౨ ఆప,ధ,౧-౨౪-౨౪, ౨౫, ౨౬

యస్త్వంతరేణైవనిమిత్తం కౌమారాన్ దారాన్ పరిత్యజతి స దారవ్యతిక్రమీ । ఖరస్య గార్దభస్యాజినం బహిర్లోమపరిధాయ వసిత్వా 'దారవ్యతిక్రమిణే భిక్షాం దత్త' ఇతి సప్తాగారాణి భిక్షాం చరేత్ । 'కౌమారదారవ్యతిక్రమిణే భిక్షాం దత్త' ఇతి వా సిష్టే । సా వృత్తిష్షణ్మాసాన్, తతస్సిద్ధిః ॥

స్త్రియాస్తు భర్తుర్వ్యతిక్రమే కృచ్ఛ్రద్వాదశరాత్రాభ్యాసస్తావంతం కాలమ్ ॥ ౨౦ ॥

భర్తుర్వ్యతిక్రమ ఇతి ఛాందసో రేఫలోపః । వ్యతిక్రమః పరిత్యాగః । యా తు స్త్రీ భర్తారం పరిత్యజతి అంతరేణ నిమిత్తం, తస్యాః కృచ్ఛ్రద్వాదశరాత్రాభ్యాసః ప్రాయశ్చిత్తం తావంతం కాలం షణ్మాసానితి ॥

అథ భ్రూణహా శ్వాజినం ఖరాజినం వా బహిర్లోమపరిధాయ పురుషశిరః ప్రతిపానార్థమాదాయ ॥ ౨౧ ॥

ఇత్యష్టావింశః ఖండః

ఖట్వాంగం దండార్థే కర్మనామధేయం ప్రబ్రువాణశ్చంక్రమ్యేత కో భ్రూణఘ్నే భిక్షామితి । గ్రామే ప్రాణవృత్తిం ప్రతిలభ్య శూన్యాగారం వృక్షమూలం వాభ్యుపాశ్రయేన్న హి మ ఆర్యైస్సహ సంప్రయోగో విద్యతే । ఏతేనైవ విధినోత్తమాదుచ్ఛ్వాసాచ్చరేత్ । నాస్యాస్మిన్ లోకే ప్రత్యాపత్తిర్విద్యతే । కల్మషం తు నిర్హణ్యతే ॥ ౧ ॥

షడంగస్య వేదస్యాధ్యేతా, ప్రయోగశాస్త్రస్య సవ్యాఖ్యస్యార్థవిత్, కర్మణామనుష్ఠాతాऽనుష్ఠాపయితా చ బ్రాహ్మణో భ్రూణః । త

థాచ బౌధాయనః— 'వేదానాంకించిదధీత్య బ్రాహ్మణః, ఏకాంశాఖామధీత్యశ్రోత్రియః, అంగాధ్యాయ్యనూచానః, కల్పాధ్యాయీఋషికల్పః- సూత్రప్రవచనాధ్యాయీ భ్రూణ' * ఇతి । తంయోహత్వాభ్రూణహా। స శునః ఖరస్యవాఽజినం బహిర్లోమపరిధాయ పురుషస్య యస్యకస్యచిన్మృతస్య శిరః ప్రతిపానార్థం, ప్రతిర్ధాత్వర్థవాచీ । 'ఉపసర్గస్య ఘఞ్యమనుష్యేబహులం' ఇతి బాహులకోదీర్ఘః । పానమేవ ప్రతిపానం, పానగ్రహణముపలక్షణం, భోజనమపితత్రైవ । ఖట్వాంగం దండార్థే । ఖట్వాయా అంగం ఖట్వాంగం, ఈషా, తద్దండార్థేదండకృత్యే ఆదాయ 'భ్రూణహాస్మి ఇత్యేవంకర్మనిబంధనమాత్మనో నామధేయంప్రబ్రువాణశ్చంక్రమ్యేత ఇతస్తతశ్చరేత్ । కాపాలికతంత్రప్రసిద్ధస్య వా ఖట్వాంగస్య గ్రహణమ్ ॥ భిక్షాచరణకాలేపి 'కో భ్రూణఘ్నే భిక్షాందదాతు' ఇతిచరేత్, చరిత్వాగ్రామేప్రాణవృత్తిం ప్రాణయాత్రామాత్రం ప్రతిలభ్య శూన్యాగారంవృక్షమూలం వా నివాసార్థమభ్యుపాశ్రయేత్ న హి మే ఆర్యైస్సహ సంప్రయోగో విద్యతే ఇత్యేవంమన్యమానః। కియంతంకాలంచరితవ్యమిత్యాహ—ఏతేనైవవిధినేత్యాది । గతం ‡ 'శ్రోత్రియం వా కర్మసమాప్తమ్' ‡ ఇత్యత్రయోగ్రంథధార్యర్థజ్ఞశ్చనభవతి,అనుష్ఠాపయితా చ న భవతి,తస్యగ్రహణమ్॥

యః ప్రమత్తో హన్తి ప్రాప్తం దోషఫలమ్ ॥౨॥

'క్షత్రియంహత్వా' ౧ ఇత్యేవమాదికే అనుక్రాంతేవిషయే యః ప్రమత్తోహంతిప్రమాదేన ఽబుద్ధిపూర్వకం హన్తితస్యాపి దోషఫలం (ప్రా) ప్తమేవ, నతు ప్రమాదకృతమితి దోషాభావః ॥

సహసంకల్పేన భూయః॥3॥

సంకల్పేనసహ వధేకృతే భూయః ప్రభూతతరం భవతి । తేనప్ర

*బౌ-గృ-౧౪-ప త్రై. ‡ఆప-ధ-౧-౨౪-౨౪. ౧ఆప-ధ౧-౨౪-౧౦

మాదకృతే లఘు ప్రాయశ్చిత్తం, బుద్ధిపూర్వేతు గుర్వితి । యత్పునః పూర్వముక్తం ' దోషవచ్చ కర్మాభిసంధిపూర్వం కృత్వాఽనభిసంధిపూర్వం వా ' * ఇతి తత్ప్రాయశ్చిత్తె విశేషాభావాదిదముక్తం

ఏవమన్యేష్వపి దోషవత్సు కర్మసు ॥౪॥

అన్యేష్వపి హననవ్యతిరిక్తేషు దోషవత్సుకర్మసు ఏవమేవద్రష్టవ్యమ్। అబుద్ధిపూర్వేఽల్పోదోషః, బుద్ధిపూర్వేమహానితి॥

తథాపుణ్యక్రియాసు ॥౫॥

పుణ్యక్రియాస్వపి ఏషఏవన్యాయః, అబుద్ధిపూర్వే అల్పం ఫలం, బుద్ధిపూర్వే మహదితి । తద్యథా—బ్రాహ్మణస్వాన్యపహృత్య చోరేషు ధావత్సుయదృచ్ఛయా కశ్చిచ్ఛూర ఆగతస్తాన్ హన్యాత్, స్వయమేవ వా శూరం దృష్ట్వాచోరాఅపహృతాని ద్రవ్యాణ్యుత్సృజ్య పలాయేరన్ తదాశూరస్యాల్పంపుణ్యఫలమ్ । యదాతుబుద్ధిపూర్వం స్వయమేవ చోరేభ్యః ప్రత్యాహృత్య స్వానిస్వామిభ్యోదదాతి, తదామహదితి । ఏవంస్వభార్యాబుద్ధ్యా పరదారగమనే అల్పం, అన్యత్ర మహదితి ॥

శ్రీపరీక్షార్థోఽపిబ్రాహ్మణ ఆయుధంనాదదీత॥౬॥శ్రీ

గుణదోషజ్ఞానం పరీక్షా, తయా అర్థః ప్రయోజనం యస్య । ఏవమ్భూతోఽపిబ్రాహ్మణ ఆయుధం న గృహ్ణీయాత్ । కింపునర్హింసార్థ ఇత్యపిశబ్దస్యార్థః ॥

అస్యప్రతిప్రసవః—

శ్రీయోహింసార్థమభిక్రాన్తంహన్తిమన్యురేవ మన్యుగ్స్స్పృశతి న తస్మిన్ దోషఇతిపురాణే॥౭॥

యస్తుహింసార్థం మారణార్థం అభిక్రాన్తమభిపతితంహంతిన, తస్మిన్ దోషావిద్యతే ఇతిపురాణేశ్రుతం । దోషాభావేహేతుః—

* అప.ధ. ౧-౨౬-౭.

యస్మాన్మన్యురేవ మన్యుం స్పృశతి న పురుషః పురుషమ్ । అత్రవసిష్ఠబోధాయనౌ—

స్వాధ్యాయినం కులే జాతం యో హన్యాదాతతాయినమ్ ।
న తేన భ్రూణహా స స్యాత్ మన్యుస్తం మన్యుమృచ్ఛతి ॥౧ ఇతి ॥

మనుస్తు—

శస్త్రం ద్విజాతిభిర్గ్రాహ్యం ధర్మో యత్రోపరుధ్యతే ।
ద్విజాతీనాం చ వర్ణానాం విప్లవే కాలకారితే ॥
ఆత్మనశ్చ పరిత్రాణే దక్షిణానాం చ సంగరే ।
స్త్రీవిప్రాభ్యుపపత్తౌ చ ఘ్నన్ ధర్మేణ న దుష్యతి ॥౨

గౌతమః—

ప్రాణసంశయే బ్రాహ్మణోఽపి శస్త్రమాదదీత ౩ ఇతి ॥

వసిష్ఠః—

అగ్నిదో గరదశ్చైవ శస్త్రపాణిర్ధనాపహః ।
క్షేత్రదారహరశ్చైవ షడేతే ఆతతాయినః ॥
ఆతతాయినమాయాన్తమపి వేదాన్తపారగమ్ ।
జిఘాంసన్తం జిఘాంసీయాన్న తేన భ్రూణహా భవేత్ ॥౪ ఇతి ॥

పతితైరకృతప్రాయశ్చిత్తైరుత్పాదితానాం పుత్రాణామపి పాతిత్యమస్తీతి ప్రతిపాదయితుం పూర్వపక్షమాహ—

అథాభిశస్తాః సమవసాయ చరేయుర్ధార్మ్యమితి సాంశిత్యేతరేతరయాజకా ఇతరేతరాధ్యాపకా మిథో వివహమానాః ॥౮॥

అథశబ్దోఽర్థాన్తరప్రస్తావం సూచయతి । అభిశస్తాః పతితాః సమవసాయ, అవసానం గృహం, సమిత్యేకీభావే, గ్రామాద్బహిరేకస్మిన్

---

౧ వ.ధ.౩-౧౮-బో-౧-౧౦-౧౩. ౨ మను.౮-౩౪౮.౩౪౯

౩ గౌ-ధ-౭.౨౫, ౪ వ.ధ.౩-౧౬,౧౭.

ప్రదేశే గృహాణికృత్వా చరేయుః । ధార్మ్యేణ ధర్మ్యేణ వక్ష్యమాణం వృత్తమితి । సాంశిత్య సంశితాం తీక్ష్ణాంబుద్ధింకృత్వా నిశ్చిత్యేత్యర్థః ఇతరేతరంయాజయంతః, ఇతరేతరమధ్యాపయంతః పరస్పరం వివాహసంబంధంకుర్వంతశ్చరేయుః వర్తేరన్ ఇతి ॥

శ్లో పుత్రాంత్సంనిష్పాద్యబ్రూయుర్విప్రవ్రజతాస్మదేవగ్హ్యస్మత్స్వర్యాన్సంప్రత్యవపత్స్యతేతి ॥౯॥ శ్లో

అథ తేపుత్రాన్ సంనిష్పాద్య బ్రూయుః- హే పుత్రాః అస్మదస్మత్తః విప్రవ్రజత వివిధంప్రకర్షేణ స్నేహముత్సృజ్యార్యసమీపం గచ్ఛత, ఏవంహి అస్మత్సు అస్మాసు ఆర్యాశ్శిష్టాః సంప్రత్యవపత్స్యత । 'ఆశంసాయాం భూతవచ్చ' ఇతి భవిష్యతి లుఙ్, సకారాత్పరో యకారోపపాతశ్ఛాందసో వా । సంప్రతిపత్తిం కరిష్యంతి ఆర్యాణామప్యేతదభిప్రేతం భవిష్యతి, యస్మాదస్మాభిరేవ పతనీయం కృతం కర్మానుష్ఠితం, న భవద్భిః । నచపతితేనోత్పాదితస్య పాతిత్యం అన్యత్వాత్ ॥

ఏతదేవోపపాదయతి—

శ్లో అథాపి న సేంద్రియః పతతి ॥౧౦॥ శ్లో

నహిపతితో భవన్ సహేంద్రియేణ పతతి, పురుష ఏవ, నేంద్రియంశుక్లమితి । అథాపిశబ్దో అపిచేత్యస్యార్థే ॥

కథంన సేంద్రియః పతతీత్యాహ—

శ్లో తదేతేనవేదితవ్యం । అంగహీనోపి సాంగం జనయతి ॥ ౧౧ ॥ శ్లో

తదనంతరోక్తమర్థరూపంఏతేనవక్ష్యమాణేన నిదర్శనేన వేదితవ్యం చక్షురాద్యంగహీనోపి సాంగం చక్షురాదిమంతం జనయతి । ఏవమధికారవికలస్సాధికారం జనయతి, స్త్రియాఃపి కారణత్వాత్, తస్యాశ్చదోషాభావాత్॥

దూషయతి—

సూ॥ మిథ్యైతదితి హారీతః ॥౧౨॥ సూ॥

ఏతదనంతరోక్తమర్థరూపం మిథ్యా న యుక్తమితి హారీతో మన్యతే

కుత ఇత్యాహ—

సూ॥ దధిధానీసధర్మా స్త్రీ భవతి ॥ ౧౩॥ సూ॥

దధి ధీయతే యస్యాం సా దధిధానీ స్థాలీ, తయా సధర్మా సదృశీ స్త్రీ భవతి

తతః కిమ్?—

సూ॥ యో హి దధిధాన్యామప్రయతం పయ ఆతచ్య మన్థతి న తేన ధర్మకృత్యం క్రియతే । ఏవమశుచి శుక్లం యన్నిర్వర్తతే న తేన సహ సంప్రయోగో విద్యతే ॥ ౧౪ ॥ సూ॥

యో హి దధిధాన్యాం స్థాల్యాం అప్రయతం శ్వాద్యుపహతం పయ ఆతచ్య తక్రాద్యాతఞ్చనేన సంసృజ్య మన్థతి, న తేన తదుత్పన్నేన ఘృతాదినా ధర్మకృత్యం యాగాదికం క్రియతే । ఏవం పతితసంబన్ధేన అశుచి శుక్లం స్త్రియాం నిషిక్తం శోణితేనాక్తం యన్నిర్వర్తతే యేన రూపేణ నిష్పాద్యతే, న తేన సహ సంప్రయోగో విద్యతే శిష్టానాం అత్ర 'అశుచిశుక్లమ్' ఇత్యేతత్ 'అథాపి న సేన్ద్రియః పతతి' ఇత్యస్య దూషణం । న హి వాచనికేర్థే యుక్తయః క్రమన్తే । తథా చ సమానాయామప్యుత్పత్తౌ పుత్ర ఏవ పతతి న దుహితా । యథాహ వసిష్ఠః—'పతితేనోత్పన్నః పతితో భవతి అన్యత్ర స్త్రియాః సా హి పరగామినీ తామరిక్థాముపేయాత్' ఇతి ॥

సూ॥ అభిచారానువ్యాహారావశుచికరావపతనీయా ॥౧౫॥ సూ॥

అభిచార ఏవాభీచారః । 'ఉపసర్గస్య ఘఞ్యమనుష్యే బహులమ్' ఇతి దీర్ఘః । అభీచారః శ్యేనయాగాదిః । అనువ్యాహారః శాపః । తావబ్రాహ్మణవిషయేషు క్రియమాణౌ అశుచికరావేవ । న తు పతనీయౌ

—— ॥ పతనీయావితి హారీతః ॥౧౬॥ ——

హారీతస్తు తావపి పతనీయావితి మన్యతే ॥

—— ॥ పతనీయవృత్తిస్త్వశుచికరాణాం ద్వాదశమాసాన్ ద్వాదశార్ధమాసాన్ ద్వాదశద్వాదశాహాన్ ద్వాదశసప్తాహాన్ ద్వాదశత్ర్యహాన్ ద్వాదశద్వ్యహాన్ ద్వాదశాహంసప్తాహంత్ర్యహం ద్వ్యహమేకాహమ్ ॥ ౧౭ ॥ ——

అశుచికరాణామపి కర్మణాం యేషామాహత్య ప్రాయశ్చిత్తం నోక్తం, తేషామపి పతనీయేషు కర్మసుయావృత్తిః ప్రాయశ్చిత్తం సైవ ప్రాయశ్చిత్తిః । కియన్తం కాలమ్ ? ద్వాదశమాసాద్యేకాహాన్తమ్ ॥

కిమవిశేషేణ సర్వేష్వేవాశుచికరేషు అయం కాలవికల్పః ? నేత్యాహ—

—— ॥ ఇత్యశుచికరనిర్వేషోయథాకర్మాభ్యాసః॥౧౮॥ ——

ఇత్యేషోశుచికరనిర్వేషో యథా కర్మాభ్యాసస్తథా వేదితవ్యః । బుద్ధిపూర్వేసానుబన్ధేఽభ్యాసేచ భూయాంసం కాలం, విపరీతే విపర్యయఇతి ॥ ....

ఇత్యాపస్తంబధర్మసూత్రవృత్తౌ ఉజ్జ్వలాయాం

—— దశమః పటలః ——

' న సమావృత్తా వపేరన్ '[1] ' స్నాతకస్యకాలే '[2] ఇత్యాదిషు ప్రసక్తస్య స్నానస్యకాలమాహ—

—— విద్యయాస్నాతీత్యేకే ॥ ౧ ॥ ——

వేదవిద్యావిద్యా । తయాసంపన్నః స్నానంకుర్యాత్, ఇత్యేకే మన్యంతే ॥ మనురప్యాహ—

---

౧ ఆప-ధ-౧-౧౦-౭ ౨ ఆప-ధ-౧-౨-౭.

వేదానధీత్య వేదౌ వా వేదం వాపి యథాక్రమమ్ ।
అవిప్లుతబ్రహ్మచర్యో గృహస్థాశ్రమమావసేత్ ॥ ౧ ఇతి ॥

తథా వ్రతేనాష్టాచత్వారింశత్పరీమాణేన ॥ ౨ ॥

పరిమాణమేవ పరీమాణం, ఛాందసో దీర్ఘః । అష్టాచత్వారింశద్గ్రహణం 'పాదూనమ్ । అర్ధేన' ౨ ఇత్యాదేరపి పూర్వోక్తస్యోపలక్షణం । అష్టాచత్వారింశదాదిపరిమాణేన వ్రతేన * వా సమ్పన్నః స్నాయాత్, అసంపన్నోఽపి విద్యయా ॥

విద్యా త్రతేన చైకే ॥ ౩ ॥

విద్యేతి తృతీయైకవచనస్య లోపః 'సుపాం సులుక్' ఇత్యాదినా విద్యయా వ్రతేన చోభాభ్యాం సంపన్నస్స్నాయాదిత్యేకే మన్యంతే । ఏవంచ 'వేదమధీత్య స్నాస్యన్' ౩ ఇత్యత్ర వేదమధీత్యేత్యేతదుపల

*ఘ. 'అథ బ్రహ్మచర్యవిధిః' ఇత్యారభ్య ప్రపంచితేన సమిదాధానభిక్షాచరణగంధాది వర్జనాదిరూపేణ । అస్తి చ తేషు వ్రతశబ్దః । యథా వ్రతేషు సమర్థస్స్యాద్యానివక్ష్యామః ఇతి చ । ఇహ తు సముదాయాభిప్రాయమేకవచనమ్ । తేన వా వ్రతేన స్నాయాత్ । అసంపన్నోఽపి విద్యయా । 'చత్వారి వేదవ్రతాని' ఇత్యేషాం తు గ్రహణం అత్ర నాశంకనీయం । యథోక్తం వివరణే । ఇత్యధికః పాఠః ॥

క. ఘ, ఝ, అత్ర వ్రతశబ్దేనాగ్నీంధన భైక్షచర్యాదయో బ్రహ్మచారిధర్మా ఉచ్యంతే । తేషు హి ధర్మేషు కాలపరిమాణస్యాశ్రుతత్వాత్ పారణీత్వేతి యుజ్యతే । దృశ్యతే చ తేషు వ్రతశబ్దః 'యథా వ్రతేషు సమర్థస్స్యాద్యాని వక్ష్యామః' ఇతి । నను సావిత్ర్యాదీని వేదవ్రతాన్యుచ్యంతే । తేషాం తు తత్తత్ప్రదేశాధ్యయన శేషతయా తదభావే అభావాత్ 'వేదం వ్రతాని వా' ఇతి వికల్పానుపపత్తేః । అతః కాలవిశేషావచ్ఛిన్నాని వ్రతాని । వేదం ఉభయం వా పారంనీత్వేత్యర్థః । ఇతి చాధికః పాఠః ॥

౧ మను. ౩-౨. ౨ ఆప, ధ, ౧-౨-౧౩-౧౪. ౩ ఆప, గృ, ౧-౨-౧

క్షణమ్ । అత్ర యాజ్ఞవల్క్యః—

వేదం వ్రతాని వా పారం నీత్వా హ్యుభయమేవ వా ।
అవిప్లుతబ్రహ్మచర్యో లక్షణ్యాం స్త్రియముద్వహేత్ ౧ ఇతి॥

తేషు సర్వేషు స్నాతకవద్వృత్తిః ॥ ४ ॥

విద్యాస్నాతకో, వ్రతస్నాతక, ఉభయస్నాతక, ఇతి త్రయస్స్నాతకా ఉక్తాః । తేషు సర్వేషు స్నాతకవత్, 'తద్వర్హతి' ఇతి వతిః । స్నాతకార్హా వృత్తిః పూజా, 'యత్ర స్థా అపచితిమ్' ౨ ఇత్యాది కా కార్యా । నతు వ్రతస్నాతకే న్యూనా-నాప్యుభయస్నాతకేఽధికేతి యద్యప్యేవం, తథాపి పూజయితుః ఫలవిశేషోఽస్తీత్యాహ—

సమాధివిశేషాచ్ఛ్రుతివిశేషాచ్చ పూజాయాం ఫలవిశేషః ॥ ५ ॥

కర్తవ్యేషు కర్మసు అవధానం సమాధిః । శ్రుతిః శ్రుతమ్॥

అథ స్నాతకవ్రతాని ॥ ౬ ॥

ఇత ఉత్తరం స్నాతకవ్రతాన్యధికృతానీతి వేదితవ్యాని । యద్యపి వక్ష్యమాణేషు కానిచిత్సాధారణాన్యపి భవన్తి, తథాపి భూమ్నా స్నాతకవ్రతాన్యధిక్రియన్తే ॥

పూర్వేణ గ్రామాన్నిష్క్రమణ ప్రవేశనాని శీలయేదుత్తరేణ వా ॥ ౭ ॥

యదా గ్రామాన్నిష్క్రామతి, గ్రామం వా ప్రవిశతి తదా పూర్వేణ ద్వారేణ ఉత్తరేణ వా కుర్యాత్, న ద్వారాన్తరేణ, శీలయేదితి వచనాత్ యదృచ్ఛయా ద్వారాన్తరేణ నిష్క్రమణ ప్రవేశనయోరపి న ప్రాయశ్చిత్తం॥

సన్ధ్యోశ్చ బహిర్గ్రామాదాసనం వాగ్యతశ్చ ॥ ౮ ॥

అహోరాత్రయోస్సన్ధానం సన్ధిః, తౌ చ ద్వౌ సాయం ప్రాతశ్చ । 'సజ్యోతిష్యాజ్యోతిషో దర్శనాత్ । ఉభే సన్ధ్యే' ౩ ఇతి గౌత

౧ యా. ౧-౫౨. ౨ ఆప. గృ. ౧౩, ౨. ౩ గౌ. ధ. ౨-౧౧.

మః । తయోస్సంధ్యయోః గ్రామాద్బహిరాసీత, వాగ్యతశ్చ భవేత్ । మనురప్యాహ—

పూర్వాంసంధ్యాంజపం స్తిష్ఠేత్సావిత్రీమార్కదర్శనాత్ ।
పశ్చిమాంతుసమాసీత సమ్యగాృక్షవిభావనాత్ ౧ ॥ ఇతి ॥

‘తిష్ఠేత్పూర్వామాసీతోత్తరామ్’ ౨ ఇతి గౌతమః । ఏతేచ స్మృతీ బ్రహ్మచారివిషయే । స్నాతకే ఆసనస్య వాఙ్నియమస్య చాత్రవిధానాత్ । అన్యేతు—ఆసనగ్రహణం స్థానస్యోపలక్షణం- వాగ్యమశ్చ లౌకిక్యావాచోనివృత్తిః, న సావిత్రీజపస్యేతి వర్ణయంతి ॥

ఆహితాగ్నివిషయస్యాపవాదః—

విప్రతిషేధేశ్రుతిలక్షణంబలీయః ॥ ౯ ॥

విరోధోవిప్రతిషేధః । అగ్నిహోత్రిణో బహిరాసనమగ్నిహోత్రహోమశ్చ విరుధ్యేతే, తథాచశ్రూయతే— ‘సముద్రోవాఏషయదహోరాత్ర స్తస్యైతే గాధేత్రైయత్సంధీతస్మాత్సంధౌహోతవ్యమ్’ ఇతి ॥ తత్ర శ్రుతిలక్షణమగ్నిహోత్రమేవ కర్తవ్యం, న స్మార్తం బహిరాసనం । తస్య కల్ప్యమూలత్వాదితరస్య క్లప్తమూలత్వాదితి । జైమినిరప్యాహ —‘విరోధేత్వనపేక్షం స్యాదసతి హ్యనుమానం’ ౩ ఇతి ॥

సర్వాన్రాగాన్వాససి వర్జయేత్ ॥౧౦॥

కుసుంభాదయస్సర్వే రాగావాససివర్జనీయాః । నకేనచిద్రక్తం వాసోబిభృయాత్ ॥

కృష్ణంచస్వాభావికమ్॥౧౧॥

యత్స్వభావతః కృష్ణం కమ్బలాది, తదపిన వసీత ॥

అనూద్భాసివాసోవసీత । ౧౨ ॥

ఉద్భాసనశీలముద్భాసి-ఉల్బణమ్, తతోన్యదనూద్భాసి । ఛాందసోదీర్ఘః । ఏవంభూతం వాసోవసీత ఆచ్ఛాదయేత్ ॥

౧మ. స్మృ. ౨-౧౦౧. ౨గౌ, ధ, ౨, ౧౧. ౩మీ, సూ, ౧, ౩-౩.

అప్రతికృష్టంచ శక్తివిషయే ॥౧౩॥

ప్రతికృష్టం నికృష్టం జీర్ణం మలవత్ స్థూలం చ, తద్విపరీతమప్రతికృష్టం తాదృశం వాసో వసీత శక్తౌ సత్యాం ॥

దివా చ శిరసః ప్రావరణం వర్జయేన్మూత్రపురీషయోః కర్మ పరిహాప్య ॥౧౪॥

చకారః పూర్వాపేక్షయా సముచ్చయార్థః। దివా చ శిరసః ప్రావరణం పటాదినా న కుర్యాత్ । కిమవిశేషేణ ? న, మూత్రపురీషయోః కర్మక్రియాం పరిహాప్య వర్జయిత్వా ॥

శిరస్తు ప్రావృత్య మూత్రపురీషే కుర్యాద్భూమ్యాం కించిదన్తర్ధాయ ॥ ౧౫ ॥

దివా రాత్రౌ చ మూత్రపురీషే కుర్వన్ శిరః ప్రావృత్య కుర్యాద్భూమ్యాం కించిత్తృణాదికమన్తర్ధాయ, న సాక్షాద్భూమ్యామేవ । ఇహ కామచారే ప్రాప్తే దివా చ శిరసః ప్రావరణం వర్జయేదిత్యుక్తం, తస్య పర్యుదాసః కృతః ‘ మూత్రపురీషయోః కర్మ పరిహాప్య ’ ఇతి ॥ తతశ్చ మూత్రపురీషకాలే స ఏవ కామచారస్థితః అత ఆరభ్యతే—శిరస్తు ప్రావృత్యేతి । ఏవం తర్హి ఇదమేవాస్తు సపూర్వః పర్యుదాసః । సోఽప్యవశ్యం కర్తవ్యః, అన్యథా శిరస్తు ప్రావృత్యేత్యస్య రాత్రౌ చరితార్థత్వాద్దివా ప్రతిషేధ ఏవ స్యాత్ । గౌతమస్తు రాత్రౌ సదైవ ప్రావరణమాహ— ‘ న ప్రావృత్య శిరోఽహని పర్యటేత్ ప్రావృత్య తు రాత్రౌ । మూత్రోచ్చారే చ ’ ౧ ఇతి ॥

ఛాయాయాం మూత్రపురీషయోః కర్మ వర్జయేత్ ॥ ౧౬ ॥

‘ న చోపజీవ్యాసు ’ ఇతి స్మృత్యన్తరే దర్శనాత్ యస్యాం పథికాదయో విశ్రామ్యన్తి సా గృహ్యతే, తేన ఛత్రచ్ఛాయాదేరప్రతిషేధః మేఘాదిచ్ఛాయాయాశ్చ ప్రతిషేధః, అవర్జనీయత్వాత్ ॥

౧ గౌ-ధ.౩౫...౩౭.

స్వాంతుఛాయామవమేహేత్ ॥౧౭॥

ఛాందసస్తుగభావః । ద్వితీయాశ్రుతేః ప్రతిశబ్దోఽధ్యాహార్యః । అవమేహనం మూత్రకర్మ అనుపజీవ్యత్వాన్నాయం పూర్వస్య ప్రతిషేధస్య విషయః ఇతి ప్రతిప్రసవోఽయం న భవతి, తేన సతి సంభవే స్వామేవ ఛాయాం ప్రతి అవమేహితవ్యమ్ ॥

న సోపానన్మూత్రపురీషే కుర్యాత్కృష్టే పథ్యప్సు చ । తథా ష్ఠీవన * మైథునయోః కర్మాప్సువర్జయేత్ । అగ్నిమాదిత్యమపో బ్రాహ్మణం గా దేవతాశ్చాభిముఖో మూత్రపురీషయోః కర్మ వర్జయేత్ ॥ ౧౮ ॥

చత్వారి స్పష్టాని । ష్ఠీవనం ఆస్యశ్లేష్మాదీనాముత్సర్గః । దేవతాః దేవతాప్రతిమాః ॥

అశ్మానం లోష్టమార్ద్రానోషధివనస్పతీనూర్ధ్వానాచ్ఛిద్య మూత్రపురీషయోశ్శుంధనే వర్జయేత్ ॥౧౯॥

ఫలపాకావసానా ఓషధయః । పుష్పైర్వినా యే ఫలంతి తే వనస్పతయః । ఆర్ద్రానితి వచనాచ్ఛుష్కైర్న దోషః । ఊర్ధ్వానితి వచనాత్ వాతాదినిమిత్తేన భగ్నైర్న దోషః । ఏతైరశ్మాదిభిర్మూత్రపురీషయోశ్శోధనం న కుర్యాత్ ॥

అగ్నిమపో బ్రాహ్మణాన్ గా దేవతా ద్వారం ప్రతివాతం చ శక్తివిషయే నాభిప్రసారయీత ॥౨౦॥

అగ్న్యాదీన్ ప్రతి పాదౌ న ప్రసారయేత్ ॥

అథాప్యుదాహరంతి ॥ ౨౧ ॥

ఇతి త్రింశః ఖండః

---

* ష్ఠీవనేతి పా, వ్యాఖ్యానేఽపి

ప్రాఙ్ముఖోఽన్నాని భుఞ్జీత ఉచ్చరేద్దక్షిణాభిముఖః । ఉదఙ్ముఖో మూత్రం కుర్యాత్ప్రత్యక్పాదావనేజనమితి ॥౧॥

ఉచ్చారః పురీషకర్మ। పాదావనేజనం పాదప్రక్షాళనం । భోజనాదిషు చతస్రో దిశో నియమ్యన్తే । మనురప్యాహ—

ఆయుష్యం ప్రాఙ్ముఖో భుఙ్క్తే యశస్యం దక్షిణాముఖః ।
శ్రియం ప్రత్యఙ్ముఖో భుఙ్క్తే ఋతం భుఙ్క్తే ఉదఙ్ముఖః [౧] ఇతి ॥

యాజ్ఞవల్క్యోఽపి—

దివాసన్ధ్యాసు కంఠస్థబ్రహ్మసూత్ర ఉదఙ్ముఖః ।
కుర్యాన్మూత్రపురీషే తు రాత్రౌ చేద్దక్షిణాముఖః [౨] ఇతి ॥

ఆరాచ్చావసథాన్మూత్రపురీషే కుర్యాద్దక్షిణాం దిశం దక్షిణాపరాం వా ॥౨॥

ఆవసథో గృహం, తస్య దూరతో మూత్రపురీషే కుర్యాత్ దక్షిణాం దిశం ద్వితీయాని దేశావభినిష్క్రమ్యేతి గమ్యతే । దక్షిణాపరా నైరృతీ

అస్తమితే చ బహిర్గ్రామాదావసథాద్వా మూత్రపురీషయోః కర్మ వర్జయేత్ ॥ ౩ ॥

అస్తమిత ఆదిత్యే బహిర్గ్రామాత్ మూత్రపురీషే న కుర్యాత్, అథాన్తర్గ్రామేఽపి గృహస్య దూరతో న కుర్యాత్ । దృష్టార్థోఽయం ప్రతిషేధః- చోరవ్యాఘ్రాదిశఙ్కయా । నిర్భయే దేశే నాస్తి దోషః ॥

దేవతాభిధానం చాప్రయతః ॥౪॥

అప్రయతస్సన్ దేవతానామగ్న్యాదీనామభిధానం వర్జయేత్ । అపిధానమిత్యపపాఠః, ఏష ఏవార్థః ॥

పరుషం చోభయోర్దేవతానాం రాజ్ఞశ్చ ॥౫॥

---

౧ మను-౨-౫౨. ౨ యాజ్ఞ-౧-౧౬.

దేవతానాం రాజ్ఞశ్చ ఉభయోః, రాజ్ఞ్యపేక్షం ద్వివచనం । పరుషం నిందాం వర్జయేత్ ॥

బ్రాహ్మణస్య గోరితి పదోపస్పర్శనం వర్జయేత్ ॥౬॥

బ్రాహ్మణం గాం చ పాదేన నోపస్పృశేత్ । ఇతిశబ్దః ప్రకారే తేన విద్యావయోవృద్ధానామబ్రాహ్మణానామపి వర్జనమ్ ॥

హస్తేన చాకారణాత్ ॥౭॥

కారణమభ్యంగకండూయనాది । తేన వినా హస్తేనాప్యుపస్పర్శనం వర్జయేత్ పూర్వోక్తానామ్ ॥

గోరదక్షిణానాం కుమార్యాశ్చ పరివాదాన్వర్జయేత్ ॥౮॥

గోః అదక్షిణాయా అపి దక్షిణానాం గవామపి హిరణ్యాదీనాం కుమార్యాః కన్యకాయాశ్చ దోషాన్ సతోఽపి న కథయేత్ । అధ్యాత్మప్రకరణే యోగాంగతయా పరీవాదః, ప్రతిషిద్ధః, అనన్తరం చ వక్ష్యతి ‘ క్రోధాదీంశ్చ భూతదాహీయాన్ దోషాన్ వర్జయేత్[1] ॥ ఇతి । ఇదం తు వచనం గవాదిషు ప్రాయశ్చిత్తాతిరేకార్థమ్ ॥

సృహాలీం చ గాం నాచక్షీత ॥౯॥

సృహాతీం సస్యధాన్యాదికం భక్షయంతీం గాం స్వామినే న బ్రూయాత్ ॥

వత్సస్పృష్టాం చ వత్సేనానిమిత్తే ॥౧౦॥

యా గౌర్వత్సేన సంసృజ్యతే । తామపి న బ్రూయాత్ । అనిమిత్తే ఇతి వచనాత్ ‘ యస్య హవిషే వత్సా అపాకృతా ధయేయుః ,[2] ఇత్యాదికే నిమిత్తే సతి వక్తుర్నాస్తి దోషః ॥

నాధేనుమధేనురితి బ్రూయాత్ । ధేనుభవ్యేత్యేవ బ్రూయాత్ ॥౧౧॥

యా చ గౌర్ధేనుః పయస్వినీ న భవతి, తామప్యధేనురితి న బ్రూ

౧, ౩౧-౨౩ ౨ ఆప. గౌ. ౯-౧, ౨౩.

యాత్ । కిం తర్హి? ధేనుభవ్యేత్యేవ బ్రూయాత్. భవిష్యన్తీ ధేనుః ధేనుభవ్యా । 'ధేనోర్భవ్యాయాం ముమ్వక్తవ్యమ్' ఇతి ముమ్ న భవతి, ఛన్దస్యన్తత్వేనావ్యయత్వాత్ । వక్తవ్యత్వేవచసతి శబ్దనియమోయమ్, నపునరధేనుదర్శనపి సం వక్తవ్యమ్ ॥

నభద్రం భద్రమితి బ్రూయాత్ । పుణ్యం ప్రశస్తమిత్యేవబ్రూయాత్ ॥౧౨॥

యద్భద్రం తద్భద్రమితి నబ్రూయాత్, కిం తు పుణ్యం ప్రశస్తమిత్యన్యతరేణశబ్దేనబ్రూయాత్ । ప్రశస్తం ప్రశస్తం, ఛాన్దసో దీర్ఘః ॥

వత్సతన్తీంచ నోపరిగచ్ఛేత్ ॥౧౩॥

వత్సానాం బన్ధనరజ్జుర్వత్సతన్తీ తస్యా ఉపరి నగచ్ఛేత్ తాం న లఙ్ఘయేత్ । వత్సగ్రహణం గోజాతేరుపలక్షణం ॥

ప్రేఙ్ఖాన్తరేణచ నాతీయాత్ ॥౧౪॥

ప్రేఙ్ఖా దోలాస్తమ్భౌ, తోరణస్తమ్భావిత్యన్యే । తావన్తరేణ నాతీయాత్ తయోర్మధ్యేన గచ్ఛేత్ ॥

నాసౌ మే సపత్న ఇతి బ్రూయాత్ । యద్యసౌ మేసపత్న ఇతి బ్రూయాద్ద్విషన్తం భ్రాతృవ్యం జనయేత్ ॥ ౧౫ ॥

అసౌ దేవదత్తో మే సపత్న ఇతి న బ్రూయాత్ సదసి । కిం కారణం? యద్యసౌ మే సపత్న ఇతి బ్రూయాత్ ద్విషన్తం క్రియాశబ్దోయం, విద్విషాణం భ్రాతృవ్యం సపత్నం జనయేత్ । ఏవం హ్యుక్తే స మన్యతే నాకస్మాదయం బ్రవీతే నూనమస్య మయి ద్వేషో వర్తత ఇతి । తతశ్చ తత్ప్రతీకారార్థం యతమానః సపత్న ఏవ జాయత ఇతి ॥

నేన్ద్రధనురితి పరస్మై ప్రబ్రూయాత్ ॥౧౬॥

ఇన్ద్రధనురాకాశే పశ్యన్ పరస్మై న తేన శబ్దేన ప్రబ్రూయాత్ యద్యవశ్యం వక్తవ్యం, మణిధనుః ఇత్యేవ బ్రూయాత్ । గౌతమీయే

దర్శనాత్ ౧ ॥

న పతతస్సంచక్షీత ॥౧౭॥

పతతః పక్షిణస్స ఘోషాయస్మిత్రాత్ న సంచక్షీత నగణయేదియంత ఇతి । అపర ఆహ—పుణ్యక్షయేణ స్వర్గాత్పతతః సుకృతినః పరస్మై న సంచక్షీత జ్యోతిః పతతీతి న కథయేదితి ॥

ఉద్యన్తమస్తంయతంచాదిత్యం దర్శనేవర్జయేత్ ॥౧౮॥

ఉదయసమయే అస్తమయసమయే చాదిత్యం న పశ్యేత్ । మనుస్తు

నేక్షేతోద్యన్తమాదిత్యం నాస్తంయన్తం కదాచన ।
నోపరక్తం న వారిస్థం న మధ్యం నభసో గతమ్ ౨ ॥ ఇతి ॥

దివాదిత్యస్సత్త్వాని గోపాయతి నక్తం చన్ద్రమాః । తస్మాదమావాస్యాయాం నిశాయాగ్ం స్వాధీయ ఆత్మనో గుప్తిమిచ్ఛేత్ప్రాయత్యబ్రహ్మచర్యకాలే చర్యయా చ ॥౧౯॥

దివా అహని ఆదిత్యః సత్త్వాని గోపాయతి ప్రాణినో రక్షతి ఆలోకదానేన । నక్తం రాత్రౌ చన్ద్రమాః । తస్మాదమావాస్యాయాం నిశాయాం రాత్రౌ స్వాధీయః । యకారశ్ఛాన్దసః, 'అన్తికబాఢయోర్నేదసాధౌ', బాఢతరం భృశతరం ఆత్మనో గుప్తిం రక్షణమిచ్ఛేత్ ॥ కేన ప్రకారేణ ? ప్రాయత్యబ్రహ్మచర్యాభ్యాం కాలే చర్యయా చ ॥ అయం తావదర్థానురూపః పాఠః । అధీయమానస్తు ప్రమాదశ్ఛాన్దసో వా । ప్రయతస్య భావః ప్రాయత్యం నిత్యాత్ప్రాయత్యాత్ అధికేన ప్రాయత్యేన స్నానాదిజేన బ్రహ్మచర్యేణ మైథునత్యాగేన కాలే కృతయా చర్యయా చ దేవతార్చనజపాదికయా ॥

కస్మాత్పునరస్యాం రాత్రౌ న చన్ద్రమా గోపాయతీత్యాహ—

సహ హ్యేతాగ్ం రాత్రిగ్ం సూర్యాచన్ద్రమసౌ వసతః ॥౨౦॥

---

౧ గౌ-ధ-౯, ౨౨. ౨ మను-౪-౩౭.

పత్రాం రాత్రిం, అత్యంతసంయోగే ద్వితీయా । సర్వామేవ రాత్రిం సూర్యాచంద్రమసౌ సహ వసతః । నచ సూర్యేణ సహ వసతశ్చంద్రమసః ప్రకాశోఽస్తి ॥

న కుసృత్యా గ్రామం ప్రవిశేత్ । యది ప్రవిశేన్నమో రుద్రాయ వాస్తోష్పతయ ఇత్యేతామృచం జపేదన్యాం వా రౌద్రీమ్ ॥ ౨౧ ॥

కుసృతిః కుమార్గః । తయా గ్రామం న ప్రవిశేత్ । యది గత్యంతరాభావాత్ప్రవిశేత్ తతో 'నమో రుద్రాయ'[౧] ఇత్యాదికామృచం జపేత్, అన్యాం వా రౌద్రీం, 'ఇమాం రుద్రాయ తవసే'[౨] ఇత్యేతదాదికామ్ । అత్ర వాజసనేయినాం గృహ్యే — 'వనం ప్రవేక్ష్యన్ననుమంత్రయతే నమో రుద్రాయ వనసదే స్వస్తి మా సంపారయేతి । పంథానమారోక్ష్యన్ననుమంత్రయతే నమో రుద్రాయ పథిషదే స్వస్తి మా సంపారయేతి । అపః ప్రవేక్ష్యన్ననుమంత్రయతే నమో రుద్రాయాప్సుషదే స్వస్తి మా సంపారయేతి । తస్మాద్యత్కించన కర్మ కుర్వాణస్యాత్తత్సర్వం నమో రుద్రాయేత్యేవ కుర్యాత్ సర్వో హ్యేష రుద్రః ఇతి శ్రుతేః' ఇతి ॥ భరద్వాజగృహ్యేఽప్యత్ర విషయే కియానేవ విశేషః ॥

నాబ్రాహ్మణాయోచ్ఛిష్టం ప్రయచ్ఛేత్ । యది ప్రయచ్ఛేద్దన్తాన్స్కుప్త్వా తస్మిన్నవధాయ ప్రయచ్ఛేత్ ॥ ౨౨ ॥

అబ్రాహ్మణశ్శూద్రః । 'న శూద్రాయోచ్ఛిష్టమనుచ్ఛిష్టం వా దద్యాత్'[౩] ఇతి వాసిష్ఠే దర్శనాత్ । తస్మా ఉచ్ఛిష్టం న ప్రయచ్ఛేదిత్యనాశ్రితవిషయమ్ । యది ప్రయచ్ఛేత్ ఇదమాశ్రితవిషయం । దంతాన్ సఖనస్కుప్త్వా అవలిఖ్య తత్స్థలం తస్మిన్నుచ్ఛిష్టే అవధాయ నిధాయ ప్రయచ్ఛేత్ । స్కుభ్నాతేః క్త్వాప్రత్యయో ఛాందసం భ

౧ తై.బ్రా.౩-౭,౯. ౨ తై.సం-౪-౫-౧౦. ౩ వాసి.౧౮-౧౪.

కారస్య చత్వం, స్కునాతేర్వాపకారఉపజనః ॥

క్రోధాదీగ్శ్చభూతదాహీయాన్దోషా న్వర్జయేత్ ॥ ౨౩ ॥

క్రోధాదయోభూతదాహీయాః అధ్యాత్మపటలె వ్యాఖ్యాతాః ॥ తద్వచనంయోగివిషయమితి అయోగినోపి స్నాతకస్య క్రోధాదినివృత్త్యర్థమిదంవచనమ్ । ఇదమేవ తద్వ్యుభయార్థమస్తు యోగ్యర్థమయోగ్యర్థం చేతి । ఏవంసిద్ధేతద్వచనం క్రోధాదివర్జనస్య యోగాంగత్వప్రతిపాదనార్థం, తెనాక్రోధాద్యననుష్ఠానేయోగసిద్ధిరేవ నభవతి, నపునస్స్నాతకవ్రతలోపప్రాయశ్చిత్తమితి ॥

ఇత్యేకత్రింశః ఖండః

ప్రవచనయుక్తోవర్షాశరదంమైథునంవర్జయేత్ ॥ ౧ ॥

ప్రవచనమధ్యాపనం, తెన యుక్తోవర్షాసుశరదిచమైథునంవర్జయేత్ ఋతావపి ॥

మిథునీభూయ చ న తయా సహ సర్వాగ్రాత్రిగ్శయీత ॥ ౨ ॥

మిథునీభూయమైథునం కృత్వాతయాసహ భార్యయా సహతాం రాత్రింసర్వాంనశయీత ॥

శయానశ్చాధ్యాపనం వర్జయేత్ ॥ ౩ ॥

దివానక్తంచశయానస్యాధ్యాపనప్రతిషేధః । స్వయంతుధారణార్థమధీయానస్య నదోషః ॥

నచతస్యాగ్శయ్యాయామధ్యాపయేద్యస్యాగ్శయీత ॥ ౪ ॥

యస్యాంశయ్యాయాం భార్యయాసహ రాత్రౌశయీత తస్యాం శ

య్యాయామాసీనోఽపి నాధ్యాపయేత్ ॥

శ్రీ అనావిస్స్రగనులేపణస్స్యాత్ ॥౫॥ శ్రీ

ఆవిర్భూతే ప్రకాశితే స్రగనులేపనే యస్య ఏవంభూతో నస్యాత్, ణత్వం పూర్వవత్ ॥

శ్రీ సదా నిశాయాం దారం ప్రత్యలంకుర్వీత ॥౬॥

దారం ప్రతీతి వచనాదుపగమనార్థ మలంకరణం । తేన భార్యాయా అశక్త్యాదినా ఉపగమనాయోగ్యత్వే నాయం నియమః ॥

శ్రీ సశిరా అవమజ్జనమప్సు వర్జయేత్ ॥౭॥ శ్రీ

అవమజ్జనమవమజ్జనమ్ । ‘ వష్టి భాగురిరల్లోప మవాప్యోరుపసర్గయోః ’ ఇత్యకారలోపః । సశిరా వర్జయేత్ సహ శిరసా స్నానం న కుర్యాదితి । అవగాహనవిధయస్సర్వే స్నాతక వ్యతిరిక్త చరితార్థాః, నైమిత్తికాశ్చ । స్నాతకస్య నిత్యస్నాన మవగాహనరూపం న భవతీత్యాచార్యస్య పక్షః ॥

శ్రీ అస్తమితే చ స్నానమ్ ॥౮॥ శ్రీ

అస్తమితే చాదిత్యే సర్వప్రకారం స్నానం వర్జయేత్ ॥

శ్రీ పాలాశమాసనం పాదుకే దంతప్రక్షాళనమితి చ వర్జయేత్ ॥ ౯ ॥ శ్రీ

పాలాశమాసనాది వర్జయేత్ । దంతప్రక్షాళనం దంతకాష్ఠం, ఇతి శబ్దః ప్రకారే। తేనాన్యదపి గృహోపకరణం పాలాశం వర్జయేత్

శ్రీ స్తుతిం చ గురోస్సమక్షం యథా సుస్నాతమితి ॥ ౧౦ ॥ శ్రీ

సుస్నాతమిత్యాదికాం చ స్తుతిం గురోస్సన్నిధౌ వర్జయేత్ ॥

శ్రీ ఆనిశాయా జాగరణమ్ ॥౧౧॥ శ్రీ

నిశా రాత్రేర్మధ్యమో భాగః, ఆ తస్మాజ్జాగృయాత్ నస్వప్యాత్ అనధ్యాయో నిశాయామన్యత్రాధమోపదేశాచ్ఛిష్యేభ్యః॥

నిశాయామనధ్యాయః అధ్యయనమధ్యాపనం చ నకుర్యాత్ । శి
ష్యేభ్యస్తు ధర్మోపదేశోనుజ్ఞాయతే ॥

మనసావాస్వయమ్ ॥౧౩॥

నిశాయామనధ్యయనస్యప్రతిప్రసవః । మనసావాస్వయంచింతయేదితి॥

ఊర్ధ్వమర్ధరాత్రాదధ్యాపనమ్॥౧౪॥

అయమపి ప్రతిప్రసవః । నిశాయామపి షోడశ్యా నాడికాయా ఆరభ్యఅధ్యాపనం భవతీతి ॥

నాపరరాత్రముత్థాయానధ్యాయఇతి సంవిశేత్ ॥౧౫॥

రాత్రేస్తృతీయోభాగోపరరాత్రః । ఊర్ధ్వమర్ధరాత్రాదుత్థాయాధ్యాపయన్నపరరాత్రంనసంవిశేత్ నశయీత । యద్యపితస్మిన్నష్టమ్యాదిరనధ్యాయఃప్రాప్తో భవతి, కిం పునస్సాధ్యాయే। తథాచ మనుః
నిశాంతేపరిశ్రాంతో బ్రహ్మాధీత్యపునస్స్వపేత్ ౧ ॥ ఇతి ॥

కామమప * శ్శయీత ॥ ౧౬॥

అచేన స్తంభాద్యపాశ్రయేణ ఆసీనస్య స్వాపోనుజ్ఞాయతే । శ్రిఞ్ సేవాయామ్, తత్ర రేఫలోపశ్ఛాందసః, తథా శకారస్యద్విర్వచనం.

మనసావాధీయీత ॥ ౧౭ ॥

అయమప్యూర్ధ్వమర్ధరాత్రాదుత్థాయాధ్యాపయతోనధ్యాయ ప్రాప్తావేవోచ్యతే మనసావా ప్రాప్తం ప్రదేశమధీయీతస్వయంచిన్తయేత్, ఉపాశ్రిత్యవాస్వప్యాదితి ॥

క్షుద్రాన్ క్షుద్రచరితాంశ్చ దేశాన్న సేవేత॥౧౮॥

క్షుద్రాః అల్పకాః పురుషాన్న సేవేత, క్షుద్రైర్నిషాదాదిభిరధిష్ఠితాంశ్చ దేశాన్నసేవేత ॥

సభాస్సమాజాంశ్చ ॥౧౯॥

సభాస్సమాజాశ్చ వ్యాఖ్యాతాః . తాన్న సేవేత ॥

---

౧ మను, ౪-౯౯ * క-ముప.

సమాజం చేద్గచ్ఛేత్ప్రదక్షిణీకృత్యాపేయాత్ ॥ ౨౦ ॥

యద్యర్థాత్సమాజాన్ గచ్ఛేత్ తతః ప్రదక్షిణీకృత్యాపేయాత్ అపగచ్ఛేత్ ॥

నగరప్రవేశనాని చ వర్జయేత్ ॥ ౨౧ ॥

బహువచననిర్దేశాద్బహుకృత్వో నగరం న ప్రవేష్టవ్యం । యదా కదాచిద్యాదృచ్ఛికే ప్రవేశనే న ప్రాయశ్చిత్తమ్ ॥

ప్రశ్నం చ న వివిబ్రూయాత్ ॥ ౨౨ ॥

వివిచ్యవచనం వివచనం నిర్ణయః, పృష్టమర్థం న వివిచ్య బ్రూయాత్ । ఇత్థమిదమితి । దుర్నిరూపార్థవిషయమిదమ్ ॥

అథాప్యుదాహరన్తి ॥ ౨౩ ॥

అపిచాస్మిన్నర్థే శ్లోకముదాహరన్తి ॥

మూలం తూలం వృహతి దుర్వివక్తుః ప్రజాం
పశూనాయతనం హినస్తి । ధర్మప్రహ్రాద న
కుమాలనాయరుదన్హ మృత్యుర్వ్యువాచ ప్రశ్న
మితి ॥ ౨౪ ॥

దుర్నిరూపమర్థం సహసా నిర్ణయయో దుర్వక్తి అన్యథావా నిర్ణయతి తస్య దుర్వివక్తుస్తదేవ దుర్వచనం మూలం తూలం చ వృహతి । మూలం పిత్రాదయః, తూలమాగామినీ సమ్పత్, తదుభయమపి వృహత్యుత్పాటయతి । దంత్యోష్ఠ్యోపకారః । కిమేతావదేవ ? న । ప్రజాం పుత్రాదికాం పశూన్ గవాదికాన్, ఆయతనం గృహాదికం చ హినస్తి అతో దుర్వివచనసంభవాత్ప్రశ్నమాత్రమేవ న వివిబ్రూయాత్ ఇతి । అత్రేతిహాసః—కశ్యచిదృషేః ధర్మప్రహ్రాదః కుమాలనశ్చేతి ద్వౌ శిష్యావాస్తామ్ । తౌ కదాచిదరణ్యాన్మహాన్తౌ సమిద్భారావాహృత్య శ్రమాదదృష్టిపూర్వమేవాచార్యగృహే ప్రాక్షిపతామ్ । తయోరేకేనాచార్యస్య పుత్రః శిశురాక్రాంతో మృతః । తతశ్శిష్యావా

హారీతాచార్యః పప్రచ్ఛ కేనాయం మారిత ఇతి । తావుభావపి నమమేత్యూచతుః । తతః పతితస్య పరిత్యాగం అదుష్టస్య పరిగ్రహం చ కర్తుమశక్నువన్ ఋషిర్మృత్యుమాహూయ పప్రచ్ఛ కేనాయం వ్యాపాదిత ఇతి । తతో ధర్మసంకటే పతితే మృత్యూరుదన్నేవ ప్రశ్నం ప్రత్యువాచ వివిచ్య కథితవాన్ । కథమ్? హే ధర్మప్రహ్రాదనకుమాలనాయ । షష్ఠ్యర్థే చతుర్థీ । కుమాలనస్య నేదం పతనీయమితి । ధర్మప్రహ్రాద త్వయేదం కృతమితి వక్తవ్యే ఇతరస్య నాస్తీత్యుక్తం । తథాపీతరస్యాస్తీత్యర్థాద్గమ్యత ఇతి రుదన్ప్రత్యువాచేతి । హా శబ్ద ఇతి ప్రత్యాఖ్యాతనార్థః ప్రహ్రాదశబ్దే హకారాత్పరో రేఫశ్ఛాందసః ॥

గర్దభయానసమారోహణే విషమారోహణావరోహణాని చ వర్జయేత్ ॥ ౨౪॥

గర్దభయుక్తం యానం శకటాది ఆరోహణం వర్జయేత్ నారోహేత్ తథా విషమేషు నిమ్నోన్నతేషు ఆరోహణమవరోహణం చ వర్జయేత్ । ఉన్నతేష్వారోహణం నిమ్నేష్వవరోహణమ్ ॥

బాహుభ్యాం చ నదీతరమ్ ॥ ౨౫ ॥

తరణం తరః । బాహుభ్యాం నద్యాస్తరణం వర్జయేత్ । బాహుభ్యామితి వచనాత్ ప్లవాదినా న దోషః ॥

నావం చ సాంశయికీమ్ ॥ ౨౬॥

భిద్యతే న వేతి సంశయముపపన్నా సాంశయికీ జీర్ణా, తాం నావం వర్జయేత్ । నావామితి షష్ఠ్యంతపాఠే నావాం మధ్యే సాంశయికీం నావం వర్జయేదితి ॥

తృణచ్ఛేదనలోష్టవిమర్దనష్ఠీవనాని చాకారణాత్ ॥ ౨౭॥

తృణచ్ఛేదనాదీని నాకారణాత్కుర్యాత్ । ష్ఠీవనస్య కారణం ప్రతిశ్యాయాదిః, ఇతరత్రమృగ్యమ్ ॥

యచ్చాన్యత్పరిచక్షతే యచ్చాన్యత్పరిచక్షతే ॥ ౨౮॥

యచ్చాన్యదేవం యుక్తం ఆచార్యాః పరిచక్షతే వర్జయంతి, త దప్యక్షక్రీడాదివర్జయేత్ ద్విరుక్తిః ప్రశ్నసమాప్త్యర్థా॥ ****

ఇతి శ్రీహరదత్తమిశ్రవిరచితాయాంధర్మసూత్రవ్యాఖ్యాయా ముజ్జ్వలాయాం ద్వాత్రింశః ఖండః.

ఏకాదశఃపటలస్సమాప్తః

ప్రథమఃప్రశ్నశ్చ

ఓమ్.

పాణిగ్రహణాదధిగృహమేధినోర్వ్రతమ్॥౧॥

పూర్వస్మిన్ప్రశ్నే ఆద్యయోః పటలయోః ప్రాయేణ బ్రహ్మచారి ణోధర్మాఉక్తాః, ఉత్తరేష్వష్టసు సర్వాశ్రమాణాం, ఏకాదశే స మావృత్తస్య । ఇదానీంపాణిగ్రహణాదారభ్య కర్తవ్యాని కర్మా ణ్యుచ్యంతే—పాణిర్యస్మిన్గృహ్యతే తత్పాణిగ్రహణమ్ । అ ధిశబ్దఊర్ధ్వార్థేవర్తతే । తస్మాదూర్ధ్వం గృహమేధినోః గృహ స్థాశ్రమవతోర్యద్వ్రతం కర్తవ్యమ్, జాతావేకవచనమ్ । తదుచ్యతే ‘పాణిగ్రహణాదధి’ ఇతివచనం ‘భార్యాదిరగ్నిర్దాయాదిర్వా’ ౧ ఇతిశాస్త్రాన్తరోక్తో వికల్పోమాభూదితి । గృహమేధినోరితి ద్వివ చనం అన్యతరమరణే మాభూదితి । వైశ్వదేవంతువిధురాఅపికుర్వంతి

కాలయోర్భోజనమ్॥౨॥

కాలయోరుభయోరపి భోజనంకర్తవ్యమ్ । సాయంప్రాతశ్చనాం తరేతి పరిసంఖ్యేయం, భోజనస్య రాగప్రాప్తత్వాత్ । మానవేచ స్పష్టమేతత్

సాయంప్రాతర్ద్విజాతీనామశనం శ్రుతిచోదితమ్
నాంతరాభోజనంకుర్యాదగ్నిహోత్రసమోవిధిః ౨॥ఇతి॥

---

౧ గౌ-ధ.౫-౭. ౨ మనుకోశేముద్రితేనాస్తి.

అన్యేతునియమం మన్యంతే—శక్తౌసత్యాం కాలయోరవశ్యంభో క్తవ్యం ప్రాణాగ్నిహోత్రస్య లోపాయేతి । తథా చ బోధాయనః

బ్రహ్మచారీగృహస్థోవా యోఽనశ్నంస్తుతపశ్చరేత్ ।
ప్రాణాగ్నిహోత్రలోపేన అవకీర్ణీభవేత్తుసః ౧ ॥ఇతి ॥

అన్యత్రప్రాయశ్చిత్తాత్ । ప్రాయశ్చిత్తేతుతదేవ విధానమితి ॥

అతృప్తిశ్చాన్నస్య ॥౩॥

సుహితార్థయోగే కరణే షష్ఠీ భవతి, 'పూరణగుణసుహితార్థ' ఇతిజ్ఞాపనాత్ । అన్నేనతృప్తిం నగచ్ఛేయాతామ్ । యావత్తృప్తి న భోక్తవ్యమ్ ॥

పర్వసుచోభయోరుపవాసః ॥౪॥

పక్షసంధిః పర్వ । ఇహతు తద్యుక్తమహర్గృహ్యతే । తేషు పర్వసూభయోర్దంపత్యోరుపవాసఃకర్తవ్యః। ఉపవాసోభోజనలోపః అవిశేషాదుభయోరపి కాలయోః ప్రాప్తావాహ—

ఔపవస్తమేవ కాలాన్తరే భోజనమ్ ॥౫॥

యత్కాలాంతరే ఏకస్మిన్ కాలేభోజనం తదప్యౌపవస్తమేవ ఉపవాసఏవ । 'ఔపవస్తం తూపవాస' ఇతినిఘంటుః । తదపి దివానరాత్రౌ, శ్రుతౌ తథాదర్శనాత్, 'నతస్య సాయమశ్నీయాత్' ఇతి ॥ తదిహ 'ఏవమతఊర్ధ్వమ్' ౨ ఇత్యాది గృహ్యే యదుక్తం తత్రత్య ఉపవాసో వ్యాఖ్యాతః ॥

తృప్తిశ్చాన్నస్య ॥౬॥

పర్వసుసకృద్భుంజానౌయావత్తృప్తిభుంజీయాతామ్ ॥

యచ్చైనయోః ప్రియగ్ స్యాత్తదేతస్మిన్నహని భుంజీయాతామ్ ॥౭॥

ఏతస్మిన్నహనీతి న వక్తవ్యం ప్రకృతత్వాత్ । యథాతృప్తిశ్చా

---

౧ బో- ధ, ౨-౭-౯. ౨ ఆప, గృ-౭-౧౭.

న్నస్య ' ఇతిపర్వసు భవతి ఏవమిదమపి భవిష్యతి । కించ—పర్వస్వితి బహువచనాంతస్య ప్రకృతస్య ఏకస్మిన్నహనీతి ఏకవచనాంతేన ప్రత్యవమర్శో నాతీవ సమంజసః । తస్మాదవ్యవహితమపిపాణిగ్రహణమహః ప్రత్యవమృశ్యతే । ఏతదర్థమపి గృహ్యే ' ఏతదహర్విజానీయాద్యదహర్భార్యామావహత ౧ ఇత్యుక్తమ్ । ఏతస్మిన్పాణిగ్రహణేఽహనియదేనయోరర్థమ్పత్న్యోః ప్రియంతద్భుంజీయాతామ్, న తు ' నాత్మార్థమభిరూపమన్నం పాచయేత్ ' ౨ ఇతి నిషేధస్యాఽయం విషయఇతి । ప్రతిసంవత్సరం చైతత్కర్తవ్యం, యథా చైత్రమాసి స్వాతౌ కృతవివాహస్య పరస్మిన్నపి సంవత్సరేతస్మిన్మాసే ఏవం హి ' తదేవాహః ' ఇతి భవతి । ప్రతిమాసంతునక్షత్రాగమేపి చైత్రాదిభేదాన్నతదేవేతి ప్రతిపత్తిః । తస్మాత్ప్రతిసంవత్సరమిదంవివాహనక్షత్రే కర్తవ్యమ్ । యథా రాజ్ఞామభిషేకనక్షత్రం ఏవం గృహమేధినోర్వివాహనక్షత్రమితి ॥

అథస్యశయీయాతామ్ ॥౭॥

ఏతస్మిన్నేవాహనిస్థండిలశాయినౌస్యాతామ్ ॥

మైథునవర్జనంచ॥౮॥

మైథునవర్జనం చైతస్మిన్నహని కర్తవ్యమ్ ॥

శ్వోభూతేస్థాలీపాకః॥౯॥

స్థాలీపాకశ్చాపరేద్యుః కర్తవ్యః ॥

తస్యోపచారః పార్వణేన వ్యాఖ్యాతః॥౧౦॥

తస్యస్థాలీపాకస్య ఉపచారః ప్రయోగప్రకారః పార్వణేన వ్యాఖ్యాతః । ఏతదేవజ్ఞాపయతి న సామయాచారికేషు పార్వణాతిదేశః ప్రవర్తతఇతి । కేచిత్తు సర్వమేవైతత్పూర్వవిషయం మన్యంతే । తేషాముక్తోదోషః । ' పార్వణేనవ్యాఖ్యాతః ' ఇతిచానుపపన్నమ్, నహి

౧ ఆప-గృ-౭-౬. ౨ ఆప.ధ.౨.౬,౪.

స ఏవ తేన వ్యాఖ్యాతో భవతి । 'శ్వోభూతే స్థాలీపాకః' ౨ ఇతి వచనం వ్యర్థమ్, 'ఉపోషితాభ్యాం పర్వసు కార్యః' ౧ ఇతిపూర్వమేవ విహితత్వాత్ । ఏతదహర్విజానీయాదితి చాస్య ప్రయోజనం తత్పక్షే చింత్యమ్ ॥

నిత్యం లోక ఉపదిశంతి ॥౧౨॥

లోకే శిష్టాచారే సిద్ధమేతత్కర్మ నిత్యం ప్రతిసంవత్సరం కర్తవ్యమితి శిష్టా ఉపదిశంతి । అపర ఆహ— వక్ష్యమాణం కర్మ శిష్టాచారసిద్ధం నిత్యం సార్వత్రికం శిష్టా ఉపదిశంతి ॥

యత్ర క్వ చాగ్నిముపసమాధాస్యంత్స్యాత్తత్ర
ప్రాచీరుదీచీశ్చ తిస్రస్తిస్రో రేఖా లిఖిత్వాఽద్భిర
వోక్ష్యాగ్నిముపసమింధ్యాత్ ॥౧౩॥

హోమప్రసంగాదిదముచ్యతే । యత్ర క్వచ గార్హ్యే సామయాచారికే వా కర్మణి గృహేఽరణ్యే వాఽగ్నిముపసమాధాస్యం స్యాత్ ప్రతిష్ఠాపయిష్యం స్యాత్ తత్ర పూర్వం ప్రాచీః ప్రాగగ్రాస్తిస్రో రేఖా లిఖేత్ తత ఉదీచీః ఉదగగ్రాస్తిస్రో రేఖా లిఖిత్వాద్భిరవోక్షేత్ । అవోక్ష్యాగ్నిం శ్రోత్రియాగారాదాహృతం ప్రతిష్ఠాప్యోపసమింధ్యాత్ ఉపసమింధీత కాష్ఠైరగ్నిం జ్వలయేత్ । తత్ర 'పురస్తాదుదగ్వాపవర్గః । తథాపవర్గః' ౨ ఇతి పరిభాషితమ్ । ఉపదేశక్రమాచ్చ ప్రాచ్యః పూర్వం లేఖా లేఖనీయాః తత ఉదీచ్యః ॥

ప్రాచీః పూర్వం దక్షిణాంతముదగారంభమాలిఖేత్ ।
తథోదీచీః పురస్సంస్థం పశ్చిమారంభమాలిఖేత్ ॥

అన్యే తు ప్రాచీర్దక్షిణారంభమాలిఖంతి ॥

ఉత్సిచ్యైతదుదకముత్తరేణ పూర్వేణ వాఽన్యదుపదధ్యాత్

ఏతదవోక్షణశేషోదకమగ్నేరుత్తరతః పూర్వతో వా 'ఉత్సించేత్

---

౧ ఆప.గృ.౭-౧౭. ౨ ఆప-గృ-౧.౫.౬.

ఉత్సిచ్యాన్యదుదకం పాత్రస్థముపదధ్యాత్తత్రైవ॥

నిత్యముదధానాన్యద్భిరరిక్తానిస్యుర్గృహమేధి నోర్వ్రతమ్॥ ౧౫ ॥

గృహేయానంత్యుదధానాని ఉదపాత్రాణి ఘటకరకాదీని తానిస దా అద్భిరరిక్తానిస్యుః। ఏతదపి గృహమేధినోర్వ్రతమ్। పునర్గృహమేధినోరితి ద్వివచనం అస్మిన్ కర్మణిస్త్రియాః కర్తృత్వమేవయథాస్యాత్ ప్రయోజకకర్తృత్వం మా భూదితి। అన్య ఆహ— పునః 'గృహమేధినోః' ఇతివచనాత్పూర్వసూత్రం బ్రహ్మచారివిషయేపి 'సావిత్ర్యాసమిద్ధస్తాన్' ౧ ఇత్యాదౌ భవతి। పాకేతు స్త్రియా న భవతి, 'ఉపసమాధాస్యన్' ఇతి లింగస్య వివక్షితత్వాత్, ఆర్యాః ప్రయతాః, ౨ ఇత్యత్రాంతుభవతీతి॥

అహన్యసంవేశనమ్ ॥౧౬॥

సంవేశనంమైథునం, తదహని న కర్తవ్యమ్॥

ఋతౌచసన్నిపాతోదారేణానువ్రతమ్ ॥౧౭॥

రజోదర్శనాదారభ్య షోడశాపరో రాత్ర్యః ఋతుః। తత్రసన్నిపాతస్సమ్ప్రయోగో దారేణ సహకర్తవ్యః। ఛాందసమేకవచనమ్, నిత్యం బహువచనాంతో హిదారశబ్దః। అనువ్రతం, శాస్త్రనియమోవ్రతం, తదనురోధేన। తథామనుః—

ఋతుస్స్వాభావికస్త్రీణాం రాత్ర్యష్షోడశ స్మృతాః।
చతుర్భిరితరైస్సార్ధమహోభిస్సద్విగర్హితైః॥
తాసామాద్యాశ్చతస్రస్తు నింద్యాఏకాదశీచయా।
త్రయోదశీచ శేషాస్తుప్రశస్తాదశరాత్రయః॥
అమావాస్యామష్టమీంచపౌర్ణమాసీం చతుర్దశీమ్।
బ్రహ్మచారీభవేన్నిత్యమప్యృతౌస్నాతకోద్విజః ౩॥ఇతి॥

౧ఆప.ధ-౧-౪౭-౧. ౨ఆప.ధ-౨-౩-౧. ౩మను,౩,౪౬-౫౭-౧౨౮.

యాజ్ఞవల్క్యస్తు—

ఏవంగచ్ఛన్ స్త్రియం క్షామాం మఘాంమూలంచ వర్జయేత్ ౧

ఇతి ॥ ఆచార్యస్తు—చతుర్థీప్రభృతి గమనమాహ— చతుర్థీప్రభృత్యాషోడశీముత్తరాముత్తరాం ప్రజానిశ్శ్రేయసమృతుగమన ఇత్యుపదిశంతి , ౨ ఇతి । తదిహషోడశసు రాత్రిషు ఆదితస్తిస్రస్సర్వథా వర్జ్యాః । చతుర్థ్యేకాదశీ త్రయోదశీ చాచార్యేణానుజ్ఞాతాః గమనానిషిద్ధాః । ఇతరాసుదశసు రాత్రిషు యుగ్మాసు పుత్రాజాయంతే స్త్రియోఽయుగ్మాసు । తత్రచోత్తరాముత్తరామితివచనాత్ షోడశ్యాం రాత్రౌ మఘాదియోగాభావే గచ్ఛతః పుత్రః సర్వత ఉత్కృష్టో భవతి । చతుర్థ్యామవమః, మధ్యేకల్ప్యం । ఏవంపంచదశ్యాముత్కృష్టానుహితా।పంచమ్యామవమా। మధ్యేకల్ప్యం।షోడశస్త్వేవగమనం గర్భహేతుః. తత్రాపి ప్రాగమం।ఏవంస్థితే నియమవిధిరయం,యోగ్యత్వేసతి ఋతావవశ్యం సన్నిపతేత్, అసన్నిపతన్ పుత్రోత్పత్తిం నిరుంధానః ప్రత్యవేయాదితి । తథాచదోషస్మృతిః—

ఋతుస్నాతాంతుయోభార్యాం సన్నిధౌనోపగచ్ఛతి ।
తస్యారజసితన్మాసం పితరస్తస్యశేరతే ॥ ఇతి ॥

పుత్రగుణార్థితయా పూర్వాంపూర్వాం వర్జయతో నదోషః అన్యేతు పరిసంఖ్యానం మన్యంతే, ఋతావేవ సన్నిపతేన్నాన్యత్రేతి. తేషామృతావనియమాదగమనేపి దోషాభావాద్దోషస్మరణ మనుపపన్నం స్యాత్ । సర్వథాపి విధిర్న భవతి,రాగప్రాప్తత్వాత్సన్నిపాతస్య

అంతరాళేపి దారఏవ ॥౧౮॥

అంతరాళంమధ్యం ఋత్వోరంతరాళే మధ్యేపిసన్నిపాతస్స్యాత్ దారఏవ సకామేసతి । యద్యప్యత్రనోజితేంద్రియతయా నతాదృశం పారవశ్యం తథాపి భార్యాయామేవేచ్ఛంత్యాం తదపేక్షణార్థ

---

౧ యాజ్ఞ-౧-౮౦. ౨ ఆప-గృ-౯-౧.

శ్రీమదాపస్తమ్బధర్మసూత్రే౨ ప్రశ్నే ౧ఖండః ౧౮

మవశ్యం సన్నిపతేదితి । వక్ష్యతిచ 'అప్రమత్తారక్షథతంతుమేతమ్' ౧ ఇతి । 'అనువ్రతం' ఇత్యనువృత్తేః ప్రతిషిద్ధేషు దినేషునభవతి ॥

బ్రాహ్మణవచనాచ్చసంవేశనమ్॥౧౯॥

యదిదమనంతరోక్తం సంవేశనం తత్రబ్రాహ్మణవచనం ప్రమాణం 'కామమావిజనితోస్సంభవామ' ౨ ఇతి ॥

స్త్రీవాస సైవ సన్నిపాతస్స్యాత్ ॥౨౦॥

ఏవకారోభిన్నక్రమః । స్త్రీ ఉపభోగార్థంవాసః స్త్రీవాసః తేన సన్నిపాతఏవస్యాత్, నతేనసుప్రక్షాళితేన పిబ్రాహ్మయజ్ఞాదికృత్యమితి

యావత్సన్నిపాతంచైవసహశయ్యా ॥౨౧॥

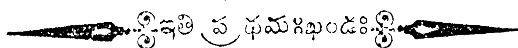
యావత్సన్నిపాతమేవ దంపత్యోస్సహశయనమ్॥

తతో నానా ॥౨౨॥

తతః పృథక్ శయీయాతామ్ ॥

ఉదకోపస్పర్శనమ్ ॥౨౩॥

తతోద్వయోరపి ఉదకోపస్పర్శనంస్నానంకర్తవ్యం । ఇదమృతుకాలే

ఇతి ప్రథమఃఖండః

అపి వా లేపాన్ప్రక్షాళ్యాచమ్య ప్రోక్షణమంగానాం ॥ ౧ ॥

యది వా రేతసారజసశ్చయే లేపాస్తానద్భిః మృదాచ ప్రక్షాళ్య, ఆచమ్యాంగానాం శిరః ప్రభృతీనాం ప్రోక్షణం కర్తవ్యం, ఇదమన్యతుకాలే ॥

సర్వవర్ణానాగ్ స్వధర్మానుష్ఠానే పరమపరిమితం సుఖమ్ ॥ ౨ ॥

సర్వేషామేవ వర్ణానాం బ్రాహ్మణాదీనాం చతుర్ణాంయే స్వధర్మావర్ణప్రయుక్తా ఆశ్రమప్రయుక్తా ఉభయప్రయుక్తావా తే

---

౧. ఆప-ధ. ౨-౧౩-౬ ౨ తై.సం. ౨-౫-౧.

ర్ణాం

షామవైగుణ్యేనాంతాదనుష్ఠానేసతి పరముత్కృష్టమపరిమితమక్షయ్యం స్వర్గాఖ్యం సుఖంభవతి ॥

తేన న కేవలమేతావదేవ, కిం తర్హి?—

తతః పరివృత్తౌ కర్మఫలశేషేణ జాతిం రూపం వర్ణం బలం మేధాం ప్రజ్ఞాం ద్రవ్యాణి ధర్మానుష్ఠానమితి ప్రతిపద్యతే। తచ్చక్రవదుభయోర్లోకయోస్సుఖ ఏవ వర్తతే ॥3॥

తతస్సుఖానుభవానంతరం పరివృత్తిరిహలోకే జన్మభవతి। తస్యాం చ కర్మణో యః ఫలశేషో భోక్తవ్యః తేన జాతిం బ్రాహ్మణాదికాం, విశిష్టేవా కులే జన్మ, రూపం కాంతిమద్వర్ణం హేమాదితుల్యం బలం ప్రతిపక్షనిగ్రహక్షమం, మేధాం గ్రంథగ్రహణశక్తిం, ప్రజ్ఞామర్థగ్రహణశక్తిం, ద్రవ్యాణి స్వర్ణాదీని, ధర్మానుష్ఠానం। ఇతికరణాద్యచ్చాన్యదేవం యుక్తం తత్సర్వం ప్రతిపద్యతే। సర్వత్ర ధర్మశేషో హేతుః। కర్మాణి భుజ్యమానాని సావశేషాణి భుజ్యంతే, ఐహికస్య శరీరగ్రహణాదేరపి కర్మఫలత్వాత్। ‘ధర్మానుష్ఠానం ప్రతిపద్యతే’ ఇత్యుక్తం। యదాత్వేవమ్ ‘తదా సర్వవర్ణానాం స్వధర్మానుష్ఠానే’ ఇత్యాది ‘ప్రతిపద్యతే’ ఇత్యంతం పునర్భవతీత్యనుక్తసిద్ధమ్। తస్మాచ్చక్రవదుభయోర్లోకయోః ఇహచాముష్మింశ్చ సుఖ ఏవ వర్తతే। నజాతు చిద్దుఃఖీ సుఖానుబంధేనైవావృత్తిర్భవతీత్యర్థః॥ శరీరోత్పత్తిసంస్కారాద్యవస్థాపేక్ష్యా ఇతి దర్శయితుం దృష్టాన్తమాహ—

యథౌషధివనస్పతీనాం బీజస్య క్షేత్రకర్మవిశేషే ఫలపరివృద్ధిరేవమ్ ॥4॥

చలోపోఽత్ర ద్రష్టవ్యః। యథా చౌషధీనాం వ్రీహ్యాదీనాం వనస్పతీనామామ్రాదీనాం బీజస్య క్షేత్రవిశేషే కర్మవిశేషే సంస్కార

విశేషేచ, క్షేత్రస్యవాకృష్యాదౌ కర్తృవిశేషే, ఫలపరివృద్ధిర్భవతి । తథైవ వ్రీహయ ఊషర ఉప్తా న ప్రరోహన్తి కృష్యాదిపరికర్మితే తు క్షేత్రే ఉప్తాస్సంబకరయో భవన్తి । ఏవం పురుషేపి గర్భాధానాదిసంస్కారసంపన్నే ద్రష్టవ్యం ॥

ఏతేన దోషఫలపరివృద్ధిరుక్తా ॥౫॥

ఏతేనైవ న్యాయేన దుష్టకర్మఫల పరివృద్ధిరప్యుక్తా వేదితవ్యా । తత్ర హీనపతితత్వం 'సర్వవర్ణానాం' ఇత్యాదివిపరీతం, 'సర్వవర్ణానాం స్వధర్మాననుష్ఠానే పరమపరిమితందుఃఖం । తతః కర్మఫలశేషేణ దుష్టాం జాత్యాదికాం ద్రవ్యాంతాసధర్మానుష్ఠానమితి తచ్చక్రవదుభయోర్లోకయోర్దుఃఖమేవవర్తతే । యథోషరవనస్పతీనాం బీజస్య క్షేత్రకర్మవిశేషాభావే ఫలహానిరేవమ్' ఇతి ॥

దోషఫలపరివృద్ధావుదాహరణమాహ—

స్తేనోఽభిశస్తో బ్రాహ్మణో రాజన్యో వైశ్యో
వాపరస్మింల్లోకేఽపరిమితే నిరయే వృత్తే జాయ
తే చాండాలో బ్రాహ్మణః పౌల్కసో రాజన్యో
వైణో వైశ్యః ॥ ౬ ॥

స్తేనః స్వర్ణచోరః । అభిశస్తో బ్రహ్మహా । స్తేనోఽభిశస్తో వా బ్రాహ్మణాదిరముష్మింల్లోకే అపరిమితే నిరయే దోషఫలమనుభూయ తస్మిన్ వృత్తే పరిక్షీణే బ్రాహ్మణశ్చండాలో జాయతే, రాజన్యః పౌల్కసః । శూద్రాత్ క్షత్రియాయాం జాతః పుల్కసః స ఏవ పౌల్కసః ప్రజ్ఞాదిత్వాదణ్ । వైశ్యో వైణో జాయతే, వేణుకర్తకో వైణః ॥

ఏతేనాన్యే దోషఫలైః కర్మభిః పరిధ్వంసా దోషఫలాసు యోనిషు జాయన్తే వర్ణపరిధ్వంసాయాం యథా * ॥౭॥

వర్ణపరిధ్వంసా వర్ణేభ్యః ప్రచ్యవనం, తస్యాం వర్ణపరిధ్వం

* ఝ—'యథా' ఇత్యుత్తరసూత్రే పఠ్యతే.

సాయాం *యథా బ్రాహ్మణాదయశ్చండాలాద్యా జాయంతే, ఏతేన ప్రకారేణ స్తేనాభిశస్తాభ్యాం అన్యేపి దోషఫలైః కర్మభిర్దోషఫలాసు సూకరాదిషు యోనిషు జాయంతే పరిధ్వంసాః స్వజాతిభ్రష్టాస్సన్త ఇత్యర్థః । తే †తథావగంతవ్యా ఇతి॥

చండాలోపస్పర్శనే సంభాషాయాం దర్శనే చ దోషస్తత్ర ప్రాయశ్చిత్తం ॥౮॥

చండాలోపస్పర్శనే దోషో భవతి । తథా సంభాషాయాం దర్శనే చ । ఉపసమస్తమపి చండాలగ్రహణమభిసంబధ్యతే । తత్ర సర్వత్ర ప్రాయశ్చిత్తం వక్ష్యతే॥

అవగాహనమపాముపస్పర్శనే సంభాషాయాం బ్రాహ్మణసంభాషా దర్శనే జ్యోతిషాం దర్శనం ॥౯॥

ఉపస్పర్శనే సత్యపామేవావగాహనం ప్రాయశ్చిత్తమ్ । ఋజునీ ఉత్తరే । స్వకర్మప్రశంసాప్రకరణే ప్రాయశ్చిత్తాభిధానం స్వకర్మప్రచ్యుతానాం నిందార్థం । ఏవం నామ నిందితశ్చండాలః, యస్య దర్శనే ప్రాయశ్చిత్తం, స వా ఏష జాయతే స్వకర్మప్రచ్యుతో బ్రాహ్మణః ॥......................................

ఇతి ద్వితీయః ఖండః

ఇతి శ్రీహరదత్తమిశ్రవిరచితాయామాపస్తంబధర్మసూత్రవృత్తావుజ్జ్వలాయాం ద్వితీయప్రశ్నే

ప్రథమః పటలః

ఆర్యాః ప్రయతా వైశ్వదేవేఽన్నసంస్కర్తారస్స్యుః ॥౧॥

ఆర్యాస్త్రైవర్ణికాః, 'ఆర్యాధిష్ఠితా వా శూద్రాః' [1] ఇత్యుత్తరత్ర దర్శనాత్ । ప్రయతాః స్నానాదినా శుద్ధాః వైశ్వదేవేగ్ని

---

†ము... ఇత్యర్థాత్తె. *ఝ-యస్యాం వర్ణపరిధ్వంసో వర్ణే ......సాయాం వృత్తౌ సత్యాం యథా.

౧ ఆప.ధ.౨.౩-౪.

హమేధినో భోజనార్థే పాకే, ‘ గృహమేధినో యదశనీయస్య ’ ౧ ఇతి దర్శనాత్ । అన్నసంస్కర్తారస్స్యుః, అన్నంచ భక్ష్యభోజ్యాపేయాదికమ్ । తత్సంస్కుర్యుః । న స్వయం, నాపి స్త్రియః ॥

భాషాంకాసంక్షవథుమిత్యభిముఖోన్నంవ
ర్జయేత్ ॥ ౨ ॥

భాషాశబ్దోచ్చారణమ్ । కాసః కంఠేఘురఘురాశబ్దః । క్షవథుః క్షుతమ్ । ఏతత్త్రయమన్నాభిముఖో న కుర్యాత్ । ‘సంస్కర్తారస్స్యుః ’ ఇతి బహువచనే ప్రకృతే వర్జయేదిత్యేకవచనం ప్రత్యేకముపదేశాత్ ॥

కేశానఙ్గంవాసశ్చాలభ్యాపఉపస్పృశేత్ ॥3॥

కేశాదీనాత్రీయానన్యదీయాన్వాలభ్య స్పృష్ట్వా అపఉపస్పృశేత్ । నేదంస్నానం । కింతర్హి ? స్పర్శమాత్రం । కేశాలంభే పూర్వమప్యుపస్పర్శనంవిహితమ్, ఇదంతువచనమ్—తత్రోక్తం వైకల్పికం శకృదాద్యుపస్పర్శనం మాభూదితి ॥

ఆర్యాధిష్ఠితా వా శూద్రాస్సంస్క
ర్తారస్స్యుః ॥ ౪ ॥

త్రైవర్ణికైరధిష్ఠితాశ్శూద్రాశ్చ సంస్కర్తారస్స్యుః । ప్రకరణాదన్నస్యేతి గమ్యతే ॥

తేషాంస ఏవాచమనకల్పః ॥౫॥

తేషాంశూద్రాణామన్నసంస్కారే అధికృతానాం స ఏవాచమనకల్పో వేదితవ్యః, యస్స్వాన్నం పచతి । యది బ్రాహ్మణస్య,హృదయంగమాభిరద్భిః । అథక్షత్రియస్య, కంఠగాభిః । యదివైశ్యస్య, తాలుగాభిః । ఇంద్రియోపస్పర్శనం చ భవతి ॥

అధికమహరహః కేశశ్మశ్రులోమనఖవాపనమ్ ॥౬॥

౧ ఆప.ధ. ౨-3-౧౨-

శూద్రాః పచంతః ప్రత్యహం కేశాదివాపయేయుః । ఇదమేషామధికమార్యేభ్యః ॥

—— ఉదకోపస్పర్శనం చ సహవాససా ॥౭॥ ——

సహైవ చ వాససా స్నానం కుర్యుః । ఆర్యాణాం తు పరిహితం వాసో నిధాయ కౌపీనాచ్ఛాదనమాత్రేణాపి స్నానం భవతి । శూద్రాణామపి పాకాదన్యత్ర । తథా చ మనుః—

న వాసోభిస్సహాజస్రం నావిజ్ఞాతే జలాశయే ౧ ॥ ఇతి ॥

—— అపి వాష్టమీష్వేవ పర్వసు వా వపేరన్ ॥౮॥ ——

యది వాష్టమీష్వేవ వపేరన్ కేశాదీన్, పర్వస్వేవ వా, న ప్రత్యహమ్ । వపేరన్నిత్యంతర్భావితణ్యర్థః, వాపయేయురిత్యర్థః, తథా చ—'లోమనఖవాపనమ్' ఇతి పూర్వం ణిచ్ప్రయుక్తః ॥

—— పరోక్షమన్నం సంస్కృతమగ్నావధిశ్రిత్యాద్భిః ప్రోక్షేత్ । తద్దేవపవిత్రమిత్యాచక్షతే ॥౯॥ ——

యది శూద్రాః పరోక్షమన్నం సంస్కుర్యురార్యైరధిష్ఠితాః, తదా తత్పరోక్షమన్నం సంస్కృతమాహృతం స్వయమగ్నావధిశ్రయేత్ । అధిశ్రిత్యాద్భిః ప్రోక్షేత్ । తదేవంభూతమన్నం దేవపవిత్రమిత్యాచక్షతే, దేవానామపి తత్పవిత్రం, కిం పునర్మనుష్యాణామితి ॥

—— సిద్ధేఽన్నే తిష్ఠన్ భూతమితి స్వామినే ప్రబ్రూయాత్ ॥౧౦॥ ——

సిద్ధే పక్వేఽన్నే తిష్ఠన్ పాచకోఽధిష్ఠితా వా భూతమితి బ్రూయాత్ । కస్మై, యస్య తదన్నం తస్మై స్వామినే । భూతం నిష్పన్నమిత్యర్థః ॥

—— తత్సుభూతం విరాడన్నం తన్మా క్షాయీతి ప్రతివచనః ॥౧౧॥ ——

'తత్సుభూతమ్' ఇత్యాది ప్రతివచనో మంత్రః । తదన్నం సుభూతం సుష్ఠు నిష్పన్నం విరాట్ విరాజనసా ౨ ధనమన్నమ్ । త

౧ మను. ౪-౧౨౯. ౨ జ—జః సా.

చ్చ మాక్షాయిక్షీణం మాభూదిత్యర్థః ॥

గృహమేధినో యదశనీయస్య హోమా బలయ
శ్చ స్వర్గపుష్టిసంయుక్తాః ॥౧౨॥

గృహమేధినో యదశనీయం పక్వమపక్వం వా ఉపస్థితం తస్యై కదేశేన హోమా బలయశ్చ వక్ష్యమాణాః కర్తవ్యాః । స్వర్గః పుష్టిశ్చ తేషాం ఫలమితి ॥

తేషాం మన్త్రాణాముపయోగే ద్వాదశాహమధ
శ్శయ్యా బ్రహ్మచర్యం క్షారలవణవర్జనం చ ॥౧౩॥

తేషాం హోమానాం బలీనాం చ యే మన్త్రాః తేషాముపయోగే ఉపయోగో నియమపూర్వకం విద్యాగ్రహణమ్ । తథా చ బోధాయనః — ‘ తేషాం గ్రహణే ద్వాదశరాత్రం ’ ౧ ఇత్యాది । తత్ర ద్వాదశ రాత్రమధశ్శయ్యా స్థణ్డిలశాయిత్వం బ్రహ్మచర్యం మైథునవర్జనం క్షారలవణవర్జనం చ భవతి । ఉపయోక్తురేవ వ్రతమ్, అధ్యయనాంగత్వాత్ । అన్యే తు పత్న్యా అపీచ్ఛన్తి, ఉపయోగః ప్రథమః ప్రయోగః, తత్ర చ పత్న్యా అపి సహాధికారాదితి వదన్తః ॥

ఉత్తమస్యైకరాత్రముపవాసః ॥౧౪॥

ఉత్తమస్య ‘ ఉత్తమేన వైహాయసమ్ ’ ౨ ఇతి వక్ష్యమాణస్య ‘ యే భూతాః ప్రచరన్తి ’ ఇత్యస్య ఏకరాత్రముపవాసః కర్తవ్యః ॥

బలీనాం తస్య తస్య దేశే సంస్కారో హస్తేన పరి
మృజ్యావోక్ష్య న్యుప్య పశ్చాత్పరిషేచనమ్ ॥౧౫॥

బలీనాం మధ్యే తస్య తస్య బలేర్దేశే సంస్కారః కర్తవ్యః । కః పునరసౌ? హస్తేన పరిమార్జనమవోక్షణం చ । తం కృత్వా బలిం నివపతి । న్యుప్య పశ్చాత్పరిషేచనం కర్తవ్యమ్ । ఉపదేశక్రమా

---

౧. బోధ - గృహ్యసూత్రకోశే ౩౭ పత్రే ౨౨ పఙ్క్తౌ.
౨ ఆప. ధ. ౨-౪-౮ ।

దేవసిద్ధే పశ్చాద్గ్రహణం మధ్యే గంధమాల్యాది దానార్థమిత్యాహుః । 'తస్యతస్య' ఇతివచనం సత్యపి సంభవే సకృదేవ మార్జనమవోక్షణం చ మాభూత్, ఏకస్మిన్ దేశే సమవేతానామపి పృథక్పృథక్ యథాస్యాదితి ॥

ఔపాసనే పచనే వా షడ్భిరాద్యైః ప్రతిమంత్రం హస్తేన జుహుయాత్ ॥౧౬॥

యత్ర పచ్యతే స పచనాగ్నిః । ఔపాసనవతామౌపాసనే, విధురాదేః పచన ఇతి వ్యవస్థితో వికల్పః । అన్యే తు తుల్యవికల్పం మన్యంతే. షడ్భిరాద్యైః — 'అగ్నయే స్వాహా, సోమాయ స్వాహా, విశ్వేభ్యో దేవేభ్యస్స్వాహా, ధ్రువాయ భూమాయ స్వాహా, ధ్రువక్షితయే స్వాహా, అచ్యుతక్షితయే స్వాహా' ఇత్యేతైః । ఏతే హి మంత్రాః మంత్రపాఠే పఠితాః ప్రాగ్వివాహమంత్రేభ్యః విశిష్టనియమసాపేక్షగ్రహణత్వాత్ తైస్సహ గృహ్యంతే । కేచిత్ — సౌవిష్టకృతమపి సప్తమం జుహోతి 'అగ్నయే స్విష్టకృతే స్వాహా' ఇతి ఔషధహవిష్షు సర్వత్ర తస్య ప్రవృత్తిరితి వదంతః । అన్యే తు — 'సోమాయ స్వాహా' ఇతి న పఠంతి, సౌవిష్టకృతం షష్ఠం పఠంతి * హస్తగ్రహణం దర్వ్యాదినివృత్త్యర్థమ్ ॥

ఉభయతః పరిషేచనం యథా పురస్తాత్ ॥౧౭॥

ఉభయతః పురస్తాదుపరిష్టాచ్చ పరిషేచనం కర్తవ్యమ్ । కథమ్ ? యథా పురస్తాత్, ఉక్తం గృహ్యే 'అదితేఽనుమన్యస్వ' ౧ ఇత్యాది 'అన్వమంస్థాః ప్రాసావీరితి మంత్రసన్నామః' ౧ ఇతి చ । సామయాచారికేషు పార్వణాతిదేశో న ప్రవర్తత ఇతి జ్ఞాపితత్వాత్ అప్రాప్తవిధిరయమ్ । అన్యే తు — పరిసంఖ్యాం మన్యంతే, పరిషేచనమేవ వై

* జ — అన్యే తు — 'ధ్రువాయ భూమాయ' ఇతి న పఠంతి, సౌవిష్టకృతం షష్ఠం పఠంతి ఇత్యధికః పాఠః. ౧ ఆప. గృ. ౨-౩-౮.

శ్చ దేవేనాన్యత్తంత్రమితి ॥

ఏవంబలీనాం దేశే దేశే సమవేతానాగ్ం సకృత్స-
కృదంతే పరిషేచనమ్ ॥౧౮॥

యథాష్టానామాహుతీనాం పరిషేచనం తంత్రమ్, విభవాత్ ఏవం బలయోపి యే ఏకస్మిన్ దేశే సమవేతాః ‘ఉత్తరైః బ్రహ్మసదనే’[1] ఇత్యాదయః తేషాం యదంతే పరిషేచనం ప్రాప్తం ‘పశ్చాత్పరిషేచనం’ ఇత్యనేనవిహితం తత్సర్వాంతే సకృత్కర్తవ్యం, న ప్రత్యేకం పృథగితి । అసత్యస్మిన్ సూత్రే పూర్వత్ర ‘తస్య తస్య’ ఇతివచనాత్ యథా పరిమార్జనమవోక్షణం చ ప్రత్యేకం పృథగ్భవతి తథా పరిషేచనమపి స్యాత్ । అత్రచ ఉపదేశాదేవ యే ఏకదేశస్థా బలయః తేషామేవ సకృత్పరిషేచనం, న యాదృచ్ఛికే సమవాయే । తేన యద్యప్యగారస్యోత్తరపూర్వదేశః శయ్యాదేశః, తథాపి కామలింగస్య పృథక్ పరిషేచనంభవతి ॥

సతిసూపసగ్ంసృష్టేనకార్యాః ॥౧౯॥

సతిసూపే తత్సంసృష్టా బలయః కార్యాః । అన్యేత్వ—అన్యైరపి వ్యంజనైస్సంసర్గమిచ్ఛంతి, తథాచబోధాయనః—‘కామమితరేషామాయతనేషు’[2] ఇతి । ఏషహి వ్యంజనానాం సంస్కారః । సూత్రస్యాపి వ్యంజనైస్సూపసంసృష్టేనాన్నేన బలయః కార్యాః సతి సంభవ ఇత్యర్థః ఇతి॥

అపరేణాగ్నిగ్ం సప్తమాష్టమాభ్యాముదగపవర్గం॥౨౦॥

అగ్నేఃపశ్చాత్ సప్తమాష్టమాభ్యాం ‘ధర్మాయస్వాహా, అధర్మాయస్వాహా’ ఇత్యేతాభ్యాం బలిహరణం కర్తవ్యం । ఉదగపవర్గం, న ప్రాగపవర్గమ్ ॥

ఉదధానసన్నిధౌనవమేన ॥౨౧॥

---

[1] ఆప.ధ. ౨.౪-౪.
[2] బో-గృహ్యసూత్రకోశే ౩౩పత్రే ప్రతిమపక్షే

ఉదకం యత్ర ధీయతే తదుదధానం మణికాఖ్యమ్ । తస్య సన్నిధానవమేన 'అద్భ్యః స్వాహా' ఇత్యేతేన ॥

మధ్యే ఽగారస్య దశమైకాదశాభ్యాం ప్రాగపవర్గమ్ ॥౨॥

'ఓషధివనస్పతిభ్యః స్వాహా, రక్షోదేవజనేభ్యః స్వాహా' ఇత్యేతాభ్యామ్ । అగారస్య మధ్యే ప్రాగపవర్గం కర్తవ్యమ్॥

ఉత్తరపూర్వదేశే ఽగారస్యోత్తరైశ్చతుర్భిః ॥౩॥

అగారస్య య ఉత్తరపూర్వో దేశః తత్ర ఉత్తరైశ్చతుర్భిః 'గృహ్యాభ్యః స్వాహా, అవసానేభ్యః స్వాహా, అవసానపతిభ్యః స్వాహా, సర్వభూతేభ్యః స్వాహా' ఇత్యేతైః ప్రాగపవర్గమిత్యేవ।

* ఇతి తృతీయః ఖణ్డః *

శయ్యాదేశే కామలిఙ్గేన ॥౧॥

శయ్యాదేశే 'కామాయ స్వాహా' ఇత్యనేన ॥

దేహల్యామన్తరిక్షలిఙ్గేన ॥౨॥

దేహళీ ద్వారస్యాధస్తాద్దారు తస్యాధో వేదికేత్యన్యే। అన్తర్ద్వారస్య చ గ్రహణమ్ । తత్రాన్తరిక్షలిఙ్గేన 'అన్తరిక్షాయ స్వాహా' ఇత్యనేన

ఉత్తరేణాపిధాన్యామ్ ॥౩॥

యేనాపిధీయతే ద్వారం సా ఽపిధానీ కవాటమ్ । తదర్గళమిత్యన్యే । తత్రోత్తరేణ మన్త్రేణ 'యదేజతి జగతి యచ్చ చేష్టతి నామ్నో భాగో ఽయం నామ్నే స్వాహా' ఇత్యనేన ॥

ఉత్తరైర్బ్రహ్మసదనే ॥౪॥

అగారస్యేత్యనువృత్తేస్తస్య యో బ్రహ్మసదనాఖ్యో దేశః వాస్తువిద్యాయాం ప్రసిద్ధో మధ్యే ఽగారస్య, తత్రోత్తరైర్దశభిః 'పృథివ్యై స్వాహా, అన్తరిక్షాయ స్వాహా, దివే స్వాహా, సూర్యాయ స్వాహా చన్ద్రమసే స్వాహా, నక్షత్రేభ్యః స్వాహా, ఇన్ద్రాయ స్వాహా, బృహస్పతయే స్వాహా, ప్రజాపతయే స్వాహా, బ్రహ్మణే స్వాహా,' ఇత్యేతైః

ప్రాగపవర్గమిత్యేవ। అపర ఆహ— 'మధ్యేఽగారస్య'౧ ఇత్యత్ర తస్య దేశస్యోపయుక్తత్వాత్ బ్రహ్మా యత్ర సీదతి గార్హ్యేషు కర్మసు అగ్నేర్దక్షిణతః బ్రహ్మసదనం తత్రేతి ॥

దక్షిణతః పితృలింగేన ప్రాచీనావీత్యవాచీనపాణిః కుర్యాత్ ॥ ౫ ॥

అనన్తరాణాం బలీనాం దక్షిణతః పితృలింగేన 'స్వధా పితృభ్యః' ఇత్యనేన బలి కుర్యాత్, ప్రాచీనావీత్యవాచీనపాణిశ్చ భూత్వావదక్షిణం పాణిముత్తానం కృత్వా అంగుష్ఠతర్జన్యోరన్తరాలేన ॥

రౌద్ర ఉత్తరో యథా దేవతాభ్యః ॥ ౬ ॥

పితృబలేరుత్తరతో రౌద్రబలిః కర్తవ్యః, యథా దేవతాభ్యస్తథా 'ప్రాచీనావీత్యవాచీనపాణిః' ఇతి నానువర్తత ఇత్యర్థః । 'నమో రుద్రాయ పశుపతయే స్వాహా' ఇతి మన్త్రః । అత్ర యద్యపి పశుపతిలింగమప్యస్తి, తథాపి రుద్రస్యైవ విశేషణమితి రౌద్ర ఇతి వ్యపదేశో నానుపపన్నః । దేవతాస్మరణమపి రుద్రాయేత్యేవ కుర్వన్తి । రుద్రాయ పశుపతయ ఇత్యన్యే । కేచిత్తు— ఉత్తరో మన్త్రో రౌద్రో న పశుపతిదైవత్యః ఇతి వ్యాచక్షతే । తేషాం దేశః ప్రాగ్వా ఉదగ్వా పిత్ర్యాత్ ॥

తయోర్నానాపరిషేచనం ధర్మభేదాత్ ॥ ౭ ॥

తయోరనన్తరోక్తయోర్బల్యోరేకస్మిన్ దేశే సమవేతయోరపి నానా పృథక్ పరిషేచనం కర్తవ్యమ్ । కుతః? ధర్మభేదాత్ । పిత్ర్యస్యాప్రదక్షిణం పరిషేచనం ఇతరస్య దైవతత్వాత్ ప్రదక్షిణమితి ॥

నక్తమేవోత్తమేన వైహాయసమ్ ॥ ౮ ॥

ఉత్తమేన.

'యే భూతాః ప్రచరన్తి నక్తం బలిమిచ్ఛన్తో వితుదస్య ప్రేష్యాః

---

౧ ఆప.ధ. ౨-౩-౨౨.

తేభ్యో బలిం పుష్టికామో హరామి మయిపుష్టిం పుష్టిపతిర్దధాతు స్వాహా' ఇత్యనేన వైహాయసం బలిం దద్యాత్ । తచ్చ నక్తమేవ । 'వైహాయసం' ఇతివచనాత్ ఆకాశ ఏవ బలిరుత్క్షేప్యః । నచ్ఛదిః పరిష్కృతే దేశే । తథాచ బోధాయనః— 'అథాకాశ ఉత్క్షిపతి యే భూతాః' ౧ ఇతి । అపర ఆహ— ఏవకారో భిన్నక్రమః, నక్తముత్తమే నైవ బలిరితి । తత్ర బల్యంతరాణాం రాత్రౌ నివృత్తిః । అన్యే తూహా న దివాపి బలిం హరంతి 'దివాబలిమిచ్ఛంతః' ఇతి ఆశ్వలాయనకే తథావర్ణనాత్ 'దివాచారిభ్య ఇతి దివా। నక్తంచారిభ్య ఇతి నక్తం' ౨ ఇతి

(విశ్వేభ్యశ్చైవ దేవేభ్యో బలిమాకాశ ఉత్క్షిపేత్ ।
దివాచరేభ్యో భూతేభ్యో నక్తంచారిభ్య ఏవచ ౩) ఇతి॥

య ఏతానవ్యగ్రో యథోపదేశం కురుతే నిత్యః స్వర్గః పుష్టిశ్చ ॥౯॥

య ఏతాననంతరోక్తాన్ బలీన్ హోమాంశ్చ అవ్యగ్రః సమాహితమనా భూత్వా యథోపదేశముపదేశానతిక్రమేణ కురుతే, య ఇతి వచనాత్తస్యేతి గమ్యతే, తస్య నిత్యః స్వర్గః, పుష్టిశ్చ నిత్యా । 'స్వర్గపుష్టిసంయుక్తాః' ౪ ఇతి యత్పూర్వముక్తం తస్యార్థవాదతాశంకా మా భూదితి పునర్వచనమ్ ॥ పుష్టిస్వర్గౌ నిత్యావేవ భవతః, న ప్రబలైరపి కర్మాంతరైర్బాధనమితి॥

అగ్రం చ దేయమ్ ॥౧౦॥

బలిహరణానంతరమగ్రం చ దేయం భిక్షవే॥

అతిథీనేవాగ్రే భోజయేత్ ॥౧౧॥

అతిథీన్ వక్ష్యతి ౫ తానేవాగ్రే భోజయేత్, న స్వయం సహ భుం-

---

౧ బో-ధ-గృహ్యసూత్రకోశే ౩౬ పత్రే ౨ పఙ్క్తౌ. ౨ ఆశ్వలా. గృ.౧-౨-౮-౯. ౩ కోశాంతరేషు న దృశ్యతేయం పాఠః.
౪ ఆప.ధ.౨-౩-౧౨, ౫ ఆప.ధ.౨-౬-౫.

జితపూర్వం వా । ఏవమతిథివ్యతిరిక్తానన్యానపి భోజయితవ్యాన్ ప
శ్చాదేవ భోజయేత్ ॥

— శ్రీ బాలాన్వృద్ధాన్రోగసంబద్ధాన్ స్త్రీ
శ్చాన్తర్వత్నీః ॥ ౧౨ ॥ శ్రీ —

యేచ గృహవర్తినో బాలాదయః । తానప్యగ్రే భోజయేత్ । అ
న్తర్వత్నీః ఇత్యేవ సిద్ధే స్త్రీగ్రహణం స్వస్రాదీనామపి గ్రహణా
ర్థం, అన్తర్వత్నీగ్రహణం సర్వపూర్వార్థమ్ ॥

— కాలే స్వామినావన్నార్థినం న ప్రత్యా
చక్షీయాతామ్ ॥ ౧౩ ॥ శ్రీ —

కాలే వైశ్వదేవాన్తే అన్నార్థినముపస్థితం స్వామినౌ గృహపతీ
న ప్రత్యాచక్షీయాతామ్, అవశ్యం కించిత్తస్మై దేయమితి ॥

అభావే కిం కర్తవ్యమ్ । తత్రాహ —

— శ్రీ అభావే భూమిరుదకం తృణాని కల్యాణీ వా
గితి । ఏతాని వై సతో ఽగారే న క్షీయన్తే కదా
చనేతి ॥ ౧౪ ॥ శ్రీ —

భూమిరుపవేశనయోగ్యా । ఉదకం పాదప్రక్షాళనాదియోగ్యం ।
తృణాని శయనాసనయోగ్యాని । కల్యాణీ వాక్ ‘ స్వాగతమాయుష్మతే
హాస్యతామ్, ఇత్యాదికా । ఏతాని భూమ్యాదీని తావత్ సతః సత్పు
రుషస్య నిర్ధనస్యాపి గృహే కదాపి న క్షీయన్తే । వైశబ్దః ప్రసి
ద్ధౌ । ఏతైరుపచారః కర్తవ్యః । ఇతి శబ్దప్రయోగాదేవం ధర్మ
జ్ఞా ఉపదిశన్తీతి ॥

— శ్రీ ఏవం వృత్తావనన్తలోకౌ భవతః ॥ ౧౫ ॥ శ్రీ —

యౌ గృహమేధినౌ వివాహాదారభ్యాన్తాదేవం వృత్తౌ భవతః త
యోరనన్తా లోకా భవన్తి । జ్యోతిష్టోమాదిభ్యోఽపి హి కతిపయదిన
సాధ్యేభ్యో దుష్కరమేతదాన్తాద్వ్రతమ్ ॥

॥శ్రీ॥ బ్రాహ్మణాయానధీయానాయాసనముదక

మన్నమితి దేయం। న ప్రత్యుత్తిష్ఠేత్ ॥౧౬॥ ॥శ్రీ॥

యద్యనధీయానో బ్రాహ్మణోఽతిథిధర్మేణాగచ్ఛేత్ తదా తస్మై ఆసనాదికం దేయమ్, ప్రత్యుత్థానంతు న కర్తవ్యమ్ । అస్మాదేవ జ్ఞాయతే అధీయానే ప్రత్యుత్థేయమితి ॥

॥శ్రీ॥ అభివాదనాయైవోత్తిష్ఠేదభివాద్యశ్చేత్ ॥౧౭॥ ॥శ్రీ॥

యది పునరసావనధీయానోఽపి 'దశవర్షం పౌరసఖ్యమ్ ౧' ఇత్యాదినా ఽభివాద్యో భవతి తదా అభివాదనాయైవోత్తిష్ఠేత్॥

॥శ్రీ॥ రాజన్యవైశ్యౌ చ ॥౧౮॥ ॥శ్రీ॥

రాజన్యవైశ్యావధీయానావపి న ప్రత్యుత్తిష్ఠేత్ బ్రాహ్మణః । ఆసనాదికంతు దేయమితి ॥

॥శ్రీ॥ శూద్రమభ్యాగతం కర్మణి నియుం

జ్యాత్ । అథాస్మై దద్యాత్ ॥౧౯॥ ॥శ్రీ॥

యది శూద్రో ద్విజాతిం ప్రత్యతిథిరాగచ్ఛతి తదా తముదకాహరణాదౌ కర్మణి నియుంజ్యాత్ నియుంజీత । అథ తస్మిన్ కృతే తస్మై భోజనం దద్యాత్ ॥

॥శ్రీ॥ దాసా వా రాజకులాదాహృత్యాతిథి

వచ్ఛూద్రం పూజయేయుః ॥౨౦॥ ॥శ్రీ॥

అథవాఽస్య గృహమేధినో దాసాస్తే రాజకులాదాహృత్య తం శూద్రమతిథివత్పూజయేయుః । అతఏవ జ్ఞాయతే 'శూద్రాణామతిథీనాం పూజార్థం వ్రీహ్యాదికం గ్రామే గ్రామే రాజ్ఞా స్థాప్యం' ఇతి

॥శ్రీ॥ నిత్యముత్తరం వాసః కార్యమ్ ॥౨౧॥ ॥శ్రీ॥

'ఉపాసనే గురూణామ్' ౨ ఇత్యాదినా కేషు చిత్కాలేషు యజ్ఞోపవీతం విహితం, ఇహ తు ప్రకరణాద్గృహస్థస్య నిత్యముత్తరం వా

---

౧ ఆప. ధ. ౧-౧౪-౧౩. ౨ ఆప. ధ. ౧-౧౫-౧.

సో ధార్యమిత్యుచ్యతే ॥

—॥ అపివాసూత్రమేవోపవీతార్థే ॥ ౨౨ ॥—

అపివా సూత్రమేవ సర్వేషా ముపవీతకృత్యే భవతి, న వాసఏవ తత్ర మనుః-

కార్పాసముపవీతంస్యా ద్విప్రస్యోర్ధ్వవృతంత్రివృత్ ౧ ।ఇతి బోధాయనస్తు—'కౌశంసూత్రంవాత్రి(స్త్రి)వృద్యజ్ఞోపవీతం' ౨ఇతి

—॥ యత్రభుజ్యతేతత్సమూహ్యనిహృత్యా వో క్ష్యతందేశమమత్రేభ్యోలేపాంత్సంకృష్యాద్భి స్సగ్సృజ్యోత్తరతశ్చపాదేశేరుద్రాయ నినయే త్ । ఏవంవాసుశివంభవతి ॥ ౨౩ ॥—

యత్రస్థానే భుజ్యతే తత్రత్యముచ్ఛిష్టాదికం సమూహ్య రాత్రికృత్య నిహరేత్ । అన్యతోనిహృత్యతం దేశమవోక్షేత్ । తత్రామత్రేభ్యో యేషుపాకః కృతస్తాన్యమత్రాణితేభ్యోన్నలేపాన్న్యం జనలేపాంశ్చ సంకృష్యకాష్ఠాదినాపకృష్యాద్భిస్సంసృజేత్ । సంసృజ్య గృహస్యోత్తరతశ్చపా దేశే 'రుద్రాయేదమస్తు' ఇతినినయేత్ । ఏవంకృతేవాస్తుశివం సమృద్ధంభవతి ॥

—॥ బ్రాహ్మణఆచార్యస్స్మర్యతేతు ॥ ౨౪ ॥—

తుశబ్దోవధారణార్థోభిన్నక్రమశ్చ । బ్రాహ్మణఏవ సర్వేషామాచార్యః స్మర్యతే సర్వశాస్త్రేషు । ఇహాపి వక్ష్యతి 'స్వకర్మబ్రాహ్మణస్య' ౩ ఇత్యాది । అనువాదోయమాపదికల్పాంతరంవక్తుమ్ ॥

తదాహ—

—॥ ఆపదిబ్రాహ్మణేన రాజన్యే వైశ్యే వాధ్యయనమ్ ॥ ౨౫ ॥—

కర్తవ్యమిత్యధ్యాహార్యం । బ్రాహ్మణస్యాధ్యాపయితురలాభేవత్ । తత్ర బ్రాహ్మణేన రాజన్యేవైశ్యే వాధ్యయనం కర్తవ్యమ్,

---

౧ మను. ౨-౪౪. ౨ బో. ధ. ౧-౫-౫. ౩ ఆప. ధ. ౨-౧౦-౪

నత్వనధీయానేన స్థాతవ్యం । బ్రాహ్మణే వేతివచనాద్బ్రాజన్యవైశ్యయో ర్నాయమనుకల్పః

అనుగమనంచపశ్చాత్ ॥౨౬॥

అనుగమనంచ పశ్చాత్పృష్ఠతః కర్తవ్యం యావదధ్యయనమ్ । పశ్చాద్గ్రహణం లజ్జాదినా కియత్యపి పార్శ్వగతిర్మాభూదితి । సర్వ శుశ్రూషాప్రసంగేనియమః బ్రాహ్మణస్యానుగమనమేవ శుశ్రూషేతి ॥ తథాచగౌతమః—'అనుగమనంశుశ్రూషా'౧ ఇతి ॥

తతఊర్ధ్వం(బ్రాహ్మణఏవాగ్రగతౌస్యాత్ ॥౨౭॥

తతొధ్యయనాదూర్ధ్వం సమాప్తేధ్యయనే బ్రాహ్మణఏవాగ్రతో గచ్ఛేత్ ॥..

ఇతిచతుర్థఃఖండః.

సర్వవిద్యానామప్యుపనిషదాముపాకృత్యాన ధ్యయనం తదహః ॥౧॥

కర్మణిషష్ఠీ । సర్వవిద్యా అంగవిద్యా అప్యుపనిషదః ఉపాకృత్యాధ్యేతుమారభ్య తదహరనధ్యయనం తస్మిన్నహన్యధ్యయనం న కర్తవ్యం । ఉపనిషద్గ్రహణం ప్రాధాన్యఖ్యాపనార్థం 'బ్రాహ్మణా ఆయాతావసిష్ఠోప్యాయాతః' ఇతివత్ ॥

అధీత్యచావిప్రక్రమణగ్ సద్యః ॥౨॥

'వేదమధీత్యస్నాస్యన్'౨ ఇత్యవసరే ఆచార్యసకాశాత్సద్యో విప్రక్రమణం న కర్తవ్యమ్, నాపగంతవ్యం । ప్రాయేణ తు మకారాత్పరమికారమధీయతే । తత్రాప్యేష ఏవార్థః । ఇకారస్తుఛాందసోపపాఠో వా ॥

యదిత్వరేతసుర్హోస్సమిక్షాయాగ్ స్వాధ్యాయమధీత్యకామం గచ్ఛేత్ । ఏవముభయోశ్శివంభవతి॥

---

౧ గౌ.ధ.౨.౨. ౨ ఆప-గృ-౧-౨-౧.

యది కార్యవశాద్గన్తుం త్వరేత తదా గురోరాచార్యస్య సమీక్షాయాం సందర్శనే సంశ్రావే(వే)స్వాధ్యాయం ప్రశ్నోత్తరమధీత్య యథాకామం గచ్ఛేత్ ॥ ఏవంకృతే ఉభయోశ్శిష్యాచార్యయోశ్శివం భవతి.

సమావృత్తం చేదాచార్యోఽభ్యాగచ్ఛేత్తమభిముఖోఽభ్యాగమ్య తస్యోపసంగృహ్య న బీభత్సమాన ఉదకముపస్పృశేత్పురస్కృత్యోపస్థాప్య యథోపదేశం పూజయేత్ ॥౪॥

సమావృత్తం చేచ్ఛిష్యం కృతదారమాచార్యోఽభ్యాగచ్ఛేత్ అతిథిధర్మేణ, తమభిముఖోఽభ్యాగమ్య తస్యోపసంగృహ్య కర్మణి షష్ఠీ, తముపసంగృహ్య । యద్యపి తస్య చణ్డాలాదిస్పర్శస్సంభావ్యేత, తథాపి న బీభత్సమాన ఉదకముపస్పృశేత్, న స్నాయాత్ । ఉపసంగ్రహణే * వా ధూళిధూసరౌ పాదౌ స్పృష్ట్వా న బీభత్సమాన ఉదకముపస్పృశేత్ । తతస్తం పురస్కృత్య గృహప్రవేశే అగ్రేకృత్వా పూజాసాధనాన్యుపస్థాప్య యథోపదేశం గృహ్యోక్తేన మార్గేణ మధుపర్కేణ పూజయేత్ । పూజావిధానం గృహ్యోక్తస్యానువాదః ఆసనాదిషు విశేషం వక్తుమ్ ॥ —॥తమాహ—

ఆసనే శయనే భక్ష్యే భోజ్యే వాససి వా సన్నిహితే నిహీనతరవృత్తిస్స్యాత్ ॥౫॥

సన్నిహితే ఆచార్యే తస్మిన్నేవ గృహే అపవరకాదికం ప్రవిష్టే ఆసనాదిషు నిహీనతరవృత్తిస్స్యాత్ । తదభినిర్దేశాన్నిచే ఆసనే గుణతోఽపి నికృష్టే ఆసీత । ఏవం శయనాదిష్వపి ద్రష్టవ్యమ్ ॥

తిష్ఠన్సవ్యేన పాణినానుగృహ్యాచార్యమాచమయేత్ ॥౬॥

తిష్ఠన్నితి ప్రహ్వ ఉచ్యతే స్థానయోగాత్, న హి సాక్షాత్తిష్ఠన్నాచమయితుం ప్రభవతి । సవ్యేన పాణినా కరకాదికమనుగృహ్యాథస్తా

* ఖ—ఉపసంగ్రహణకాలే.

గృహీత్వా ఇతరేణ ద్వారమవమృజ్యే ‡ త్యర్థసిద్ధత్వాదనుక్తమ్ । ఏవంకృత్వాచార్యమాచమయేత్స్వయమేవ శిష్యః । ఏవంహి సమ్యక్తో భవతి । ఆచార్యే ప్రకృతే పునరప్యాచార్యగ్రహణమాశీఘ్ర్యాదస్య త్రాప్యాచార్యమాచమయన్నైనమేవాచమయేదితి ॥

అస్వయంవా సముదితమ్ ॥ ౭ ॥

వాశబ్దస్సముచ్చయే । అన్యమప్యేవమాచమయేత్, స చేత్సముదేతః కులశీలవిద్యావృత్తవయోభిరుపేతో భవతి ॥

స్థానాసనచఙ్క్రమణస్మితే * ష్వనుచికీర్షేత్ ॥ ౮ ॥

వ్యపహితమపి స్మ్యాద్యపేక్షతే । చికీర్షయాఽకరణం లక్ష్యతే । స్థానాదిష్వాచార్యస్య పశ్చాద్భావీ స్యాత్, న పూర్వభావీ న యుగపద్భావీ ॥

సన్నిహితే మూత్రపురీషవాతకర్మోచ్చైర్భాషాహాసష్ఠీవనదంతస్ఖలన ‡ నిశ్శృంఖణభ్రూక్షేపణతాలననిష్ఫ్యాసీతి ॥ ౯ ॥

వాతకర్మాపానవాయోరుత్సర్గః । ఉచ్చైర్భాషా మహతా స్వనేన భాషణమ్ । కేనాపి హాసో హసనమ్ । ష్ఠీవనం శ్లేష్మాదినిరసనమ్ । దంతస్ఖలనం దంతమలాపకర్షణమ్, పరస్పరసంఘట్టనమిత్యన్యే । నిశ్శృంఖణం నాసికామలస్య నిస్సారణమ్ । భ్రూక్షేపణం భ్రూవిక్షేపణమ్ । ఛాందసో హ్రస్వః । తాలనం హస్తయోరాస్ఫాలనం । నిష్ఫ్యసనం అంగులిస్ఫోటనమ్ । ఇతిశబ్దాదన్యదపి స్వైరాసనాదికమ్ । వర్జయేదిత్యపేక్షతే, ఏతాని మూత్రకర్మాదీని ఆచార్యస్య సన్నిధౌ న కుర్యాదితి ॥

దారే ప్రజాయాం చోపస్పర్శనభాషా విస్రంభపూర్వాః పరివర్జయేత్ ॥ ౧౦ ॥

ఉపస్పర్శనమాలింగనావఘ్రాణాది । భాషాస్సంభాషాశ్చాటుప్రా

---

‡ క-ముపస్పృశ్యావమృజ్య. * ఖ-ఘ. స్థితే. ‡ ఖ.ఘ-జ-స్కవన.

భృతయః । ఏతాన్యప్యాచార్యే సన్నిహితే దారప్రజావిషయేపి విస్రమ్భం నకుర్యాత్ ।జ్వరాదిపరీక్షాయాం నదోషః ॥

వాక్యేనవాక్యస్యప్రతిఘాతమాచార్యస్య వర్జయేత్ ॥ ౧౧ ॥

ఆచార్యవాక్యస్య సమీచీనస్యేతరస్య వా ఆత్మీయేన వాక్యేనతాదృశేన ప్రతిఘాతం నకుర్యాత్ ॥

శ్రేయసాంచ ॥౧౨॥

అన్యేషామపి ప్రశస్తతరాణాం వాక్యంవాక్యేననప్రతిహన్యాత్

సర్వభూతపరీవాదాక్రోశాంశ్చ ॥౧౩॥

సర్వేషామేవ భూతానాం తిరశ్చామపి పరివాదాఙ్ । దోషవాదానాక్రోశానశ్లీలవాదాంశ్చ వర్జయేత్ । పరీవాదస్యపునర్వచనమతిశయేన వర్జనార్థమ్ ॥

విద్యయాచవిద్యానామ్ ॥౧౪॥

విద్యయాచవిద్యానాం పరీవాదాక్రోశాన్వర్జయేత్ । ఋగ్వేదఏవ శ్రోత్రసుఖః, అన్యేశ్రవణకటుకా ఇతిపరీవాదః । తైత్తిరీయకముచ్ఛిష్టశాఖా యాజ్ఞవల్క్యాదీని బ్రాహ్మణాసీదానీంతనాని * ఇత్యాదయఆక్రోశాః ॥

యయా విద్యయా న విరోచేత పునరాచార్యముపేత్యనియమేన సాధయేత్ ॥౧౫॥

యయా విద్యయాఽధీతయాశ్రుతయా వా న విరోచేత న యశస్వీస్యాత్ । తామిత్యర్థాద్గమ్యతే । తాం విద్యాం పునస్సాధయేత్ యథా సమ్యక్సిద్ధాభవతి తథా కుర్యాత్ । కథమ్? ఆచార్యాంతమేవాన్యం వోపేత్య ఉపసాద్య నియమేనా పూర్వాధిగమే విద్యార్థస్య యోనియమ ఉక్తస్తేన శుశ్రూషాదినా ॥

---

*త—... జ్ఞవల్క్యాదీనాం

అస్మిన్విషయేఽధ్యాపయితుర్నియమః—

ఉపాకరణాదోత్సర్జనాదధ్యాపయితుర్నియమః । లోమసంహరణం మాంసం శ్రాద్ధం మైథునమితి చ వర్జయేత్ ॥౧౭॥

లోమసంహరణం లోమవాపనమ్ । ఇదమనాహితాగ్నివిషయం ఆహితాగ్నేస్తు 'అత్యల్పశో లోమాని వాపయేత' ఇతి వాజసనేయకం[1] ఇతి

ఋత్వే వా జాయామ్ ॥౧౮॥

ఋతుకాలే వా జాయాముపేయాత్ । ఋత్వ ఇతి రూపసిద్ధిరేషా— స్త్రీణాం ఋతుదినాని షోడశ, తత్ర భవః కాలః ఋత్వ్యః 'భవే ఛన్దసి' ఇతి యత్ప్రత్యయే 'ఋత్వ్యవాస్త్వ' ఇతి సూత్రేణ యణాదేశో నిపాతితః, తత్ర యలోపశ్ఛాన్దసః । చాతుర్మాస్యేషు ప్రయుక్తం 'ఋత్వే వా జాయామ్ । నోపర్యాస్తే'[2] ఇత్యాదియథా ॥

యథాగమం శిష్యేభ్యో విద్యాసంప్రదానే నియమేషు చ యుక్తః స్యాత్ । ఏవం వర్తమానః పూర్వాపరాన్ సంబన్ధానాత్మానం చ క్షేమే యునక్తి ॥ ౧౯ ॥

యథా యేన ప్రకారేణాగమః అర్థపాఠయోస్తథైవ శిష్యేభ్యో నిమత్సరేణ విద్యా సంప్రదేయా । ఏవంభూతే విద్యాసంప్రదానే యుక్తః అవహితః స్యాత్ । యే చ గృహస్థస్య నియమా అధ్యాపనే అన్యత్ర చ, తేష్వపి యుక్తః స్యాత్ । ఏవం యుక్తో వర్తమానః పూర్వాపరాన్ పూర్వాన్ పితృపితామహప్రపితామహాన్ పరాంశ్చ పుత్రపౌత్రనప్తౄన్ సంబన్ధాన్ కర్మణి సుఖే । సంబన్ధినః పురుషాన్ ఆత్మానం చ క్షేమే యునక్తి అభయే స్థానే నాకపృష్ఠే స్థాపయతి ॥

---

౧ ఆప. శ్రౌ. ౮.౧-౫.   ౨ ఆప. శ్రౌ. ౮-౪-౬,౭.

మనసా వాచా ప్రాణేన చక్షుషా శ్రోత్రేణ త్వక్ఛి
శ్నోదరారంభణాన్ ఆస్రావాన్ పరివృంజానో౽
మృతత్వాయ కల్పతే ॥౧౯॥

యైః పురుష ఆస్రావ్యతే బహిరాకృష్యతే త ఆస్రావాః శబ్దాద
యో విషయాః। తే విశిష్యంతే—త్వక్ఛిశ్నోదరారంభణాః । ఆరభ్యంతే
ఆలభ్యంత ఇత్యారంభణాః । తత్ర త్వగాలంభనాః స్రక్చందనాదయః ।
శిశ్నాలంభనం స్త్రీసంభోగః। ఉదరాలంభనా భక్ష్యభోజ్యాదయః । ఉ
పలక్షణం త్వగాదిగ్రహణం । ఏవంభూతానాస్రావాన్ మనఆదిభిః పంచ
భిరింద్రియైః పరివృంజానస్సర్వతో వర్జయన్నమృతత్వాయ మోక్షాయ
కల్పతే । తత్ర వాగితి రసనేంద్రియమాహ, ప్రాణ ఇతి ఘ్రాణమ్ ॥

ఇతి పంచమః ఖండః

ఇత్యాపస్తంబధర్మసూత్రవృత్తావుజ్జ్వలాయాం ద్వితీయప్రశ్నే

ద్వితీయః పటలః

జాత్యాచారసంశయే ధర్మార్థమాగత
మగ్నిముపసమాధాయ జాతిమాచారం చ పృ
చ్ఛేత్ ॥ ౧ ॥

అవిజ్ఞాతపూర్వో యో ధర్మార్థమధ్యయనార్థమాగచ్ఛేత్ ఉ
పసీదేత్ ఉపసన్నో౽స్మి భగవన్ మైత్రేణ చక్షుషా పశ్య శివేన మన
సా౽నుగృహాణ, ప్రసీద మామధ్యాపయేతి । తం జాత్యాచారసంశయే
సత్యగ్నిముపసమాధాయ ‘యత్ర క్వచాగ్నిమ్’ ౧ ఇత్యాది ‘అన్వ
ఞుపదధ్యాత్’ ౧ ఇత్యంతం కృత్వా తత్సన్నిధౌ జాతిమాచారం చ పృ
చ్ఛేత్, కింగోత్రో౽సి సౌమ్య, కిమాచారశ్చాసి ఇతి ॥

---

౧ ఆప.ధ.౨-౧-౧౩,౧౪.

సాధుతాం చేత్ప్రతిజానీతేఽగ్నిరుపద్రష్టా వాయురుపశ్రోతాదిత్యోఽనుఖ్యాతా సాధుతాం ప్రతిజానీతే సాధ్వస్మా అస్తు వితథమేవ ఏనస ఇత్యుక్త్వా శాస్తుం ప్రతిపద్యేత ॥ ౨ ॥

సచేత్సాధుతాం ప్రతిజానీతే సాధుజన్మాస్మి, అముష్య పుత్రోఽముష్య పౌత్రోఽముష్య నప్తా, సాధ్వాచారశ్చాస్మి పిత్రైవోపానాయిషి, శిక్షితాచారశ్చాస్మి సమ్యక్చావర్తిష్యే, విధిబలేన తు బాల్య ఏవ సర్వేదిష్టాం గతిం గతాః, ఏతస్మాత్కేవలమనధీతవేద ఇతి । తతః ‘ అగ్నిరుపద్రష్టా ’ ఇత్యాదికం మంత్రముక్త్వా శాస్తుం శాసితుమధ్యాపయితుం ధర్మాంశ్చోపదేష్టుం ప్రతిపద్యేత ఉపక్రమేత ॥

అగ్నిరివజ్వలన్నతిథిరభ్యాగచ్ఛతి ॥ ౩ ॥

పంచయజ్ఞాంతే ‘ అతిథీనేవాగ్రే భోజయేత్ ’ ౧ ఇత్యుక్తమ్ । తత్ప్రకారం వక్తుం తస్యావశ్యకర్తవ్యతామనేనాహ — అతిథిర్గృహానభ్యాగచ్ఛన్నగ్నిరివజ్వలన్నభ్యాగచ్ఛతి । తస్మాదసౌ భోజనాదిభిరవశ్యం తర్పయితవ్యః । నిరాశస్తు గతో గృహాన్ దహేదితి ॥

ఇదానీమతిథిలక్షణం వక్తుం తదుపయోగి శ్రోత్రియలక్షణమాహ

ధర్మేణ వేదానామేకైకాం శాఖామధీత్య శ్రోత్రియో భవతి ॥ ౪ ॥

విద్యార్జనస్య యో నియమస్స ధర్మః, తేన వేదానాం యాం కాంచన శాఖామధీత్య శ్రోత్రియో భవతి । పురుషస్య హి ప్రతివేదమేకైకా శాఖా భవతి । యా పూర్వైః పరిగృహీతా అధ్యయనానుష్ఠానాభ్యాం సా ప్రతివేదం స్వశాఖా । తామధీత్య శ్రోత్రియో భవతి । న తు ప్రతివేదమేకైకాం శాఖామధీత్య శ్రోత్రియో భవతి, లోకవిరోధాత్ । లోకే హి యాం కాంచన శాఖామధీయానః శ్రోత్రియః ప్రసిద్ధః

౧ ఆప. ధ. ౨-౩-౧౧.

అతిథిలక్షణమాహ—

స్వధర్మయుక్తం కుటుమ్బినమభ్యాగచ్ఛతి ధర్మపురస్కారో నాన్యప్రయోజనస్సోతిథిర్భవతి ॥౫॥

ఆదితో యచ్ఛబ్దో ద్రష్టవ్యః, అన్తే స ఇతి దర్శనాత్ । మధ్యే చ శ్రోత్రియలక్షణోపదేశాత్, తదుపజీవనేన సూత్రం యోజ్యమ్ యః శ్రోత్రియః స్వధర్మయుక్తం స్వధర్మనిరతం కుటుంబినం భార్యయాసహ వసంతం గృహస్థం । ఆశ్రమాంతర నిరాసార్థమిదముక్తం న హి తేపచమానా భవంతి, భిక్షవో హి తే । అభ్యాగచ్ఛతి ఉద్దిశ్యాగచ్ఛతి । ధర్మపురస్కారః ఆచార్యార్థం భిక్షణం ధర్మః, తం పురస్కరోతీతి ధర్మపురస్కారః । కర్తర్యణ్ । ధర్మప్రయోజనో నాన్యప్రయోజనః । య ఏవంభూత ఏవంభూతముద్దిశ్య ఆగచ్ఛతి న యదృచ్ఛయా, సోతిథిరితి । బోధాయనస్తు—‘ శ్రాంతోదృష్టపూర్వః కేవలమన్నార్థీ నాన్యప్రయోజనో యస్సోతిథిర్భవతి ’ అపి వా సర్వవర్ణానామన్యతమః కాలే యథోపపన్నః సర్వేషామతిథీనాం శ్రేష్ఠతమోతిథిర్భవతి ఇతి॥

తస్యపూజాయాం శాంతిస్స్వర్గశ్చ ॥౬॥

తస్యాతిథేః పూజాయాం కృతాయాం శాంతిరుపద్రవాణామిహ భవతి । ప్రేత్య చ స్వర్గలాభః ॥

తమభిముఖోభ్యాగమ్య యథావయస్సమేత్య తస్యాసనమాహారయేత్ ॥౭॥

తమతిథిమభిముఖోభ్యాగచ్ఛేత్ । అభ్యాగమ్య యథావయః వయసోనురూపం ప్రత్యుత్థానాభివాదనాదినా సమేయాత్ సంగచ్ఛేత్ సమేత్య చ తస్యాసనమాహారయేత్ శిష్యాదిభిః, అభావేస్వయమేవాహరేత్

శక్తివిషయే నాబహుపాదమాసనం భవతీత్యేకే ॥౮॥

శక్తౌ సత్యామబహుపాదమాసనం న దేయం, కింతు బహుపాద

మేవ పీఠాదికమిత్యేకే మన్యంతే । స్వయం త్వబహుపాదమప్యను మన్యతే ॥

తస్య పాదౌ ప్రక్షాళయేత్ । శూద్రమిథునావిత్యేకే ॥

శ్వాశూద్రౌ తస్య పాదౌ ప్రక్షాళయేతామిత్యేకే మన్యంతే । దాసవత ఇదమ్ ॥

అత్ర విశేషః—

అన్యతరోఽభిషేచనే స్యాత్ ॥౧౦॥

అభిషేచనం కరకాదినా జలావసేకః । తమేకః కుర్యాత్, ఏకః ప్రక్షాళనమ్ ॥

తస్యోదకమాహరయేన్మృన్మయేనేత్యేకే ॥౧౧॥

మృన్మయేన పాత్రేణ తస్యోదకమాహర్తవ్యమిత్యేకే మన్యంతే । స్వయం తు తైజసేన ॥

నోదకమాహరయేదసమావృత్తః ॥౧౨॥

యదా అసమావృత్తో బ్రహ్మచారీ ఆచార్యప్రేషితస్స్వయమేవ వాఽతిథిరభ్యాగచ్ఛతి తదా నాసావుదకమాహరయేత్, నాసావుదకాహరణస్య ప్రయోజకః । నాస్మా ఉదకమాహర్తవ్యమితి ॥

అధ్యయనాసంవృత్తిశ్చాత్రాధికా ॥౧౩॥

అత్రాసమావృత్తేఽతిథౌ అధ్యయనసంవృత్తిశ్చాధికా ఇతరస్మాదతిథేః । అధ్యయనస్య సహ * నిష్పాదనం అధ్యయనసంవృత్తిః । యః ప్రదేశః తస్యాగచ్ఛతి స తేన సహ కియంతం కాలం వక్తవ్య ఇతి ప్రసిద్ధే తు పాఠే పూర్వపదాంతస్య సమో మకారస్య చ ఛాందసో దీర్ఘః ॥

సాంత్వయిత్వా తర్పయేద్రసైర్భక్ష్యైరద్భిరవరార్ధ్యేనేతి ॥ ౧౪ ॥

తతః పాదప్రక్షాళనస్య సమధ్యయనస్య వాఽనంతరమతిథిం ప్రియ

---

* ఘ, ట—సమనిష్పాదనమ్.

వచనేన సాన్త్వయేత్ । సాన్త్వయిత్వా గవ్యాదిభిః రసైః ఫలాది భిశ్చ భక్ష్యైః, అద్భిరన్తతోఽద్భిరపి తావత్తర్పయేత్ తృప్తం కుర్యాత్ అవరార్ధ్యేనేతి జఘన్యకల్పతాం సూచయతి । అన్తత ఇత్యర్థః । ఇ తి శబ్దాదేవమాదిభిరన్యైరపి ॥

ఆవసథం దద్యాదుపరిశయ్యాముపస్తరణ
ముపధానగ్ంసావస్తరణమభ్యఞ్జనంచేతి ॥౧౪॥

ఆవసథో విశ్రమస్థానం । ఉపరిశయ్యా ఖట్వా । ఉపస్తరణంతూ లికా । ఉపధానముపబర్హణమ్, అవస్తరణముపరిపటః, తత్సహిత ముపధానముపస్తరణంచ । అభ్యఞ్జనం పాదయోస్తైలం ఘృతంవా । ఏ తత్సర్వందద్యాద్భోజనాత్ప్రాగూర్ధ్వం వా అపేక్షితేకాలే । ఇతి శ బ్దాదన్యదప్యపేక్షితమ్ ॥

అన్నసగ్ంస్కర్తారమాహూయవ్రీహీన్య
వాన్వాతదర్థాన్నిర్వపేత్ ॥౧౫॥

యః పచతి తమన్నసంస్కర్తారమాహూయ తదర్థానతిథ్య ర్థాన్ వ్రీహీన్ యవాన్ వా నిర్వపేత్పృథక్కృత్య దద్యాత్ అ మున్ పచేతి । వ్రీహియవగ్రహణముపలక్షణమ్ ॥

ఇదంభుక్తవత్సు సర్వేష్వతిథావుపస్థితే ద్రష్టవ్యమ్ । భోజనకా లేత్వాహ—

ఉద్ధృతాన్యన్నాన్యవేక్షేత ఇదంభూయా౩
ఇదా౩మితి ॥ ౧౬ ॥

యావన్తో భోక్తారస్తావద్భ్యాన్నాన్యుద్ధృత్య పృథక్పాత్రేషు కు ర్యాత్ । సోయంసంవిభాగః । తంకృత్వా తాన్యన్నాన్యవేక్షేత- కిమి దం భూయః ప్రభూతమిదం వేతి । విచారేప్లుతః । 'పూర్వన్తుభా షాయామ్' ఇత్యేతత్త్వత్రాపేక్షితమ్।ఛాన్దసఏవాయంప్లుతప్రయోగ ఇతి

భూయఉద్ధరేత్యేవ బ్రూయాత్ ॥౧౭॥

ఏవమవెక్ష్యాతిథ్యర్థం భూయఉద్ధరేత్యేవ బ్రూయాత్ ॥

ద్విషన్ద్విషతోవా నాన్నమశ్నీయాద్దోషేణ వామీమాంసమానస్య మీమాంసితస్యవా ॥౧౯॥

యఃస్వయమతిథిః ద్విషన్ భవతి, యోవాఆత్మానం ద్వేష్టి, యోవాత్మానందోషేణ మీమాంసతే ఆత్మని స్తేయాదిదోషం సంభావయతి, యోవాదోషేణ మీమాంసితః యత్రలౌకికా దోషం సంభావయంతి, తస్యాస్యసర్వస్యాన్నం నాశ్నీయాత్ ॥

తత్రహేతుః—

పాప్మానంహి సతస్యభక్షయతీతి విజ్ఞాయతే ॥౨౦॥

య ఏవంవిధస్యాన్నమశ్నాతి, స తస్య పాప్మానమేవ భక్షయతీతి విజ్ఞాయతె ॥

ఇతి షష్ఠః ఖండః

సఏషప్రాజాపత్యః కుటుంబినోయజ్ఞో నిత్యప్రతతః ॥ ౧ ॥

సఏషాభిహితః మనుష్యయజ్ఞః ప్రాజాపత్యః ప్రజాపతినా దృష్టః, తద్దైవత్యోవా ॥ కుటుంబినోనిత్యప్రతతోయజ్ఞః, నాగ్నిష్టోమాదివత్కాదాచిత్కః ॥

తస్యాగ్నీన్ సంపాదయతి—

యోఽతిథీనామగ్నిస్స ఆహవనీయో యః కుటుంబేస గార్హపత్యో యస్మిన్ పచ్యతె సోఽన్వాహార్యపచనః ॥ ౨ ॥

యోఽతిథీనాం జాఠరోఽగ్నిః స ఆహవనీయః, తత్ర హి హూయతె. యః కుటుమ్బే గృహాగ్నిరౌపాసనః స గార్హపత్యః, నిత్యధార్యత్వాత్ । యస్మిన్ పచ్యతె భ్రాష్ట్రాగ్నౌసోఽన్వాహార్యపచనః దక్షిణా

గ్నిః తత్రాహ్యన్వాహార్యం పచ్యతే ॥

ఊర్జం పుష్టిం ప్రజాం పశూనిష్టాపూర్తమితి గృహాణామశ్నాతి యః పూర్వోఽతిథేరశ్నాతి ॥౩॥

యోఽతిథేః పూర్వమశ్నాతి స గృహాణాం కులస్య సంబంధిఊర్గాదిక మశ్నాతి భక్షయతి వినాశయతి । ఊర్గన్నమ్ । ఇష్టమగ్నిహోత్రాది । పూర్తం స్థాతకం ర్ఖాతాది । అన్యే ప్రసిద్ధాః ॥

పయఉపసేచన మన్నమగ్నిష్టోమసమ్మితగ్ం సర్పిషోక్థ్యసమ్మితం మధునాతిరాత్రసమ్మితంమాంసేనద్వాదశాహసమ్మితముదకేనప్రజావృద్ధిరాయుషశ్చ ॥ ౪ ॥

పయఉపసేచనం యస్య తదన్నమగ్నిష్టోమతుల్యం । సర్పిషా ఉపసిక్త మన్నమితి ప్రకరణాద్గమ్యతే తదుక్థ్యతుల్యమ్ । మధునాఉపసిక్తమన్న మతిరాత్రతుల్యమ్ । మాంసేన సహ దత్తమన్నం ద్వాదశాహతుల్యం । ఉదకేన దత్తేన ప్రజావృద్ధిర్భవతి, ఆయుషశ్చ । ఉపసమస్తమపి వృద్ధిరితి సంబధ్యతే ॥

ప్రియా అప్రియాశ్చాతిథయస్స్వర్గం లోకం గమయంతీతి విజ్ఞాయతే ॥ ౫ ॥

అప్రియాఉదాసీనాః ద్విషతో నిషిద్ధత్వాత్ ॥

స యత్ప్రాతర్మధ్యందినే సాయమితి దదాతి సవనాన్యేవతాని భవంతి ॥ ౬ ॥

త్రిషుకాలేషు దీయమానాన్యన్నాని అస్య యజ్ఞస్య ప్రాతస్సవనాదీని త్రీణిభవంతి । తస్మాత్సర్వేషు కాలేషు దాతవ్యమితి ॥

సహస్రగవసత్త్రైవతే

యదుత్తిష్ఠంతమనూత్తిష్ఠతి తదుదవసన్యత్యేవఉదవసానీయా సాస్య యజ్ఞస్యేతి । ప్రాయేణ ఉచ్ఛబ్దం న పఠంతి, కేవ

లమనుశబ్దమేవ పఠంతి, తత్రాప్యర్థస్స ఏవ॥

యత్సాన్త్వయతి సా దక్షిణాప్రశగ్ంసా॥౮॥

యత్సాన్త్వయతి ప్రశంసతి సాప్రశంసా దక్షిణా॥

యత్సగ్ంసాధయతి తే విష్ణుక్రమాః ॥౯॥

సంసాధనమనువ్రజనమ్ ॥

యదుపావర్తతే సోఽవభృథః॥౧౦॥

ఉపావర్తనం అనువ్రజ్య ప్రత్యాగమనమ్ ॥

ఇతిహి బ్రాహ్మణమ్॥౧౧॥

అస్యసర్వైస్సంబంధః ॥

రాజానం చేదతిథిరభ్యాగచ్ఛేచ్ఛ్రేయసీమ స్మైపూజామాత్మనః కారయేత్ ॥౧౨॥

రాజాఽభిషిక్తః క్షత్రియః । సోఽతిథయేఽభ్యాగతాయాత్మనోఽపి సకాశాచ్ఛ్రేయసీం పూజాం కారయేత్పురోహితేన ॥

ఆహితాగ్నిం చేదతిథిరభ్యాగచ్ఛేత్స్వయమేన మభ్యుదేత్యబ్రూయాత్ । వ్రాత్యక్వావాత్సీరితి। వ్రాత్యోదకమితి। వ్రాత్యతర్పయగ్ స్త్వితి॥౧౩॥

యద్యాహితాగ్ని ముద్దిశ్యాతిథిరభ్యాగచ్ఛేత్తత ఏనమతిథింస్వయమేవాభిముఖ ఉపసర్పేత్ । అత్ర స్వయమితి వచనాదనాహితాగ్నిః అన్యేన శిష్యాదినా కారయన్నపి న దుష్యతి । తమభ్యుపేత్యబ్రూయాత్ । వ్రాత్యక్వావాత్సీరితికుశలప్రశ్నః । వ్రతే సాధుః వ్రాత్యః స ఏవవ్రాత్యః ఇతిపూజా(వి(భి)ధానం। క్వపూర్వస్యాం రాత్రావుషితవానసీతి । వ్రాత్యోదకమితి ఉదకదానమ్ । వ్రాత్య తర్పయంస్త్వితి రసాదిభిస్తర్పయతి । అనుస్వారసకారౌ ఛాందసౌ । క్రియాభేదాత్ ప్రతిమంత్రమితిశబ్దః । ఏతత్సర్వేషు కాలేషుకర్తవ్యం ॥

పురాగ్నిహోత్రస్య హోమాదుపాగ్ంశుజపేత్।

వ్రాత్యయథా తే మనస్తథాస్త్వితి । వ్రాత్యయ
థా తేవశస్తథాస్త్వితి । వ్రాత్యయథా తేప్రియం
తథాస్త్వితి। వ్రాత్యయథా తేనికామస్తథాస్త్వితి॥౧౪॥

స యది హోమకాలాత్ప్రాగేవాసీత తదా పురాహోమాదపరే ణాగ్నిం దర్భేషు సాదయిత్వా ' వ్రాత్యయథా తేమనః ' ఇత్యాదికాన్ మన్త్రాననుపాంశుజపేత్ । బ్రూయాత్ । తత్ర ప్రతిమన్త్రమితి శబ్ద ప్రయోగాదర్థభేదాచ్చ చతుర్ణాం వికల్పః । సముచ్చయ ఇత్యన్యే । అత్రచాధ్వర్యుర్యజమానో వా యో హోతా స జపేత్ తతో జుహుయాత్

యస్యోద్ధృతేష్వహుతేష్వగ్నిష్వతిథి రభ్యాగ
చ్ఛేత్స్వయమేనమభ్యుదేత్య బ్రూయాత్ । వ్రా
త్యాతిసృజ హోష్యామి । ఇత్యతిసృష్టేన హోతవ్యం
అనతిసృష్టశ్చేజ్జుహుయాద్దోషం బ్రాహ్మణమాహ॥౧౫॥

ఉద్ధృతేష్వితి బహువచనం సభ్యావసథ్యాపేక్షయా । యస్యతు త్రయోగ్నయః తస్యాహుతేష్విత్యనేన । సామానాధికరణ్యాద్ధో మోపి త్రిష్వపి భవతి । తేనాహవనీయహోమాదనన్తర మతిథావాగతే త్రిషు హోమోనకృత ఇతి వక్ష్యమాణో విధిర్భవత్యేవ । కః పునరసౌ? స్వయమేనమభ్యుదేత్య బ్రూయాత్ ' వ్రాత్యాదిసృజ ' అనుజానీహి హోష్యామీతి । తతో జుహుధీత్యతిసృజేత్ । అతిసృష్టేన హోతవ్యం । యది పునరనతిసృష్టోఽననుజ్ఞాతో జుహుయాత్తస్య దోషం బ్రాహ్మణవాక్యమాహ । తదిదం సర్వమాథర్వణే పఠితం ప్రత్యేతవ్యం అత్రపక్షే స్వయంహోమోనియతః ॥

ఏకరాత్రించేదతిథీన్వాసయేత్పార్థివాన్ లో
కానభిజయతి ద్వితీయయాన్తరిక్ష్యాన్ స్తృతీయ
యాదివ్యాన్ శ్చతుర్థ్యా పరావతో లోకాన్ సపరి
మితాభిరపరిమితాన్ లోకానభిజయతీతి విజ్ఞాయతే॥

యస్త్రిరాత్రమతిథీన్వాసయతి స పృథివ్యాం భవాన్ లోకానభి జయతి । ద్వితీయయా రాత్ర్యాఽన్తరిక్ష్యాన్ । తృతీయయా దివ్యాన్ చతుర్థ్యా పరావతః సుఖస్యవరా మాత్రా యేషు లోకేషు, తానభి జయతి । అపరిమితాభీ రాత్రిభిరపరిమితాన్ లోకానభిజయతీతి, వి జ్ఞాయతే బ్రాహ్మణం భవతి ॥

అసముదేతశ్చేదతిథిర్బ్రువాణ ఆగచ్ఛేదాసన ముదకమన్నగ్ శ్రోత్రియాయదదామీత్యేవ ద ద్యాత్ । ఏవమస్యసమృద్ధం భవతి ॥౧౭॥

విద్యాదిరహితః అసముదేతః । స చేదతిథిరితి బ్రువాణ ఆగచ్ఛే త్ తదా తస్మై ఆసనాదికం శ్రోత్రియాయ దదామీత్యేవం మనసి కృత్వా దద్యాత్ । ఏవం దదతోఽస్య తద్దానం సమృద్ధం భవతి, శ్రో త్రియాయైవ దత్తం భవతి ॥

ఇతి సప్తమః ఖణ్డః

ఇత్యాపస్తమ్బధర్మసూత్రవృత్తావుజ్జ్వలాయాం
ద్వితీయప్రశ్నే తృతీయః పటలః.

యేనకృతావసథస్స్యాదతిథిర్నతంప్రత్యుత్తిష్ఠే త్ప్రత్యవరోహేద్వా పురస్తాచ్చేదభివాదితః॥౧॥

యేనగృహస్థేనాతిథిః కృతావసథస్స్యాత్, కృతావాసః దత్తావా సస్స్యాత్, 'ద్వితీయయాన్తరిక్ష్యాన్' ౧ ఇత్యాదివచనాద్ద్వితీ యాదిష్వహస్సుతం ప్రతి న ప్రత్యుత్తిష్ఠేత్, నాప్యాసనాత్ప్రత్యవ రోహేత్, స చేత్తస్మిన్నహని పూర్వమేవాభివాదితః । అనభివాది తే తు అభివాదనాయ ప్రత్యుత్తిష్ఠేత్ ప్రత్యవరోహేచ్చ ॥

శేషభోజ్యతిథీనాగ్ స్యాత్ ॥౨॥

---

౧ ఆ.ప.ధ.౨-౭-౧౬.

'అతిథీనేవాగ్రే భోజయేత్' ౧ ఇత్యేవసిద్ధే వచనమిదం ప్రమాదాద్యదన్నం నదత్తం అతిథయే, తన్న భుంజీతేత్యేవ మర్థం ॥

నరసాన్గృహే భుంజీతానవశేషమతిథిభ్యః॥౩॥

ఆగామిభ్యోఽతిథిభ్యో యథా న కించిద్గృహేఽవశిష్యతే తథా క్షీరాదయో రసానభోజ్యా ఇతి, సద్యస్సంపాదయితుమశక్యత్వా ద్రసానామ్ ॥

నాత్మార్థమభిరూపమన్నంపాచయేత్॥౪॥

ఆత్మానముద్దిశ్యాభిరూపమన్నం స్వాద్వపూపాది న పాచయేత్ ॥

గోమధుపర్కార్హో వేదాధ్యాయః ॥౫॥

సాంగస్య వేదస్యాధ్యేతా వేదాధ్యాయః । సోఽతిథిర్మధుపర్క మర్హతి, గాం చ దక్షిణామ్॥

ఆచార్యఋత్విక్స్నాతకో రాజా వా ధర్మయుక్తః ॥ ౬ ॥

అవేదాధ్యాయా అప్యాచార్యాదయో గోమధుపర్కార్హాః ।అతఏవజ్ఞాయతే ఏకదేశాధ్యాయినోఽప్యృత్విగాచార్యాభవతఇతి। ధర్మయుక్తఇతి రాజ్ఞోపి శేషణం । వాశబ్దస్సముచ్చయే ॥

ఆచార్యాయర్త్విజే శ్వశురాయ రాజ్ఞ ఇతిపరిసంవత్సరాదుపతిష్ఠద్భ్యో గౌర్మధుపర్కశ్చ ॥౭॥

ఏతద్గృహ్యే వ్యాఖ్యాతం ౨ । గౌరత్ర దక్షిణాధికా విధీయతే ॥ కోఽసౌ మధుపర్క ఇత్యత ఆహ—

దధిమధుసగ్ంసృష్టం మధుపర్కః పయో వా మధుసగ్ంసృష్టమ్ ॥ ౮ ॥

గృహ్యోక్తస్యానువాదోఽయముత్తరవివక్షయా ॥

అభావ ఉదకమ్ ॥౯॥

---

౧ ఆ.ప.ధ. ౨,౪-౧౧. ౨ ఆప.గృ.౩-౯.

దధిపయసోరభావే ఉదకమపి దేయమ్ । మధుసంసృష్టమిత్యేకే । నేత్యన్యే, పూర్వత్రాస్య మధుసంసృష్టగ్రహణాత్ * ॥

'వేదాధ్యాయః' ‡ ఇత్యత్ర వివక్షితం వేదమాహ—

షడఙ్గో వేదః ॥౧౦॥

షడ్భిరఙ్గైర్యుక్తో వేదో గృహ్యతే ॥

కానితాన్యఙ్గానీత్యత ఆహ—

ఛన్దః కల్పో వ్యాకరణం జ్యోతిషం నిరుక్తం శిక్షా ఛన్దోవిచితిరితి ॥ ౧౧ ॥

ఛన్దో వేదః, తత్రాల్పయతీతి ప్రతిశాఖం శాఖాన్తరాధీతేన న్యాయప్రాప్తేన చాఙ్గకలాపేనోపేతస్య కర్మణః ప్రయోగకల్పనయోపస్కురుత ఇతి ఛన్దఃకల్పః, కల్పసూత్రాణి । వ్యాకరణమర్థవిశేషమాశ్రిత్య పదమన్వాచక్షాణం పదపదార్థప్రతిపాదనేన వేదస్యోపకారకం విద్యాస్థానమ్ । సూర్యాదీని జ్యోతీంష్యధికృత్య ప్రవృత్తం శాస్త్రం జ్యోతిషమ్ । ఆదివృద్ధ్యభావే యత్నః కార్యః । తదధ్యయనోపయోగినమనుష్ఠానోపయోగినఞ్చ కాలవిశేషం ప్రతిపాదయదుపకారకమ్ । నిరుక్తమపి వ్యాకరణస్యైవ కార్త్స్న్యార్థమ్ । శిక్షా వర్ణానాం స్థానప్రయత్నాదికమధ్యయనకాలే కర్మణి చ మన్త్రాణాముచ్చారణప్రకారం శిక్షయతీతి । పృషోదరాదిత్వాద్దీర్ఘః । గాయత్ర్యాదీని ఛన్దాంసి యయా విచీయన్తే వివిచ్య జ్ఞాయన్తే సా ఛన్దోవిచితిః । ఏతాన్యఙ్గాని । అఙ్గసంస్తవాదఙ్గత్వమ్—

ముఖం వ్యాకరణం తస్య జ్యోతిషం నేత్రముచ్యతే ।
నిరుక్తం శ్రోత్రముద్దిష్టం ఛన్దసాం విచితిః పదే ॥
శిక్షా ఘ్రాణం తు వేదస్య హస్తౌ కల్పాన్ ప్రచక్షతే ॥ ఇతి ॥

---

* ఘ. ఙ. 'ఉదకమపి మధుసంసృష్టమితి' ఇత్యధికః పాఠః ॥

‡ ఆప. ధ. ౧-౮-౫.

ఉపకారకత్వాచ్చ । ఉక్త ఉపకారః ॥

అత్ర చోదయతి—

శబ్దార్థారమ్భణానాం తు కర్మణాం సమామ్నాయసమాప్తౌ * వేదశబ్దః । తత్ర సంఖ్యా విప్రతిషిద్ధా ॥ ౧౨ ॥

శబ్దార్థతయా యాన్యారభ్యన్తే న ప్రత్యక్షాదిప్రమాణగోచరతయా, తాని శబ్దార్థారమ్భణాని కర్మాణి వైదికాని అగ్నిహోత్రాదీని, తేషాం సమామ్నాయ ఉపదేశః, తస్య సమాప్తౌ స యావతా గ్రన్థజాతేన సమాప్తః అనుష్ఠానపర్యన్తో భవతి తత్ర వేదశబ్దో వర్తతే, వేదయతి ధర్మం విదన్త్యనేనేతి వా ధర్మమితి । న చ మన్త్రబ్రాహ్మణమాత్రేణానుష్ఠానపర్యన్త ఉపదేశో భవతి, కిన్తు కల్పసూత్రైరపి సహితః । తతశ్చ తేషామపి వేదస్వరూప ఏవానుప్రవేశాత్ పంచైవాంగాని । తత్ర షడ్సంఖ్యా విప్రతిషిద్ధేతి ॥

పరిహరతి—

అంగానాం తు ప్రధానైరవ్యపదేశ ఇతి న్యాయవిత్సమయః ॥ ౧౩ ॥

అంగాన్యేవ కల్పసూత్రాణి, న వేదస్వరూపాణి, పౌరుషేయత్వస్మరణాత్ । కతిపయాన్యేవ హి తేషు బ్రాహ్మణవాక్యాని, భూయిష్ఠాని స్వవాక్యాని । అంగానాం చ తేషాం ప్రధానవాచిభిశ్శబ్దైః, ఛన్దః, వేదః, బ్రాహ్మణమ్, ఇత్యాదిభిః వ్యపదేశో న న్యాయ్య ఇతి న్యాయవిదాం సిద్ధాన్తః । తావిమౌ పూర్వపక్షసిద్ధాన్తౌ కల్పసూత్రాధికరణే స్పష్టతరం ద్రష్టవ్యౌ । యత్తూక్తం న మన్త్రబ్రాహ్మణమాత్రేణ పూర్ణ ఉపదేశ ఇతి, నహ్యేష స్థాణోరపరాధో యదేనమన్ధో న పశ్యతీతి, పురుషాపరాధస్స భవతి । ఇదం తు భవానాచష్టాం,

* ఘ. సమాప్తా.

కల్పసూత్రకారాణామియం ప్రయోగకల్పనాకుతస్త్యేతి । న్యాయో పబృంహితాభ్యాం మన్త్రబ్రాహ్మణాభ్యామితి వక్తవ్యమ్ । నాన్యగతిః । ఏవంసతి భవానపి యతతాం తాదృశస్యాన్యమితి । తతో మన్త్రబ్రాహ్మణాభ్యామేవ పూర్ణమవభోత్స్యత * ఇతి ॥

అతిథిం నిరాకృత్య యత్రగతే భోజనే స్మరేత తతో విరమ్యోపోష్య ॥ ౧౪ ॥

ఇత్యష్టమః ఖండః

శ్వోభూతే యథామనసం తర్పయిత్వా సగ్ంసాధయేత్ ॥ ౧ ॥

అతిథిమభ్యాగతం కేన చిత్కారణేన నిరాకృత్య భోజనేప్రవృత్తో యత్రగతే యస్యవస్థాం ప్రాప్తే భోజనే స్మరేత్ ధిఙ్మయాసౌ నిరాకృత ఇతి, తత్రైవ భోజనాద్విరమ్య తస్మిన్నహన్యుపోష్య అపరేద్యు స్తమన్విష్య యథామనసం యథేచ్ఛం తర్పయిత్వా సంసాధయేత్ గచ్ఛంత మనువ్రజేత్ ॥

ఆపుర ఇత్యత్రాహ—

యానవంతమాయానాత్ ॥ ౨ ॥

స చేదతిథిర్యానవాన్ భవతి తమా తదారోహణాదనువ్రజేత్ ॥

యావన్నానుజానీయాదితరః ॥ ౩ ॥

ఇతరో యానరహితః । స యావన్నానుజానీయాత్ గచ్ఛేతి తావదనువ్రజేత్ ॥

అప్రతిభాయాగ్ం సీమ్నో నివర్తేత ॥ ౪ ॥

యదితస్యాన్యపరతయా అనుజ్ఞాయాం ప్రతిభాబుద్ధిర్న జాయతే తదా సీమ్ని ప్రాప్తాయాంతతో నివర్తేత । ప్రతేర్దీర్ఘశ్ఛాందసః । సంసాధయేత్ ఇత్యాది సర్వాతిథిసాధారణం, న నిరాకృతమాత్రవిషయమ్ ॥

---

* ఘ. ట—పూర్ణస్సేత్స్యతీతి.

సర్వాన్ వైశ్వదేవే భాగినః కుర్వీతాశ్వచండాలేభ్యః ॥౫॥

వైశ్వదేవాంతే భోజనార్థముపస్థితాన్ సర్వానేవ వైశ్వదేవే భాగినః కుర్వీత। ఆ శ్వచండాలేభ్యః। అభివిధావాకారః । తేభ్యోపి కించిద్దేయం । తథాచ మనుః—

శునాంచపతితానాంచ శ్వపచాం పాపరోగిణామ్।
వాయసానాం క్రిమీణాంచ శనకైర్నిక్షిపేద్భువి ౧ ॥ఇతి ॥

నానర్హద్భ్యో దద్యాదిత్యేకే ॥౬॥

అనర్హద్భ్యశ్చండాలాదిభ్యః న దద్యాదిత్యేకే మన్యంతే । తత్రదానే అభ్యుదయః అదానే నప్రత్యవాయః ॥

ఉపేతః స్త్రీణామనుపేతస్యచోచ్ఛిష్టం వర్జయేత్ ॥౭॥

ఉపేతః కృతోపనయనోఽసమావృత్తః, స స్త్రీణామనుపేతస్య చ ఉచ్ఛిష్టం న భుంజీత । ఏనం సతి సమావృత్తస్యోచ్ఛిష్టం భుంజానస్య న దోషస్స్యాత్ । ఏవంతర్హ్యుపేతః అంతాత్కృతదారో కృతదారో వా స్త్రీణామనుపేతస్య చోచ్ఛిష్టం వర్జయేత్ । ఏవమప్యుపేతస్య యస్యకస్య చిదపి యదుచ్ఛిష్టం తద్భోజనే న దోషస్స్యాత్ । ‘ పితుర్జ్యేష్ఠస్యచ భ్రాతురుచ్ఛిష్టం భోక్తవ్యం ’ ౨ ఇత్యేతన్నియమార్థం భవిష్యతి, పితురేవభ్రాతురేవేతి । యద్యేవం, సూత్రమేవేదమనర్థకమ్, తస్మాదేవ నియమాదన్యత్రాప్రసంగాత్ । ఇదంతర్హి ప్రయోజనమ్—యదా పితాఽనుపేతః, పుత్రస్తు ప్రాయశ్చిత్తం కృత్వా కృతోపనయనః, తదా తంప్రతి పితురనుపేతస్యోచ్ఛిష్టం ప్రతిషిధ్యతే । ఏవంజ్యేష్ఠోపి ద్రష్టవ్యః । ఏతదపి నాస్తి ప్రయోజనం, ఉక్తంహి ‘ ధర్మవిప్రతిపత్తావభోజ్యం ’ ౩ ఇతి, తేషామభ్యాగమనం భోజనం వివాహమితి చ వర్జయేత్ ’ ౪ ఇతిచ

---

౧ మను. ౩-౯౨

౨ ఆప.ధ.౧-౪-౧౧.

౩ ఆప.ధ.౧-౫-౧౨.

౪ ఆప.ధ.౧-౧-౩౩

తథా స్త్రీణామిత్యేతత్కిమర్థం ? మాతురుచ్ఛిష్టప్రతిషేధార్థం। కథం ప్రసంగః ? 'మాతరి పితర్యాచార్యవచ్ఛుశ్రూషా'[1] ఇతి వచనాత్ 'యదుచ్ఛిష్టం ప్రాశ్నాతి। హవిరుచ్ఛిష్టమేవ తత్'[2] ఇత్యాచార్యోచ్ఛిష్టస్య హవిష్ట్వేన సంస్తవాచ్చ। నైతదపి సారమ్, 'పితుర్జ్యేష్ఠస్య చ'[1] ఇత్యత్ర పితుర్గ్రహణాదేవ తస్యా అప్రసక్తేః। తస్మాత్క్వచిజ్జనపదేషు భార్యయా అనుపనీతేన చ సహభోజనమాచరన్తి, యథాహ బౌధాయనః—'యాని దక్షిణతస్తాని వ్యాఖ్యాస్యామః। యథైతదనుపనీతేన సహ భోజనం స్త్రియా సహభోజనమ్'[3] ఇతి, తస్యయమ రాచార్యస్య మనేన ప్రతిపాద్యతే ॥

సర్వాణ్యుదకపూర్వాణి దానాని ॥౮॥

సర్వాణీతి వచనాద్భిక్షాప్యుదకపూర్వకమేవ దేయా ॥

యథాశ్రుతి విహారే ॥౯॥

విహారే యజ్ఞకర్మణి యాని దక్షిణాదీని దానాని తాని యథాశ్రుత్యేవోదకపూర్వాణి ॥

యే నిత్యా భాక్తికాస్తేషామనుపరోధేన సంవిభాగో విహితః ॥ ౧౦ ॥

యే నిత్యా భాక్తికా భక్తాహాః కర్మకరాదయః తేషాముపరోధో యథా న భవతి తథా వైశ్వదేవాన్తే ఆగతేభ్యస్సంవిభాగః కర్తవ్యః ।

కామమాత్మానం భార్యాం పుత్రం వోపరున్ధ్యా న్న త్వేవ దాసకర్మకరమ్ ॥ ౧౧॥

దాసో భూత్వా యః కర్మకరోతి స దాసకర్మకరః, తమాత్మాద్యుపరోధేపి నోపరున్ధ్యాత్, కిం పునరాగతార్థం తం నోపరున్ధ్యాదితి

తథా చాత్మనోనుపరోధం కుర్యాద్యథా కర్మసు సమర్థస్స్యాత్ ॥ ౧౨ ॥

---

[1] ఆప.ధ-౧-౧౮-౬. [2] ఆప.ధ.౧-౩-౧౨. [3] బౌ.ధ.౧.౨-౨౯.

కర్మసు అగ్నిహోత్రాదిషు ఆర్జనేషుచ యథాన్యాయం సమ
ర్థో నభవతి తథాత్మానం నోపరుంధ్యాత్కుటుంబీ ॥

అథాప్యుదాహరంతి ॥

అష్టౌగ్రాసామునేర్భక్షః షోడశారణ్యవా
సినః । ద్వాత్రింశతం గృహస్థస్యాపరిమితం
బ్రహ్మచారిణః ॥ ఆహితాగ్నిరనడ్వాగ్ శ్చబ్రహ్మ
చారీచతేత్రయః । అశ్నన్త ఏవ సిద్ధ్యంతి నైషాగ్
సిద్ధిరనశ్నతామితి ॥ ౧౩ ॥

అథైతస్మిన్నాత్మానం నోపరుంధ్యాదితి విషయే శ్లోకావుదాహ
రంతి । మునేస్సన్న్యాసినః అష్టౌగ్రాసాభక్షః, ఆ * స్వావికారేణ
అరణ్యవాసీ వానప్రస్థస్య షోడశ । ద్వాత్రింశతం, ప్రథమార్థే
ద్వితీయా । ద్వాత్రింశద్గ్రాసా గృహస్థస్య భక్షః । బ్రహ్మచారిణస్తు
విద్యార్థస్య నైష్ఠికస్య చ గ్రాసనియమో నాస్తి । ద్వితీయేన శ్లో
కేనాహితాగ్నివిషయే ' కాలయోర్భోజనం ' ౧ ఇత్యపి నియమో
నాస్తీతి ప్రతిపాద్యతే । అనడుద్గ్రహణం దృష్టాంతార్థమ్ । బ్రహ్మచా
రిగ్రహణం దృష్టార్థం ♃ । సిద్ధ్యంతి స్వకార్యక్షమాభవంతి ॥

ఇతి నవమః ఖండః.

ఇత్యాపస్తమ్బధర్మసూత్రవృత్తౌ వుజ్జ్వలాయాం
ద్వితీయప్రశ్నే చతుర్థః పటలః.

భిక్షణేనిమిత్తమాచార్యో వివాహోయ
జ్ఞో మాతాపిత్రోర్బుభూషార్హతశ్చనియమవిలోపః ॥

భిక్షణం యాచనం । తత్రాచార్యాదయో నిమిత్తం । బుభూషా భ
ర్తుమిచ్ఛా । అర్హతో విద్యాదిమతోగ్నిహోత్రాదౌ నియమే యో

---

*డ-గ్రాసప్రమాణమా. ♃ఖ.ఠ-దృఢార్థం. జ.ట-(నాస్తీదంవాక్యం)
౧ ఆప-ధ, ౨-౧-౨.

గ్యార్థస్యా భావేనలోపః ॥

తత్రగుణాంత్సమీక్ష్యయథాశక్తిదేయమ్ ॥ ౭ ॥

తత్రైవంభూతే భిక్షమాణే యాచతః శ్రుతవృత్తాదికాన్ సమీక్ష్య శక్త్యనురూపమవశ్యం దేయం, అదానే ప్రత్యవాయాత్ । గౌతమస్తు నిమిత్తాంతర మప్యాహ—'గుర్వర్థనివేశౌషధార్థవృత్తిక్షీణయక్ష్యమాణాధ్యయనాధ్వసంయోగ వైశ్వజితేషు ద్రవ్యసంవిభాగో బహిర్వేది । భిక్షమాణేషు కృతాన్నమితరేషు'౧ ఇతి । వైశ్వజితో విశ్వజిద్యాగస్య కర్తా । స చ సర్వస్వదక్షిణః ॥

ఇంద్రియప్రీత్యర్థస్యతుభిక్షణమనిమిత్తం । న తదాద్రియేత ॥ ౩ ॥

ఇంద్రియద్వారా ఆత్మనః ప్రీతిః ఇంద్రియప్రీతిః, తామర్థయమానో యోభిక్షతే స్రక్చందనాది తత్సాల్యం వా, తద్భిక్షణం నియమేన దానస్య నిమిత్తం నభవతి । తస్మాన్న తదాద్రియేత, అదానేపి న ప్రత్యవాయః । వివాహోపి ద్వితీయో న నిమిత్తమ్ సత్యాంప్రథమాయాం ధర్మప్రజాసంపన్నాయామ్ । తదర్థమిదం వచనం, అన్యత్ర ప్రా ప్త్యభావాత్ ॥

స్వకర్మబ్రాహ్మణస్యాధ్యయనమధ్యాపనం యజ్ఞోయాజనందానం ప్రతిగ్రహణం దాయాద్యంసిలోంచ్ఛః ॥

'సర్వవర్ణానాంస్వధర్మానుష్ఠానే'౨ ఇత్యుక్తమ్ । తేషామిస్వధర్మాఉచ్యంతే । పుత్రాదిభ్యోదీయతే ఇతిదాయః, తమాదత్తఇతి దాయాదః, తస్యభావో దాయాద్యమ్ దాయస్వీకారః । క్షేత్రాదిషుపతితానిమంజరీభూతానితతశ్చ్యుతాని వా ధాన్యానిసిలశబ్దస్యార్థః । తేషాముంచ్ఛనమంగుళీభిర్నఖైర్వాఆదానంసిలోంచ్ఛః । ఏతాన్యధ్యయనాదీన్యష్టౌ బ్రాహ్మణస్య స్వకర్మ । తేషుయజ్ఞదానా

౧ గౌ.ధ.౫-౨౧-౨౨. ౨ ఆప.ధ.౨-౨-౨.

ధ్యయనాని త్రీణి ద్విజాతిసామాన్యేన కర్తవ్యతయా నియమ్యంతే, ఇతరాణ్యర్థితయా ద్రవ్యార్జనే ప్రవృత్తస్యోపాయాంతర నివృత్త్యర్థాన్యుపదిశ్యంతే, అధ్యాపనాదిభిరేవ ద్రవ్యమార్జయేత్ న చౌర్యాదిభిరితి ॥

అన్యచ్చాపరిగృహీతమ్ ॥ ౫ ॥

యచ్చాన్యత్ కేనాప్యపరిగృహీతం ఆరణ్యం మూలఫలాది, తేనాపి జీవేదితి ప్రకరణాద్గమ్యతే । ఏతేన నిధిర్వ్యాఖ్యాతః ॥

ఏతాన్యేవ క్షత్రియస్యాధ్యాపనయాజనప్రతిగ్రహణానీతి పరిహాప్య దండయుద్ధాధికాని ॥ ౬ ॥

ఏతాన్యేవ క్షత్రియస్యాపి స్వకర్మ అధ్యాపనాదీని త్రీణి వర్జయిత్వా । దండలబ్ధం యుద్ధలబ్ధంచాధికమ్ ॥

క్షత్రియవద్వైశ్యస్య దండయుద్ధవర్జం కృషిగోరక్ష్యవణిజ్యాధికమ్ ॥ ౬ ॥

గోరక్ష్యం గవాం రక్షణం । భావేణ్యాత్ప్రత్యయః । వణిజాం కర్మ వణిజ్యం, క్రయవిక్రయవ్యవహారః కుసీదంచ । ‘ దూతవణిగ్భ్యాంచ ’ ఇతి యప్రత్యయః ॥

నానూచానమృత్విజం వృణీతే న పణమానమ్ ॥ ౮ ॥

సాంగస్య వేదస్యాధ్యేతా ప్రవక్తా చానూచానః । అతాదృశమృత్విజం న వృణీతే, నాప్యేతావద్దేయమితి పరిభాషమాణమ్ ॥

అయాజ్యోఽనధీయానః ॥ ౯ ॥

అనధీతవేదం న యాజయేత్ తదానీమపేక్షితం మంత్రం యథాశక్తి వాచయేత్ ॥

క్షత్రియస్య యుద్ధం స్వకర్మేత్యుక్తమ్, తత్కథం కర్తవ్యమిత్యత ఆహ

యుద్ధే తద్యోగా యథోపాయముపదిశంతి తథా ప్రతిపత్తవ్యం

యుద్ధవిషయే తథా ప్రతిపత్తవ్యమ్ యథా తద్యోగా ఉపాయముపదిశం

త్యేత స్మిన్ యుద్ధకర్మణి యుద్ధశాస్త్రే వా యేషామభియోగస్తేషాం త్యాగాత్‌

న్యస్తాయుధప్రకీర్ణకేశప్రాంజలిపరాఙ్మావృ-
త్తానామార్యావధం పరిచక్షతే ॥౧౧॥

న్యస్తాయుధస్త్యక్తాయుధః । ప్రకీర్ణకేశః కేశాన్ నియంతుమక్షమః । ప్రాంజలిః కృతాంజలిః । పరాఙ్మావృత్తః పరాఙ్ముఖః । సర్వ ఏతే భీతాః । తేషాం యుద్ధే వధం సంతో గర్హంతే । పరిగణనాదన్యేషాం వధే న దోషః । తథా చ గౌతమః—"న దోషో హింసాయామాహవే"[1] ఇతి । 'న్యస్తాయుధః ప్రకీర్ణకేశః' ఇతి విసర్జనీయం కేచిద్వదంతి, సోపపాఠః । పరాఙ్మావృత్త ఇతి మకారశ్ఛాందసః ॥

శాస్త్రైరధిగతానామింద్రియదౌర్బల్యాద్విప్రతిపన్నా-
నాం శాస్త్రాన్నిర్వేషముపదిశేద్యథాకర్మ యథోక్తమ్ ॥

యథాశాస్త్రం గర్భాధానాదిభిస్సంస్కారైస్సంస్కృతాః శాస్త్రైరధిగతాః । తేషామింద్రియదౌర్బల్యాదజితేంద్రియతయా విప్రతిపన్నానాం స్వకర్మతః చ్యుతానాం నిషిద్ధేషు చ ప్రవృత్తానాం శాస్త్రాచ్ఛాసితా ఆచార్యాదిః నిర్వేషం ప్రాయశ్చిత్తముపదిశేత్ యథాకర్మ కర్మానురూపం, యథోక్తం ధర్మశాస్త్రేషు ॥

తస్య చేచ్ఛాస్త్రమతిప్రవర్తేరన్ రాజానం గమయేత్ ॥

అజితేంద్రియతయా విప్రతిపన్నా నరాః తస్య చేచ్ఛాసితుశ్శాస్త్రం శాసనం అతిప్రవర్తేరన్ న తత్ర తిష్ఠేయుః స రాజానం గమయేత్ ఏనమసౌ కరోతీతి ॥

రాజా పురోహితం ధర్మార్థకుశలమ్ ॥౧౪॥

స రాజా ధర్మశాస్త్రేష్వర్థశాస్త్రేషు చ కుశలం పురోహితం గమయేత్, ఏనీయతామసావితి ॥

స బ్రాహ్మణాన్నియుంజ్యాత్ ॥౧౫॥

[1] గౌ.ధ.౧౦-౧౭.

స పురోహితో బ్రాహ్మణాశ్చేదతిక్రమకారిణః ప్రాపితాస్తాన్ని యుఞ్జ్యాత్ నియుఞ్జీత అనురూపేషు ప్రాయశ్చిత్తేషు ॥

అథయది తే ఽప్రాపి నతిష్ఠేయుః తదాకిం కర్తవ్యమిత్యతఆహ—

బలవిశేషేణవధదాస్యవర్జం నియమైరుపశోషయేత్ ॥౧౬॥

తతస్తాన్నియమైర్బన్ధనోపవాసాదిభిరుపశోషయేత్ । బలవిశేషేణ బలానురూపం । వధదాస్యవర్జమ్, వధస్తాడనాది, వధందాస్యంచ వర్జయిత్వా సర్వమన్యద్బన్ధనాదికం బలానురూపం కారయేత్, యావత్తేమన్యేరంశ్చరేమ ప్రాయశ్చిత్తమితి ॥ ....

శ్రీ ఇతిదశమఃఖండః శ్రీ

ఏవంబ్రాహ్మణవిషయఉక్తమ్, ఇతరేష్వాహ—

ఇతరేషాం వర్ణానామాప్రాణవిప్రయోగాత్స
మవేక్ష్య తేషాంకర్మాణి రాజాదండంప్రణయేత్ ॥౧॥

ఇతరేషాం బ్రాహ్మణవ్యతిరిక్తానాం వర్ణానాం రాజాపురోహితేనోక్తం దండంస్వయమేవ ప్రణయేత్ తేషాం కర్మాణిసమవేక్ష్య తదనురూపమాప్రాణవిప్రయోగాత్ । అభివిధావాకారః ॥

నచసందేహే దండంకుర్యాత్ ॥౨॥

అపరాధసందేహే రాజాదండం న కుర్యాత్ ॥

కింతు—

సువిచితంవిచిత్యాదైవప్రశ్నేభ్యోరాజాదండాయప్రతిపద్యేత ॥౩॥

ఆ దైవప్రశ్నేభ్యః సాక్షిప్రశ్నాదిభిశ్శపథాంతైస్సువిచితం యథా భవతి తథావిచిత్య నిరూప్య రాజాదండాయప్రతిపద్యేతఉపక్రమేత ॥

ఏవంకుర్వతః ఫలమాహ—

ఏవంవృత్తో రాజోభౌలోకావభిజయతి ॥౪॥

ఏవంభూతంవృత్తం యస్యసఏవంవృత్తః । అత్రమనుః

అదండ్యాన్ దండయన్ రాజా దండ్యాంశ్చైవాప్యదండయన్ ।
అయశో మహదాప్నోతి ప్రేత్య స్వర్గాచ్చ హీయతే ॥ ౧ ఇతి ॥

గచ్ఛతాం ప్రతిగచ్ఛతాంచ సమవాయే కేన కస్మై పన్థా దేయ ఇత్యత ఆహ

రాజ్ఞః పన్థా బ్రాహ్మణేనాసమేత్య ॥ ౫ ॥

రాజాత్రాభిషిక్తః । స యది బ్రాహ్మణేన సమేతో న భవతి తదా తస్య పన్థా దాతవ్యః క్షత్రియైరప్యనభిషిక్తైః కిం పునరితరైః । ఏతదర్థమేవేదం వచనమ్ । అన్యత్ర 'వర్ణజ్యాయసాంచ' ఇతి వక్ష్యమాణేనైవ సిద్ధమ్ ॥

సమేత్య తు బ్రాహ్మణస్యైవ పన్థాః ॥ ౬ ॥

ఆపది శిష్యభూతబ్రాహ్మణవిషయమిదమ్ । శిష్యభూతేనాపి బ్రాహ్మణేన సమేత్య తస్యైవ గురుణాపి రాజ్ఞా పన్థా దేయ ఇతి ॥

యానస్య భారాభినిహతస్యాతురస్య స్త్రియా ఇతి సర్వైర్దాతవ్యః ॥ ౭ ॥

యానం శకటాది భారాభినిహతో భారాక్రాన్తః । ఆతురో వ్యాధితః । స్త్రియాః కాచిదపి । ఏతేభ్యః సర్వైరేవ వర్ణైః పన్థా దాతవ్యః । ఇతి శబ్దాత్ స్థవిరబాలకృశాదిభ్యః ॥

వర్ణజ్యాయసాం చేతరైర్వర్ణైః ॥ ౮ ॥

వర్ణేనోత్కృష్టా వర్ణజ్యాయాంసః, తేషాం చేతరైరపకృష్టైర్వర్ణైః బాహ్యైశ్చ పన్థా దాతవ్యః ॥

అశిష్టపతితమత్తోన్మత్తానామాత్మస్వస్త్యయనార్థేన సర్వైరేవ దాతవ్యః ॥ ౯ ॥

అశిష్టో మూర్ఖః । అన్యే ప్రసిద్ధాః । ఏతేషాం సర్వైరేవ సజాతీయైరుత్కృష్టైరపకృష్టైర్వర్ణైర్బాహ్యైశ్చ దాతవ్యః । ఆత్మస్వస్త్యయనమాత్మత్రాణం, తేన ప్రయోజనేన తదర్థం 'న త్వదృష్టార్థ'మిత్యర్థః । అత్ర కౌటిల్యేన దేయస్య పథః ప్రమాణముక్తమ్—

పంచారత్నీ రథపథశ్చత్వారో హస్తిపథః ద్వావక్షుద్రపశుమనుష్యాణామ్ । ఇతి ॥

ధర్మచర్యయా జఘన్యో వర్ణః పూర్వం పూర్వం వర్ణమాపద్యతే జాతిపరివృత్తౌ ॥౧౦॥

ధర్మచర్యయా స్వధర్మానుష్ఠానేన జఘన్యో వర్ణః శూద్రాదిః పూర్వం పూర్వం వర్ణం వైశ్యాదిం ఆపద్యతే ప్రాప్నోతి । జాతిపరివృత్తౌ జన్మపరివర్తనే । శూద్రో వైశ్యో జాయతే । తత్రాపి స్వధర్మనిష్ఠః క్షత్రియో జాయతే । తత్రాపి స్వధర్మపరో బ్రాహ్మణ ఇతి । ఏవం క్షత్రియవైశ్యయోరపి ద్రష్టవ్యమ్ ॥

అధర్మచర్యయా పూర్వో వర్ణో జఘన్యం జఘన్యం వర్ణమాపద్యతే జాతిపరివృత్తౌ ॥౧౧॥

పూర్వేణ గతమ్ । మహాపాతకవ్యతిరిక్తాధర్మానుష్ఠానవిషయమేతత్ మహాపాతకేషు 'స్తేనోఽభిశస్తః'[1] ఇత్యాదినా నీచజాతిప్రాప్తేరుక్తత్వాత్

ధర్మప్రజాసంపన్నే దారే నాన్యాం కుర్వీత ॥౧౨॥

శ్రౌతేషు గార్హ్యేషు స్మార్తేషు చ శ్రద్ధాభక్తిశ్చ ధర్మసంపత్తిః ప్రజాసంపత్తిః పుత్రవత్త్వమ్ । ఏవంభూతే చారే సతి నాన్యాం 'దారే' ఇతి ప్రకృతే అన్యామితి స్త్రీలింగనిర్దేశాత్ తత్రార్థాద్భార్యామితి గమ్యతే । నాన్యాం భార్యాం కుర్వీత నోద్వహేత్ ॥

అన్యతరాభావే కార్యా ప్రాగగ్న్యాధేయాత్ ॥ ౧౩ ॥

ధర్మప్రజయోరన్యతరస్యాభావే కార్యా ఉద్వాహ్యా । తత్రాపి ప్రాగగ్న్యాధేయాత్ నోర్ధ్వమాధానాత్ । ఏతదర్థమేవేదం వచనమ్ । ఉభయసంపత్తౌ న కార్యేత్యుక్తే అర్థాదన్యతరాభావే కార్యేత్యస్యాంశస్య ప్రాప్తత్వాత్ । యదా చాన్యతరాభావేఽపి కార్యా తదా కా శఙ్కా ఉభయాభావేఽపి కార్యేతి ॥

---

౧ ఆధ,ధ-౨-౨-౬.

'ప్రాగగ్న్యాధేయాత్' ఇత్యత్ర హేతుః—

ఆధానే హి సతి కర్మభిస్సంబధ్యతే యేషామేతదంగమ్ ॥

హి యస్మాదాధానే సతీ విద్యమానా సహాన్వితా కర్మభిస్సంబధ్యతే అధిక్రియతే। కైః? యేషామగ్నిహోత్రాదీనామేతదాధానమంగముపకారకం తైః। అతస్సతీతివచనాత్స్మృతాయాంతు ప్రాగూర్ధ్వంచాధానాత్పత్న్యామపి పుత్రసంపత్తౌ ధర్మసంపత్త్యర్థం దారగ్రహణం భవత్యేవ। తథాచ మనుః—

భార్యాయై పూర్వమారిణ్యై దత్త్వాగ్నీనన్త్యకర్మణి।
పునర్దారక్రియాం కుర్యాత్పునరాధానమేవ చ ॥ ౧ ఇతి ॥

యాజ్ఞవల్క్యోఽపి—

దాహయిత్వాగ్నిహోత్రేణ స్త్రియం వృత్తవతీం పతిః।
ఆహరేద్విధివద్దారానగ్నీంశ్చైవావిలంబయన్ ॥ ౨ ఇతి ॥

న వాచనికేఽర్థే యుక్తయః క్రమన్తే। నన్వేతన్న చోదనీయమ్-యజమానః పూర్వమేవాన్వారంభణీయయా సంస్కృతః, న తస్యాయం సంస్కారః పునరాపాదయితుం శక్యః, భార్యా చ పూర్వమసంస్కృతా, న తస్యా దర్శపూర్ణమాసాదిష్వధికారః స కథం తయా యష్టుమర్హతీతి। అన్వారంభణీయాజన్యశ్చ సంస్కారో యది సంయోగవదుభయనిష్ఠః తదా భార్యానాశే నశ్యతీతి పురుషస్య పునస్సంస్కారోఽపి * న నోపపన్నః। యాని చాన్వారంభణీయాం నాపేక్షన్తే

---

*క, ఖ—కోశయోః 'సంస్కారోఽపి' ఇత్యేతదనంతరం 'నోపపన్నః। భూయస్త్వన్వారంభణీయామపేక్షతే। అన్వారంభణీయాసంస్కారః కేవలం పురుషనిష్ఠః। అతః కృతాన్వారంభణీయాకస్య పురుషస్యోత్తరక్రియాస్వధికార ఉపపన్నః। స్మార్తాని గార్హ్యాణి చైతదధికారాణీతి తస్యా అప్యవిరుద్ధః' ఇత్యేవదృశ్యతే.

౧ మను—౫-౧౬౮. ౨ యా. స్మృ—౧.౮౯.

స్మార్తాని గార్హ్యాణిచ తైరధికార స్తస్యా అప్యవిరుద్ధః । ననుచ ప్రాగగ్న్యాధానాత్కర్మభిస్సంబధ్యతే గార్హ్యైస్స్మార్తైశ్చ, తత్కిముచ్యతే " ఆధానేహిసతీకర్మభిస్సంబధ్యతే " ఇతి సత్యం ॥ అస్మాదేవ హేతునిర్దేశాదవసీయతే ప్రాగాధానాత్సత్యామపి ధర్మసంపత్తౌ ప్రజాసంపత్తౌచ రాగాంధస్య కదాచిద్దారగ్రహణేనాతీవదోషఇతి । అథయస్యాహితాగ్నేర్భార్యాసత్యేవ కర్మసుశ్రద్ధధానాశక్తావా నభవతి, పుత్రాశ్చమృతాఅనుత్పన్నావా తస్యకథమ్?య ద్యేషాయుక్తిః ' ధర్మప్రజాసంపన్నే ' ఇతి ' కర్మభిస్సంబధ్యతే ' ఇతిచ తదాకర్తవ్యోవివాహః । నచ ప్రాగగ్న్యాధేయాదిత్యస్య విరోధః ' అన్యతరాభావే కార్యా ' ఇత్యస్యైవస శేషః. నపునరుభయాభావేకార్యేత్యస్య । భారద్వాజసూత్రేతు—యద్యప్యవిశేషేణ ఆహితాగ్నేర్దారక్రియాఽభ్యనుజ్ఞాతాప్రతీయతే— 'అథయద్యాహితాగ్నిః పునర్దారం కుర్వీత యదగ్నిర్నోత్సృజేల్లౌకికాస్సంపద్యేరన్ తస్య పునరగ్న్యాధేయం కుర్వీతేత్యాశ్మరథ్యః । పునరాధానమిత్యాలేఖనః । పునరగ్న్యాధేయమేవ కుర్వీతేత్యౌడులోమిః' ఇతి,తస్యాప్యేతదేవ విషయః ॥

సగోత్రాయదుహితరంనప్రయచ్ఛేత్ ॥౧౫॥

కన్యాగోత్రమేవ గోత్రంయస్య తస్మైకన్యా నదేయా, హారీతాయ హారీతా, వాత్స్యాయ వాత్స్యాయనీత్యాది ॥

మాతుశ్చయోనిసంబంధేభ్యః ॥ ౧౬ ॥

మాతుర్యోనిసంబంధాః కన్యాయా మాతులాదయః, చకారాత్పితురపి । ఏవంతేభ్యస్సగోత్రేభ్యోపి కన్యానదేయా । అత్రమనుః

అసపిండాచయామాతురసగోత్రాచ యాపితుః ।
సాప్రశస్తాద్విజాతీనాం దారకర్మణిమైథునే ౧ ॥ఇతి ॥

---

౧ మను—3-౫.

వ్యాసస్తు—

స్నాత్వా సముద్వహేత్కన్యాం సవర్ణాం లక్షణాన్వితామ్।
యవీయసీం భ్రాతృమతీ మసగోత్రాం ప్రయత్నతః॥
మాతుస్సగోత్రామప్యేకే నేచ్ఛన్త్యుద్వాహకర్మణి।
జన్మనామ్నోరవిజ్ఞానే ఉద్వహేదవిశఙ్కితః॥
మాతుస్సపిండా యత్నేన వర్జనీయా ద్విజాతిభిః ॥ఇతి॥

గౌతమః—'అసమానప్రవరైర్వివాహః । ఊర్ధ్వం సప్తమాత్పితృబంధుభ్యో బీజినశ్చ । మాతృబంధుభ్యః పంచమాత్' ౧ ఇతి॥

శంఖః—'దారానాహరేత్సదృశానసమానార్షేయానసంబంధానాసప్తమపంచమాత్పితృమాతృబన్ధుభ్యః' ఇతి ॥

వసిష్ఠః—'గృహస్థాపీతక్రోధహర్షో గురుణానుజ్ఞాతః స్నాత్వాఽసమానార్షేయామస్పృష్టమైథునామవరవయసం సదృశీం భార్యాం విందేత పంచమీం మాతృబంధుభ్యః సప్తమీం పితృబంధుభ్యః' ౨ ఇతి

హారీతః—'శ్విత్రి కుష్ఠ్యుదరి యక్ష్మామయావ్యపస్మాల్ప యురనార్షేయమబ్రహ్మసమానార్షేయమిత్యేతాన్యపతితాన్యపి కులాని వర్జనీయాని భవంతి । కులానురూపాః ప్రజా భవంతీత్యాదితత్షట్ అయజ్ఞీయత్వాదనార్షేయమవేదత్వాదబ్రహ్మ ఏకకులత్వాత్ సమానార్షేయమితి తస్మాత్సప్తపితృతః పరీక్ష్య పంచమాతృతోఽనగ్నికాం శ్రేష్ఠాం భ్రాతృమతీం భార్యాం విందేత' ఇతి ॥

పైఠీనసిః—'అసమానార్షేయాం కన్యాం వరయేత్ పంచమాతృతః పరిహరేత్సప్తపితృతస్త్రీన్మాతృతః పంచపితృతో వా' ఇతి ॥

యాజ్ఞవల్క్యః—

అనన్యపూర్వికాం కాంతా మసపిండాం యవీయసీమ్।
అవిప్లుతబ్రహ్మచర్యో లక్షణ్యాం స్త్రియముద్వహేత్ ॥

౧ గౌ.ధ—౪-౨...౫.   ౨ వా.ధ—౧౮-౧-౨.

అరోగిణీంభ్రాతృమతీ మసమానార్షగోత్రజామ్ ।
పంచమాత్సప్తమాదూర్ధ్వం మాతృతః పితృతస్తథా॥ ౧ఇతి ॥

విష్ణుః ‘ అసగోత్రామసమానప్రవరాం భార్యాంవిందేత మాతృతః పంచమాత్ పితృతస్సప్తమాత్ ’ ఇతి । నారదః —

ఆసప్తమాత్పంచమాచ్చ బంధుభ్యః పితృమాతృతః ।
అవివాహ్యాస్సగోత్రాస్స్యుః సమానప్రవరాస్తథా ॥ ౨ ఇతి ॥

శాతాతపః—

పరిణీయసగోత్రాంతు సమానప్రవరాంతథా ।
కృత్వాతస్యాస్సముత్సర్గమతికృచ్ఛ్రంవిశోధనమ్ ।
మాతులస్యసుతామూఢ్వా మాతృగోత్రాంతథైవచ ।
సమానప్రవరాంచైవత్యక్త్వా చాంద్రాయణంచరేత్ ॥ ఇతి ॥

మనుః—

పైతృష్వసేయీం భగినీం స్వస్రీయాంమాతురేవచ ।
మాతుశ్చభ్రాతురాప్తాంచ గత్వాచాంద్రాయణంచరేత్॥
ఏతాస్తిస్రస్తుభార్యార్థే నోపయచ్ఛేత్తుబుద్ధిమాన్ ।
జ్ఞాతయోనానుపేయాస్తాః పతత్యుపయన్నధః ॥ ౩ ఇతి ॥

బోధాయనః— సమానగోత్రాంచేదుపయచ్ఛేన్మాతృవదేనాం బిభృయాత్ సగోత్రాంగత్వా చాంద్రాయణముపదిశేత్ । వ్రతేపరినిష్ఠితే బ్రాహ్మణీం నత్యజేత్ । తాంమాతృవద్భగినీవద్బిభృయాత్ । గర్భోనదుష్యతి, కాశ్యపఇతి విజ్ఞాయతే । అథసన్నిపాతేవివాహస్తదర్ధ్యాయం వర్జయేత్ బోధాయనస్యహి తత్ప్రమాణం కర్తవ్యమ్ మానవ్యోహి ప్రజాఇతి విజ్ఞాయతే ॥

గోత్రాణాంతుసహస్రాణి ప్రయుతాన్యర్బుదానిచ।

---

౧ యా. స్మృ-౧-౫౨-౫౩. ౨నా- స్మృ-౧౨-౭.
౩మను-౧౧-౧౭౨-౧౭౩.

ఊనపంచాశదేవైషాం ప్రవరా ఋషిదర్శనాత్ ॥
ఏక ఏవ ఋషిర్యావత్ప్రవరేష్వనువర్తతే ॥
తావత్సమానగోత్రత్వ మన్యత్ర భృగ్వంగిరోగణాత్ । ౧ ఇతి ॥

సుమంతుః— 'పితృపత్న్యస్సర్వా మాతరః తద్భ్రాతరో మాతులాః తత్సుతా మాతులసుతాస్తద్భగిన్యో మాతృభగిన్యస్తస్తాస్తా నోపయంతవ్యాః' ఇతి ॥

కన్యాదానప్రసంగాద్వివాహభేదానాహ—

బ్రాహ్మో వివాహో బంధుశీలశ్రుతారోగ్యాణి బుద్ధ్వా ప్రజాసహత్వకర్మభ్యః ప్రతిపాదయేచ్ఛక్తివిషయేణాలంకృత్య ॥౧౭॥

బ్రాహ్మణాదృష్టో బ్రాహ్మః । తస్మిన్ వివాహే వరస్య బంధ్వాదీన్ బుద్ధ్వా పరీక్ష్య ప్రజాం దుహితరం సహత్వకర్మభ్యస్సహకర్తవ్యాని యాని కర్మాణి తేభ్యస్తాని కర్తుం ప్రతిపాదయేత్ దద్యాత్ । శక్తివిషయేణ, విభక్తి ప్రతిరూపోయం నిపాతః యథాశక్తీత్యర్థః । యథాశక్త్యలంకృత్య దద్యాదితి । ఏష బ్రాహ్మో వివాహః ॥ ప్రజాసహత్వకర్మభ్య ఇతి పాఠే ప్రజార్థం సహత్వకర్మార్థం చేతి ॥

ఆర్షే దుహితృమతే మిథునౌ గావౌ దేయౌ ॥౧౮॥

ఋషిభిర్దృష్ట ఆర్షే వివాహే మిథునౌ గావౌ స్త్రీగవీ పుంగవశ్చ దుహితృమతే దేయౌ । ఏష ఆర్షః ॥

దైవే యజ్ఞతంత్ర ఋత్విజే ప్రతిపాదయేత్ ॥౧౯॥

దైవైర్దృష్టే వివాహే యజ్ఞతంత్రే వితతే ఋత్విజే కర్మ కుర్వతే కన్యాం దద్యాదేష దైవో వివాహః ॥

మిథః కామాత్సంవర్తేతే స గాంధర్వః ॥౨౦॥

యత్ర కన్యావరౌ మిథో రహసి కామాత్పరస్పరం సంవర్తేతే మి-

థునీభవతః, స గాంధర్వో వివాహః । సమ్మోదీర్ఘః పూర్వవత్ । అత్ర సంయోగాదుత్తరకాలం వివాహసంస్కారః కర్తవ్యః ॥

॥ ఇత్యేకాదశః ఖణ్డః ॥

శక్తివిషయేణ ద్రవ్యాణి దత్త్వావహేరన్ స ఆసురః ॥ ౧ ॥

యత్ర వివాహే కన్యావతే యథాశక్తి ద్రవ్యాణి దత్త్వా ఆవహేరన్ కన్యాం స ఆసురః । 'విత్తేనానతిః స్త్రీమతామాసురః' ౧ ఇతి గౌతమః । తేన కన్యాయై గృహక్షేత్రాభరణాదిదానేన వివాహో నాసురః ॥

దుహితృమతః ప్రోథయిత్వావహేరన్ స రాక్షసః ॥ ౨ ॥

దుహితృమతః కన్యావతః పిత్రాదీన్ ప్రోథయిత్వా ప్రమథ్య యత్రావహేరన్ స రాక్షసో వివాహః । 'హత్వా భిత్త్వా చ శీర్షాణి రుదతీం రుదద్భ్యో హరేత్స రాక్షసః' ౨ ఇత్యాశ్వలాయనః । అత్రాపి వివాహసంస్కారః కర్తవ్యః,— ద్వౌ చాపరౌ వివాహౌ శాస్త్రాన్తరేషూక్తౌ । తత్రాశ్వలాయనః —సహ ధర్మం చరత ఇతి ప్రాజాపత్యః । సుప్తాం ప్రమత్తాం వాహరేత్స పైశాచః ౩ ఇతి । తావిహ పృథఙ్నోక్తౌ బ్రాహ్మరాక్షసయోరంతర్భావాదితి ॥

తేషాం త్రయ ఆద్యాః ప్రశస్తాః పూర్వః పూర్వః శ్రేయాన్ ॥ ౩ ॥

తేషాం వివాహానాం మధ్యే ఆద్యాస్త్రయో బ్రాహ్మార్షదైవాః ప్రశస్తాః, తత్రాపి పూర్వః పూర్వోఽతిశయేన ప్రశస్త ఇతి ॥

యథాయుక్తో వివాహస్తథాయుక్తా ప్రజా భవతి ॥ ౪ ॥

ప్రశస్తే వివాహే జాతా ప్రజా ప్రశస్తా భవతి । నిందితే నిందితా । తత్ర మనుః

బ్రాహ్మాదిషు వివాహేషు చతుర్ష్వేవానుపూర్వశః ।
బ్రహ్మవర్చసినః పుత్రా జాయంతే శిష్టసమ్మతాః ॥
రూపసత్త్వగుణోపేతా ధనవంతో యశస్వినః ।

---

౧. గౌ. ధ.—౪-౧౧.　　౨ ఆశ్వ. గృ. ౧-౬-౧.

పర్యాప్తభోగా ధర్మిష్ఠా జీవంతి చ శతం సమాః ॥
ఇతరేషు తు జాయంతే నృశంసానృతవాదినః ।
తనయా దుర్వివాహేషు బ్రహ్మధర్మజుగుప్సితాః ॥౧॥ ఇతి ॥

ప్రాజాపత్యేన సహ బ్రాహ్మాద్యాశ్చత్వారో వివాహా బ్రాహ్మణస్య, గాంధర్వరాక్షసౌ క్షత్రియస్య ఆసురస్తు వైశ్యశూద్రయోః, పైశాచో నకస్యచిదితి ॥

పాణిసమూఢం బ్రాహ్మణస్య నాప్రోక్షితమభితిష్ఠేత్ ॥౫॥

బ్రాహ్మణస్య పాణినా సమూఢం ఉపలిప్తం సంమృష్టం వా భూమిప్రదేశమప్రోక్షితం నాభితిష్ఠేత్, కింతు ప్రోక్ష్యైవాధితిష్ఠేత్ ॥

అగ్నిం బ్రాహ్మణం చాంతరేణ నాతిక్రామేత్ ॥౬॥

అగ్నేర్బ్రాహ్మణస్య చ మధ్యే న గచ్ఛేత్ ॥

బ్రాహ్మణాంశ్చ ॥౭॥

అంతరేణ నాతిక్రామేదిత్యేవ, బ్రాహ్మణానాం చ మధ్యే న గచ్ఛేత్ ॥

అనుజ్ఞాప్య వాతిక్రామేత్ ॥౮॥

స్పష్టమ్ ॥

అగ్నిమపశ్చ న యుగపద్ధారయీత ॥౯॥

అగ్నిముదకం చ న యుగపద్ధారయేత్ ॥

నానాగ్నీనాం చ సన్నివాపం వర్జయేత్ ॥౧౦॥

పృథగవస్థితానామగ్నీనామేకత్ర సమావపనం న కుర్యాత్ ॥ అగ్నావగ్నిం న ప్రక్షిపేదిత్యన్యే ॥

ప్రతిముఖమగ్నిమాహ్రియమాణం నాప్రతిష్ఠితం భూమావప్రదక్షిణీకుర్యాత్ ॥౧౧॥

యదాస్య గచ్ఛతః ప్రతిముఖమగ్నిరాహ్రియతే తదా న తం ప్రదక్షిణీకుర్యాత్ । న చేద్భూమౌ ప్రతిష్ఠితో న భవతి । ప్రతిష్ఠితే త్వ

౧. మను. ౩-౩౯...౪౧.

శ్నాద్దృష్టైవప్రదక్షిణీకుర్యాదితి ॥

పృష్ఠతశ్చాత్మనః పాణీనసంశ్లేషయేత్ ॥ ౧౩॥

స్వపృష్ఠభాగే స్వపాణిద్వయం న సంశ్లేషయేత్ న బధ్నీయాత్॥

స్వపన్నభిముక్తోఽనాశ్వానవాగ్యతో రాత్రి
మాసీతశ్వోభూతఉదకముపస్పృశ్యవాచం విసృజేత్ ॥

సుప్తేయస్మిన్నస్తమేతి సుప్తేయస్మిన్నుదేతిచ ।
అంశుమానభినిముక్తాభ్యుదితౌతౌయథాక్రమమ్ ॥

తయోః అభినిముక్తోఽనాశ్వానభుంజానస్తూష్ణీం సర్వాం రాత్రి మాసీతనశయీత । అథాపరేద్యుః ప్రాతస్స్నాత్వావాచం విసృజేత్, అయమస్యనిర్వేషః ॥

స్వపన్నభ్యుదితోఽనాశ్వానవాగ్యతోఽహస్తిష్ఠేత్ ॥౧౪॥

పూర్వేణగతమ్ । ఉదకముపస్పృశ్య వాచం విసృజేదిత్యత్రాపేక్షతే । తత్రాస్తమితే స్నానప్రతిషేధాత్స్నాయమేవ స్నాత్వా వాచం విసృజ్యసంధ్యాముపాసీత ॥

ఆతమితోఃప్రాణమాయచ్ఛేదిత్యేకే ॥౧౫॥

యావదంగానాం గ్లానిర్భవతి తావత్ప్రాణమాయచ్ఛేత్, ప్రాణవాయుమాకృష్యధారయేత్ । ప్రాణాయామం కుర్యాదిత్యేకే మన్యంతే । శక్త్యపేక్షోవికల్పః । అత్రమనుః—

సవ్యాహృతీం సప్రణవాం గాయత్రీం శిరసాసహ ।
త్రిఃపఠేదాయతప్రాణః ప్రాణాయామస్సఉచ్యతే॥ఇతి॥

ఏతమావర్తయేత్ యావద్గ్లానిర్భవతి ॥

స్వప్నంవాపాపకందృష్ట్వా ॥ ౧౬ ॥

పాపకః స్వప్నోదుస్స్వప్నః మర్కటాస్కందనాదిఃతంచదృష్ట్వా

అర్థంవాసిసాధయిషన్ ॥౧౭ ॥

అర్థఃప్రయోజనం తంచ దృష్టమదృష్టం వాసాధయితుమిచ్ఛన్ ।

నియమాతిక్రమే చాన్యస్మిన్ ॥౧౮॥

నియమో నామ 'ఉదఙ్ముఖో మూత్రం కుర్యాత్' ౧ ఇత్యాదిస్తమతిక్రమే చ 'ఆతమితోః ప్రాణమాయచ్ఛేత్' ఇతి సర్వత్ర శేషః ॥

దోషఫలసంశయే న తత్కర్తవ్యమ్ ॥౧౯॥

యస్మిన్ కర్మణి కృతే పశ్చాద్దోషః ఫలం సంభావ్యతే న తత్కుర్యాత్, యథా సభయే దేశే ఏకాకినో గమనమితి ॥

ఏవమధ్యాయానధ్యాయే ॥౨౦॥

సంశయ ఇత్యుపసమస్తమప్యపేక్ష్యతే । అధ్యాయో నధ్యాయ ఇతి సంశయే ప్యేవం న తత్కర్తవ్యమితి । 'సంధావనుస్తనితే' ౨ ఇత్యుదాహరణమ్ । పూర్వస్యైవాయం ప్రపంచః ॥

న సంశయే ప్రత్యక్షవద్బ్రూయాత్ ॥౨౧॥

సంశయితమర్థమాత్మనోఽజ్ఞానపరిహారాయ ప్రత్యక్షవన్నిశ్చితవన్న బ్రూయాత్ ॥

అభినిమ్రుక్తాభ్యుదితకునఖిశ్యావదాగ్రిదిధిషుది
ధిషూపతిపర్యాహితపరీష్టపరివిత్తపరివిన్నపరివి
విదానేషు చోత్తరోత్తరస్మిన్నశుచికరనిర్వేషో
గరీయాన్ గరీయాన్ ॥ ౨౨ ॥

ఆద్యౌ ద్వౌ గతౌ । కునఖీ, కృష్ణనఖః । శ్యావా దంతా యస్య స శ్యావదన్ కృష్ణదంతః । 'విభాషా శ్యావారోకాభ్యామ్' ఇతి దత్రాదేశః, తస్యాంతలోపశ్ఛాందసః । జ్యేష్ఠాయామనూఢాయాం పూర్వం కనీయస్యా వోఢా అగ్రిదిధిషుః, పశ్చాదితరస్యా వోఢా దిధిషూపతిః । జ్యేష్ఠే అకృతాధానే కృతాధానః కనిష్ఠః పర్యాధాతా, జ్యేష్ఠః పర్యాహితః । జ్యేష్ఠే అకృతసోమయాగే కృతసోమయాగః కనిష్ఠః పరియష్టా, జ్యేష్ఠః పరీష్టః । అకృతవివాహే జ్యేష్ఠే కృతవివాహః కనిష్ఠః ప

౧ ఆప.ధ,౧,౩౧,౧. ౨ ఆప-ధ.౧-౯-౨౦.

రివిత్త ఇతి ప్రసిద్ధః, జ్యేష్ఠః పరివిత్తిః। జ్యేష్ఠస్య భార్యాముపయచ్ఛమానః పరివిన్నః, యస్మిన్నగృహీతభాగే వా కనిష్ఠో భాగం గృహ్ణాతి స జ్యేష్ఠః పరివిన్నః కనిష్ఠః పరివివిదానః। చకారః పర్యాధాతృప్రభృతీనాం సముచ్చయార్థః। ఏతేష్వభినిమ్రుక్తాదిషు యో య ఉత్తర స్తస్మిం స్తస్మిన్ ద్వాదశమాసాది గురుకరణిర్వేషః యః పూర్వముక్త స్తత్ర గరీయాన్ భవతి। తత్ర పూర్వత్ర పూర్వత్ర లఘీయాన్ అభినిమ్రుక్తాభ్యుదితయోస్తు అనంతరోక్తం ప్రాయశ్చిత్తద్వయమపి ఏకత్వేన భవతి॥

శ్రీ తచ్ఛలింగం చరితోర్ధ్వభార్యమిత్యేకే ॥౨౩॥

యస్మిన్ కౌనఖ్యాదికే లింగే యత్ప్రాయశ్చిత్తముక్తం తచ్చరిత్వా కౌనఖ్యాది లింగముద్ధరేదిత్యేకే మన్యంతే। అన్యత్ర దారాగ్నిభ్య ఇతి సూత్ర్యంతరమ్॥ ....

ఇతి ద్వాదశఃఖండః.

శ్రీ ఇతి ద్వితీయే ప్రశ్నే పంచమః పటలః. శ్రీ

సవర్ణాపూర్వశాస్త్రవిహితాయాం యథర్తుగచ్ఛతః పుత్రాస్తేషాం కర్మభిస్సంబంధః॥౧॥

సవర్ణా చ అపూర్వా చ శాస్త్రవిహితా చేతి కర్మధారయః। సవర్ణా సజాతీయా బ్రాహ్మణస్య బ్రాహ్మణీత్యాది। అపూర్వా అన్యస్మా అదత్తా, న విద్యతే పూర్వః పతిర్యస్యా ఇతి। శాస్త్రవిహితా శాస్త్రోక్తేన వివాహసంస్కారేణ సంస్కృతా, 'సగోత్రాయ దుహితరం న ప్రయచ్ఛేత్'[౧] ఇత్యాదిశాస్త్రానుగుణా వా। ఏవంభూతాయాం భార్యాయాం యథర్తుగృహ్యోక్తేన ఋతుగమనకల్పేన గచ్ఛతో యే పుత్రా జాయంతే తేషాం 'స్వకర్మ బ్రాహ్మణస్య'[౨] ఇత్యాదినా పూర్వముక్తైః కర్మభిస్సంబంధో భవతి। 'గచ్ఛథః' ఇతి థకారోఽపపాఠః॥

౧ ఆప.ధ.౨-౧౧-౧౫. ౨ ఆప.ధ.౨-౧౦-౪

దాయేనావ్యతిక్రమశ్చోభయోః ॥౭॥

ఉభయోఃమాతాపిత్రోర్దాయేన చ తేషాం సంబన్ధో భవతి । అవ్యతిక్రమశ్చ, చకారశ్చేదర్థే, అవ్యతిక్రమశ్చేత్, యది తే పితరంచ మాతరంచ నవ్యతిక్రామేయుః । వ్యతిక్రమే తు దాయహానిరితి ॥

అపరఆహ—ఉభయోరపి దాయేన తేషాం వ్యతిక్రమోనకర్తవ్యః । అవశ్యం దేయో దాయఇతి ॥

పూర్వవత్యామసంస్కృతాయాం వర్ణాంతరే చ మైథునే దోషః ॥ ౩ ॥

పూర్వవతీ అన్యేన పాణిగ్రహణేన తద్వతీ । అసంస్కృతావివాహసంస్కారరహితా । వర్ణాంతరంబ్రాహ్మణాదేః క్షత్రియాదిః । పూర్వవత్యాదిషుమైథునే సతిదోషో భవతి । కస్య? తయోరేవమిథునీభవతోః ॥

తత్రాపిదోషవాన్ పుత్రఏవ ॥౪॥

తత్రేతిపంచమ్యాస్త్రల్, 'ఇతరాభ్యోపి దృశ్యంతే' ఇతి । తాభ్యామప్యభ్యాధ్యమతిశయేనపుత్ర ఏవదోషవాన్ । తత్ర పూర్వవత్యా ముత్పన్నః కుండగోళకౌ ॥

పత్యౌజీవతికుండస్స్యాన్మృతేభర్తరిగోళకః ౧ ।

అసంస్కృతాయా ముత్పన్నస్య నామాంతరం నాస్తి । కింతుదుష్టత్వమేవ । వర్ణాంతరేతు జాత్యంతరం । తత్రగౌతమః—'అనులోమాఅనంతరైకాంతరద్వ్యంతరాసు జాతాస్సవర్ణాంబష్ఠోగ్రనిషాదదౌష్యంతపారశవాః । ప్రతిలోమాస్తు సూతమాగధాయోగవక్షత్తృవైదేహచండాలాః' ౨ ఇతి । ఏవకారోదుహితృనివృత్త్యర్థః । తథాచ వసిష్ఠః— 'పతితేనోత్పన్నః పతితోభవత్యన్యత్ర స్త్రియాస్సాహిపరగామినీతామరిక్థాముపేయాత్' ఇతి । కించ— 'స్త్రీరత్నందుష్కులాదపి' ౩ ఇతిమనుః ॥

---

౧ మను.౩-౨౭౪. ౨ గౌ.ధ.౪-౧౬-౧౭. ౩ మ.స్మ.౨-౨౩౮

ఇదానీం పుత్రేభ్యో దాయవిభాగం వక్ష్యన్ అన్యస్య భార్యాయామన్యేనోత్పాదితః పుత్రః కిముత్పాదయితుః? ఆహోస్విత్ క్షేత్రిణః? ఇతి విచారే నిర్ణయమాహ—

ఉత్పాదయితుః పుత్రఇతి హి బ్రాహ్మణమ్ ॥౫॥

న కేవలం బ్రాహ్మణమేవ, వైదికీగాథా అప్యుదాహరంతీత్యాహ—

అథాప్యుదాహరంతి ।

ఇదానీమేవాహం జనకః స్త్రీణామీర్ష్యామి
నో పురా । యదా యమస్య సాదనే జనయితుః
పుత్రమబ్రువన్ ॥ రేతోధాః పుత్రం నయతి ప
రేత్య యమసాదనే । తస్మాద్భార్యాం రక్షంతి బి
భ్యంతః పరరేతసః ॥ అప్రమత్తా రక్షథ తంతుమే
తం మా వః క్షేత్రే పరబీజాని వాప్సుః । జనయితుః
పుత్రో భవతి సాంపరాయే మోఘం వేత్తా కురుతే
తంతుమేతమితి ॥ ౬ ॥

జనయితుః పుత్రః? క్షేత్రిణః పుత్రః? ఇతి వివాదే పరాజితస్య క్షేత్రిణో వచనం । ఏతావంతం కాలమహం జనకో మన్యమానః ఇదానీమేవ స్త్రీణామీర్ష్యామి పరపురుషసంసర్గం న సహే । కదేదానీం? యదా యమస్య సాదనే పితృలోకే జనయితుః పుత్రో భవతి, పుత్రకృత్యం పరలోకగతస్య జనయితురేవ, న క్షేత్రిణ ఇత్యబ్రువన్ ధర్మజ్ఞాః । ఏష ఏవార్థః కించిద్విశేషేణోచ్యతే— రేతోధాః బీజప్రదః పుత్రం నయతి పుత్రదత్తం పిండాదికమాత్మానం ప్రాపయతి పరేత్య మృత్వా యమస్య సాదనే పితృలోకే। తస్మాత్కారణాద్భార్యాం రక్షంతి పరరేతసో బిభ్యతః। ఛాందసో నుమ్, బిభ్యతః । అతో యూయమపి అప్రమత్తా అవహితా భూత్వా ఏతం తంతుం ప్రజాసంతానం రక్షథ। లోడర్థే లట్, రక్షత । కిమర్థమ్? వః యుష్మాకం క్షేత్రేప

రేషాం బీజానిమావాప్సుః । వ్యత్యయేనాయం కర్మణికర్తృప్రత్య-
యః । మావాప్సత, ఉప్తాని మాభూవన్ । అపరఆహ—పరశబ్దాజ్జ-
సో లుక్ । పరేపురుషాః వః క్షేత్రేబీజాని మావాప్సురితి । యస్మాత్
సాంపరాయేపరలోకే జనయితురేవ పుత్రఫలంభవతి । వేత్తాభార్యా-
యా లబ్ధా క్షేత్రీ వ్యర్థమేవ తంతుమేతం కురుతేఆత్తసాతం కరోతి ।
ఇతిశబ్దో గాథాసమాప్త్యై । ఏతచ్చ క్షేత్రిణోనుజ్ఞామన్తరేణపుత్రో-
త్పాదనవిషయమ్ । యదా తు క్షేత్రీపంఢోవ్యరుగ్ణోవా ప్రార్థయ
తే మమక్షేత్రే పుత్రముత్పాదయేతి, యదావా సంతానక్షయే విధ
వాం నియుంక్తే, యథావిచిత్రవీర్యస్య క్షేత్రంసత్యవతీ వ్యాసేన, త
దోత్పన్నః పుత్ర ఉభయోరపి పుత్రోభవతి బీజినః క్షేత్రిణశ్చ। ద్వ్యా
ముష్యాయణశ్చ స భవతి। తథా చాహ వ్యాసః— 'యదిద్విపితా స్యాదేకై
కస్మిన్పిండే ద్వౌద్వావుపలక్షయేత్' ఇతి। యాజ్ఞవల్క్యశ్చాహ ॥

అపుత్రేణపరక్షేత్రే నియోగోత్పాదితస్సుతః ।
ఉభయోరప్యసౌ రిక్థీ పిండదాతా చ ధర్మతః ౨ ॥ఇతి॥

నారదోపి..

ద్వ్యాముష్యాయణకో దద్యాద్ద్వాభ్యాం పిండోదకేపృథక్ ।
రిక్థాదర్ధం సమాదద్యాద్బీజిక్షేత్రికయోస్తథా 3 ॥ ఇతి ॥

యదిపూర్వోక్తవత్యాదిమ మైథునే దోషః, కథం లిప్సా కతభగద్వాజో
వృత్యస్య భార్యాం జగ్మతుః? వసిష్ఠశ్చండాలీమక్షమాలామ్ ? ప్రజా
పతిస్స్వదుహితరమ్? తత్రాహ—

దృష్టోధర్మవ్యతిక్రమస్సాహసంచపూర్వేషామ్ ॥౭॥

సత్యందృష్టోయమాచారః, సతుధర్మవ్యతిక్రమోనధర్మః, గృహ్య
మాణకారణత్వాత్ । నచైతావదేవ, పూర్వేషాంసాహసంచదృష్టం, యథా
జామదగ్న్యేనరామేణపితృవచనాదవిచారేణమాతుశ్శిరశ్ఛిన్నమితి॥

---

౧ ఆప. శ్రౌ. ౧-౯-౭, ౨ యా. ౨-౧౩౦. 3 నా. స్మృ. ౧౩-౨౩.

కిమిదానీం తేషామపి దోషః? నేత్యాహ—

తేషాం తేజోవిశేషేణ ప్రత్యవాయో న విద్యతే ॥ ౯ ॥

తాదృశం హి తేషాం తేజః యదేవంవిధైః పాపైరపి న ప్రత్యవయంతి । తథా చ ఛాందోగ్యే శ్రూయతే—'తద్యథైషీకాతూలమగ్నౌ ప్రోతం ప్రదూయేతైవం హాస్య సర్వే పాప్మానః ప్రదూయంతే' ౧ ఇతి ॥

నష్టైతావతా అర్వాచీనానామపి తథా ప్రసంగ ఇత్యాహ—

తదన్వీక్ష్య ప్రయుంజానస్సీదత్యవరః ॥ ౮ ॥

తదితి నపుంసకమనపుంసకేనైకవచ్చ ఇత్యేకశేషః, ఏకవద్భావశ్చ । తం చ వ్యతిక్రమం తచ్చ సాహసమన్వీక్ష్య దృష్ట్వా స్వయమపి తథా ప్రయుంజానో ఽవరః ఇదానీంతనః సీదతి ప్రత్యవైతి । న హ్యగ్నిస్సర్వం దహతీత్యస్మాకమపి తథా శక్తిరితి ॥

పుత్రప్రసంగేనాహ—

దానం క్రయధర్మశ్చాపత్యస్య న విద్యతే ॥౧౦॥

దానగ్రహణేన విక్రయో గృహ్యతే త్యాగసామ్యాత్ । క్రయధర్మ ఇతి చ ప్రతిగ్రహస్యాపి గ్రహణమ్, ధర్మగ్రహణాత్, స్వీకారసామ్యాచ్చ । అపత్యస్య దాన ప్రతిగ్రహక్రయవిక్రయా న కర్తవ్యాః । ద్వాదశవిధేషు దత్తక్రీతయోరపి పుత్రయోః మన్వాదిభిః పఠితత్వాదస్యాయం సామాన్యేన ప్రతిషేధః । కిం తర్హి? జ్యేష్ఠపుత్రవిషయః, ఏకపుత్రవిషయః, స్త్రీవిషయో వా । తథా వసిష్ఠః— 'న జ్యేష్ఠం పుత్రం దద్యాత్ప్రతిగృహ్ణీయాద్వా । న త్వేకం పుత్రం దద్యాత్సహిసంతానాయ పూర్వేషాం । న స్త్రీ పుత్రం దద్యాత్ప్రతిగృహ్ణీయాద్వాఽన్యత్రానుజ్ఞానాద్భర్తుః । పుత్రం ప్రతిగ్రహీష్యన్ బంధూనాహూయ రాజని చావేద్య నివేశనస్య మధ్యే వ్యాహృతిభిర్హుత్వా అదూరబాంధవం సన్నికృష్టమేవ ప్రతిగృహ్ణీయాత్' ౨ ఇతి ।

౧ ఛాం.౫.౨౪-౩. ౨ వా.ధ.౧౫-౩...౬.

విశ్వజితి చ సర్వస్వదానే గవాదివదపత్యం న దేయమితి । విక్రయస్తు సర్వత్ర నిషిద్ధః । తత్రోపపాతకేషు యాజ్ఞవల్క్య ఆహ—

నాస్తిక్యం వ్రతలోపశ్చ సుతానాం చైవ విక్రయః ౧ । ఇతి ॥

బహ్వృచబ్రాహ్మణేఽపి శునశ్శేపాఖ్యానే దృశ్యతే—'స జ్యేష్ఠం పుత్రం నిగృహ్ణాన ఉవాచ' ౨ ఇత్యాది । పుత్రప్రకరణే అపత్యశబ్దోపాదానమపి జ్యేష్ఠపుత్రవిషయత్వస్య లిఙ్గమ్, న పతంత్యనేనేత్యపత్యమితి.

ఋణమస్మిన్సన్నయత్యమృతత్వం చ గచ్ఛతి ।
పితా పుత్రస్య జాతస్య పశ్యేచ్చేజ్జీవతో ముఖమ్ ॥ ఇతి ॥

వివాహే దుహితృమతే దానం కామ్యం ధర్మార్థం శ్రూయతే తస్మాద్దుహితృమతేఽధిరథగ్ం శతం దేయం తన్మిథుయా కుర్యాదితి । తస్యాం క్రయశబ్దస్సంస్తుతిమాత్రం ధర్మాద్ధి సంబన్ధః ॥౧౧॥

ఆర్షే వివాహే దుహితృమతే దానం క్వచిద్వేదే శ్రూయతే । తస్మాద్దుహితృమతే రథేనాధికం గవాం శతం దేయమ్ । తచ్చ దుహితృమాన్మిథుయా న కుర్యాత్ । 'మా దేవానాం మిథుయాకర్భాగధేయమ్' ౩ ఇతి దృశ్యతే । మిథుయా కుర్యాదితి కోఽర్థః? వరాయైవ పునర్దద్యాత్ ఇతి । తదిదం దానం కామ్యం కామనిమిత్తమ్? 'యథాయుక్తో వివాహస్తథా యుక్తా ప్రజా భవతి' ౪ ఇతి, ఋషితుల్యాః పుత్రా యథా స్యురితి । తతశ్చ ధర్మార్థం ప్రజార్థం, న విక్రయార్థమ్ । యస్తు తస్యాం వివాహక్రియాయాం క్రయశబ్దః క్వచిత్స్మృతౌ దృశ్యతే స సంస్తుతిమాత్రమ్ ద్రవ్యప్రదానసామ్యాత్, న ముఖ్యక్రయత్వప్రతిపాదనార్థమ్ । కుతః? హి యస్మాద్ధర్మాదేవ హేతోస్సంబన్ధో దంపత్యోరితి । 'ఆర్షే దుహితృమతే మిథునౌ గావౌ దేయౌ' ౫ ఇ

---

౧ యా. ౩-౨౩౬. ౨ ఐత. బ్రా. ౭,౩-౧౫. ౩ తై. సం. ౧-౩-౭.
౪ ఆప. ధ. ౨-౧౨-౪. ౫ ఆప. ధ. ౨-౧౧-౧౮.

త్యత్రాప్యేష ఏవన్యాయః । అత్ర మనుః—

యాసాం నాదదతే శుల్కం జ్ఞాతయో న స విక్రయః ।
అర్హణం తత్కుమారీణామానృశంస్యం చ కేవలమ్౧ ॥ఇతి॥

ఏతచ్చ సర్వం ‘ దానం క్రయధర్మశ్చాపత్యస్య న విద్యతే ’ ౨ ఇత్యస్యావ్యభిచారనివృత్త్యర్థముక్తమ్ ॥

అథ దాయవిభాగః—

ఏకధనేన జ్యేష్ఠం తోషయిత్వా ॥౧౨॥

ఇతి త్రయోదశః ఖణ్డః.

జీవన్పుత్రేభ్యో దాయం విభజేత్సమం క్లీబమున్మత్తం పతితం చ పరిహాప్య ॥౧॥

ఏకేన ప్రధానేన కేనచిద్ధనేన గవాదినా జ్యేష్ఠం పుత్రం తోషయిత్వా తుష్టం కృత్వా జీవన్నేవ పుత్రేభ్యో దాయం విభజేత్సమం ఆత్మనా పరస్పరం చ తేషామ్ । సామాన్యాభిధానాత్క్రమాగతం స్వయమార్జితం చ । క్లీబాదీన్వర్జయిత్వా । క్లీబాదిగ్రహణం జాత్యన్ధాదీనామప్యుపలక్షణమ్ । యథాహ మనుః—

అనంశౌ క్లీబపతితౌ జాత్యన్ధబధిరౌ తథా ।
ఉన్మత్తజడమూకాశ్చ యే చ కేచిన్నిరిన్ద్రియాః ౩ ॥ఇతి॥

అన్ధాదీనాం పుత్రసద్భావే తేఽప్యంశ * హరాః । ఏవమున్మత్తపతితౌ నివృత్తనిమిత్తౌ । క్లీబాదయస్తు భర్తవ్యాః । పుత్రవిభాగకాలః స్మృత్యన్తరవశాద్గ్రాహ్యః । తత్ర నారదః—

మాతుర్నివృత్తే రజసి ప్రత్తాసు భగినీషు చ ।
నివృత్తే చాపి రమణే ‡ పితర్యుపరతస్పృహే ౪ ॥ఇతి॥

౧ మ.స్మృ.౩-౫౪.   ౨ ఆప.ధ.౨-౧౩-౧౦.   ౩ మ.స్మృ.౯-౨౦౧
*ఘ-తేత్వంశహారాః.   జ-తేంశ... ౪ నా.స్మృ.౧౩-౩.
‡ఖ.రమణాత్.

యదా చ పుత్రాణాం పృథక్కర్మానుష్ఠానే శక్తిశ్రద్ధే భవతః సోఽపి కాలః । 'తస్మాద్ధర్మ్యః పృథక్క్రియా' ఇతి వచనాత్ । జీవన్నితి వచనం జీవన్నేవావశ్యం పుత్రాన్విభజేదేష ధర్మ ఇతి ప్రతిపాదనాయ అన్యథా తదనర్థకమ్, అజీవతోఽప్రసంగాత్ । స్మృత్యంతరేషు స్వయమార్జితే పితురిచ్ఛయా విషమవిభాగో దర్శితః । స సధర్మ ఇత్యాచార్యస్య పక్షః । భార్యాయా అప్యంశో న దర్శితః । ఆత్మనః పి వాంశస్తస్యా అపీతి మన్యతే । వక్ష్యతి చ— 'జాయాపత్యోర్న విభాగో విద్యతే' ౧ ఇతి । కేచిత్తు పితుర్ద్వావంశావిత్యాహుః—

ద్వావంశౌ ప్రతిపద్యేత విభజన్నాత్మనః పితా ౨ ॥

ఇతి దర్శనాత్ । అయమప్యాచార్యస్య పక్షో న భవతి । యథా పుత్రాణామేకైక ఏవాంశః సభార్యాణాం తథా పితురపీతి । యద్వా— పుత్రాణామేవాంశసామ్యమ్, ఆత్మనస్త్వాధిక్యేపి న దోషః । అత్ర హారీతః— 'పితా హ్యగ్రియణః పుత్రా ఇతరే గ్రాహాః యద్వ్యగ్రియణస్స్వం వేదుపదస్యేద్వా ఇతరే * భోగ్యగృహ్ణీయాత్' ఇతి । విభాగాదూర్ధ్వం పిత్రోర్జీవనాభావే పుత్రభాగే భోగ్యగ్రాహ్యమిత్యుక్తం భవతి । ఇతి జీవద్విభాగః ॥

అథ మృతే కుటుంబిని తద్ధనస్య గతిమాహ—

పుత్రాభావే యః ప్రత్యాసన్నః సపిండః ॥ ౨ ॥

పుత్రాభావే ఇతి వచనాత్ సత్సు పుత్రేషు త ఏవ గృహ్ణీయుః అవిశేషాత్సమమ్ । తత్ర నారదీయో విశేషః—

యచ్ఛిష్టం పితృ ‡ దాయేభ్యో దత్త్వర్ణం పైతృకం చ యత్ ।
భ్రాతృభిస్తద్విభక్తవ్యమృణీ స్యాదన్యథా పితా ౩ ॥ ఇతి ॥

కాత్యాయనస్తు—

౧ ఆప. ధ. ౨-౧౪, ౧౬. ౨ నా. స్మృ. ౧౩-౧౨. * ముంబై, ఘ, జ. ఝ ట- దస్యేదితరే. ౩ నా. స్మృ. ౧౩-౩౨. ‡ ముంబై, ఝ. ట-పీతి.

భ్రాత్రా పితృవ్యమాతృభ్యాం కుటుమ్బార్థ మృణం కృతమ్ ।
విభాగకాలే దేయం తద్రిక్థిభిస్సమమేవ తు ॥ ఇతి ॥

అత్ర యాజ్ఞవల్క్యః—

పితురూర్ధ్వం విభజతాం మాతాప్యంశం సమం హరేత్ ౧॥ ఇతి॥

తదత్ర నాక్రమపుత్రైరేవ సహవృత్తిరస్యా ఇతి । తథా చ మనుః—

పితా రక్షతి కౌమారే భర్తా రక్షతి యౌవనే ।
పుత్రస్తు స్థవిరీభావే న స్త్రీ స్వాతన్త్ర్యమర్హతి ౨॥ ఇతి ॥

ఏవం మాతురప్యభావే తద్ధనం భర్తృ * కులలబ్ధం స్వయమార్జితం పుత్రా అప్రత్తాశ్చ దుహితరస్సమం గృహ్ణీయుః ॥

స్త్రీధనం తదపత్యానాం దుహితా చ తదంశినీ ।
అప్రత్తా చేత్సమూఢా తు లభతే సా న మాతృకమ్ ౩ ॥

ఇతి బృహస్పతిః । పితృకులలబ్ధం తు అప్రత్తా ఏవ దుహితరః ।

మాతుస్తు యౌతకం యత్స్యాత్కుమారీభాగ ఏవ సః ౪॥ ఇతి మనుః

అథ ప్రత్తా దుహితరః, పుత్రాశ్చ, తదా కథమ్?

జనన్యాం సంస్థితాయాం తు సమం సర్వే సహోదరాః ।
భజేరన్ మాతృకం రిక్థం భగిన్యశ్చ సనాభయః ౫ ॥

ఇతి మానవమేవ ॥

అత్ర వ్యాసః—

అసంస్కృతాస్తు యే తత్ర పైతృకాదేవ తే ధనాత్ ।
సంస్కార్యా భ్రాతృభిర్జ్యేష్ఠైః కన్యకాశ్చ యథావిధి । ఇతి ।

అత్ర క్రమవివాహే బృహస్పతిః—

బ్రాహ్మక్షత్రియవిట్శూద్రా విప్రోత్పన్నాస్త్వనుక్రమాత్ ।
చతుస్త్రిద్వ్యేకభాగేన భజేయుస్తే యథాక్రమమ్ ॥

---

౧ యా. స్మృ. ౨-౧౨౬. ౨ మను. ౯-౩. ౩
౪ మను. ౯-౧౩౧. ౫ మను. ౯-౧౯౨. * ఘ. జ-భ్రాతృ.

క్షత్రజాస్త్రిద్వ్యేకభాగా విడ్జాతు ద్వ్యేకభాగినా ।ఇతి ॥

మానవవచనస్పష్టముక్తమ్—

సర్వం వారిక్థజాతం తద్దశధా ప్రవిభజ్య తు ।

ధర్మ్యం విభాగం కుర్వీత విధినానేన ధర్మవిత్ ॥

చతురోంశాన్ హరేద్విప్రస్త్రీనంశాన్ క్షత్రియాసుతః ॥

వైశ్యాపుత్రో హరేద్ద్వ్యంశమేకంశూద్రాసుతో హరేత్ ౧ఇతి

యస్య తు బ్రాహ్మణీ వంధ్యా మృతా వా, తత్ర క్షత్రియాదిసుతాస్త్రిద్వ్యేకభాగాః । యస్య త్వేకస్యామేవ పుత్రః స సర్వం హరేచ్ఛూద్రాపుత్రవర్జమ్ । యథాహ దేవలః—

అనులోమ్యైకపుత్రస్తు పితుస్సర్వస్వభాగ్భవేత్ ।

నిషాద ఏకపుత్రస్తు విప్రస్వస్య తృతీయ * భాక్ ॥

ద్వౌ సపిండస్సకుల్యో వా స్వధాదాతా తు సంహరేత్ ॥ఇతి॥

నిషాదః పారశవః ॥ క్షత్రియాదివిషయే బృహస్పతిః—

న ప్రతిగ్రహభూర్దేయా క్షత్రియాదిసుతాయ వై ।

యద్యప్యస్య పితా దద్యాన్మృతే విప్రాసుతో హరేత్ ॥

శూద్ర్యాం ద్విజాతిభిర్జాతో న భూమేర్భాగమర్హతి ।

సజాతావాప్నుయాత్సర్వమితి ధర్మో వ్యవస్థితః ॥ ఇతి ॥

యాజ్ఞవల్క్యః—

జాతోఽపి దాస్యాం శూద్రేణ కామతోంశహరో భవేత్ ।

మృతే పితరి కుర్యుస్తం భ్రాతరస్త్వర్ధభాగినమ్ ౨ ॥ఇతి॥

భార్యావిషయే విష్ణుః—'మాతరః పుత్రభాగానుసారిభాగహారిణ్యః' ఇతి । అత్రి—

ఔరసః పుత్రికాబీజక్షేత్రజౌ పుత్రికాసుతః ।

పౌనర్భవశ్చ కానీనః సహోఢో గూఢసంభవః ॥

---

౧ మను. ౯-౧౫౨,౧౫౩. * ఖ—తురీయ. ౨ యా. ౨-౧౩౬.

దత్తః క్రీతః స్వయందత్తః కృత్రిమశ్చాపవిద్ధకః ।
యత్రక్వచోత్పాదితశ్చ పుత్రాఖ్యాదశపంచచ ॥
అనేనైవ క్రమేణైషాంపూర్వాభావే పరః పరః ।
పిండదోంశహరశ్చేతి ప్రాయేణ స్మృతిసుస్థితిః ॥ఇతి॥

ఔరసోధర్మపత్నీజః । 'సవర్ణాపూర్వశాస్త్రవిహితాయాం' ౧ ఇతిపూర్వముక్తః । గౌతమః — 'పితోత్సృజేత్పుత్రికామనపత్యోగ్నిం ప్రజాపతించేష్ట్వా స్మదర్థమపత్యమితి సంపాద్య * ' ౨ ఇతి॥

బృహస్పతిః—

ఏక ఏవౌరసః పిత్ర్యే ధనేస్వామీప్రకీర్తితః।
తత్తుల్యాఃపుత్రికాః ప్రోక్తాఃభర్తవ్యాస్త్వపరేస్మృతాః॥ఇతి।

మనుః—

పుత్రికాయాం కృతాయాంతు యది పుత్రోనుజాయతే।
సమస్తత్రవిభాగస్స్యాజ్జ్యేష్ఠతానాస్తిహిస్త్రియాః ౩॥ఇతి॥

యాజ్ఞవల్క్యః—

అపుత్రేణపరక్షేత్రే నియోగోత్పాదితస్సుతః।
ఉభయోరప్యసౌరిక్థీ పిండదాతాచ ధర్మతః ౪ ॥

అయమేక ఏవోత్పాదయితుర్బీజజః, క్షేత్రిణస్తుక్షేత్రజః ।

బృహస్పతిః—

పౌత్రోథపుత్రికాపుత్రః స్వర్గప్రాప్తికరావుభౌ ।
రిక్థేపిండాంబుదానేచ సమౌసంపరికీర్తితౌ ॥ ఇతి ॥

కాశ్యపః—

సప్తపౌనర్భవాఃకన్యాః వర్జనీయాఃకులాధమాః ।
వాచాదత్తామనోదత్తా కృతకౌతుకమంగళా ॥

౧ ఆప.ధ.౨-౧౩-౧. ౨ గౌ.ధ-౨౮-౧౮- ౩ మను.౯-౧౩౪.
* ముద్రితగౌతమకోశే-సంవాద్య. ౪ యా.స్మృ.౨-౧౩౦.

ఉదకస్పర్శితా యా చ యా చ పాణిగృహీతికా ।
అగ్నిం పరిగతా యా చ పునర్భూప్రసవా చ యా ॥

కాత్యాయనః—

క్లీబం విహాయ పతితం యా పునర్లభతే పతిమ్ ।
తస్యాః పౌనర్భవో జాతో వ్యక్తముత్పాదకస్య సః ॥ ఇతి ॥

మనుః। పితృవేశ్మని కన్యా తు యం పుత్రం జనయేద్రహః ।
తం కానీనం వదేన్నామ్నా వోఢుః కన్యాసముద్భవః ౧ ॥

నారదః—

కానీనశ్చ సహోఢశ్చ గూఢాయాం యశ్చ జాయతే ।
తేషాం వోఢా పితా జ్ఞేయః తే చ భాగహరాః పితుః ౨ ॥ ఇతి ॥

వసిష్ఠః—

అపుత్త్రా దుహితా యస్య పుత్రం విందేత తుల్యతః ।
పౌత్త్రీ మాతామహస్తేన దద్యాత్పిండం హరేద్ధనమ్ ౩ ॥ ఇతి ॥

అనూఢాయామేవ సమ్మతాయాం మాతామహస్య పుత్రః। అన్యథా వోఢుః

మనుః—

యా గర్భిణీ సంస్క్రియతే జ్ఞాతాజ్ఞాతాపి వా సతీ ।
వోఢుస్స గర్భో భవతి సహోఢ ఇతి చోచ్యతే ౪ ॥
ఉత్పద్యతే గృహే యస్య న చ జ్ఞాయేత కస్య సః ।
స గృహే గూఢ ఉత్పన్నస్తస్య స్యాద్యస్య తల్పజః ౫ ॥

దత్తవిషయే భ్రాతృపుత్రేషు సత్సు తేష్వేక ఏవ గ్రాహ్యః । తత్ర క్షేత్రజః పూర్వమేవోక్తః । పైఠీనసిః— అథ దత్తక్రీతకృత్రిమపుత్త్రికాపుత్రాః పరపరిగ్రహేణార్షేయేణ జాతాస్తే అసంహతకులీనా ద్వ్యాముష్యాయణా భవంతీతి ॥

---

౧ మను.౯-౧౭౨. ౨ నార, స్మృ.౧౩,౧౭. ౩ వా.ధ.౧౭,౨౩. ౪ మను.౯-౧౭౩, ౫ మను.౯-౧౬౯,౧౭౦.

మనుః—

భ్రాతౄణామేకజాతానామేకశ్చేత్పుత్రవాన్భవేత్ ।
సర్వే తేనైవ పుత్రేణ పుత్రిణో మనురబ్రవీత్ ౧ ॥
క్రీణీయాద్యస్త్వపత్యార్థే మాతాపిత్రోర్యమన్తికాత్ ।
స క్రీతకస్సుతస్తస్య సదృశోఽసదృశోఽపి వా ౨ ॥
మాతాపితృవిహీనో యస్త్యక్తో వా స్యాదకారణాత్ ॥
ఆత్మానం స్పర్శయేద్యస్మై స్వయందత్తస్తు స స్మృతః ౨॥
సదృశం తు ప్రకుర్యాద్యం గుణదోషవివర్జితం * ॥
పుత్రం పుత్రగుణైర్యుక్తం స విజ్ఞేయస్తు కృత్రిమః ౩ ॥
మాతాపితృభ్యాముత్సృష్టం తయోరన్యతరేణ వా ।
యం పుత్రం ప్రతిగృహ్ణీయాదపవిద్ధస్స ఉచ్యతే ౩॥ ఇతి॥

సర్వే తే సజాతీయాః ॥

సజాతీయేష్వయం ప్రోక్తస్తనయేషు మయా విధిః ౪ ॥
ఇతి యాజ్ఞవల్క్యవచనాత్ ॥
విష్ణుః— ‘యత్రక్వచనోత్పాదితస్తు ద్వాదశః’ ఇతి ॥

యాజ్ఞవల్క్యః

పిండదోంఽశహరశ్చైషాం పూర్వాభావే పరః పరః ౪ ॥ ఇతి ॥

మనుః—

శ్రేయసః శ్రేయసోఽభావే పాపీయాన్రిక్థమర్హతి ౫॥ ఇతి ॥

నారదః—

క్రమాదేతే ప్రవర్తన్తే మృతే పితరి తద్ధనే ।
జ్యాయసో జ్యాయసోఽభావే జఘన్యస్తదవాప్నుయాత్ ౬ ఇతి ॥

౧ మను.౯-౧౮౨ ౨ మను.౯-౧౭౪-౧౭౭. *ముద్రి-విచక్షణమ్.
౩ మను-౯-౧౬౯,౧౭౦,౧౭౧, ౪ యా. స్మృ.౨-౧౩౫.
౫ మను.౯.౧౮౪. ౬ నా, స్మృ,౧౩-౪౯

దేవలః—

సర్వేష్వనౌరసస్యైతే పుత్రా దాయహరాః స్మృతాః ।
ఔరసే పునరుత్పన్నే తేషు జ్యైష్ఠ్యం న తిష్ఠతి ॥
తేషాం సవర్ణా యే పుత్రాః తే తృతీయాంశభాగినః ।
శేషాస్తముపజీవేయుః గ్రాసాచ్ఛాదనసంభృతాః ॥ ఇతి ॥

మనుః—

షష్ఠం తు క్షేత్రజస్యాంశం ప్రదద్యాత్పైతృకాద్ధనాత్ ।
ఔరసో విభజన్ దాయం పిత్ర్యం పంచమమేవ వా ౧ ॥ ఇతి ॥

బృహస్పతిః—

క్షేత్రజాద్యాస్సుతాస్త్వన్యే పంచషట్సప్తభాగినః ॥ ఇతి ॥

హారీతః—విభజిష్యమాణ ఏకవింశం కానీనాయ దద్యాత్, వింశం పౌనర్భవాయ, ఏకోనవింశం ద్వ్యాముష్యాయణాయ, అష్టాదశం క్షేత్రజాయ, సప్తదశం పుత్రికాపుత్రాయేతరానౌరసాయ । ఇతి ॥

వసిష్ఠః— 'పుత్రం ప్రతిగ్రహీష్యన్' ౨ ఇతి ప్రక్రమ్య 'తస్మింశ్చేత్ప్రతిగృహీత ఔరస ఉత్పద్యేత చతుర్థభాగభాక్' ౨ ఇతి ॥ ఏవమేతేషు శాస్త్రేషు విద్యమానేషు యదాచార్యేణ పూర్వముక్తం 'తేషాం కర్తృభిస్సంబంధః । దాయేనావ్యతిక్రమశ్చ' ౩ ఇతి తద్ధర్మపత్నీజే పుత్రే సతి క్షేత్రజాదీనాం సమాంశభాక్త్వప్రతిషేధపరం వేదితవ్యమ్ ।

అథావిభాజ్యమ్—తత్ర మనుః—

అనుపఘ్నన్ పితృద్రవ్యం శ్రమేణ యదుపార్జయేత్ ।
స్వయమీహితలబ్ధం తన్నాకామో దాతుమర్హతి ॥ ఇతి ॥

కాత్యాయనః—

నావిద్యానాం తు వైద్యేన దేయం విద్యాధనాత్క్వచిత్ ।

---

౧ మను. ౯-౧౬౪. ౨ వా. ధ. ౧౫-౬-౯.
౩ ఆప. ధ. ౨-౧౩-౧. ౪ మను. ౯-౨౦౮.

సమంవిద్యాధికానాంతు దేయంపైత్ర్యేనతద్ధనమ్ ॥
పరభక్తోపయోగేన * ప్రాప్తావిద్యాయదాన్యతః ।
తయాప్రాప్తంతువిధినా విద్యాప్రాప్తం తదుచ్యతే ॥ఇతి॥

వ్యాసః—

పితామహపితృభ్యాంచ దత్తంమాత్రాచయద్భవేత్ ।
తస్యతన్నాపహర్తవ్యం శౌర్యభార్యాధనంతథా । ఇతి ॥

యాజ్ఞవల్క్యః—

క్రమాదభ్యాగతంద్రవ్యం హృతమప్యుద్ధరేత్తుయః ।
దాయాదేభ్యో నతద్దద్యాద్విద్యయా లబ్ధమేవచ ౧॥
పత్యౌజీవతియస్త్రీభిరలంకారోధృతోభవేత్ ।
నతంభజేరన్ దాయాదాః భజమానాఃపతంతితే ౨ ॥

వ్యాసః—

సాధారణంసమాశ్రిత్య యత్కించిద్వాహనాయుధమ్ ‡ ।
శౌర్యాదినాప్నోతిధనం భ్రాతరస్తత్రభాగినః ।
తస్యభాగద్వయందేయంశేషాస్తుసమభాగినః । ఇతి ॥

ఇతిపుత్రవిభాగః ※ । తదభావే మృతస్యయః ప్రత్యాసన్నః స దాయంహరేత్, ఇతివక్ష్యమాణేన సంబంధః॥

లేపభాజశ్చతుర్థాద్యాఃపిత్రాద్యాఃపిండభాగినః।
సప్తమఃపిండదస్తేషాం సాపిండ్యంసాప్తపౌరుషమ్ ॥

ఇతి సపిండలక్షణమ్ । తేషుయోయఃప్రత్యాసన్నఃససగృహ్ణీయాదితి । భార్యాంతురిక్థగ్రాహిణస్సపిండారక్షేయుః । నతు దాయగ్రహణమిత్యాచార్యస్య పక్షః । ప్రాయలేపి—‘ తస్మాత్స్త్రియోనిరిం

---

౧ యా. స్మృ. ౨-౧౨౧. * ఘ, ట—భుక్తోపయోగేన, జ- భక్తప్రదానేన. ౨ మను. ౯-౨౦౦. ‡ ఖ—నాదికమ్. ※ ఘ—అపుత్రధనవిభాగః.

ద్రియాః అదాయాదీః' ఇతి । మనురపి—

నిరింద్రియాఽదాయాదీః స్త్రియో నిత్యమితి స్థితిః ౧ । ఇతి ॥

అత్రాసపిండాద్యభావే బృహస్పతిః—

అన్యత్ర బ్రాహ్మణాత్కింతు రాజా ధర్మపరాయణః ।
తత్ స్త్రీణాం జీవనం దద్యాదేష దాయవిధిః స్మృతః ॥
అన్నార్థం తండులప్రస్థమపరాహ్ణే తు సేంధనమ్ ।
వసనం త్రిపణక్రీతం దేయమేకం త్రిమాసతః ॥
ఏతావదేవ సాధ్వీనాం చోదితం విధవాధనమ్ * ॥
వసనస్యాశనస్యైవ తథైవ రజకస్య చ ॥
ధనం వ్యపోహ్య తచ్ఛిష్టం దాయాదానాం ప్రకల్పయేత్ ।
పూర్వావసానికం గ్రాహ్యం సభార్యాం స్నానతః పురా ‡ ॥
వసనాశనవాసాంసి విగణయ్య ధనే స్మృతే । ఇతి ॥

వ్యాసః—

ద్విసాహస్రః పరో దాయః స్త్రియై దేయో ధనస్య తు ।
యచ్చ భర్త్రా ధనం దత్తం సా యథాకామమాప్నుయాత్ ఇతి ।

పణానాం ద్వే సహస్రే పరిమాణమస్య ద్విసాహస్రః ఏష పరో దాయః స్త్రియాః, నాధికః ఇతి । ఏతత్ప్రభృతి ధనే, జ్ఞాతయశ్చ నరక్షేయురితి శఙ్కాయామ్ । ఏవమ్ 'పత్నీ దుహితరశ్చ' ౧ ఇత్యాదీని యాని పత్న్యాదిదాయప్రాప్తిపరాణి తాన్యప్యేవమేవ ద్రష్టవ్యాని ⁂

---

౧ మను—౯-౧౮. 'నిరింద్రియా హ్యమన్త్రాశ్చ స్త్రియోఽనృతమితి స్థితిః' ఇతి ముద్రితకోశే. * వాసనమ్. ‡ ముంబై—కర్తవ్యం సంధ్యాయాం స్నానతత్పరా. ౨యా. స్మృ. ౨-౧౩౫

⁂ గౌతమస్తు— పుత్రాభావే పత్న్యాః సపిండాదిభిస్సమాంశగ్రహణమాహ—'పిండగోత్రర్షిసంబంధా రిక్థం భజేరన్ స్త్రీ చానపత్యస్య' (గౌ.ధ. ౨౮-౨౧) ఇతి । అస్యార్థః । అనపత్యస్య రిక్థం

అత్ర పితరి భ్రాతరి సోదర్యే చ జీవతి సతి సోదర్యో భ్రాతా గృహ్ణీయాదిత్యేకే । తథా చ శంఖః— ‘అపుత్రస్య స్వర్యాతస్య భ్రాతృగామి ద్రవ్యం, తదభావే మాతాపితరౌ హరేయాతాం పత్నీ వా జ్యేష్ఠేతి’ దేవలః—

తతో దాయమపుత్రస్య విభజేరన్సహోదరాః ।
తుల్యా దుహితరో వాపి ధ్రియమాణః పితాపి చ ॥
సవర్ణా భ్రాతరో మాతా భార్యా చేతి యథాక్రమమ్ । ఇతి ॥

యాజ్ఞవల్క్యః—

సంసృష్టినస్తు సంసృష్టీ సోదరస్య తు సోదరః ।
దద్యాచ్చాపహరేచ్చాంశం జాతస్య చ మృతస్య చ ॥
అన్యోదర్యస్తు సంసృష్టీ నాన్యోదర్యో ధనం హరేత్ ।
అసంసృష్ట్యాపి నాదద్యాత్సంసృష్టో నాన్యమాతృజః ౧ ఇతి ॥

అత్ర సోదరస్యేతి విశేషవచనాత్ ‘పత్నీ దుహితరశ్చ’ ౨ ఇత్యత్ర భ్రాతృగ్రహణం భిన్నోదరవిషయమితి । ప్రత్యాసత్త్యతిశయాత్పితైవేతి వయమ్ । తదభావే సోదర్యాః । తదభావే తత్పుత్రాః । తదభావే భిన్నోదరాః । తదభావే పితృవ్యాః ఇతి ద్రష్టవ్యమ్ । మాత్రాదయోపి స్త్రియో జీవనమాత్రం లభేరన్ ఇతి ॥

పిండసంబంధాత్సపిండాః ప్రత్యాసత్తిక్రమేణ భజేరన్ । తదభావే గోత్రసంబంధాత్సగోత్రాః । తదభావే ఋషిసంబంధాత్సమానప్రవరాః । స్త్రీ చ పత్నీ చ । స్త్రియాః పృథఙ్నిర్దేశాత్ చశబ్దాచ్చ యదా సపిండా భజేరన్ తదా తైస్సహ స్త్రీ ఏకమంశం గృహ్ణీయాత్ ॥ తతశ్చ— ‘పితురూర్ధ్వం విభజతాం మాతాప్యంశం సమం హరేత్’ ఇతివత్ సపిండాదిభిస్సహ గ్రహణముక్తమితి వయమప్యేతమేవ పక్షం రోచయామహే ॥ ఇత్యయమధికః పాఠః క. ఖ. ముం. పుస్తకేషు దృశ్యతే. ౧యా. స్మృ. ౨-౧౩౮,౧౩౯ ౨యా. స్మృ. ౨-౧౩౫

తదభావఆచార్యఆచార్యాభావేఽన్తేవాసీ
హృత్వాతదర్థేషు ధర్మకృత్యేషువోపయోజయేత్ ॥3॥

సపిండాభావే ఆచార్యోదాయం హరేత । తస్యాప్యభావేఽన్తేవాసీహరేత । హృత్వాచ తదర్థేషు ధర్మకృత్యేషు తటాకఖననాదిషూపయోజయేత్ । వాశబ్దాత్స్వయం వోపయుంజీత ॥

దుహితావా ॥౪॥

దుహితావాదాయం హరేత । పుత్రాభావఇత్యేకే । అనంతరోక్తవిషయ ఇత్యన్యే ॥

సర్వాభావేరాజాదాయం హరేత ॥౫॥

సర్వగ్రహణాత్ బంధూనాం సగోత్రాణాంచాభావే ॥

జ్యేష్ఠోదాయాదఇత్యేకే ॥౬॥

జ్యేష్ఠఏవ పుత్రోదాయహరఇత్యేకేమన్యంతే । ఇతరేతు తముపజీవేయుః । సోఽపి తాన్ పితేవపరిపాలయేదితి । తథాచ గౌతమః—
‘ సర్వంవాపూర్వజస్యేతరాన్ బిభృయాత్పితృవత్ ’ ౧ ఇతి ॥

దేశవిశేషేసువర్ణంకృష్ణాగావఃకృష్ణం
భౌమంజ్యేష్ఠస్య ॥౭॥

క్వచిద్దేశేసువర్ణాది జ్యేష్ఠస్య భాగఇత్యాహుః । భూమౌజాతం భౌమంధాన్యం, కృష్ణం భౌమంమాషాది । కృష్ణాయసమిత్యన్యే॥

రథఃపితుః పరిభాండంచగృహే ॥౮॥

రథః పితురంశః, గృహేచయత్పరిభాండఉపకరణంపీఠాదికంతదపి

అలంకారోభార్యాయాజ్ఞాతిధనంచేత్యేకే ॥౯॥

భార్యాయాస్తుధృతోఽలఙ్కారోంశః । జ్ఞాతిభ్యః పితాదిభ్యశ్చ * యల్లబ్ధంధనం తచ్చేత్యేవమేకే మన్యంతే॥

తచ్ఛాస్త్రైర్విప్రతిషిద్ధమ్ ॥౧౦॥

౧ గౌ.ధ.౨౮-3.   * ఘ.జ.ట—పుత్రాదిభ్య

యదుక్తం జ్యేష్ఠో దాయాద ఇతి తచ్ఛాస్త్రవిరుద్ధమ్॥ యేన విరుద్ధం తద్దర్శయతి—

మనుః పుత్రేభ్యో దాయం వ్యభజదిత్యవిశేషేణ శ్రూయతే ॥ ౧౧ ॥

పుత్రేభ్య ఇతి బహువచననిర్దేశాదవిశేషేణ శ్రవణమ్ ॥

అత్ర చోద్యమ్—

అథాపి తస్మాజ్జ్యేష్ఠం పుత్రం ధనేన నిరవసాయయన్తీత్యేకవచ్ఛ్రూయతే ॥౧౨॥

అథాపి నను చేత్యర్థః। జ్యేష్ఠం పుత్రం ధనేన నిరవసాయయంతీతి పృథక్కుర్వంతీత్యేకవదపి శ్రూయతే । యథాపేక ఏవ జ్యేష్ఠో దాయాదః తదనురూపమపి శ్రూయత ఇతి॥

పరిహరతి—

అథాపి నిత్యానువాదమవిధిమాహుర్న్యాయవిదో యథా తస్మాదజావయః పశూనాం సహ చరంతీతి । తస్మాత్స్నాతకస్య ముఖం రేభాయతీవ *। తస్మాద్బస్తశ్చ శ్రోత్రియశ్చ స్త్రీకామతమావితి॥

అథాపీతి పరిహారోపక్రమే । పశూనాం మధ్యే అజాశ్చావయశ్చ జాతిభేదేపి సహ చరంతీతి। రేభా శోభా । ఇహ తు తద్వ్యపదేశోపచారః, తత్కృత్యమ్ । స్నాతకస్య ముఖం కుండలాదినా శోభతే । ఇవశబ్దో వాక్యాలంకారే । శ్రోత్రియస్య స్త్రీకామతమత్వమాచార్యకులే చిరకాలం బ్రహ్మచారివాసాత్ । యద్యేతాని వాక్యాని దృష్టమాత్రమనువదంతి న కించిద్విదధతి, తథా 'తస్మాజ్జ్యేష్ఠం పుత్రమ్' ౧ ఇత్యాదికమపీతి న్యాయవిద ఆహుః । న కేవలమయమేవానువాదః । కిం తర్హి? 'మనుః పుత్రేభ్యః' ౨ ఇత్యయమప్యనువాద ఏవ ॥

---

*త—ముఖ్యే. రేభాయతీవ. ౧తై.సం.౨-౪-౨. ౨తై.సం-3-౧-౯

సర్వే హి ధర్మయుక్తా భాగినః ॥౧౪॥

హిశబ్దో హేతౌ । యస్మాదేతావనువాదకౌ నకస్యచిద్విధాయకౌ తస్మాద్ధర్మయుక్తాః పుత్రాస్సర్వ ఏవ భాగినః ॥

యస్త్వధర్మేణ ద్రవ్యాణి ప్రతిపాదయతి జ్యేష్ఠోఽపి తమభాగం కుర్వీత ॥౧౫॥

యస్తు జ్యేష్ఠోఽప్యధర్మేణ ద్రవ్యాణి ప్రతిపాదయతి వినియుంక్తే తమభాగం కుర్వీత । తస్మై జీవద్విభాగే పితా భాగం న దద్యాత్, ఊర్ధ్వం విభాగేఽపి భ్రాతరః । అపిశబ్దాత్ కిముతాన్యమితి జ్యేష్ఠస్య ప్రాధాన్యం ఖ్యాప్యతే ॥

‘జీవన్పుత్రేభ్యః’ [1] ఇత్యత్ర భార్యాయా భాగో న ప్రదర్శితః*। తత్ర కారణమాహ—

జాయాపత్యోర్న విభాగో విద్యతే ॥౧౬॥

కస్మాత్ ?

పాణిగ్రహణాద్ధి సహత్వం కర్మసు ॥౧౭॥

కర్మార్థం ద్రవ్యం, జాయాయాశ్చ న పృథక్కర్మస్వధికారః । కిం తర్హి? సహభావేన ‘యస్త్వయా ధర్మశ్చరితవ్యస్సోఽనయా సహ’ ఇతి వచనాత్ । తతః కిం పృథగ్ద్రవ్యేణేతి ॥

తథా పుణ్యఫలేషు ॥౧౮॥

పుణ్యఫలేషు స్వర్గాదిష్వపి తథా సహత్వమేవేతి ‘దివి జ్యోతిరజరమారభేతామ్’ ఇత్యాదిభ్యో మన్త్రలిఙ్గేభ్యః ॥

ద్రవ్యపరిగ్రహేషు చ ॥౧౯॥

ద్రవ్యార్జనేష్వపి తథా సహత్వమేవ, తత్ర పతిరార్జయతి జాయా గృహే నిర్వహతీతి యోగక్షేమావుభయాయత్తావితి ద్రవ్యపరి-

---

* క.ఖ— ‘తేన దంపత్యోస్సహభావో దర్శితః’ । ఇత్యధికః పాఠో దృశ్యతే.

౧ ఆప.ధ.౨-౧౪-౧.

హసహత్వమ్ ॥

ఏతదేవోపపాదయతి—

సహి భర్తుర్విప్రవాసే నైమిత్తికే దానే స్తేయముపదిశంతి ॥ ౨౦ ॥

హి యస్మాత్ భర్తుర్విప్రవాసే సతి నైమిత్తికే 'క్షిందత్వా గ్రీష్డవ్యాత్' ఇత్యాదికే దానే కృతే భార్యాయా న స్తేయముపదిశంతి ధర్మజ్ఞాః । యది భర్తురేవ ద్రవ్యం స్యాత్, స్యాదేవం స్తేయమ్ । 'నైమిత్తికే దానే' ఇతివచనాత్ వ్యయాంతరే తు స్తేయం భవత్యేవ । ఏతదేవ ద్రవ్యసాధారణ్యేపి దంపత్యోర్వైషమ్యమ్, యత్పతిర్యథేష్టం వినియుంక్తే జాయా త్వేతావదేవేతి । నచ పత్యుః స్వయమార్జితస్య వినియోగే జాయాయా అనుమత్యపేక్షా, స్వతంత్రత్వాత్ స్వతంత్రస్య సౌగృహే, యథా రాజా రాష్ట్రే । అత ఏవ భార్యాయాః స్తేయశంకా, న భర్తుః ॥ ....

ఇతి చతుర్దశఖండః.

ఏతేన దేశకులధర్మా వ్యాఖ్యాతాః ॥ ౧ ॥

'జ్యేష్ఠో దాయాదః'౧ ఇత్యాదికం శాస్త్రం విప్రతిషేధాదప్రమాణమిత్యుక్తమ్ । ఏతేన దేశధర్మాః కులధర్మాశ్చ వ్యాఖ్యాతాః । శాస్త్రవిప్రతిషిద్ధా మాతులసుతాపరిణయనాదయో ప్రమాణం, ఇతరే తు ప్రమాణమితి । గౌతమోప్యాహ— 'దేశజాతికులధర్మాశ్చామ్నాయైరవిరుద్ధాః ప్రమాణమ్'౨ ఇతి ॥

మాతుశ్చ యోనిసంబంధేభ్యః పితుశ్చాసప్తమాత్పురుషాద్యావతా వా సంబన్ధో జ్ఞాయతే తేషాం ప్రేతేషూదకోపస్పర్శనం గర్భాన్పరిహాప్యాపరిసంవత్సరాన్

౧ ఆప.ధ-౨.౧౪,౧౬. ౨ గౌ.ధ-౧౧-౨౦.

మాతుర్యోనిసంబంధామాతులాదయః । పితుశ్చాసప్తమాత్పురుషాత్ * సంబంధాస్సపిండాః । యావతావాఽన్తరేణ సంబన్ధో జ్ఞాయతే స్మర్యతే జన్మనా నామ్నా చాముష్యాయణః అస్మత్కూటస్థస్సవంశ్య ఏవం నామేతి ; తథాచ మనుః—

సపిండతాతుపురుషేసప్తమేవినివర్తతే ।
సమానోదకభావస్తుజన్మనామ్నోరవేదనే ౧ ॥

ఇతి । తేషాంప్రేతేషు మృతేషూదకోపస్పర్శనం కర్తవ్యం । మరణనిమిత్తం స్నానం కర్తవ్యం । గర్భాన్బాలానపరిసంవత్సరా. పూర్ణసంవత్సరాన్ పరిహాప్య వర్జయిత్వా । బాలేషు మృతేషు స్నానం నకర్తవ్యమితి ॥

మాతాపితరావేవ తేషు ॥ ౩ ॥

తేషుబాలేషుమృతేషుమాతాపితరావేవోదకోపస్పర్శనంకుర్యాతాం ॥

హర్తారశ్చ ॥ ౪ ॥

యేచతాన్ బాలాన్ మృతాన్ హరంతి నిర్హరంతి తేప్యుదకోపస్పర్శనం కుర్యురితి ※ ॥

భార్యాయాంపరమగురుసంస్థాయాంచాకాలమభోజనమ్ ॥

భార్యాపత్నీ । పరమగురవః ఆచార్యమాతాపితరః । సంస్థా మరణం భార్యాయాంచసంస్థితాయాంపరమగురూణాంచసంస్థాయాం సత్యాంనకేవలముదకోపస్పర్శనమ్ । కింతర్హి ? అపరేద్యురాతత్స్మాత్కాలాదభోజనమ్

కించ—

ఆతురవ్యంజనాని కుర్వీరన్ ॥ ౬ ॥

ఆతురత్వం వ్యజ్యతే యైస్తానిచ కుర్వీరన్ భార్యాదిమరణే ॥

కానిపునస్తాని?—

* క. ఇ. జ— 'ఊర్ధ్వమ్' ఇత్యధికః పాఠః.   ౧ మను. ౫-౬౦.

※ క— "ఏవమాచార్యస్యపక్షః' ఇత్యధికః పాఠః.

కేశాన్ప్రకీర్య పాంసూనోప్యైకవాసస్ దక్షిణాముఖాస్సకృదుపమజ్జ్యోత్తీర్యోపవిశంతి ॥౭॥

కేశాన్ప్రకీర్య తేషు పాంసూనావపంతి। ఓప్యైకవాసనః అనుత్తరీయాః దక్షిణాముఖాః దక్షిణాందిశం నిరీక్షమాణాః సకృదుపమజ్జ్యోదకాదుత్తీర్య తీర ఉపవిశంతి దక్షిణాముఖా ఏవ ॥

ఏవం త్రిః ॥౮॥

ఏవముక్తప్రకారేణత్రిరుపమజ్జ్యోపవిశేయుః ॥

తత్ప్రత్యయముదకముత్సిచ్యాప్రతీక్షా గ్రామమేత్యయత్ స్త్రియఆహుస్తత్కుర్వంతి॥౯॥

తతస్తత్ప్రత్యయం తేషాం మృతానాం భార్యాదీనాం యథా ప్రత్యయో భవతి మహ్యమిదముదకందత్తమితి తథోదకముత్సించంతి* ఆచారాత్పిత్ర్యత్వాచ్చతిలమిశ్రమ్‡। భారద్వాజాయ యజ్ఞశర్మణే ఏతత్తిలోదకం దదామీతి ప్రయోగః। ఉత్సిచ్యాప్రతీక్షాః పృష్ఠతో ఽనిరీక్షమాణాః గ్రామమేత్య గృహం ప్రవిశ్య। అనేనబహిరిదం కర్మేతి గమ్యతే। యత్ స్త్రియః కర్తవ్యమాహుస్తత్కుర్వంతి, అగ్న్యుపస్పర్శనగవాలంభనాదీని ※ ॥

ఇతరేషుచైతదేవైక ఉపదిశంతి ॥౧౦॥

'ఆకాలమభోజనమ్' ఇత్యాది యదుక్తమేతదితరేషుభార్యాదిభ్యోన్యేషపిసపిండేషుమృతేషపికర్తవ్యమిత్యేకే ఆచార్యా ఉపదిశంతి

శుచీన్మంత్రవతస్సర్వకృత్యేషు భోజయేత్ ॥౧౧॥

ఏకాంతేపి విధిప్రతిషేధానుసారిణశ్శుచయః। తాన్ మంత్రవతః

---

*క.ఘ—'త్రిరిత్యనువృత్తేః(స్త్రి)' ఇత్యధికః పాఠః. ౧ఆప.ధ-౨-౧౫-౫

‡ఘ — ఆచారాత్పిత్ర్యత్వాచ్చ వాససాత్రిర్భవతి, హస్తాభ్యాం తిలమిశ్రంత్రిః ఏకోత్తరవృద్ధిః 'భారద్వాజ......వాస ఉదకందదామి' ఇతిపాఠః. ※ముమ్బై—(స్త్రి)యఇతి స్మృతీనాం గ్రహణమితి ప్రామాణికా వ్యాచక్షతే' ఇత్యధికః పాఠః. ౧ఆప.ధ.౨-౧౫-౧

అధీత * వేదాన్ సర్వకృత్యేషు శ్రౌతేషు గార్హ్యేషు స్మార్తేషు చ కర్మసు దైవేషు పిత్ర్యేషు మానుషేషు చ భోజయేత్ 'అంతతో బ్రాహ్మణభోజనమ్' ఇతి స్మృత్యంతరే దర్శనాత్ ॥

దేశతః కాలతః శౌచతః సమ్యక్ప్రతిగృహీతృత ఇతి దానాని ప్రతిపాదయతి ॥ ౧౨ ॥

సప్తమ్యర్థే తసిః । దేశః ప్రయాగాదిః । కాలః సూర్యగ్రహణాదిః । శౌచం కృచ్ఛ్రాదిసమాప్తిః । సమీచీనః ప్రతిగ్రహీతా, 'శ్రుత్యగుణేషు వయోవృద్ధశ్రేయాన్'[1] ఇత్యాది । ఏతేషు దానాని దేయాని ప్రతిపాదయతి దద్యాదితి ॥

యస్యాగ్నౌ న క్రియతే యస్య చాగ్రం న దీయతే న తద్భోక్తవ్యమ్ ॥ ౧౩ ॥

యస్యాన్నస్యైకదేశోఽగ్నౌ న క్రియతే న హూయతే, యస్మాదుద్ధృత్యాగ్రం న దీయతే న తద్భోక్తవ్యమ్ ॥

న క్షారలవణహోమో విద్యతే ॥ ౧౪ ॥

యద్భక్ష్యమాణం పశ్యతో లాలోత్పద్యతే తత్ క్షారమ్ । గుడమరీచలికుచాది । క్షారలవణసంసృష్టం న హోతవ్యమ్ ॥

తథాఽవరాన్నసంసృష్టస్య చ ॥ ౧౫ ॥

అవరాన్నం కులుత్థాది । తత్సంసృష్టస్యాప్యన్నస్య హోమో న విద్యతే ॥ అథ యస్యైవంవిధమేవ భోజ్యముపస్థితం తస్య కథం భోజనమ్? తత్రాహ

అహవిష్యస్య హోమ ఉదీచీనముష్ణం భస్మాపోహ్య తస్మిన్ భస్మని జుహుయాత్ తద్ధుతమహుతం చాగ్నౌ భవతి ॥ ౧౬ ॥

ఔపాసనాత్పచనాద్వా అగ్నేరుదీచీనముష్ణం భస్మాపోహ్య తస్మిన్ భస్మని జుహుయాద్వైశ్వదేవమంత్రైః । ఏషోఽహవిష్యస్య హోమః

---

* ముపైఛ — అధీతావిస్మృతవేదాన్.

౧ ఆప.ధ. ౨-౧౭-౧౦

త దేవం క్రియమాణం హుతంచ భవతి, భావార్థనివృ (ర్వృ)త్తేః * ।
అహుతంచాగ్నౌ భవతి, భస్మమాత్రత్వాదితి । అత్ర బోధాయనః
' అథయద్యేత దేవస్యా దుత్తరతోభస్మమిశ్రాన్నజ్వాగారాన్నిరూ
హ్య తేషు జుహుయాత్ ' ౧ ఇతి । అపరఆహ—యాన్యహావిష్యా
ణి వ్యంజనాని అహరహర్భోజ్యాని తేషామేషసంస్కారః, నకృచ్ఛ్ర
హోమోఽమంత్రక ఇతి । ఉత్తరసూత్రే స్పష్టార్థే ॥

న స్త్రీ జుహుయాత్ ॥౧౬॥

నానుపేతః ॥౧౭॥

అన్నప్రాశనాద్గర్భానాప్రయతా భవంతి ॥౧౮॥

అన్నప్రాశనాత్ప్రాగ్గర్భాబాలా నాప్రయతా భవంతి రజస్వలాది
స్పర్శనేపి । గౌతమస్తు ప్రోక్షమాత్రమిచ్ఛతి । యథాహ—
' అన్యత్రాపమార్జనప్రధావనావోక్షణేభ్యః ' ౨ ఇతి ॥

ఆపరిసంవత్సరాదిత్యేకే ॥౨౦॥

యావత్సంవత్సరోనపూర్యతే తావన్నాప్రయతాగర్భా ఇత్యేకమన్యస్తే

యావతావాదిశోనప్రజానీయుః ॥౨౧॥

యావద్దిగ్విభాగజ్ఞానం నాస్తి తావన్నాప్రయతాభవంతి ॥

ఓపనయనాదిత్యపరమ్॥౨౨॥

ఉపనయనాదర్వాజ్ఞాప్రయతా ఇత్యపరం దర్శనమ్॥

అత్రోపపత్తిః—

అత్రహ్యధికారశ్శాస్త్రైర్భవతి ॥౨౩॥

హి యస్మాత్ అత్రోపనయనేసతి విధినిషేధశాస్త్రైరధికారో భవతి ।

సానిష్ఠా ॥౨౪॥

ఉపనయనమపి పరామృశత స్తచ్ఛబ్దస్య నిష్ఠాశబ్దసామానాధికర

* ఘ—భావార్థనివృత్తెఅహుతం ౧బోధా-గృ-శే-౩౪తమపత్రే
౨ గౌ.ధ.౨-౨.

ణ్యాత్ స్త్రీలింగతా । సానిష్ఠా తదుపనయనమవసానమధికారస్యేతి

స్మృతిశ్చ ॥ ౨౫ ॥

అస్మిన్నర్థే స్మృతిరపి భవతి — 'ప్రాగుపనయనాత్కామచారవాదభక్షః' ౧ ఇతి గౌతమః ॥ ....

ఇతి పంచదశః ఖండః

ఇత్యాపస్తంబధర్మసూత్రవృత్తావుజ్జ్వలాయాం ద్వితీయప్రశ్నే సప్తమః పటలః

సహ దేవమనుష్యా అస్మింల్లోకే పురా బభూవుః । అథ దేవాః కర్మభిర్దివం జగ్మురహీయన్త మనుష్యాః । తేషాం యే తథా కర్మాణ్యారభన్తే సహ దేవైర్బ్రహ్మణా చాముష్మింల్లోకే భవన్త్యథైతన్మనుః శ్రాద్ధశబ్దం కర్మ ప్రోవాచ ॥ ౧ ॥

శ్రాద్ధవిధిత్సయా తస్య ప్రరోచనార్థోఽయమర్థవాదః ప్రస్తూయతే — పురా కిల దేవాశ్చ మనుష్యాశ్చ అస్మింల్లోకే సహ బభూవుః అథ తే సహభావమసహమానాః దేవాః కర్మభిః శ్రౌతైః గార్హ్యైః స్మార్తైశ్చ యథావదనుష్ఠితైర్దివం జగ్ముః । మనుష్యాస్తు తథా కర్మస్వసమర్థాః అహీయన్త హీనా అభవన్ ఇహైవ లోకే స్థితాః । యత ఏవం కర్మణాం సామర్థ్యమ్, అత ఇదానీమపి తేషాం మనుష్యాణాం మధ్యే యే తథా కర్మాణ్యారభన్తే కుర్వన్తి, యథారభన్త దేవాః, తే దేవైర్బ్రహ్మణా చ సహాముష్మింల్లోకే భవన్తి । అథైవమహీయమానాన్ * మనుష్యాన్ దృష్ట్వా కృపయా మనుర్వైవస్వతః శ్రాద్ధశబ్దం శ్రాద్ధమితి శబ్ద్యమానమేతత్కర్మ ప్రోవాచ ॥
కిమర్థమ్?

---

౧ గౌ. ధ. ౨-౧.

* ఘ. ట. ఝ — ఏవంవిధాన్, జ - ఏవం హీనాన్

ప్రజానిశ్శ్రేయసాయ ॥ ౨ ॥

తాదర్థ్యే చతుర్థీ । ప్రజానాం నిశ్శ్రేయసార్థమ్ । నిశ్శ్రేయసాద ఇతి పాఠే ఛాందసో యకారస్య దకారః । అపర ఆహ — ఛాందసో లింగవ్యత్యయః, ప్రజాని శ్రేయసం చాస్య కర్మణః ఫలమితి ॥

తత్ర పితరో దేవతా బ్రాహ్మణాస్త్వాహవనీయార్థే ॥ ౩ ॥

తత్ర శ్రాద్ధకర్మణి పితరః పితృపితామహప్రపితామహా దేవతాః । బ్రాహ్మణాస్తు భుంజానా ఆహవనీయార్థే ఆహవనీయకృత్యే వేదితవ్యాః । త్రీణి శ్రాద్ధకర్మాణి — హోమో బ్రాహ్మణభోజనం పిండదానం చేతి । తత్ర భోజనస్య ప్రధానత్వఖ్యాపనార్థోఽయమర్థవాదః ॥

మాసి మాసి కార్యమ్ ॥ ౪ ॥

తదిదం కర్మ మాసే మాసే కర్తవ్యం వీప్సావచనాద్యావజ్జీవికోఽభ్యాసః

అపరపక్షస్యాపరాహ్ణః శ్రేయాన్ ॥ ౫ ॥

అపరపక్షస్య యాన్యహాని తేష్వపరాహ్ణః ప్రశస్తతరః ॥

తథాపరపక్షస్య జఘన్యాన్యహాని ॥ ౬ ॥

తస్యైవపక్షస్య యాన్యహాని పంచదశ తేషాం యథోత్తరం శ్రేయస్త్వం

సర్వేష్వేవాపరపక్షస్యాహస్సు క్రియమాణే పితౄన్ప్రీణాతి । కర్తుస్తు కాలాభినియమాత్ఫలవిశేషః ॥ ౭ ॥

సర్వేష్వేవాహస్సు పితౄణాం ప్రీతిర్విశిష్టా । యస్తు కర్తా ప్రతిపదాదికే కాలే నియమేన శ్రాద్ధం కరోతి, యస్తు మాసే ప్రతిపద్యేవ ద్వితీయాయామేవేత్యాది । తస్య కర్తుస్తత్కాలాభినియమాత్ఫలవిశేషో భవతి ॥

కోఽసావితి ? అత ఆహ —

ప్రథమేఽహని క్రియమాణే స్త్రీప్రాయమపత్యం జాయతే ॥ ౮ ॥

యః ప్రతిపది నియమేన శ్రాద్ధం కరోతి తస్య ప్రజాసంతానే స్త్రీప్రాయమపత్యం జాయతే । ప్రాయేణ స్త్రియో జాయంతే ॥

ద్వితీయే స్తేనాః ॥ ౯ ॥

పుత్రా జాయంతే ॥

తృతీయే బ్రహ్మవర్చసినః ॥౧౦॥

వృత్తాధ్యయనసంపత్తిః బ్రహ్మవర్చసమ్। తద్వంతో బ్రహ్మవర్చసినః॥

చతుర్థే క్షుద్రపశుమాన్ ॥౧౧॥

క్షుద్రాః పశవో ఽజావ్యాదయః, తైస్తద్వాన్ కర్తా భవతి । ఉత్తరత్రాప్యేకవచనేషు కర్తుర్వాదో ద్రష్టవ్యః ॥

పంచమే పుమాంసః । బహ్వపత్యో న చానపత్యః ప్రమీయతే ॥ ౧౨ ॥

పుమాంస ఏవ భవంతి, బహవశ్చ భవంతి, న చానపత్యః ప్రమీయతే జీవత్స్వేవ పుత్రేషు సన్నిహితేషు చ స్వయం మ్రియతే । న తేషు మృతేషు, నాపి దేశాంతరం గతేషు, నాపి స్వయం దేశాంతరం గత ఇతి॥

షష్ఠే ఽధ్వశీలో ఽక్షశీలశ్చ ॥౧౩॥

అధ్వశీలః పాంథః । అక్షశీలః కితవః॥

సప్తమే కర్షే రాద్ధిః ॥౧౪॥

కర్షః కృషిః । రాద్ధిః సిద్ధిః॥

అష్టమే పుష్టిః ॥౧౫॥

నవమ ఏకఖురాః ॥ ౧౬ ॥

ఏకఖురా అశ్వాదయః॥

దశమే వ్యవహారే రాద్ధిః ॥౧౭॥

వ్యవహారో వాణిజ్యమ్ । శాస్త్రపరిజ్ఞానం వా ॥

ఏకాదశే కృష్ణాయసం త్రపుసీసమ్ ॥౧౮॥

కృష్ణమయః కృష్ణాయసం । త్రపుసీసే లోహవిశేషా ॥

ద్వాదశే పశుమాన్ ॥౧౯॥

ద్వాదశ్యాం బహవః పశవో భవంతి ॥

త్రయోదశే బహుపుత్రో బహుమిత్రో దర్శనీ యాపత్యః । యువమారిణస్తు భవంతి ॥ ౧౮ ॥

త్రయోదశ్యాం జహావః పుత్రామిత్రాణి చ భవంతి । అపత్యానిచ దర్శనీయాని భవంతి । కింతు తే పుత్రా యువమారిణో భవంతి యువాన ఏవ మ్రియంతే ॥

చతుర్దశ్యాయుధే రాద్ధిః ॥ ౧౯ ॥

సంగ్రామే జయః ॥

పంచదశే పుష్టిః ॥ ౨౦ ॥

తత్ర ద్రవ్యాణి తిలమాషా వ్రీహియవా ఆపో మూలఫలాని చ ॥ ౨౧ ॥

తత్ర శ్రాద్ధే తిలాదీని ద్రవ్యాణి యథాయథమవశ్యముపయోజ్యాని ॥

స్నేహవతి త్వేవాన్నే తీవ్రతరా పితౄణాం ప్రీతిః ద్రాఘీయాంసం చ కాలమ్ ॥ ౨౨ ॥

యద్వా తద్వాన్నం భవతు, స్నేహవతి తు తస్మిన్నాజ్యాదిభిరుపసిక్తే పితౄణాం తీవ్రతరా ప్రకృష్టతరా ప్రీతిర్భవతి । సాచ ద్రాఘీయాంసం కాలమనువర్తతే ॥

తథా ధర్మాహృతేన ద్రవ్యేణ తీర్థే ప్రతిపన్నేన ॥ ౨౩ ॥

ధర్మార్జితం యద్ద్రవ్యం పాత్రే చ ప్రతిపాదితం తేనాపి తథా తీవ్రతరా పితౄణాం ప్రీతిర్ద్రాఘీయాంసం చ కాలమితి ॥

సంవత్సరం గవ్యేన ప్రీతిః ॥ ౨౪ ॥

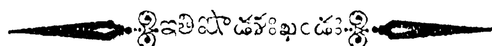
ఉత్తరత్ర మాంసశ్రవణాత్ ఇహాపి మాంసస్య గ్రహణం । గవ్యేన మాంసేన సంవత్సరం పితౄణాం ప్రీతిర్భవతి ॥

భూయాంసమతో మాహిషేణ ॥ ౨౫ ॥

మాహిషేణ మాంసేన అతస్సంవత్సరాద్భూయాంసం బహుతరం కాలం ప్రీతిర్భవతి ॥

ఏతేన గ్రామ్యారణ్యానాం పశూనాం మాంసం మేధ్యం వ్యాఖ్యాతమ్ ॥ ౨౮ ॥

ఏతేన మాహిషేణ మాంసేనాన్యేషామపి గ్రామ్యాణామజాదీనా మారణ్యానాంచ శశాదీనాం పశూనాం మాంసం మేధ్యం వ్యాఖ్యాతం పితౄణాంప్రీతికరమితి । మేధ్యగ్రహణం ప్రతిషిద్ధానాం గ్రహణా మాభూదితి ॥ ....

ఖడ్గోపస్తరణే ఖడ్గమాంసేనానంతం కాలమ్ ॥ ౧ ॥

ఖడ్గవరమోపస్తరణే ప్రాసనే మాపవిష్టేభ్యో బ్రాహ్మణేభ్యో దత్తేన ఖడ్గమాంసేనానంతం కాలం పితౄణాం ప్రీతిర్భవతి । 'ఆనన్త్యమ్' ఇతి పాఠే స్వార్థే ష్యఞ్ ॥

శతబలేర్మత్స్యస్య మాంసేన ॥ ౨ ॥

శతవలిర్బహుశకలో * రోహితాఖ్యః ॥

వాధ్రీణసస్య చ ॥ 3 ॥

వ్యాఖ్యాతో ‡ వాధ్రీణసః । తస్య మాంసేన నంతంకాలం ప్రీతిః ।

ప్రయతః ప్రసన్నమనాః సృష్టో భోజయేద్బ్రాహ్మణాన్బ్రహ్మవిదో యోనిగోత్రమంత్రాంతేవాస్యసంబంధాన్ ।

ప్రయతః స్నానాచమనాదినా శుద్ధః । ప్రసన్నమనా అవ్యాకులచిత్తః । సృష్టః ఉత్సాహవాన్, 'సృష్టశ్చ బ్రాహ్మణవధేఽహత్వాపి' ౧ ఇతి దర్శనాత్ । 'వృత్తిసర్గతాయనేషు క్రమః' ౨ ఇత్యత్ర చ సర్గ ఉత్సాహః । ఏవంభూతో బ్రాహ్మణాన్ భోజయేత్ । కీదృశాన్? బ్రహ్మవిదః ఆత్మవిదః । యోన్యాదిభిరసంబంధాన్ । యోనిసంబంధా

* ఈ—శల్యకో.

‡ ౧-౧౭-౩౬-

౧ గౌతమ ధ. ౨౨ ౧.

౨ పా. ౧.౩,౩౮

మాతులాదయః । గోత్రసంబంధాస్సగోత్రాః । మంత్రసంబంధా ఋత్విజః యాజ్యాశ్చ । అంతేవాసిసంబంధాః శిష్యా ఆచార్యాశ్చ ॥

గుణహాన్యాం తు పరేషాం సముదేతస్సోదర్యో
ऽపి భోజయితవ్యః ॥ ౫ ॥

యది పరే అగోత్రసంబంధా వృత్తాదిగుణహీనా ఏవ లభ్యంతే తదా సముదేతో వృత్తాదిభిర్యుక్తస్సోదర్యోऽపి భోజయితవ్యః, కిమంగ స్యాలాదయ ఇత్యపిశబ్దస్యార్థః ॥

ఏతేనాంతేవాసినో వ్యాఖ్యాతాః ॥ ౬ ॥

ఏతేన సోదర్యేణాంతేవాసినః, బహువచనాదేకశాఖ్యపూర్వసిద్ధిష్ఠాసనాద్యాదిసంబంధాస్సర్వ ఏవ, వ్యాఖ్యాతాః, అన్యేషామలాభే సముదేతా భోజయితవ్యా ఇతి । అత్ర మనుః —

ఏష వై ప్రథమః కల్పః ప్రదానే హవ్యకవ్యయోః ।
అనుకల్పస్త్వయం జ్ఞేయస్సదా సద్భిరనుష్ఠితః ॥
మాతామహం మాతులం చ స్వస్రీయం శ్వశురం గురుం ।
దౌహిత్రం *విట్పతిం బంధుమృత్విగ్యాజ్యౌ చ భోజయేత్ ౧ ఇతి

అథాప్యుదాహరంతి ॥ ౭ ॥

సంబంధినో న భోజ్యా ఇత్యస్మిన్నర్థే ధర్మజ్ఞావచనముదాహరంతి

సంభోజనీ నామ పిశాచభిక్షా నైషా పితౄన్ గచ్ఛతి నోత దేవాన్ । ఇహైవ సా చరతి క్షీణపుణ్యా శాలాంతరే గౌరివ నష్టవత్సా ॥ ౮ ॥

పరస్పరం భుంజతేऽస్యామితి సంభోజనీ । అధికరణే ల్యుట్ । నామేదమస్యాః పిశాచభిక్షాయాః । నైషా పితౄన్ గచ్ఛతి నాపి దేవాన్ । కింతు క్షీణపుణ్యా పరలోకప్రయోజనరహితా సతీ సా ఇహైవ లోకే చరతి । యథా మృతవత్సా గౌర్గృహాభ్యంతర ఏవ చరతి న బహిర్గచ్ఛతి ॥

---

౧ మను. ౩-౧౪౭, ౧౪౮. * విట్ దుహితా, తత్పతిర్జామాతా.

తదాహ వ్యచష్టే—

ఇహైవసంభుంజతీ దక్షిణాకులాత్కులం వినశ్యతీతి॥౯॥

సంభుంజతీ పరస్పరభోజనస్య నిమిత్తభూతా దక్షిణా శ్రాద్ధదాన క్రియా గృహాద్గృహం గత్వా ఇహైవ లోకే నశ్యతీత్యర్థ ఇతి ॥

అథ బహుషు తుల్యగుణేషూపస్థితేషు కః పరిగ్రాహ్యః ?

తుల్యగుణేషు వయోవృద్ధః శ్రేయాన్ ద్రవ్యకృశశ్చేప్సన్ ॥

యో వయసా వృద్ధః స తావద్గ్రాహ్యః, తత్రాపి యో ద్రవ్యేణ కృశః ఈప్సన్ లిప్సమానశ్చ భవతి స గ్రాహ్యః । యద్వా— వయోవృద్ధో గ్రాహ్యః అద్రవ్యకృశోఽపి, ద్రవ్యకృశోఽప్యవృద్ధోఽపీతి । ద్వయోస్తు సమవాయే యథారుచీతి ॥

పూర్వేద్యుర్నివేదనమ్ ॥౧౧॥

శ్రాద్ధదినాత్పూర్వేద్యుః బ్రాహ్మణేభ్యో నివేదయితవ్యమ్ । శ్వః శ్రాద్ధం భవితా తత్ర భవతా ఆహవనీయార్థే ప్రసాదః కర్తవ్య ఇతి ॥

అపరేద్యుర్ద్వితీయమ్ ॥ ౧౨॥

అపరేద్యుః శ్రాద్ధదినే ద్వితీయం నివేదనం కర్తవ్యం। అద్య శ్రాద్ధమితి

తృతీయమామంత్రణమ్ ॥ ౧౩ ॥

ఆమంత్రణమాహ్వానమ్ భోజనకాలే ‘ సిద్ధమాగమ్యతాం ’ ఇతి తృతీయం భవతి ॥

త్రిఃప్రాయమేకే శ్రాద్ధముపదిశంతి ॥౧౪॥

న కేవలం నివేదనమేవ త్రిః భవతి । కిం తర్హి ? యచ్చ యావచ్చ శ్రాద్ధే క్రియతే తత్సర్వం త్రిరావర్త్యమిత్యేకే మన్యంతే । అత్ర పక్షే హోమభోజనపిండదానామప్యావృత్తిస్తస్మిన్నేవాపరాహ్ణే* ॥

---

* ఘ. ఙ. ట— దానం వ్రతాని నియమః యజ్ఞో ధ్యానం హుతం తపః। యత్నేనాపి కృతం సర్వం క్రోధనస్తు వృథా భవేత్ ॥ కాంస్యమన్నం సువర్ణం చ రజతం వస్త్రమేవ చ। తిలం ఛత్రముపానచ్చ దీయతే య తదష్టకం ॥ ఇత్యధికః పాఠః.

యథాప్రథమమేవం ద్వితీయం తృతీయం చ ॥ ౧౬ ॥

యేన ప్రకారేణ ప్రథమం శ్రాద్ధం తత్రైవ ద్వితీయం తృతీయం చ కర్తవ్యం ।

సర్వేషు వృత్తేషు సర్వతస్సమవదాయ శేషస్య
గ్రాసవరార్ధ్యం ప్రాశ్నీయాద్యథోక్తమ్ ॥ ౧౭ ॥

సర్వేషు శ్రాద్ధేషు త్రిష్వపి వృత్తేషు సమాప్తేషు సర్వేభ్యస్త్రయాణాం శ్రాద్ధానాం యోఽదనశేషః తతస్సమవదాయ గ్రాసవరార్ధ్యం ప్రాశ్నీయాత్ । తథోక్తం గృహ్యే — ‘ఉత్తరేణ యజుషా శేషస్య గ్రాసవరార్ధ్యం ప్రాశ్నీయాత్’ ౧ ఇతి । తత్ర ప్రయోగక్రమః — పూర్వేద్యుర్న్వావరేభ్యో నివేదనం । తదపరేద్యుః ప్రాతః । భోజనకాలే ఆమంత్రణమ్ । తతో హోమాదిపిణ్డనిధానాంతమేకైకమపవృజ్య తతస్సర్వతస్సమవదాయ ‘ప్రాణేనివిష్టోఽమృతమ్’ ౨ ఇతి మంత్రేణ ప్రాశనమితి ॥

ఉదీచ్యవృత్తిస్త్వాసనగతానాం హస్తేషూదపాత్రానయనమ్

ప్రాగుదఞ్చౌ విభజతే హంసః క్షీరోదకం యథా ।
విదుషాం శబ్దసిద్ధ్యర్థం సా నః పాతు శరావతీ ॥

ఇతి వైయాకరణాః । తస్యాశ్శరావత్యాః ఉదక్తీరవాసిన ఉదీచ్యాః, తేషాం వృత్తిరాచారః, ఆసనేషూపవిష్టానాం బ్రాహ్మణానాం హస్తేషూదపాత్రానయనమ్, ఉదపాత్రాదర్ఘ్యపాత్రేషు ఆదాయార్ఘ్యదానమితి । ‘పితరిదం తేఽర్ఘ్యమ్’ ‘పితామహేదం తేఽర్ఘ్యం’ ‘ప్రపితామహేదం తేఽర్ఘ్యమ్’ ౩ ఇతి మంత్రాః ఆశ్వలాయనకే । యద్యప్యుదీచ్యావృత్తిరిత్యుక్తమ్, తథాపి ప్రకరణపాఠసామర్థ్యాత్సర్వేషామపి భవతి ॥

ఉద్ధ్రియతామగ్నౌ చ క్రియతామిత్యామంత్రయతే ॥ ౧౮ ॥

హోమకాలే ‘ఉద్ధ్రియతామగ్నౌ చ క్రియతామ్’ ఇత్యనేనమం

---

౧ ఆప.గృ.౨౧-౯. ౨ తై.సం.౨-౨౦. ౩ ఆశ్వ.౪-౭-౧౦

త్రేణ బ్రాహ్మణానామంత్రయతే । మంత్రేఽధీష్టేలోట్ప్రత్యయః ॥

కామముద్ధ్రియతాం కామమపగ్నౌచ క్రియతా
మిత్యతిసృష్టఉద్ధరేజ్జుహుయాచ్చ ॥౧౯॥

అథ బ్రాహ్మణాః ‘ కామముద్ధ్రియతాం కామమగ్నౌచక్రియతాం ఇత్యతిసృజేయు రనుజ్ఞాపయేయుః । తైశ్చాతిసృష్ట ఉద్ధరేజ్జుహుయాచ్చ । ఉద్ధరణం నామబ్రాహ్మణార్థం పక్వాదన్నాదస్య స్థినాపాత్రే పృథక్కరణమ్ ॥

శ్వభిరపపాత్రైశ్చ శ్రాద్ధస్య దర్శనం పరిచక్షతే

అపపాత్రాః పతితాదయః, ప్రతిలోమాశ్చ । తైః శ్రాద్ధస్య దర్శనం పరిచక్షతే గర్హంతే శిష్టాః । అతో యథా తే న పశ్యేయుః తథాపరిశ్రితేనకర్తవ్యమితి॥

శ్విత్రశ్శిపివిష్టఃపరతల్పగామ్యాయుధీయ పుత్ర
శ్శూద్రోత్పన్నో బ్రాహ్మణ్యామిత్యేతే శ్రాద్ధంభుం
జానాః పంక్తిదూషణా భవంతి ॥ ౨౧ ॥

శ్విత్రః శ్విత్రీ శ్వేతకుష్ఠీ । శిపివిష్టః ఖలతిః, వివృతశేఫ ఇత్యన్యే * పరతల్పగామీ యః పరతల్పం గత్వా అకృతప్రాయశ్చిత్తస్తస్య గ్రహణమ్ । ఆయుధీయపుత్రః క్షత్రియవృత్తిమాశ్రితో యః ఆయుధేన జీవతి బ్రాహ్మణస్తస్య పుత్రః । శూద్రాద్బ్రాహ్మణ్యాముత్పన్నశ్చండాలః, న తస్య ప్రసంగః, ‘బ్రాహ్మణా బ్రహ్మవిదః ’ ౧ ఇత్యుక్తత్వాత్ । తస్మాదేవం వ్యాఖ్యేయం । యః క్రమవివాహే శూద్రాయాం పుత్రముత్పాద్య పశ్చాద్బ్రాహ్మణ్యాముత్పాదయతి తస్య పుత్రః శూద్రోత్పన్నో బ్రాహ్మణ్యామితి । స హి పితా శూద్రస్సంపన్నః । శ్రూయతేహి — ‘ తజ్జాయాజాయాభవతి యదస్యాం జాయతే పునః’ ఇతి । స్మృతౌచ—

---

* జ—వివృతకోశః ఇత్యన్యే. ౧ ౨-౧౭-౪. ఐబహ్వృచబ్రాహ్మణే

యదుచ్యతే ద్విజాతీనాం శూద్రాద్దారోపసంగ్రహః ।
న తన్మమ మతం యస్మాత్ తత్రాయం జాయతే స్వయమ్ ॥ ఇతి౧ ॥

ఏతే శ్విత్రాదయః శ్రాద్ధే భుఞ్జానాః పఙ్క్తిదూషణా భవన్తి, పఙ్క్తిం దూషయన్తి । అతస్తే న భోజ్యా ఇతి ॥

త్రిమధుస్త్రిసుపర్ణస్త్రిణాచికేతశ్చతుర్మే-
ధః పఞ్చాగ్నిర్జ్యేష్ఠసామగో వేదాధ్యాయ్యనూ-
చానపుత్రః శ్రోత్రియ ఇత్యేతే శ్రాద్ధే భుఞ్జానాః
పఙ్క్తిపావనా భవన్తి ॥ ౨౨ ॥

‘మధు వాతా ఋతాయతే’౨ ఇత్యేతత్తృచస్త్రిమధుః । తత్ర హి ప్రత్యృచం త్రయో మధుశబ్దాః । ఇహ తు తదధ్యాయీ పురుషస్త్రిమధుః । త్రిసుపర్ణః ‘చతుష్కపర్దా యువతిస్సుపేశాః’౩ ఇత్యాదికాస్తృచః । అన్యే తు తైత్తిరీయకే ‘బ్రహ్మమేతు మామ్’౪ ఇత్యాదయస్త్రయోऽనువాకా ఇత్యాహుః । తత్ర హి ‘త్రిసుపర్ణమయాచితం బ్రాహ్మణాయ దద్యాత్’౪ ఇతి హి శ్రూయతే ‘ఆ సహస్రాత్పఙ్క్తిం పునన్తి’౪ ఇతి చ । పూర్వవత్పురుషే వృత్తిః । త్రిణాచికేతః, నాచికేతోऽగ్నిర్బహుషు శాఖాస్వధీయతే తైత్తిరీయకే కఠవల్ల్యాదిషు శతపథేన, తం యో వేద మన్త్రబ్రాహ్మణేన సహ, స త్రిణాచికేతః । నాచికేతాగ్నిస్త్రిశ్చిత ఇత్యన్యే । విరజానువాకాధ్యాయీత్యన్యే, ‘ప్రాణాపానవ్యానోదాన’౫ ఇత్యాది । అశ్వమేధః పురుషమేధః సర్వమేధః పితృమేధ ఇతి చత్వారో మేధాః । తదధ్యాయీ చతుర్మేధః । చతుర్ణాం యజ్ఞానామాహర్తా ఇత్యన్యే । పఞ్చాగ్నిః సభ్యావసథ్యాభ్యాం సహ పఞ్చానాం కాఠకాగ్నీనామధ్యేతా జ్యేష్ఠసామ తలవకారాణాం ప్రసిద్ధమ్ ‘ఉదుత్యమ్’౬ ‘చిత్రం’౭

౧ యా. స్మృ. ౧-౫౬. ౨ తై. సం. ౪-౨-౯. ౩ ఋక్సం ౧౦,౧౧౪,౩-౬ ౪ తై. ఉ. ౪-౩౮,౩౯,౪౦. ౫ తై. ఉ. ౪-౬౫. ౬-౭ తై. సం. ౧-౪-౪౩.

ఇత్యైతరేయోగీతమ్ । తద్గాయతీతి జ్యేష్ఠసామగః । జ్యేష్ఠసామిక ఇతి పాఠే వ్రీహ్యాదిత్వాట్ఠన్ । వేదాధ్యాయీ స్వాధ్యాయపరః । అనూచానపుత్రః త్రైవిద్యపుత్రః । శ్రోత్రియ ఇత్యపి పఠన్తి । తదా దరార్థం ద్రష్టవ్యమ్ । ఏతే శ్రాద్ధం భుంజానాః పఙ్క్తిం శోధయన్తి. వేదాధ్యాయీత్యస్యానన్తరం 'ఇతి' శబ్దం పఠన్తి, సోఽపపాఠః । ఏతేన 'పంచాగ్ని' ఇత్యవిభక్తికః పాఠో వ్యాఖ్యాతః ॥

న చ నక్తం శ్రాద్ధం కుర్వీత ॥ ౨౩ ॥

శ్రాద్ధకర్మణ్యారబ్ధే కారణాద్విలమ్బేన మధ్యే యద్యాదిత్యోఽస్తమియాత్ తదా శ్రాద్ధశేషం న నక్తం కుర్వీత । అపరేద్యురేవ కుర్వీత ।

ఆరబ్ధే చాభోజనమాపరిసమాపనాత్ ॥ ౨౪ ॥

పూర్వేద్యుర్నివేదనప్రభృతి ఆపిండదానాన్మధ్యే కర్తుర్భోజనప్రతిషేధః ॥ అనన్తరమ్ 'అన్యత్ర రాహుదర్శనాత్' ఇతి పఠన్తి, 'న చ నక్తమ్' ఇత్యస్యాపవాదః, రాహుదర్శనే నక్తమపి కుర్వీతేతి । ఉదీచ్యాస్త్వేతత్ప్రమేణ న పఠన్తి । తథా చ పూర్వైర్న వ్యాఖ్యాతమ్ । ప్రత్యుత 'న చ నక్తమ్' ఇత్యేతత్ సమగ్రహణవిషయం వ్యాఖ్యాతమ్ । పఠ్యమానం తు 'న చ నక్తమ్' ఇత్యస్యానన్తరం పఠితుం యుక్తమ్

ఇతి సప్తదశః ఖండః.

ఇత్యాపస్తంబధర్మసూత్రవృత్తావుజ్జ్వలాయాం
ద్వితీయప్రశ్నే సప్తమః పటలః.

విలయనం మథితం పిణ్యాకం మధు మాంసం చ వర్జయేత్

విలయనం నవనీతమలం । యస్య దధ్నో హస్తాదినా మథనమాత్రం న జలేన మిశ్రణం తన్మథితమ్ । తథా చ నైఘణ్టుకాః — 'తక్రం హ్యుదశ్విన్మథితం పాదామ్బ్వర్ధామ్బు నిర్జలమ్' ౧ ఇతి । యం

౧. నామలింగాను — ౨-౧-౫౩.

తైలపీడితానాం తిలానాం కిట్టిః కిణ్వాకం । మధుమాంసే ప్రసిద్ధే ।
మాంసమప్రతిషిద్ధమపి । పతద్విలయనాదికం వర్జయేత్ ॥

కృష్ణధాన్యం శూద్రాన్నం యే చాన్యేఽనాశ్యసంమతాః ॥ ౨ ॥

కృష్ణధాన్యం కృష్ణకులుత్థాది, న కృష్ణవ్రీహయః । శూద్రాన్నం పక్వమపక్వం చ । యే చాన్యే అనాశ్యత్వేన అభోజ్యత్వేన సంమతాః తాంశ్చ వర్జయేత్ ॥

అహవిష్యమనృతం క్రోధం యేన చ క్రోధయేత్ ॥ ౩ ॥

అహవిష్యం అహవిఃప్రదేయం । అనృతం మిథ్యావాదః । క్రోధః కోపః । యేన చ కృతేన ఉక్తేన వా పరం క్రోధయేత్ తచ్చ వర్జయేత్ ॥

స్మృతిమిచ్ఛన్ యశో మేధాం స్వర్గం పుష్టిం
ద్వాదశైతాని వర్జయేత్ ॥ ౪ ॥

స్మృతిరధీతస్య స్మరణం । యశః ఖ్యాతిః । మేధా ప్రజ్ఞా । స్వర్గపుష్టీ ప్రసిద్ధే । ద్వాదశైతాని విలయనాదీని వర్జయేత్ స్మృత్యాదికమిచ్ఛన్ । పునః 'వర్జయేత్' ఇతి గుణార్థోఽనువాదః స్మృత్యాదికం ఫలం విధాతుమ్ । 'ద్వాదశ' ఇతి వచనం విలయనాదేరపి గ్రహణార్థం, అహవిష్యాదికమేవానంతరం మా సంగ్రాహీతి ॥

అధోనాభ్యుపరిజాన్వాచ్ఛాద్య త్రిషవణముద
కముపస్పృశన్ననగ్నిపక్వవృత్తిరచ్ఛాయోపగః
స్థానాసనికః సంవత్సరమేతద్వ్రతం చరేత్ ॥ ౫ ॥

'అధోనాభ్యుపరిజాన్వాచ్ఛాద్య' ఇతి వ్యాఖ్యాతమ్ ౧ । త్రిషవణం త్రిషు సవనేషు ప్రాతర్మధ్యందినే సాయమితి ఉదకముపస్పృశన్ స్నానం కుర్వన్ అనగ్నిపక్వవృత్తిః, వృత్తిశ్శరీరయాత్రా సా అగ్నిపక్వేన న కార్యా । అగ్నిగ్రహణాత్ కాలపక్వస్యామ్రాదేరదోషః । అచ్ఛాయోపగః ఛాయామనుపగచ్ఛన్ । స్థానాసనికః

స్థానాసనవాన్, దివా స్థానం రాత్రావాసనం న కదాచిచ్ఛయనమ్। ప్ర
తత్ ‘విలయనం మథితమ్’ [1] ఇత్యాద్యధ్యాయాంతరముక్తం వ్రతం సంవ
త్సరం చరేత్ । ఏతద్వ్రతమష్టాచత్వారింశద్వర్షసాధ్యేన బ్రహ్మ
చారివ్రతేన సమ్మితం సగుణమ్ । యావత్తస్య ఫలం తావదస్యాపీత్యా
చక్షతే ధర్మజ్ఞాః। న కేవలం స్మృత్యాదికమేవ ప్రయోజనమితి॥

అపర ఆహ—‘విలయనం మథితమ్’ [2] ఇత్యాదికం వ్రతాంతరం
స్మృత్యాదికామస్య । ‘అధో నాభి’ ఇత్యాదికం తు సంమితవ్రతమితి.
ఏతచ్చ బ్రహ్మచారిణో గృహస్థస్య చ భవతి । తథా చ బోధాయనః
‘అష్టాచత్వారింశత్సమ్మితమిత్యాచక్షతే తస్య సంక్షేపః సంవత్సరస్తం
సంవత్సరమనువ్యాఖ్యాస్యామః స యది బ్రహ్మచారీ స్యాన్నియమమే
వ ప్రతిపద్యేతాథ యద్యబ్రహ్మచారీ స్యాత్కేశశ్మశ్రులోమనఖాని
వాపయిత్వా తీర్థం గత్వా స్నాత్వా’ ఇత్యాది ॥

నిత్యశ్రాద్ధమ్ ॥౬॥

అథాహరహః కర్తవ్యం శ్రాద్ధముపక్రమతే తస్య నిత్యశ్రాద్ధమితి నామ॥

బహిర్గ్రామాచ్ఛుచయః శుచౌ దేశే సంస్కుర్వంతి ॥౭॥

తన్నిత్యశ్రాద్ధం బహిర్గ్రామాత్కర్తవ్యమ్। తస్యాన్నసంస్కా
రః—శుచయః శుచౌ దేశే అన్నం సంస్కుర్వంతి । ‘శుచయః’ ఇ
తి వచనం అధికార్థం ‘ఆర్యాః ప్రయతాః’ [2] ఇతి పూర్వమేవ
ప్రాయత్యస్య విహితత్వాత్॥

తత్ర నవాని ద్రవ్యాణి ॥౮॥

తత్ర నిత్యశ్రాద్ధే ద్రవ్యాణి నవాన్యేవ గ్రాహ్యాణి ॥

కాని పునస్తాని?

యైరన్నం సంస్క్రియతే యేషు చ భుజ్యతే ॥౯॥

యైః స్థాల్యాదిభిరన్నం సంస్క్రియతే యేషు చ కాంస్యాదిషు భుజ్యతే

---

౧ బౌ.ధ. ౨-౧౮-౧.   ౨ ఆప.ధ.—౨-౩-౧.

తానినవానీతి ॥

తానిచ భుక్తవద్భ్యోఽదద్యాత్ ॥౧౦॥

తాని భాణ్డాని కాంస్యాదీని చ భుక్తవద్భ్యో బ్రాహ్మణేభ్యో దద్యాత్ । ఏవం ప్రత్యహమ్ ॥

సముదేతాగ్‌శ్చ భోజయేత్ ॥౧౧॥

సముదేతేతి వచనం గుణాధిక్యార్థమ్ ॥

నచాతద్గుణాయోచ్ఛిష్టం ప్రయచ్ఛేత్ ॥౧౨॥

భాణ్డేషు యద్భుక్తశిష్టం తదిహోచ్ఛిష్టమ్ । తదప్యతద్గుణాయ భుక్తవతాం యే గుణాః తద్రహితాయ న దద్యాత్ । తద్గుణాయైవదద్యాదితి

ఏవగ్‌ం సంవత్సరమ్ ॥౧౩॥

ఏవమేతన్నిత్యశ్రాద్ధం సంవత్సరం కర్తవ్యమహరహః ॥

తేషాముత్తమం లోహేనాజేన కార్యమ్ ॥౧౪॥

తేషాం సంవత్సరస్యాహ్నాముత్తమమహః సమాప్తిదినం లోహేన లోహితవర్ణేన అజేన కార్యం కర్తవ్యమ్ । దృశ్యతే చాన్యత్రాప్యేతస్మిన్నర్థే లోహశబ్దః । ‘లోహస్తూపరో భవత్యవ్యతూపరః’ ‘కృష్ణసారఙ్గో లోహసారఙ్గో వా’ ఇతి * । చష కేషుచ భవతి — ‘శ్యామంచ మే లోహంచ మే’ ౧ ఇతి ॥

మానంచ కారయేత్ప్రతిచ్ఛన్నమ్ ॥౧౫॥

మానం ధిష్ణ్యం వేదికా । దృశ్యతే హి మినోతేరస్మిన్నర్థే ప్రయోగః ‘అగ్రేణాగ్నీధ్రం చతురస్రం విమితం విమిన్వన్తి పురస్తాదున్నతం పశ్చాన్నినతమ్’ ఇతి । తస్యైవాయముపసర్గరహితస్య ప్రయోగః । తన్మానం కారయేత్కర్మకరైః । ప్రతిచ్ఛన్నం చ తద్భవేత్ తిరస్కరిణ్యాదినా । ఇదమపి గ్రామాద్బహిరేవ ॥

తస్యోత్తరార్ధే బ్రాహ్మణాన్భోజయేత్ ॥౧౬॥

---

* ఘ—ఇ-‘స్థూలఃపివా శ్యేన్యః’ ఇత్యధికః పాఠః. ౧ తై.సం.౪-౭-

తస్యమాంసస్యాత్తగస్మిన్నర్ధే బ్రాహ్మణాన్భోజయితవ్యాః ॥

ఉభయాన్పశ్యతిబ్రాహ్మణాగ్ంశ్చభుంజానాన్మా
నేచపితౄనిత్యుపదిశంతి ॥౧౭॥

అస్యైవంకృతస్య కర్మణో మహిమ్నా ఉభయాన్ పశ్యతి । కాంశ్చ కాంశ్చ? బ్రాహ్మణాంశ్చ భుంజానాన్ తస్మిన్నేవ చ మానే పితౄన్ 'యథా బ్రాహ్మణాన్ భుంజానాన్ ప్రత్యక్షేణ పశ్యతి తథా మానే సమాగతాన్ పితౄనపి ప్రత్యక్షేణైవ పశ్యతీత్యుపదిశంతి ధర్మజ్ఞాః ॥

కృతాకృతమత ఊర్ధ్వమ్ ॥౧౮॥

అత ఊర్ధ్వం శ్రాద్ధం క్రియతాం వా, మా వా కారి । అకరణేన ప్రత్యవాయ ఇతి ॥

శ్రాద్ధేన తృప్తిం హి వేదయంతే పితరః ॥౧౯॥

హి యస్మాత్ అన్యైరహాని యత్ దర్శనముపగచ్ఛంతీతి తచ్ఛ్రాద్ధేన తృప్తిం వేదయంతే జ్ఞాపయంతి శ్రాద్ధస్య కర్తారమ్। తస్మాత్కృతాకృతమితి।

అథ పుష్టికామస్య ప్రయోగః 'తిష్యేణ' ఇత్యాదిః 'ఉచ్ఛిష్టం దద్యుః' ఇత్యంత ఏకః—

తిష్యేణ పుష్టికామః ॥౨౦॥

ఇతి ద్వితీయే అష్టాదశః ఖండః.

గౌరసర్షపాణాం చూర్ణాని కారయిత్వా తైః
పాణిపాదం ప్రక్షాల్య ముఖం కర్ణౌ ప్రాశ్య చ
యద్వాతో నాతివాతి తదాసనోఽజినం బస్తస్య
ప్రథమః కల్పో వాగ్యతో దక్షిణాముఖో భుంజీత ॥౧॥

పుష్టికామః పురుషో వక్ష్యమాణం ప్రయోగం కుర్యాత్ తిష్యేణ । తిష్యనక్షత్రేణ । 'నక్షత్రే చ లుపి' ఇత్యధికరణే తృతీయా । తిష్యే నక్షత్రే గౌరసర్షపాణాం సంబంధీని చూర్ణాని కర్మకరైః కారయేత్

 ఆచా

కారయిత్వాలైర్మ్భాద్భిః పాణీపాదౌ ముఖంకర్ణౌచప్రక్షాళయేత్ ప్రక్షాళ్యచూర్ణశేషం ప్రాశ్నీయాత్ । ‘ ప్రాస్య ’ ఇతిపాఠే,ప్రాస్యేత్ వికిరేత్ । ఏతావత్ప్రతిశిష్యంవిశేషకృత్యమ్ । పరంతు ప్రత్యహం కర్తవ్యం । ప్రాశ్యచ యదాసనం వాత్తోనాతివాతిఅథోనాతీత్యవాతితదాసనః తాదృగాసనఃభుంజీతేతి వక్ష్యమాణేన సంబంధః । తత్ర బస్తస్యాజినమాసనం స్యాదితి ముఖ్యః కల్పః । వాగ్యతో దక్షిణాందిశమభిముఖోభుంజీత ॥

అనాయుష్యంత్వేవంముఖస్యభోజనంమాతురిత్యుపదిశంతి ॥ ౨ ॥

యత్ ఏవంముఖస్య దక్షిణాముఖస్య భోజనంతద్భోక్తుః యా మాతాతస్యా అనాయుష్యం అనాయుష్కరమితి ధర్మజ్ఞా ఉపదిశంతి । తస్మాన్మాతృమతానైతద్వ్రతం కార్యమితి ॥

ఔదుంబరశ్చమసస్సువర్ణనాభః ప్రశస్తః॥౩॥

చము భక్షణే, యత్ర చమ్యతే స చమసో భోజనపాత్రమ్ । ఔదుమ్బరస్తామ్రమయః । సువర్ణనాభః సువర్ణేనమధ్యే అలంకృతఃస ప్రశస్తః ప్రశస్తో భోజనే ॥

న చాన్యేనాపిభోక్తవ్యమ్॥౪

స చాన్యేనకర్తుః పిత్రాపి తత్రపాత్రే భోక్తవ్యమ్ । అపిర్ధార్త్యర్థానువాదీ । ‘ భోక్తవ్యః ’ ఇతి పుల్లింగపాఠేప్యేషఏవార్థః ॥

యావద్గ్రాసగ్ సన్నయన్నస్కందయన్నాపజిహ్వాత్రాపజిహీతవా కృత్స్నం గ్రాసం గ్రసీతసహాఙ్గుష్ఠమ్॥

యావద్గ్రాసం యావదేవ గ్రసితుం శక్యం తావదేవ సన్నయన్ పిండీకుర్వన్ అస్కందయన్ భూమావన్నలేపానపాతయన్ కృత్స్నం గ్రాసం గ్రసీతేత్యన్వయః । సహాంగుష్ఠంలిస్యే గ్రాసప్రవేశేయథాంగుష్ఠోప్యనుప్రవిశతి తథా సర్వానేవ గ్రాసానుక్తేన ప్రకారేణ గ్రసీ

త । గ్రసతో మధ్యే క్రియాంతరవిధిః—నాపజిహీత భోజనపాత్రం సవ్యేన పాణినా న విముంచేత్, అపజిహీత వా ముంచేద్వా । కిమర్థమిదం యావతా న ప్రకారాంతరం సంభవతి? సత్యమ్ । ‘ప్రక్రమాత్తు నియమ్యేత’ ౧ ఇతి న్యాయేన య ఏవ ప్రకారః ప్రథమభోజనే స ఏవాఽన్త్యాదనుష్ఠేయ ఇత్యేవమర్థమిదమ్ ॥

నచ ముఖశబ్దం కుర్యాత్ ॥ ౬॥

భోజనదశాయామిదమ్ । ఏవముత్తరమ్ ॥

పాణిం చ నావధూనుయాత్ ॥౭॥

పాణిరత్ర దక్షిణః ॥

ఆచమ్య చోర్ధ్వౌ పాణీ ధారయేదా ప్రోదకీభావాత్ ॥ ౮ ॥

భుక్త్వాఽఽచమ్య పాణీ ఊర్ధ్వం ధారయేత్ యావత్ప్రగతోదకౌ శుష్కౌ భవతః ॥

తతోఽగ్నిముపస్పృశేత్ ॥౯॥

భుక్త్వా నియమేనాగ్నిరుపస్ప్రష్టవ్యః ॥

దివా చ న భుంజీతాన్యత్ర మూలఫలేభ్యః ॥౧౦ ॥

మూలాని కన్దాః ఫలాన్యామ్రాదీని, తేభ్యోఽన్యద్దివా న భుంజీత తద్భక్షణే న దోషః ॥

స్థాలీపాకానుదేశ్యాని * చ వర్జయేత్ ॥౧౧॥

‘తేన సర్పిష్మతా బ్రాహ్మణం భోజయేత్’ ౨ ఇత్యాదౌ బ్రాహ్మణో భూత్వా న భుంజీత । అనుదేశ్యాని పితృభ్యో దేవతాభ్యశ్చ సంకల్పితాని, తాని న భుంజీత ॥

సోత్తరాచ్ఛాదనశ్చైవ యజ్ఞోపవీతీ భుంజీత ॥౧౨॥

---

* ఘ.జ- ‘నుద్దేశ్యాని’ ఇతి పాఠః. ౧ మీమాం—౬-౨-౧౩.

౨ ఆప.ధ. ౨-౨౦-౩.

ఉత్తరాచ్ఛాదనముపరివాసః తేన యజ్ఞోపవీతం కృత్వా భుంజీత। నాన్యభోజనే ‘అపివా సూత్రమేవోపవీతార్థే’ ౧ ఇత్యయం కల్పో భవతీత్యేకే। సముచ్చయ ఇత్యన్యే ॥

నైయమికం తు శ్రాద్ధం స్నేహవదేవ దద్యాత్ ॥౧౩॥

యన్నియమేన కర్తవ్యం మాసిశ్రాద్ధం తత్ స్నేహద్రవ్యయుక్తమేవ దద్యాత్ న శుష్కమ్ ॥

తత్ర విశేషః—

సర్పిర్మాంసమితి ప్రథమః కల్పః ॥౧౪॥

స్పష్టమ్ ॥

అభావే తైలం శాకమితి ॥ ౧౫ ॥

సర్పిషోఽభావే తైలం, మాంసస్యాభావే శాకమ్। ఇతిశబ్దాత్ యథాసంభవమేవం యుక్తమ్ ॥

మఘాసు చాధికం శ్రాద్ధే సర్పిర్బ్రాహ్మణాన్ భోజయేత్ ॥ ౧౬॥

మఘాసు చ వర్షాస్వపి శ్రాద్ధవిధానేన సర్పిర్మిశ్రమన్నం బ్రాహ్మణాన్ భోజయేత ॥ ....

శ్రీ ఇ ర సప్తమ ఖండః శ్రీ

శ్రీ

మాసిశ్రాద్ధే తిలానాం ద్రోణం ద్రోణం యే

నోపాయేన శక్నుయాత్తేనోపయోజయేత్ ॥౧॥

యేనోపాయేన ఉపయోక్తుం శక్నుయాత్ అభ్యంగోద్వర్తనే భక్ష్యభోజ్యేష్వితి తేనోపాయేన మాసిశ్రాద్ధే తిలానాం ద్రోణం ద్రోణం ఉపయోజయేత్। ఏకైకస్య బ్రాహ్మణస్య ద్రోణం ద్రోణముపయోజయితుమశక్యత్వాత్ సముదితానాం ఉపయోజయేత్

౧ ఆప.ధ. ౨-౪-౨౨.

దోణందోణం' ఇతి వీప్సావచనం తు ప్రతిమాసిశ్రాద్ధముపయోజనా ర్థమితి కేచిత్ । అన్యేతుఏవంభూతాః ప్రబలాః ప్రయత్నేనాన్వి ష్య భోజయితవ్యా ఇతి ॥

—సముదేతాగ్ శ్చ భోజయేన్నచాత ద్గుణాయోచ్ఛిష్టందద్యుః ॥౨॥

వ్యాఖ్యాతమిదం ౧ । ' దద్యుః ' ఇతి బహువచనం తథావిధక ర్తృబహుత్వాపేక్షమ్। వచనవ్యత్యయోవా ॥

అథపుష్టికామస్యాపరఃప్రయోగః ఆపటలపరిసమాప్తేః—

— ఉదగయనఆపూర్యమాణపక్షస్యైకరాత్ర
మవరార్ధ్యముపోష్యతిష్యేణ పుష్టికామస్థాలీ
పాకగ్ శ్రపయిత్వామహారాజమిష్ట్వా తేనసర్పిష్మ
తా బ్రాహ్మణం భోజయిత్వా పుష్ట్యర్థేనసిద్ధిం
వాచయీత ॥ 3 ॥—

పుష్టికామః పురుషః ఏకరాత్రమవరముపవాసం కృత్వా ఉదగయ నే ఆపూర్యమాణపక్షస్య పూర్వపక్షస్య సంబంధినాతిష్యేణ తస్మిన్న క్షత్రే స్థాలీపాకం శ్రపయిత్వా మహారాజం వైశ్రవణం యజేత । ఆ జ్యభాగాంతే మహారాజాయ స్వాహా, ఇతిప్రధానహోమః, స్విష్టకృ దాద్యా, జయాదయః । పరిషేచనాంతే తేన సర్పిష్మతా స్థాలీపాకేన బ్రాహ్మణంభోజయేత్ ; ఉత్తరవివక్షయేదం వచనమ్ । భోజయిత్వాసి ద్ధిం వాచయీత పుష్టిరస్త్వితి ॥

—ఏవమహరహరాపరస్మాత్తిష్యాత్ ॥౪॥—

ఏవమిదం స్థాలీపాకశ్రపణాది సిద్ధివాచనాన్తమహరహః కర్త వ్యమాపరస్మాత్తిష్యాత్ యావదపరస్తిష్యఆగచ్ఛతి ॥

—ద్వౌద్వితీయే ॥౫॥—

ద్వితీయేతిష్యప్రాప్తేద్వౌభోజయేత్ । అన్యత్సమానం । ఏవ

మాతృతీయాత్

॥ తిర్యగ్నస్త్రృతీయో ॥౬॥

తృతీయేతుతిష్యేత్రీన్ భోజయేత్, ఆచతుర్థాత్ ॥

ఏవగ్ సంవత్సరమభ్యుచ్చయేన ॥౭॥

ఏవమేతత్కర్మయావత్సంవత్సరః పరిపూర్యతే తావత్కర్తవ్యం బ్రాహ్మణభోజనం చాభ్యుచ్చయేన భవతి । చతుర్థప్రభృతిచత్వారః పంచమప్రభృతిపంచేతి, ఏవమాది ॥

ఏవంకృతే ఫలమాహ—

మహాన్తం పోషం పుష్యతి ॥౮॥

మహత్యాపుష్ట్యాయుక్తోభవతి ॥

ఆదిత ఏవోపవాసః ॥౯॥

ఉపవాసస్త్వాదిత ఏవ పుష్యే భవతి, న ప్రతితిష్యమ్ ॥

ఆర్తతేజసాం భోజనం వర్జయేత్ ॥౧౦॥

ఆర్తతేజాంసి తక్రవాజినాదీని । తానినోపభుంజీత ॥

భస్మతుషాధిష్ఠానమ్ ॥౧౧॥

వర్జయేదిత్యేవ । భస్మ, తుషాంశ్చ నాధితిష్ఠేత్ నాక్రామేత్

పదా పాదస్య ప్రక్షాళనమధిష్ఠానం చ వర్జయేత్ ॥౧౨॥

ఏకేనపాదేన పాదాంతరస్య ప్రక్షాళనం అధిష్ఠానం చ వర్జయే న్నకుర్యాత్ ॥

ప్రేఙ్ఖోళనం చ పాదయోః ॥౧౩॥

ప్రేంఖోళనం ఆందోళనం ఇతస్తతశ్చాలనమ్ ॥

జానుని చాత్యాధానం జంఘాయాః ॥౧౪॥

ఏకస్మిన్ జానుని ఇతరస్యా జంఘాయా అత్యాధానమవస్థాపనం వర్జయేత్

నఖైశ్చ నఖవాదనమ్ ॥౧౫॥

స్పష్టమ్

స్ఫోటనాని చాకారణాత్ ॥౧౬॥

పర్వసంధీనాం స్ఫోటనాని చ వర్జయేత్ అకారణాత్ । కారణం శ్రమవాతాదిః । వాదనస్ఫోటనాని ఇతి సమాసపాఠేఽప్యేష ఏవార్థః ॥

యచ్చాన్యత్పరిచక్షతే ॥౧౭॥

యచ్చాన్యదుక్తవ్యతిరిక్తం తృణచ్ఛేదనాది శిష్టాః పరిచక్షతే గర్హంతే తదపి వర్జయేత్ ॥

యోక్తా వ ధర్మాయుక్తేషు ద్రవ్యపరిగ్రహేషు చ ॥౧౮॥

ఏకో వశబ్దోఽనర్థకః । కేచిచ్చ నైవ పఠంతి । ధర్మావిరుద్ధా యే ద్రవ్యపరిగ్రహాః తేషు చ యోక్తా ఉత్పాదయితా స్యాత్. న నిరీహః స్యాత్ ॥

ప్రతిపాదయితా చ తీర్థే ॥౧౯॥

తీర్థం గుణవత్పాత్రం యజ్ఞో వా, తత్ర ద్రవ్యస్యార్జితస్య ప్రతిపాదయితా స్యాత్ ॥

యంతా చాతీర్థే యతో న భయం స్యాత్ ॥౨౦॥

యంతా నియంతా అదాతా, అతీర్థే అపాత్రే చ స్యాత్, యతః పురుషాత్ అప్రదానేఽపి భయం న స్యాత్ । భయసంభవే తు పిశునాదిభ్యోఽపి దేయం ॥

సంగ్రహీతా చ మనుష్యాన్ ॥౨౧॥

అర్థప్రదానప్రియవచనానువర్తనాదిభిః మనుష్యాణాం సంగ్రహణశీలః స్యాత్ ॥

భోక్తా చ ధర్మావిప్రతిషిద్ధాన్భోగాన్ ॥౨౨॥

ధర్మావిరుద్ధాః యే భోగాః స్రక్చందనస్వభార్యాసేవనాదయః తేషాంచ భోగశీలః స్యాత్ ॥

ఏవముభౌ లోకావభిజయతి ॥౨౩॥

ఏవం మహాత్మా పుష్ట్యా యుక్తః ఉక్తప్రకారమనుతిష్ఠన్ ఉభౌ లోకావభిజయతి భోగేనేమం లోకం, తీర్థప్రతిపాదనేన చాముం లోకమితి ॥

ఇతి వింశః ఖండః

ఇత్యాపస్తంబధర్మసూత్రవృత్తావుజ్జ్వలాయాం ద్వితీయప్రశ్నే ౮ పటలః

'సర్వాశ్రమాణాం సమయపదాని' ౧ ఇత్యుక్తం పురస్తాత్ । కే పునస్త ఆశ్రమా ఇతి? ఆహ—

చత్వార ఆశ్రమా గార్హస్థ్యమాచార్యకులం మౌనం వానప్రస్థ్యమితి ॥౧॥

ఆశ్రామ్యన్తే యేషు శ్రేయోర్థినః పురుషా ఇత్యాశ్రమాః । ఏషా సామాన్యసంజ్ఞా, ఉత్తరా విశేషసంజ్ఞా । గృహాణి సన్తి కుటుంబరక్షణపర ఇతి గృహస్థః, తస్య భావో గార్హస్థ్యం, స ఏక ఆశ్రమః । ఆచార్యకులం ఆచార్యస్యాన్తేవాసః లక్షణయా, నైష్ఠికః । మను అవబోధనే, మనుత ఇతి మునిః జ్ఞానపరః తస్య భావో మౌనం సోఽపరః । వనం ప్రతిష్ఠత ఇతి వనప్రస్థః, స ఏవ వానప్రస్థః, ప్రజ్ఞాదిత్వాదణ్, తస్య భావో వానప్రస్థ్యమ్ । ఇతిశబ్దః పరిసమాప్త్యర్థః । ఏతావన్త ఏవాశ్రమా ఇతి । చతుర్ణామేవోపదేశేఽపి 'చత్వార ఆశ్రమాః' ఇతి వచనం 'ఐకాశ్రమ్యం త్వాచార్యాః ప్రత్యక్షవిధానాద్గార్హస్థ్యస్య' ౨ ఇతి స్మృత్యన్తరోక్తం మా గ్రాహీతి ॥

తేషు సర్వేషు యథోపదేశమవ్యగ్రో వర్తమానః క్షేమం గచ్ఛతి ॥౨॥

తేష్వాశ్రమేషు చతుర్ష్వపి యథాశాస్త్రమవ్యగ్రః సమాహితమనా భూత్వా యో వర్తతే స క్షేమమభయం పదం గచ్ఛతి । అనేనాశ్రమవికల్ప ఉక్తో వేదితవ్యః । నిశ్శ్రేయసార్థినామన్యతమస్మిన్నాశ్రమే యథాశాస్త్రం సమాహితేన వర్తితవ్యమితి । తథా చ గౌతమః—'తస్యాశ్రమవికల్పమేకే బ్రువతే' 3 ఇతి ॥

సర్వేషాముపనయనప్రభృతి సమాన ఆచార్యకులే వాసః ॥ 3 ॥

ఉపనయనప్రభృతి ఆచార్యకులే వాసః అష్టాచత్వారింశద్వర్షాదీ

౧ ఆప.ధ.౧-౨౩-౬. ౨ గౌ.ధ.౩-౩౬. 3 గౌ.ధ.3-౧.

ణామన్యతమః సర్వేషామాశ్రమాణాం సమానః ॥

సర్వేషామనూత్సర్గో విద్యాయాః ॥౪॥

అనూత్సర్గః, ఛాందసో దీర్ఘః, విద్యాయా అనుత్సర్గోఽపి సర్వేషామాశ్రమాణాం సమానః । తస్మాదాచార్యకులవాసస్సమాన ఇతి

బుద్ధ్వా కర్మాణి యత్కామయేత తదారభేత ॥౫॥

ప్రత్యాశ్రమం యాని కర్మాణి విహితాని తాని బుద్ధ్వా గృహస్థస్యైతాని కర్తవ్యాని, ఏషామననుష్ఠానే ప్రత్యవాయః, ఫలం చేదమేషామేతాని శక్యాన్యనుష్ఠాతుం నైతాని ఇత్యాచార్యాదుపశ్రుత్య యత్కర్మఫలం వా కామయేత తదారభేత, తమాశ్రమం ప్రతిపద్యేతేతి ॥

తత్ర గార్హస్థ్యస్య పూర్వమేవ ప్రపంచితత్వాదధ్యయనానంతరం ప్రతిపిత్సితస్యాచార్యకులస్య స్వరూపమాహ—

యథా విద్యార్థస్య నియమ ఏతేనైవాఽన్తమనూపసీదత ఆచార్యకులే శరీరన్యాసో బ్రహ్మచారిణః ॥౬॥

యథా విద్యార్థస్యోపకుర్వాణస్య బ్రహ్మచారిణః 'అథ బ్రహ్మచర్యవిధిః'[౧] ఇత్యారభ్య అగ్నీంధనాదినియమ ఉక్తః; అనేనైవ నియమేనాఽన్తమాశరీరపాతాదనూపసీదతః ఉపసదనం కుర్వతః ఆచార్యకులే శరీరన్యాసః శరీరపరిత్యాగో భవతి బ్రహ్మచారిణో నైష్ఠికస్య । తత్రైవామరణాత్తిష్ఠేత్, నాశ్రమాంతరం గచ్ఛేత్, యదితమేవాశ్రమమాత్మనః క్షేమం మన్యేతేతి । అత్ర మనుః—

ఆచార్యే తు ఖలు ప్రేతే గురుపుత్రే గుణాన్వితే ।
గురుదారే సపిండే వా గురువద్వృత్తిమాచరేత్ ॥
ఏతేష్వవిద్యమానేషు స్థానాసనవిహారవాన్ ।
ప్రయుంజానోఽగ్నిశుశ్రూషాం సాధయేద్దేహమాత్మనః ॥
ఏవం చరతి యో విప్రో బ్రహ్మచర్యమవిప్లుతః ।

౧ ఆప. ధ. ౧-౨-౧౮.

సగచ్ఛత్యుత్తమంస్థానం నచేహాజాయతేపునః ౧ ॥ఇతి॥

అథపరివ్రాజః ॥

అథ అనంతరం పరివ్రాజో ధర్మ ఉచ్యతే । దృష్టాదృష్టార్థాన్స ర్వానేవారంభాన్ పరిత్యజ్య ఆత్మలాభాయ సంన్యాసాశ్రమం పరి జతీతి పరివ్రాట్ సంన్యాసీ॥

అతఏవబ్రహ్మచర్యవాన్ప్రవ్రజతి॥౮॥

అతఏవ బ్రహ్మచర్యాశ్రమాత్ బ్రహ్మచర్యవాన్ అవిప్లుతబ్రహ్మచర్యః ప్రవ్రజతి ప్రవ్రజ్యాంకుర్యాత్ యదితద్దేవపక్వకషాయో భవతి। శ్రూయ తేచ—‘బ్రహ్మచర్యాదేవప్రవ్రజేత్ గృహాద్వావనాద్వా’ ౨ఇతి, ‘య దహరేవవిరజేత్తదహరేవ ప్రవ్రజేత్ ’ ౨ఇతిచ ।*‘అతఏవ’ఇతివచనా త్ గృహాశ్రమం ప్రవిష్టస్య తత్పరిత్యాగేనాశ్రమాంతరప్రాప్తిః ఆ చార్యస్యానభిమతైవేతి లక్ష్యతే । తత్రాయమభిప్రాయః—దార పరిగ్రహానంతరం ‘యావజ్జీవమగ్నిహోత్రం జుహుయాత్’ ఇతిశ్రుత్యా విరుధ్యతే, స కథం ప్రవ్రజేదితి । తస్మాత్సత్యపి వైరాగ్యే కామ్యక ర్మణః పరిత్యాగేన నిత్యాని నైమిత్తికానిచ కర్మాణి కుర్వన్ ప్ర తిషిద్ధానివర్జయన్ గృహస్థఏవముచ్యతఇతి।యథాహయాజ్ఞవల్క్యః

న్యాయార్జితధనస్తత్త్వజ్ఞాననిష్ఠోఽతిథిప్రియః ।
శ్రాద్ధకృత్సత్యవాదీ చ గృహస్థోపి విముచ్యతే ౩॥ ఇతి ॥

అథ యోఽనాహితాగ్నిః తస్య విరక్తస్య మున్యాశ్రమప్రవేశే కోవిరోధః ? ఋణశ్రుతివిరోధః । ‘జాయమానో వై బ్రాహ్మణస్త్రిభి ర్ఋణవా జాయతే బ్రహ్మచర్యేణ ఋషిభ్యో యజ్ఞేన దేవేభ్యః ప్రజ యాపితృభ్యః ’ ౪ ఇతి మనురపి—

ఋణానిత్రీణ్యపాకృత్యమనో మోక్షేనివేశయేత్ ।

---

౧ మనుస్మృ.౨-౨౪౮-౪౯. *క.ఖ--‘అత్ర కేచిదాహుః’ ఇత్యధికం
౨ జాబాల.౪. ౩ యా. ౩-౨౦౫. ౪ తై.సం.౬-౩-౧౦.

అనపాకృత్య మోక్షంతు సేవమానో వ్రజత్యధః ౧ ఇతి ॥

మోక్షో మోక్షాశ్రమః। నన్వేవం బ్రహ్మచర్యాదపి ప్రవ్రజ్యా నోపపద్యతే। అథ తత్ర 'యదహరేవ విరజేత్' ౨ ఇతి శ్రుత్యా యుక్తం ప్రవ్రజితుమ్। విరక్తస్య గృహస్థస్యాపి యుక్తం భవిష్యతి, స్మర్యతే చ

ప్రాజాపత్యాం నిరుప్యేష్టిం సర్వవేదసదక్షిణామ్।
ఆత్మన్యగ్నీన్ సమారోప్య బ్రాహ్మణః ప్రవ్రజేద్గృహాత్ ౩ ఇతి॥

తథా యో గృహస్థో వృద్ధో మృతభార్యః పునర్దారక్రియాయామసమర్థః తస్యాపి యుజ్యతే ప్రవ్రజ్యా। తస్మాత్ 'యదహరేవ విరజేత్' ౨ ఇత్యేష ఏవ కాలః ప్రవ్రజ్యాయాః, సర్వమన్యదవిరక్తస్యేతి యుక్తమ్। ఏవకారస్తు సూత్రే శ్రుత్యనుసారేణ ప్రయుక్తః, యథా- 'గృహాద్వా వనాద్వా' ఇతి బ్రువాణైవ శ్రుతిః 'బ్రహ్మచర్యాదేవ ప్రవ్రజేత్' ౨ ఇత్యాహ తథేతి ॥

తస్యోపదిశంతి॥౯॥

తస్య పరివ్రాజః కర్తవ్యముపదిశంతి ధర్మజ్ఞాః ॥

అనగ్నిరనికేతస్స్యాదశర్మాఽశరణో మునిః। స్వాధ్యాయ ఏవోత్సృజమానో వాచం గ్రామే ప్రాణవృత్తిం ప్రతిలభ్యానిహోఽనముత్రశ్చరేత్ ॥ ౧౦ ॥

బ్రహ్మచారిణస్సమిదాధానమగ్నికార్యం, గృహస్థస్యౌపాసనమగ్నిహోత్రహోమాది, వానప్రస్థస్య 'శ్రామణకేనాగ్నిమాధాయ' ౪ ఇతి విహితేనాగ్నౌ హోమాది। తస్య తు నైవంవిధం కించిదగ్నికార్యమస్తీత్యనగ్నిః। నికేతో నివాసస్థానం స్వభూతం; తదభావాదనికేతః। శర్మ సుఖం తస్య నాస్తీత్యశర్మా। కించిదపి శరణత్వేనాప్ర

౧ మనుస్మృ. ౬-౩౮.
౨ జాబాల.౪.
౩ మను.౬ ౩౭.
౪ గౌ.ధ.౩,౬౭.

తిపన్నః, నవా కస్య చిచ్ఛరణభూత ఇత్యశరణః । స్వాధ్యాయః ప్రణవాదిపవిత్రాణాం జపః । అత్ర బోధాయనః— ‘ వృక్షమూలో వేదన్యాసీ వేదో వృక్షస్తస్య మూలం ప్రణవః ప్రణవాత్మకో వేదః ప్రణవో బ్రహ్మభూయాయ కల్పత ఇతి హోవాచ ప్రజాపతిః ’ ౧ ఇతి । తత్రైవ వాచం విసృజేత్ । అన్యత్ర మౌనవ్రతస్స్యాత్ । యావతా ప్రాణా ధ్రియన్తే సా ప్రాణవృత్తిః తావతీం భిక్షాం గ్రామే ప్రతిలభ్య । ఏతావానస్య గ్రామే ప్రవేశః, అన్యదా బహిర్వాసః । ఇహార్థాః కృష్యాదయః పరలోకార్థాశ్చ జపహోమాదయః యస్య న సన్తి సోఽనిహోఽనముత్ర ఇత్యుక్తః । ఏవంభూతశ్చరేత్ । నైకస్మిన్ గ్రామే ద్వ్యహమాత్రమపి వసేత్ । అత్ర గౌతమః— ‘ న ద్వితీయామపతుర్ రాత్రిం గ్రామే వసేత్ ’ ౨ ఇతి ప్రహార్ణసుధ్రువశీలః ’ ౨ ఇతి ॥

తస్యముక్తమాచ్ఛాదనం విహితమ్ ॥౧౧॥

యత్పరైర్ముక్తం పరిత్యక్తం ప్రయోగ్యతయా తత్తస్య విహితమాచ్ఛాదనం, తదసావాచ్ఛాదయేత్ । ‘ నిర్ణిజ్య ’ ౩ ఇతి గౌతమః ॥

సర్వతః పరిమోక్షమేకే ॥౧౨॥

సర్వైరేవ వాసోభిః పరిమోక్షమేకే ఉపదిశన్తి న కించిదపి వాసో బిభృయాత్, నగ్న ఏవ చరేదితి । అపర ఆహ— సర్వతో విధితో నిషేధతశ్చ అస్య పరిమోక్షమేకే బ్రువతే, న కించిదస్య కృత్యం న కించిదస్య వర్జ్యమితి ॥

ఏతదేవోదాహరణైః ప్రపంచయతి—

॥ సత్యానృతే సుఖదుఃఖే వేదానిమం లోకమముం
చ పరిత్యజ్యాత్మానమన్విచ్ఛేత్ ॥౧౩॥

సత్యం వక్తవ్యమితి యో నియమః తం పరిత్యజ్య, తథా ‘ తత్ర వ

౧ బౌ-౨-౧౭-౨౪...౨౬. ౨ గౌ.ధ.౩-౨౧-౧౩.
౩ గౌ.ధ.౩-౧౯.

కర్తవ్యమనృతం తద్ధి సత్యాద్విశిష్యతే ॥ ౧ ఇత్యాదికే విషయేఽనృతం వక్తవ్యమితి యో నియమస్తం చ పరిత్యజ్య, సుఖం మృష్టభోజనాది జన్యం, దుఃఖం శీతవాతాదిజన్యం, వేదాన్ స్వాధ్యాయాధ్యయనం, ఇమం లోకం ఐహలౌకికం కామ్యం కర్మ, అముం చ పారలౌకికం చ కామ్యం సర్వమేతత్పరిత్యజ్య ఆత్మానం అధ్యాత్మపటలోక్తం అన్విచ్ఛేత్ ఉపాసీతేతి ॥

తదేవం జ్ఞానబలావలంబనేన * హతవిధినిషేధా యే స్వైరం ప్రవర్తంతే సిద్ధానాం తేషాం మతముపన్యస్తం । అథైషామేవం స్వైరచారిణాం కిం ఫలం? తత్రాహ—

బుద్ధే క్షేమప్రాపణమ్ ॥౧౪॥

ఆత్మని బుద్ధే అవగతే సతి విద్యేయం సర్వమశుభం ప్రక్షాల్య క్షేమం ప్రాపయతి । శ్రూయతే హి— 'న వర్ధతే కర్మణా నో కనీయాన్ తస్యైవ స్యాత్పదవిత్తం విదిత్వా న లిప్యతే కర్మణా పాపకేన' ౨ 'యథేషీకాతూలమగ్నౌ ప్రోతం ప్రదూయేతైవం హాస్య సర్వే పాప్మానః ప్రదూయంతే' ౩ ఇతి । స్మర్యతే చ—

యథైధాంసి సమిద్ధోఽగ్నిర్భస్మసాత్కురుతేఽర్జున ।
జ్ఞానాగ్నిస్సర్వకర్మాణి భస్మసాత్కురుతే తథా ॥ ౪ ఇతి ॥

తదిదం నిరాకరోతి—

తచ్ఛాస్త్రైర్విప్రతిషిద్ధమ్ ॥౧౫॥

యాని యతేరేవ కర్తవ్యకర్మప్రతిపాదకాని శాస్త్రాణి తైరేవ తద్విప్రతిషిద్ధమ్ । తత్ర మనుః—

క్రుధ్యంతం న ప్రతిక్రుధ్యేదాక్రుష్టః కుశలం వదేత్
సప్తద్వారావకీర్ణాం చ న వాచమనృతాం వదేత్ ॥

---

౧ మను. ౮-౧౦౪. * జ-ట—'బలవ్యాజేన' ఇతి పాఠః.
౨ బృ. ౪-౪-౨౩. ౩ ఛా. ౫-౨౪-౩. ౪ గీతా—౪,౩౭.

చోత్పాతనిమిత్తాభ్యాం న నక్షత్రాంగవిద్యయా ।
నానుశాసనవాదాభ్యాం భిక్షాం లిప్సేత కర్హిచిత్ ॥ ౧ ఇతి ॥
అతో యతిమేవపాక్ష్యత్యయానికరాణి విహితాని తాని కర్తవ్యాని*
‘బుద్ధే క్షేమప్రాపణమ్’ ఇత్యేతచ్చ ప్రత్యక్షవిరుద్ధమిత్యాహ

బుద్ధే చేత్ క్షేమప్రాపణమిహైవ న దుఃఖముపలభేత ॥ ౧౭ ॥

ఆత్మబోధమాత్రేణ చేత్ క్షేమం ప్రాప్యతె ఇహైవ శరీరే దుఃఖం నోపలభేత జ్ఞానీ । న చైతదస్తి । సహి జ్ఞానినాం మూర్ధాభిషిక్తోప్యపి క్షుధాదుఃఖమేవ తావత్ క్షణమాత్రం సోఢుం ప్రభవతి ॥

ఏతేన పరం వ్యాఖ్యాతమ్ ॥ ౧౮ ॥

పరలోకభవమపి దుఃఖమేతేనైవ వ్యాఖ్యాతమ్, న స్వైరచారిణాం నివర్తత ఇతి । తస్మాత్ స్వకర్మభిః పరిపక్వకషాయః శ్రవణమననినిదిధ్యాసనైః సాక్షాత్కృతాత్మస్వరూపః ప్రతిషిద్ధేషు కటాక్షమప్యనిక్షిపన్ అష్టాంగయోగనిరతో ముచ్యత ఇతి । అత్ర బోధాయనః— ‘ఏకదండీ త్రిదండీ వా’ ౨ ఇతి । గౌతమోపి ‘ముండశ్శిఖీ వా’ ౩ ఇతి ॥

అథ వానప్రస్థః ॥ ౧౮ ॥

అనంతరం వానప్రస్థాశ్రమ ఉచ్యతే ॥

అత ఏవ బ్రహ్మచర్యవాన్ ప్రవ్రజతి ॥ ౧౯ ॥

ప్రవ్రజతి ప్రకర్షేణ వ్రజతి అపునః ప్రవేశాయ వనం ప్రతిష్ఠత ఇ

---

౧ మను. ౬-౪౯, ౫౦. *క. ఖ. ఛ — యానిచ నిషిద్ధాని తాని వర్జ్యాని. యత్తూక్తం ‘జ్ఞానేన సర్వం దహ్యతే’ ఇతి తత్ర జ్ఞానవద్దశాయాం ప్రాగర్జితాని కర్మాణి ప్రాయశ్చిత్తేన వినాపి జ్ఞానేనాపి దహ్యంత ఇత్యుచ్యతే, న పునః జ్ఞానదశాయాం స్వైరాచారోనుజ్ఞాయతే యస్య హి స్వశరీరే బీభత్సా స కథం పశ్వాదిభిరవిశేషం స్త్రీసంగాదౌ ప్రవర్తేతేతి ఇత్యధికః పాఠః. ౨ బౌ.ధ. ౨-౧౮-౧. ౩ గౌ.ధ. ౩-౨౨.

తి । తథాచ గౌతమః — 'గ్రామం చ న ప్రవిశేత్' ౧ ఇతి ॥ గతమన్యత్ । ఉత్తరం చ ॥

తస్యోపదిశంతి ॥ ౨౦ ॥

ఏకాగ్నిరనికేతస్స్యాదశర్మాఽశరణో మునిః ।
స్వాధ్యాయ ఏవోత్సృజమానో వాచమ్ ॥ ౨౧ ॥

కః పునరస్యైకాగ్నిః? న తావదౌపాసనం, బ్రహ్మచారిత్వాత్ । తస్మాల్లౌకికాగ్నౌ యథాపూర్వం సాయంప్రాతః సమిధ ఆదధ్యాదిత్యర్థో వివక్షితః । అపర ఆహ — 'శ్రామణకేనాగ్నిమాధాయ' ౨ ఇతి గౌతమః । శ్రామణకం నామ వైఖానససూత్రం * తదుక్తేన ప్రకారేణ ఏకోఽగ్నిరాధేయః, తస్మిన్ సాయంప్రాతః అగ్నికార్యమితి । అన్యద్గతమ్ ॥..

ఇత్యేకవింశః ఖండః.

తస్యారణ్యమాచ్ఛాదనం విహితమ్ ॥ ౧ ॥

అరణ్యే భవమారణ్యం అజినవల్కలాది ॥

తతో మూలైః ఫలైః పర్ణైస్తృణైరితి వర్తయంశ్చరేత్

తతో మూలాదిభిర్వర్తయన్ వృత్తిం ప్రాణయాత్రాం కుర్వన్ చరేత్ చరణశీలస్స్యాత్ ॥

అంతతః ప్రవృత్తాని ॥ ౩ ॥

మూలాదిభిః స్వయంగృహీతైః కంచిత్కాలం వర్తయిత్వా అంతతః అన్యైః ప్రవృత్తాని స్వయమేవ పతితాని । 'అభినిశ్రయేత్' ఇతి వక్ష్యమాణేన సంబంధః । తాన్యభినిశ్రితైః వర్తయేదితి ॥

౧ గౌ.ధ.3-33. ౨ గౌ.ధ.3-౨౭.

* ఘ.ఇ — 'సదాచారేణ వైఖానసోక్తేన మూలఫలాశీ తపశ్శీలః సవనేషూదకముపస్పృశన్ శ్రామణకేనాగ్నిముపసమాధాయేతి' ఇత్యధికః

తతోఽపో వాయుమాకాశమిత్యభినిశ్రయేత్ ॥౪॥

తతః కంచిత్కాలమబ్భక్షః, తతో వాయుభక్షః తతః ఆకాశమభినిశ్రయేత్ నకించిద్భక్షయేత్ । అభినిశ్రయణం సేవనమ్ ॥

తేషాముత్తర ఉత్తరస్సంయోగః ఫలతో విశిష్టః ॥౫॥

సంయుజ్యతే సంశ్రీయత ఇతి సంయోగః । తేషాం మూలాదీనాం మధ్యే ఉత్తరముత్తరం ద్రవ్యం సంశ్రీయమాణం ఫలతో విశిష్టమితి ॥

అథ వానప్రస్థస్యైవానుపూర్వ్యమేక ఉపదిశంతి ॥౬॥

అథేతి పక్షాంతరోపన్యాసే । పూర్వం బ్రహ్మచర్యాదేవ వనప్రవేశ ఉక్తః । ఏకేత్వాచార్యాః తస్యైవ వానప్రస్థస్యానుపూర్వ్యం కర్మాణ్యుపదిశంతి ॥

కథమ్?—

విద్యాం సమాప్య దారం కృత్వాఽగ్నీనాధాయ కర్మాణ్యారభతే సోమావరార్ధ్యాని యాని శ్రూయంతే ।

బ్రహ్మచర్యే స్థితో విద్యాం సమాప్య గృహస్థస్సభూత్వా అగ్నీనాధాయ కర్మాణి కుర్యాత్ । కాని? సోమావరార్ధ్యాని, అవరార్ధం పశ్చార్ధం, తత్రభవోఽవరార్ధ్యః, సోమోఽవరార్ధ్యో యేషాం తాని సోమావరార్ధ్యాని సోమాంతాని హవిర్యజ్ఞాఖ్యాని, చాతుర్మాస్యాదీని హవిర్యజ్ఞాన్ సోమం చేత్యర్థః । యాని శ్రూయంతే యాని శ్రుతౌ విహితాని ॥

గృహాన్కృత్వా సదారస్సప్రజస్సహాగ్నిభిర్బహిర్గ్రామాద్వసేత్ ॥౮॥

అథ గ్రామాద్బహిరరణ్యే గృహాన్ కృత్వా సకుటుంబః సహైవాగ్నిభిః గ్రామాద్బహిర్వసేత్ । అస్మిన్పక్షే ప్రాగుక్తం 'ఏకాగ్నిః'[౧] ఇత్యేతన్నాస్తి ॥

---

౧ ఆప. ధ. ౨-౨౧-౨౧.

సూ॥ ౯ ॥

అథవాపుత్రేషు భార్యాం నిక్షిప్య స్వయమేక ఏవ వసేత్ వనే । ఏస్మిన్పక్షే ‘ప్రాజాపత్యాం నిరుప్యేష్టిమ్’ ౧ ఇతి పరివ్రాజ ఉక్తేన న్యాయేన శ్రౌతాగ్నీనాత్మని సమారోప్య శ్రామణకేనాగ్నిమాధాయైకాగ్నిర్భవేత్ ॥

శిలోఞ్ఛేనవర్తయేత్ ॥ ౧౦ ॥

వ్యాఖ్యాతశ్శిలోఞ్ఛః౨ తేన వర్తేత ప్రాణయాత్రాం కుర్యాత్ । ఇదం సకుటుమ్బస్యైకాకినశ్చ సాధారణమ్ । ఏకాకిన ఏవేత్యన్యే

న చాతఊర్ధ్వం ప్రతిగృహ్ణీయాత్ ॥ ౧౧ ॥

యదా శిలోఞ్ఛవృత్తిర్జాతా అత ఊర్ధ్వం సకృచ్ఛ్రేఽపి ప్రతిగృహ్ణీయాత్ ॥

అభిషిక్తశ్చ జుహుయాత్ ॥ ౧౨ ॥

యదా జుహుయాత్ తదాఽభిషిక్తః స్నాతో జుహుయాత్ । అనువాదోఽయం స్నానవిశేషం విధాతుమ్ ॥

శనైరపోఽభ్యవేయాదభిఘ్నన్నభిముఖమాదిత్యముదకముపస్పృశేత్ ॥ ౧౩ ॥

శనైరవేత్య జలాశయం ప్రవిశేత్ । ప్రవిశ్య చాభిఘ్నన్ హస్తేనోపరితాడయన్ ఉదకముపస్పృశేత్ స్నాయాత్ ॥

ఇతి సర్వత్రోదకోపస్పర్శనవిధిః ॥ ౧౪ ॥

సర్వవర్ణాశ్రమసాధారణమేతత్ । తథా చోత్తరత్ర చస్య గ్రహణమ్

తస్య ద్వన్ద్వం ద్రవ్యాణామేక ఉపదిశన్తి పాకార్థభోజనార్థవాసీపరశుదాత్రకాణామ్ ॥ ౧౫ ॥

యాని పాకార్థాని తామ్రభాణ్డాదీని యాని చ భోజనార్థాని కాంస్యాదీని తేషాం సర్వేషాం వాస్యాదీనాం చ చతుర్ణామేకైకస్యాం

---

౧ మనుస్మృ. ౬-౩౮. ౨ ఆపధ. ౨-౧౦-౪.

విధాయాం ద్వేద్వే ద్రవ్యే ఉత్పాద్యే ఇత్యేకే ఉపదిశంతి । కాజమపి వాస్యాదివదుపకరణవిశేషో దారుమయః ॥

ద్వంద్వానామేకైకమాదాయేతరాణి దత్త్వాఽరణ్యమవతిష్ఠేత ॥ ౧౬ ॥

తేషాముపాకాదిసాధనానాం ద్రవ్యాణామేకైకం ద్రవ్యం స్వయమాదాయ ఇతరాణి భార్యాయై దత్త్వా అరణ్యమవతిష్ఠేత ఉపతిష్ఠేత్ సమాశ్రయేదితి ॥

తస్యారణ్యేనైవాత ఊర్ధ్వం హోమో వృత్తిః ప్రతీక్షాఽఽచ్ఛాదనంచ ॥ ౧౭ ॥

తస్య వానప్రస్థస్యాత ఊర్ధ్వమరణ్యప్రవేశాదూర్ధ్వం అరణ్యేనైవ నీవారాదినా హోమః । వృత్తిః ప్రాణయాత్రా । ప్రతీక్షా అతిథిపూజా ఆచ్ఛాదనం వల్కలాదినా ॥

యేషు కర్మసు పురోడాశాశ్చరవస్తేషు కార్యాః ॥ ౧౮ ॥

యేషు దర్శపూర్ణమాసాదిషు పురోడాశా విహితా గృహస్థస్య, తేషు అస్య తత్స్థానే చరవః కార్యాః ॥

సర్వంచోపాంశు సహ స్వాధ్యాయేన ॥ ౧౯ ॥

సర్వంచ కర్మకాండం సాంగం ప్రధానముపాంశు భవతి । పారాయణబ్రహ్మయజ్ఞాఖ్యయనేన సహ, తదప్యుపాంశు కర్తవ్యమితి ॥

నారణ్యమభ్యాశ్రావయేత్ ॥ ౨౦ ॥

ఉపాంశువచనాదేవ సిద్ధే వచనమాభిముఖ్యప్రతిషేధార్థమ్ । తే నారణ్యస్థాః యథా నాభిముఖ్యేన శృణుయుః తావదుపాంశ్వితి ॥

అగ్న్యర్థం శరణమ్ ॥ ౨౧ ॥

శరణం గృహం తదగ్న్యర్థమేవ కర్తవ్యమ్ ॥

ఆకాశే స్వయమ్ ॥ ౨౨ ॥

స్వయంచాకాశ ఏవ వసేత్ ॥

అనుపస్తీర్ణే శయ్యాసనే ॥ ౨౩ ॥

శయనంచాసనంచ అనుపస్తీర్ణే దేశే కుర్యాత్, నతుకించిదుపస్తీర్య

నవే సస్యే ప్రాప్తే పురాణమనుజానీయాత్ ॥ ౨౪ ॥

నవే ధాన్యే శ్యామాకనీవారాదౌ ప్రాప్తే జాతే పురాణం పూర్వసంచితం సస్యమనుజానీయాత్ పరిత్యజేత్ । అత్ర మనుః—

త్యజేదాశ్వయుజే మాసి మున్యన్నం పూర్వసంచితమ్ ।
జీర్ణాని చైవ వాసాంసి పుష్పమూలఫలాని చ ౧ ॥ ఇతి ॥

॥ ఇతి ద్వావింశః ఖండః ॥

శ్రీ

భూయాగ్ సం వా నియమమిచ్ఛన్నన్వహమేవ పాత్రేణ సాయం ప్రాతరర్థమాహరేత్ ॥ ౧ ॥

ఇదమేకాకినో వానప్రస్థస్య । భూయాంసం వా నియమమిచ్ఛన్ న సస్యం సంచినుయాత్ । కింతర్హి? అన్వహమేవ ప్రత్యహమేవ పాత్రేణ యేన కేనచిత్ సాయం ప్రాతశ్చార్థమశనీయమాహరేద్వనస్థేభ్యః ॥ ఏవం కియంతం కాలం వర్తయిత్వా—

తతో మూలైః ఫలైః పర్ణైస్తృణైరితి వర్తయంశ్చరేదంతతః ప్రవృత్తాని తతోఽపో వాయుమాకాశమిత్యభినిశ్రయేత్ । తేషాముత్తర ఉత్తరస్సంయోగః ఫలతో విశిష్టః ॥ ౨ ॥

సర్వం గతమ్ ౨ ॥

నిరూపితా ఆశ్రమాః । అథేదానీం పక్షప్రతిపక్షరూపేణ తేషామేవ ప్రాధాన్యమప్రాధాన్యంచ నిరూప్యతే—

అథ పురాణే శ్లోకావుదాహరంతి ॥ ౩ ॥

అష్టాశీతిసహస్రాణి యే ప్రజామీషిర ఋషయః । దక్షి

---

౧ మను స్మృ. ౬-౨౫.   ౨ ఆప. ధ. ౨-౨౨-౨...౫

ణేనార్యమ్ణః పంథానం తే శ్మశానాని భేజిరే ॥౪॥

అష్టాశీతిసహస్రాణి గృహస్థాః ఋషయః ప్రజామీషిరే ప్రజామభ్యనందన్ । తే అర్యమ్ణో యో దక్షిణేన పంథా దక్షిణాయనమార్గః తం ప్రాప్య ఛాందోగ్యోక్తేన ధూమాదిమార్గేణ గత్వా పునరపి సంభూయ శ్మశానాని భేజిరే మరణం ప్రతిపేదిరే 'జాయస్వ మ్రియస్వ'[1] ఇత్యాజీవం జీవభావం ఆపేదిరే ఇతి గృహస్థనిందా ॥

అష్టాశీతిసహస్రాణి యే ప్రజాం నేషిర ఋషయః
ఉత్తరేణార్యమ్ణః పంథానం తేఽమృతత్వగ్ం హి కల్పతే ॥౫॥

యే తు ప్రజాం నాభ్యనందన్ తే ఉత్తరాయణమార్గం ప్రాప్య అర్చిరాదిమార్గేణ గత్వా అమృతత్వం, విభక్తివ్యత్యయః, అమృతత్వాయ కల్పతే, వచనవ్యత్యయః, కల్పంతే సమర్థాస్సంపద్యంతే ।

ఇత్యూర్ధ్వరేతసాం ప్రశంసా ॥౬॥

గృహస్థాదన్యే త్రయోప్యూర్ధ్వరేతసః, తేషామేవ ప్రశంసేతి పునరపి తేషామేవ ప్రకారాంతరేణ ప్రశంసా—

అథాపి సంకల్పసిద్ధయో భవంతి ॥౭॥

అథాపి అపి చ సంకల్పాదేవ సిద్ధయో భవంతి తేషామూర్ధ్వరేతసాం । తత్రోదాహరణమ్—

యథా వర్షం ప్రజాదానం దూరేదర్శనం మ
నోజవతా యచ్చాన్యదేవంయుక్తం ॥౮॥

యది మహత్యామనావృష్టౌ వర్షతు దేవ ఇతి తే కామయేరన్ కామవర్షీ పర్జన్యో భవతి । యది వా కంచిదపుత్రమనుగృహ్ణీయుః పుత్రోఽస్య జాయతామితి పుత్రవానేవ భవతి । తథా చోళేష్వవస్థితాః హిమవంతం దిదృక్షేరన్ తత్రైవ తద్భవతి । మనస ఇవ జవో యేషాం తే మనోజవాః తద్భావో మనోజవతా । యది కామయేరన్ అముం దేశం ఇ

---

౧ ఛాన్దో. ౫-౧౦-౮

యత్నాదేవ కాలకలాయాం ప్రాప్నుయామేతి తతో యావతా కాలేన మనస్తం దేశం ప్రాప్నోతి తావతా తం దేశం ప్రాప్నుయుః । యచ్చాన్యదేవం యుక్తం, రోగిణామారోగ్యాది, తదపి సంకల్పాద్భవతి।

యస్మాదేవమ్—

తస్మాచ్ఛ్రుతితః ప్రత్యక్షఫలత్వాచ్చ విశిష్టానాశ్రమానేతానేకే బ్రువతే ॥౯॥

శ్రుతితః 'యదహరేవ విరజేత్తదహరేవ ప్రవ్రజేత్'౧ ఇత్యాదిశ్రుత్యనుగతత్వాత్, ఉక్తేన ప్రకారేణ ప్రత్యక్షఫలత్వాచ్చ ఏతానూర్ధ్వరేతసామాశ్రమాన్ విశిష్టాన్ గార్హస్థ్యాదుత్కృష్టాన్ ఏకే బ్రువతే ఇతి ॥

తదిదం గార్హస్థ్యోత్కృష్టత్వప్రతిపాదనేన నిరాకరోతి॥

త్రైవిద్యవృద్ధానాం తు వేదాః ప్రమాణమితి నిష్ఠా । తత్ర యాని శ్రూయంతే వ్రీహియవపశ్వాజ్యపయః కపాలపత్నీసంబద్ధాన్యుచ్చైర్నీచైః కార్యమితి తైర్విరుద్ధ ఆచారోఽప్రమాణమితి మన్యంతే ॥౧౦॥

త్రయ్యవయవా విద్యాస్తిస్రో వేదాః, తాన్ యే పాఠతశ్చ అర్థతశ్చ విదంతి తే త్రైవిద్యాః, తేషు పక్వజ్ఞానాః త్రైవిద్యవృద్ధాః, తేషాం వేదాః ప్రమాణమతీంద్రియార్థే ఇతి నిష్ఠానిర్ణయః । యథాహ భగవాన్ జైమినిః 'చోదనాలక్షణోఽర్థో ధర్మః' 'ప్రత్యక్షమనిమిత్తమ్'౨ ఇతి చ । తతశ్చ తత్ర వేదే యాని కర్మాణి శ్రూయంతే కింలక్షణాని?—వ్రీహ్యాదిభిస్సంబద్ధాని, 'ఉచ్చైరృచా క్రియతే, ఉపాంశు యజుషా'౩ ఇత్యేవంప్రకారాణి; తైః విరుద్ధ ఆచారః ప్రమాణం న భవతీతి మన్యంతే తజ్జ్ఞాః । ఏతదుక్తం భవతి— సర్వేషు వేదేషు సర్వాసు చ శాఖాసు అగ్నిహోత్రాదీని విశ్వసృజామయనపర్యంతాని

---

౧ జాబా. ౪. ౨ జై. ౧-౧-౧-౪. ౩ శతపథబ్రాహ్మణే.

కర్మాణ్యేవ తాత్పర్యతో విధీయంతే। అతో గార్హస్థ్యమేవ శ్రేష్ఠం। ఊర్ధ్వరేతసాం చాశ్రమాః తద్విరుద్ధా నైవ సమాశ్రయణీయాః. యది వేదాః ప్రమాణమితి। తథా చ గౌతమః— ‘ఐకాశ్రమ్యం త్వాచార్యాః ప్రత్యక్షవిధానాద్గార్హస్థ్యస్య’ ౧ ఇతి॥

గార్హస్థ్యం ప్రశస్య ‘తే శ్మశానాని భేజిరే’ ౨ ఇతి నిందాం పరిహరతి.

యత్తు శ్మశానముచ్యతే నానాకర్మణామేషోన్తే పురుషసగ్ంస్కారో విధీయతే ॥౧౧॥

యత్తు గృహస్థానాం శ్మశానం శ్రూయతే స ఏష నానాకర్మణామగ్నిహోత్రాదీనాం అన్తే పితృమేధాఖ్యః పురుషసంస్కారో విధీయతే న తు పిశాచా భూత్వా శ్మశానమేవ సేవంత ఇతి ॥

కుత ఇతి? ఆహ—

తతః పరమనన్త్యం ఫలగ్ం స్వర్గ్యశబ్దగ్ం శ్రూయతే ॥౧౨॥

తతః పరం శ్మశానకర్మణోఽనంతరమనంత్యమపరిమితం స్వర్గశబ్దవాచ్యం ఫలం శ్రూయతే, ‘స ఏష యజ్ఞాయుధీ యజమానోఽఞ్జసా స్వర్గం లోకమేతి’ ఇతి విజ్ఞాయతే। అనన్త్యం స్వర్గ్యమితి యకారశ్ఛాందసః, అపపాఠో వా ॥ ....

ఇతి త్రయోవింశఖండః.

ఏవమపి గార్హస్థ్యమేవ ప్రకారాంతరేణ స్తౌతి—

అథాప్యస్య ప్రజాతిమమృతమామ్నాయ ఆహ । ప్రజామనుప్రజాయసే తదు తే మర్త్యామృతమితి ॥౧॥

అథాపి అపి చ అస్య గృహస్థస్య ప్రజాతిం ప్రజాసంతానం అమృతమమరణం ఆమ్నాయో వేద ఆహ । హే మర్త్య మరణధర్మ ప్రజాం జాయమానామనుత్వం ప్రజాయసే త్వమేవ ప్రజారూపేణ జాయసే । తదేవ తే మరణధర్మిణోఽమృతమమరణమితి । న త్వం మ్రియసే

౧ గౌ.ధ.౩-౩౬. ౨ ఆప.ధ.౨-౨౩-౪.

తత్ స్వం ప్రజారూపేణ తిష్ఠసీతి ॥

ఉపపన్నం చైతదిత్యాహ—

అథాపి స ఏవాయం విరూఢః పృథక్ ప్రత్యక్షేణోపలభ్యతే దృశ్యతే చాపి సారూప్యమ్। దేహత్వమేవాన్యత్।

అపిచ స ఏవాయం పృథగ్విరూఢః ప్రత్యక్షేణోపలభ్యతే, స ఏవ ద్విధాభూత ఇవలక్ష్యతే । దృశ్యతే హి సారూప్యం ద్వయోః । దేహమాత్రం తు భిన్నమ్ । దేహత్వమితి స్వార్థికః త్వః ॥

యది పుత్రరూపేణావస్థానం, కిమేతావతా ఇతి ? అత్రాహ—

తే శిష్టేషు కర్మసు వర్తమానాః పూర్వేషాం సాంపరాయేణ కీర్తిం స్వర్గం చ వర్ధయంతి ॥౩॥

తే పుత్రాః శిష్టేషు చోదితేషు కర్మసు వర్తమానాః అవస్థితాః పూర్వేషాం పితృపితామహాదీనాం సాంపరాయేణ పరలోకేన సంబద్ధానాం కీర్తిం వర్ధయంతి “ అస్యాయం పుత్ర ఏవం కర్మా అస్యాయం పౌత్రః ” ఇతి । స్వర్గం చ వర్ధయంతి । కీర్తిమతాం హి స్వర్గవాస ఏవ శ్రూయతే ॥

ఏవమవరోఽవరః పరేషామ్ ॥౪॥

ఏవమనేన ప్రకారేణావరోఽవరః పరేషాం కీర్తిం స్వర్గం చ వర్ధయతి।

ఆభూతసంప్లవాత్తే స్వర్గజితః * ॥౫॥

భూతసంప్లవో మహాభూతప్రళయః, ఆ తస్మాత్ తే పుత్రిణః స్వర్గజీవినోఽభివంతి ॥

పునస్సర్గే బీజార్థా భవంతీతి భవిష్యత్పురాణే ॥౬॥

ప్రళయాదనంతరం సర్గః పునస్సర్గః, తత్ర సంసారస్య బీజార్థాః ప్రజార్థాః ప్రజాపతయో భవంతీతి భవిష్యత్పురాణే శ్రూయతే

అథాపి ప్రజాపతేర్వచనమ్ ॥౭॥

---

* క—జీవినః.

అపిచప్రజాపతేరపివాక్యమస్మిన్నర్థే భవతి గార్హస్థ్యమేవ వరిష్ఠమితి।

త్రయీంవిద్యాంబ్రహ్మచర్యంప్రజాతిగ్శ్రద్ధాంతపోయజ్ఞమనుప్రదానమ్ । యఏతానికుర్వతే తైరిత్సహాస్మరజో భూత్వాధ్వగ్సతేఽన్యత్ప్రశగ్సన్నితి ॥ ౮ ॥

త్రయీంవిద్యాం త్రయాణాంవేదానాం అధ్యయనం, బ్రహ్మచర్యం అష్టాచత్వారింశదాదికం, ప్రజాతిం ప్రజోత్పాదనం, శ్రద్ధామాస్తిక్యం, తపఉపవాసాది, యజ్ఞమగ్నిహోత్రాది సోమయాగాన్తం అనుప్రదానమన్తర్వేదిబహిర్వేదిచ దానం యఏతాని కుర్వతే తైరేవ సహవయంస్మః, తఏవాస్మాకం సహాయాః । అన్యత్తూర్ధ్వరేతసాం ఆశ్రమాదికం ప్రశంసన్ పురుషోరజః పాంసుర్భూత్వా ధ్వంసతె నశ్యతి । ఇతిశబ్దోవచనసమాప్త్యర్థః ॥

యథైవతర్హి శిష్టేషు వర్తమానాః పుత్రాః[1] పూర్వేషాం కీర్తించ స్వర్గం చ వర్ధయన్తి, తథైవ ప్రతిషిద్ధేషువర్తమానాఃఅకీర్తింనరకంచ వర్ధయేయుః। తత్రాహ—

తత్రయేపాపకృతస్తఏవధ్వగ్సన్తి యథా పర్ణంవనస్పతేః । నపరాన్హిగ్సన్తి॥౯॥

తత్రప్రజాసన్తానే యేపాపస్య కర్తారః త ఏవ ధ్వంసన్తి ధ్వంసన్తే, న పరాన్ పిత్రాదీన్ హింసన్తి, యథాయదేవ పర్ణంవనస్పతేః కీటాదిభిః దూషితం తదేవపతతి, న వనస్పతిం శాఖాంవా పాతయతి, తద్వత్ ॥

ఏతదేవోపపాదయతి—

నాస్యాస్మిన్లోకే కర్మభిస్సంబన్ధోవిద్యతే తథాపరస్మిన్కర్మఫలైః ॥ ౧౦॥

[1] క. ఘ—పురుషాః

అస్యేతి సామాన్యాపేక్ష మేకవచనమ్ । అస్యపిత్రాదేః పూర్వపురుషస్య అస్మిఁల్లోకే పుత్రకృత్యైః కర్మభిః సంబన్ధో నవిద్యతే । దృష్టాన్తోఽయమ్—యథాపుత్రకృత్యేషు కర్మసుపిత్రాదేః కర్తృత్వంనాస్తి తథాపరస్మిన్నపిలోకే కర్తృఫలైరపి సంబన్ధో నాస్తీత్యర్థః

తదేతేనవేదితవ్యమ్ ॥౧౧॥

యదుక్తం యే పాపకృతస్త ఉత్సన్నాః పరాంచి త్యుచ్ఛ్వసంతీతి తదర్థరూపం ఏతేనవక్ష్యమాణేన హేతునావేదితవ్యం నిశ్చేతవ్యమ్॥

ప్రజాపతేర్ఋషీణామితి సర్గోఽయమ్ ॥౧౨॥

ప్రజాపతేః హిరణ్యగర్భస్య ఋషీణాం చ మరీచ్యాదీనాం అయం సర్గో దేవాదిస్తిర్యగంతః । తేచాధ్వస్తాఏవ స్వేస్వే పదేవర్తంతే। యదిచపుత్రాః పాపకృతః స్వయంధ్వంసమానాః పరానపి ధ్వంసయేయుః, తదైతన్నోపపద్యతే పుణ్యకృతః సుఖేనాద్యాపివర్తంతఇతి॥

అత్రోదాహరణమాహ—

తత్రయేపుణ్యకృతస్తేషాం ప్రకృతయః పరా జ్వలంత్య * ఉపలభ్యంతే ॥ ౧౩॥

తత్రసర్గేయేపుణ్యకృతః వసిష్ఠాదయః తేషాం ప్రకృతయఃశరీరాణి పరాః ఉత్కృష్టాః జ్వలంత్యః దీప్యమానాః ఉపలభ్యంతే దివి, యథాసప్తర్షిమండలం । శ్రూయతేచ ‘ సుకృతాంవాఏతాని జ్యోతీంషియన్నక్షత్రాణి ’ ౧ ఇతి । ఇదమపిప్రమాణంనపుత్రాణాంధ్వంసేపూర్వేషాం ధ్వంసఇతి ॥

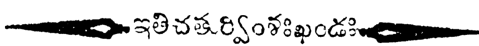
స్యాత్తుకర్మావయవేన తపసావాకశ్చిత్సశరీరోఽంతవంతంలోకం జయతి సంకల్పసిద్ధిశ్చస్యాన్నతు తజ్జ్యైష్ఠ్యమాశ్రమాణామ్॥౧౪॥

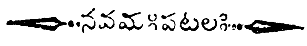
---

*క.ఘ—జ్వలల్యం.

౧ తై.సం.౫-౫-౧.

కర్మాపయ్యేనపూర్వార్జితానాంకర్మణామేకదేశేన భుక్తశేషేణ తపసా వా తీవ్రేణ కశ్చిదూర్ధ్వరేతాః సహ శరీరేణాంతవంతంలోకం జయతీతి యత్తత్స్యాత్ సంభవేదపి, యచ్చసంకల్పాదేవసిద్ధిస్స్యాదితి తదపిస్యాత్, నతు తత్ ఆశ్రమాణాం జ్యైష్ఠ్యకారణమితి । తదేవం ‘ ఐకాశ్రమ్యంత్వాచార్యాః ’ ౧ ఇతి అయమేవపక్షః స్థాపితః । అన్యేమన్యంతే—సర్వేఆశ్రమాః దూషితాః భూషితాశ్చ । తతః ‘ తేషుసర్వేషుయథోపదేశమవ్యగ్రోవర్తమానః క్షేమంగచ్ఛతి ’ ౨ ఇత్యేతదేవస్థితమితి ॥ ....

ఇతిచతుర్వింశఃఖండః

ఇత్యాపస్తంబధర్మసూత్రవృత్తావుజ్జ్వలాయాంద్వితీయప్రశ్నే

నవమఃపటలః

వ్యాఖ్యాతాస్సర్వవర్ణానాగ్ంసాధారణ వైశేషికాధర్మాః । రాజ్ఞస్తు విశేషాద్వక్ష్యామః ॥౧॥

ఉక్తవక్ష్యమాణసంకీర్తనంశ్రోతృబుద్ధిసమాధానార్థమ్ । అహింసాసత్యాస్తేయాదయః సర్వవర్ణానాం సాధారణధర్మాః । అధ్యయనాదయః త్రయాణాం, అధ్యాపనాదయో బ్రాహ్మణస్య, యుద్ధాదయః క్షత్రియస్య, కృష్యాదయో వైశ్యస్య, శుశ్రూషా శూద్రస్య । రాజా౽త్రాభిషిక్తోవివక్షితః, తస్యైవహి వక్ష్యమాణం ధర్మజాతంసంభవతి । తస్య విశేషాత్ విశేషతోయద్వక్తవ్యం తద్వక్ష్యామః । ‘ విశేషాత్ ’ ఇతి ద్వితీయాంతపాఠస్తుయుక్తః ॥

దక్షిణాద్వారం వేశ్మపురంచ మాపయేత్ ॥౨॥

వేశ్మగృహం, పురంనగరం । తదుభయమపిదక్షిణాద్వారంమాపయేత్ స్థపత్యాదిభిః కారయేత్ । దక్షిణపార్శ్వేద్వారం యస్య తత్తథోక్తమ్

అంతరస్యాం పురివేశ్మ ॥౩॥

సర్వేషామేవ ప్రాకారాణాం మధ్యేయాపూః తస్యామంతరస్యాం పురివేశ్మ మాపయేదాత్మనః ॥

తస్యపురస్తాదావసథ స్తదామంత్రణమిత్యాచక్షతే॥

తస్య వేశ్మనః పురస్తాదావసథః కారయితవ్యః । ఏత్యవస న్త్య స్మి న్నిత్యావసథః ఆస్థానమంటపం, తస్యామంత్రణమితి సంజ్ఞా, తత్ర హ్యాతిథయ ఆమంత్ర్యంతే ॥

దక్షిణేనపురగ్ సభాదక్షిణేనోదగ్ద్వారాయథోభ యగ్ సంధ్రశ్యేత బహిరంతరం చేతి ॥౪॥

దక్షిణేనేత్యేనబంతమ్ । పురమితి ' ఏనపాద్వితీయా ' ఇతిద్వితీయాంతః । పురస్య దక్షిణతః అమారేసభా కారయితవ్యా । దక్షిణోదగ్ద్వారా దక్షిణస్యాముత్తరస్యాం చ దిశిద్వారే యస్యాస్సాతథోక్తా కిమర్థముభయత్ర ద్వారమితి చేత్, యద్బహిర్వృత్తం యచ్చాభ్యంతరం తదుభయమపి యథాసంధ్రశ్యేతేత్యేవ మర్థమితి । సైషా ద్యూతసభా, తస్యాం ద్యూతార్థినః ప్రవిశంతి,తదాయస్థానంరాజ్ఞః

సర్వేష్వేవాజస్రాఅగ్నయస్స్యుః॥౬॥

వేశ్మన్యావసథేసభాయామిత్యేతేషు సర్వేష్వేవ స్థానేషులౌకికాగ్నయః అజస్రాస్స్యుః అవిచ్ఛేదేన ధార్యాః ॥

అగ్నిపూజాచనిత్యాయథాగృహమేధే ॥౭॥

తేషుచాగ్నిషునిత్యమగ్నిపూజా కార్యా యథాగృహమేధేఔపాసనే సాయంప్రాతర్హోమ ఇత్యర్థః। మంత్రానపితావేవద్రష్యమపితదేవ

అవసథేశ్రోత్రియానవరార్ధ్యానతిథీన్వాసయేత్ ॥౮॥

ఆవసథాఖ్యస్థానే అతిథీన్ వాసయేత్ । తే విశేష్యంతే— శ్రోత్రియానవరార్ధ్యానితి । అవరపర్యాయోఽవరార్ధ్యశబ్దః । యది సర్వాన్వాసయితుం న శక్నోతి శ్రోత్రియానపి తావద్వాసయేదితి ॥

తేషాం యథాగుణమావసథాశ్శయ్యాన్నపానం
చ విధేయమ్ ॥ ౯ ॥

తేషామతిథీనాం యథాగుణం విద్యావృత్తాద్యనుగుణం ఆవసథాది విధేయమ్ విశేషేణ దేయమ్ । ఆవసథాః అపవరకాదయః । శయ్యాః ఖట్వాదయః । అన్నమోదనాది । పానం తక్రసూపాది ॥

గురూనమాత్యాంశ్చ నాతిజీవేత్ ॥౧౦॥

గురవః పిత్రాదయః । అమాత్యాః మంత్రిణః । తాన్నాతిజీవేత్ భక్ష్యభోజ్యాచ్ఛాదనాదిషు తాన్నాతిశయీత ॥

న చాస్య విషయే క్షుధా రోగేణ హిమాతపాభ్యాం
వాఽవసీదేదభావాద్బుద్ధిపూర్వం వా కశ్చిత్ ॥౧౧॥

అస్య రాజ్ఞో విషయే రాష్ట్రే క్షుధా ఆహారాభావేన బుభుక్షయా, రోగేణ వ్యాధినా, హిమేన నీహారేణ వర్షాదీనామప్యుపలక్షణమేతత్, ఆతపః ఆదిత్యరశ్మితాపః, ఏతైః ప్రకారైరభావాత్ బుద్ధిపూర్వం వా న కశ్చిత్ అబ్రాహ్మణోఽప్యవసీదేత్ అవసన్నస్స్యాత్ । రాజ్ఞో హ్యయమపరాధః యదాహారాద్యభావేన కశ్చిదవసన్నస్స్యాత్ బుద్ధిపూర్వం వేత్యత్రోదాహరణం—యదా కశ్చిత్ కరం మృణం వా దాప్యతే తదానాహారహిమాతపయోః నివేశయితవ్యః, భోజనాద్వా నిరోద్ధవ్యః తథాపి సర్వాణం రాజాదండమేవేతి ॥

సభాయా మధ్యేఽధిదేవనముద్ధృత్యావోక్ష్యాక్షా
న్నివపేద్యుగ్మాన్వైభీతకాన్యథార్థాన్ ॥౧౨॥

పూర్వోక్తాయాః సభాయా మధ్యే అధిదేవనమ్ । యస్యోపరి కితవాః అక్షైః దీవ్యంతి తత్స్థానమధిదేవనమ్ । తత్ పూర్వం కాష్ఠాదినా ఉద్ధతి ఉద్ధృత్యావోక్షతి । అవోక్ష్య తత్ర అక్షాన్ యుగ్మసంఖ్యాన్ వైభీతకాన్ విభీతకవృక్షస్య వికారభూతాన్ యథార్థాన్ యావద్భిః ద్యూతం నిర్వర్త్యతే తావతో నివపతి । కః? యస్తత్ర రాజ్ఞా నియుక్తః సభికో నామ

ఆర్యాశ్శుచయస్సత్యశీలాదీవితారస్స్యుః ॥ ౧౩ ॥

ఆర్యాః ద్విజాతయః । శుచయః ధర్మశుద్ధాః । సత్యశీలాః సత్యవాదినః । ఏవంభూతా ఏవపురుషాః తత్రాదీవితారః దేవితారస్స్యుః, త ఏవ ... లభంతే ఇత్యర్థః । తే చ తత్ర దేవిత్వా యథాపరి... సభికాయదత్వా గచ్ఛేయుః । సచ రాజ్ఞేతమాయమహా... ప్రతిమాసం ప్రతిసంవత్సరం వా దద్యాత్ । సఏవచ స్థానాంతరేదీవ్యతో దండయేత్, సభాస్థానేచ కలహకారాన్ । తత్ర యాజ్ఞవల్క్యః

గ్లహే శతిక వృద్ధేస్తు సభికః పంచకం శతమ్ ।
గృహ్ణీయాద్ధూర్తకితవా దితరాద్దశకం శతమ్ ॥
స సమ్యక్పాలితో దద్యాద్రాజ్ఞే భాగం యథాకృతమ్ ।
జితముద్గ్రాహయేజ్జేత్రే దద్యాత్సత్యం వచః క్షమీ ॥ ఇతి ॥

అయుధగ్రహణం నృత్తగీతవాదిత్రాణీతి రాజాధీనేభ్యోన్యత్ర న విద్యేరన్ ॥ ౧౪ ॥

అయుధగ్రహణాదీని రాజాధీనేభ్యో రాజాశ్రయా యేపురుషాః తేభ్యోఽన్యత్ర న విద్యేరన్ న భవేయుః । ఉత్సవాదిష్వన్యత్రాపి భవత్యాచారః * ॥

క్షేమకృద్రాజా యస్య విషయే గ్రామేఽరణ్యే వా తస్కరభయం నవిద్యతే ॥ ౧౫ ॥

యస్యరాజ్ఞో విషయే గ్రామే అరణ్యే చ చోరభయం నాస్తి స ఏవ రాజా క్షేమకృత్ క్షేమకరః, న త్వన్యః శతంతుభ్యమితి దదానోపి ॥

ఇతి పంచవింశఃఖండః.

భృత్యానామనుపరోధేన క్షేత్రంవిత్తంచ దదద్బ్రాహ్మణేభ్యో యథార్హమనంతాన్ లోకానభిజయతి ॥

౧యా. స్మృ. ౨-౧౯౯-౨౦౦. * జ.ఇ.ట-త్రాపిసంభవతీత్యాచార్యః

భృత్యానామనుపరోధేన భృత్యవర్గస్య యథోపరోధో న భవతి తథా బ్రాహ్మణేభ్యో యథార్హం విద్యావృత్తానురూపం క్షేత్రం విత్తం చ దద్యాత్ । ఏవం దదత్ అనంతాన్ లోకానభిజయతి ॥

బ్రాహ్మణస్వాన్యపజిగీషమాణో రాజా యో హన్యేత
తమాహురాత్మయూపో యజ్ఞోఽనంతదక్షిణ ఇతి ॥ ౨ ॥

బ్రాహ్మణస్వాని చోరాదిభిరపహృతాని అపజిగీషమాణో బ్రాహ్మణేభ్యో దానాయ తానపజిత్య గృహీతుమిచ్ఛన్ యో రాజా యుద్ధే చోరైః హన్యతే తమాత్మయూపోఽనంతదక్షిణో యజ్ఞ ఇత్యాహుః ధర్మజ్ఞాః । సంగ్రామో యజ్ఞః తస్యాత్మా యూపస్థానీయః । ఆత్మేతి శరీరమాహ । అంతరాత్మా పశుస్థానీయః । ప్రత్యానినీషితం తద్ద్రవ్యం దక్షిణా ॥ సూత్రే తు తం యజ్ఞ ఇత్యాహుః ఇతి గౌరవాదః ॥

ఏతేనాన్యే శూరా వ్యాఖ్యాతాః ప్రయోజనే
యుధ్యమానాస్తనుత్యజః ॥ ౩ ॥

ప్రయోజనం చోరాదిభిరపహృతానాం ద్రవ్యాణాం బ్రాహ్మణస్వానాం ప్రత్యానయనాది, తదర్థం యుధ్యమానా యే శూరాః తనుత్యజో భవంతి శరీరాణి త్యజంతి తేఽప్యేతేన రాజ్ఞా వ్యాఖ్యాతా ఆత్మయూపో యజ్ఞోఽనంతదక్షిణ ఇతి ॥

గ్రామేషు నగరేషు చార్యాంఛుచీన్సత్యశీలా
న్ప్రజాగుప్తయే నిదధ్యాత్ ॥ ౪ ॥

ఆర్యాన్ శుచీన్ సత్యశీలాన్ ఇతి వ్యాఖ్యాతమ్ ౧ । ఏవం భూతాన్ పురుషాన్ గ్రామేషు నగరేషు చ ప్రజానాం రక్షణార్థం నిదధ్యాత్ నియుంజీత ॥

తేషాం పురుషాస్తథాగుణా ఏవ స్యుః ॥ ౫ ॥

తేషాం నియుక్తానాం యే పురుషా నియోజ్యాః తే తథాగుణా ఏవ

౧. ఆప. ధ. ౨-౨౫-౧౩.

ర్వ్యాదిగుణా ఏవస్యుః ॥

సర్వతో యోజనం నగరం తస్కరేభ్యో రక్ష్యమ్ ॥౬॥

సర్వతః సర్వాసు దిక్షు యోజనమాత్రం నగరం తస్కరేభ్యో రక్షణీయమ్ । ‘రక్ష్యం’ ఇత్యపపాఠః ॥

క్రోశో గ్రామేభ్యః ॥౭॥

గ్రామేభ్యస్తు సర్వాసు దిక్షు క్రోశో రక్ష్యః । గ్రామేభ్య ఇతి ‘యతశ్చాధ్వపరిమాణం తత్ర పంచమీ వక్తవ్యా’ ఇతి పంచమీ ॥

తత్ర యన్ముష్యతే తైస్తత్ప్రతిదాప్యమ్ ॥౮॥

తత్ర యోజనమాత్రే క్రోశమాత్రే వా యన్ముష్యతే చోర్యతే తే నియుక్తాః స్వామిభ్యః తత్ప్రతిదద్యుః, రాజ్ఞా తైః తత్ప్రతిదాప్యమ్ రాజా తైః ప్రతిదాపయేదితి । ప్రాయేణ దంత్యోష్ఠ్యం వకారం పఠంతి ॥

ధార్మ్యం శుల్కమవహారయేత్ ॥౯॥

తత్ర గౌతమః—‘వింశతిభాగశ్శుల్కః పణ్యే’[1] యద్వణిగ్భిర్విక్రీయతే హింగ్వాది తస్య వింశతితమం భాగం రాజా గృహ్ణీయాత్ । తస్య శుల్క ఇతి సంజ్ఞా । ఏష ధార్మ్యః ధర్మ్యశ్శుల్కః తమధికృతైరేవావహారయేత్ గ్రాహయేదితి । మూలాదిషు తు విశేషస్తేనైవోక్తః ‘మూలఫలపుష్పౌషధమధుమాంసతృణేంధనానాం షాష్ఠ్యమ్’[1] ఇతి

అకరశ్శ్రోత్రియః ॥౧౦॥

శ్రోత్రియః కరం న దాప్యః, అన్యే దాప్యాః ॥

సర్వవర్ణానాం చ స్త్రియః ॥౧౧॥

అకరాః । వర్ణగ్రహణాత్ ప్రతిలోమాదిస్త్రియో దాప్యాః ॥

కుమారాశ్చ ప్రాగ్వ్యంజనేభ్యః ॥౧౨॥

వ్యంజనాని శ్మశ్ర్వాదీని । యావత్తాని నోత్పద్యంతే తావదకరాః కుమారాః ॥

---

౧ గౌ.ధ.౧౦-౨౭.

యేచ విద్యార్థా వసంతి ॥౧౩॥

విద్యాముద్దిశ్య యే గురుషు వసంతి తేజాతవ్యంజనా అపి అసమాప్తవేదా అకరాః ॥

తపస్వినశ్చ యే ధర్మపరాః॥౧౪॥

తపస్వినః కృచ్ఛ్రచాంద్రాయణాదిప్రవృత్తాః ధర్మపరాః అఫలాకాంక్షిణో నిత్యనైమిత్తిక ధర్మనిరతాః । ధర్మపరా ఇతి కిం? యే అభిచారకామాః మంత్రసిద్ధయే తపస్తప్యంతే తే అకరాః మా భూవన్నితి

శూద్రశ్చ పాదావనేక్తా॥౧౫॥

త్రైవర్ణికానాం పాదావనేక్తా యః పాదావనేజనవృత్తిః స శూద్రో ప్యకరః ॥

అంధమూకబధిరరోగావిష్టాశ్చ ॥౧౬॥

అంధాదయశ్చాకరాః యావదాంధ్యాది ॥

యే వ్యర్థా ద్రవ్యపరిగ్రహైః ॥౧౭॥

యే చ పరివ్రాజకాదయో ద్రవ్యపరిగ్రహైః వ్యర్థాః నిష్ప్రయోజనాః, శాస్త్రతో యేషాం ద్రవ్యపరిగ్రహః ప్రతిషిద్ధః, తేఽప్యకరాః * తథా చ వసిష్ఠః 'అకరశ్శ్రోత్రియో రాజపుమాననాథః ప్రవ్రజితో బాలవృద్ధతరుణప్రజాతాః'[1] ఇతి ॥

అబుద్ధిపూర్వమలంకృతో యువా పరదారము
నుప్రవిశన్కుమారీం వా వాచా బాధ్యః ॥౧౮॥

యత్ర పరదారా ఆసతే కుమారీ వా పతింవరా, తత్ర యువా అలంకృతో అబుద్ధిపూర్వమజ్ఞానా దనుప్రవిశన్ వాచా బాధ్యః అత్ర యమా సేమాఽత్ర ప్రవిశ ఇతి ॥

---

* క.ఝ.ఇ— 'తేషాముపయోగార్థం యే మఠాదయః పురుషైః నిసృష్టాః తత్ర కరో న గ్రాహ్యః' ఇత్యధికమ్.

[1] వా.ధ-౧౯-౨౩.

బుద్ధిపూర్వం తు దుష్టభావో దండ్యః ॥౧౯॥

యస్తు విజానన్నేన దుష్టభావః ప్రతిలోభనార్థం ప్రవిశతి స దండ్యో ద్రవ్యానురూపంఅపరాధానురూపంచ । దుష్టగ్రహణాత్ ఆచార్యాదిప్రేషితస్య ప్రవేశే దండో మాభూదితి॥

సన్నిపాతే వృత్తే శిశ్నచ్ఛేదనం సవృషణస్య ॥౨౦॥

సన్నిపాతో మైథునమ్ । తస్మిన్ వృత్తే శిశ్నచ్ఛేదనం దండః । సవృషణస్య ఇతి ఉపసర్జనస్యాపి శిశ్నస్య విశేషణం, సవృషణస్య శిశ్నస్య చ్ఛేదనమితి ॥

కుమార్యాంతు స్వాన్యాదాయ నాశ్యః ॥౨౧॥

కుమార్యాంతు సన్నిపాతే వృత్తే సర్వస్వహరణం కృత్వా దేశాన్నిర్వాస్యః న శిశ్నచ్ఛేదనమ్ ॥

అథభృత్యేరాజ్ఞా * ॥ ౨౨ ॥

సన్నిపాతప్రభృతి పరదారకుమార్యౌ రాజ్ఞా భృత్యే గ్రాసాచ్ఛాదనప్రదానేన భర్తవ్యే ॥

రక్ష్యేచాతఊర్ధ్వం మైథునాత్ ॥౨౩॥

అతః ప్రథమాత్ సన్నిపాతాదూర్ధ్వం మైథునాచ్చ రక్ష్యే, యథా పునః మైథునం న చరతః తథా కార్యే ॥

నిర్వేషాభ్యుపాయే తు స్వామిభ్యోఽవసృజేత్ ॥౨౪॥

యది తే ఏవం నిరుద్ధే నిర్వేషమభ్యుపేతః అభ్యుపగచ్ఛతః తదా నిర్వేషాభ్యుపాయే తు స్వామిభ్యః తే అవసృజేత్ దద్యాత్, పరదారం భర్త్రే శ్వశురాయవా కుమారీం పిత్రే భ్రాత్రే వా । అనభ్యుపగమే తు ప్రాయశ్చిత్తస్య యావజ్జీవం నిరోధః ॥..................

ఇతి షడ్వింశః ఖండః

---

* ‘ రాజ్ఞాం ’ ఇత్యపిపాఠాంతరమ్.

చరితేయథాపురం ధర్మాద్ధిసంబంధః ॥౧॥

చరితేతు నిర్వేషే యథాపురం యథాపూర్వం ధర్మాత్, తృతీయార్థే-పంచమీ, ధర్మేణసంబన్ధో భవతీతి । హి శబ్దో హేతౌ । యస్మాదేవం తస్మాదవశ్యం ప్రాయశ్చిత్తం కారయితవ్యా, తతో యజ్ఞ వివాహాదౌ నకశ్చిద్దోషఇతి ॥

పరదారప్రసంగాదుచ్యతే—

సగోత్రస్థానీయాం నపరేభ్యస్సమాచక్షీత ॥౨॥

యః అనపత్యః ఆత్మనః శక్త్యభావం నిశ్చిత్య క్షేత్రజం పుత్రమిచ్ఛన్ భార్యాంపరత్ర నియుంక్తే మృతేవా తస్మిన్ తత్పిత్రాదయః । సంతానకాంక్షిణః, తద్విషయమేతత్ । కులాంతరాత్ ప్రవిష్టాస్త్రీస గోత్రస్థానీయా । సాహిపూర్వం పితృగోత్రా సతీ భర్తృగోత్రధర్మైః రధిక్రియతే । తతస్సాభర్తృపక్ష్యాణాం సగోత్రస్థానీయాభవతి ।భర్తాతు సాక్షాత్సగోత్రః ।తాంసగోత్రస్థానీయాం నపరేభ్యోఽసగోత్రేభ్యః సమాచక్షీత, 'ఇయమనపత్యా' అస్యామపత్య ముత్పాద్యమ్' ఇతి । సగోత్రాయైవ తు సమాచక్షీత, తత్రాపి దేవరాయ, తదభావే సపిండాయ ॥

కఃపునః సగోత్రస్య విశేషః? తమాహ—

కులాయహిస్త్రీప్రదీయత ఇత్యుపదిశంతి॥3॥

హి యస్మాత్ స్త్రీ కన్యాప్రదీయమానా కులాయైవ ప్రదీయతఇతి ఉపదిశంతి ధర్మజ్ఞాః । తస్మాత్సగోత్రాయైవ సమాచక్షీతేతి॥

తమిమం నియోగందూషయతి—

తదింద్రియదౌర్బల్యాద్విప్రతిపన్నమ్ ॥४॥

యద్యప్యేవం పూర్వేకృతవంతః, తథాపి తదద్యత్వేవిప్రతిపన్నం విప్రతిషిద్ధం । కుతః ఇంద్రియదౌర్బల్యాత్ । దుర్బలేంద్రియాహ్యద్యత్వేమనుష్యాః । తతశ్చశాస్త్రవ్యాజేనాపి భర్తృవ్యతిక్రమే అతి

ప్రసంగస్స్యాత్ ఇతి ॥

సగోత్రవిషయేచ యోవిశేషస్సోపి నాస్తీత్యాహ—

అవిశిష్టగ్ హిపరత్వంపాణేః ॥౫॥

యేన పాణినా పూర్వమగ్నిసాక్షికం పాణిగృహీతః కన్యాయాః తస్మాత్పాణేరన్యో భవతి సగోత్రస్యాపి పాణిః యస్మాదేవ పాణేః పరత్వమవిశిష్టం సమానం తస్మాదవిశేషఇతి । అవశిష్టమిత్యపపాఠః ॥

పాణిరన్యోభవతు కోదోషః—

తద్వ్యతిక్రమే ఖలుపునరుభయోర్నరకః ॥ ౬ ॥

తస్యపాణేః వ్యతిక్రమె ఉభయోర్దంపత్యోః నరకోభవతి । ఖలు పునరితి ప్రసిద్ధిద్యోతకౌ నిపాతౌ । అతఃపత్యానసపాణిః త్యాజ్యః యఃపూర్వంగృహీతః । భార్యయాపినసపాణిః త్యాజ్యః యేనపూర్వమాత్మనః పాణిఃగృహీతః ॥

నియమారంభణోహివర్షీయానభ్యుదయ ఏవమారంభణాదపత్యాత్ ॥౭॥

ఆరభ్యతేఽనేనేత్యారంభణః । యోయందంపత్యోః పరస్పరంనియమః సఆరంభణోయస్య స నియమారంభణః । ఏవంభూతో యోభ్యుదయః సఏవవర్షీయాన్ ప్రవృద్ధతరః ఏవముక్తేనప్రకారేణ నియోగలక్షణేన యదపత్యమారభ్యతే తస్మాదేవ మారంభణాదపత్యాద్వర్షీయానితి । ఆపత్యాదితి (ప్రా)యేణపఠంతి ॥

నాశ్యఆర్యశ్శూద్రాయామ్ ॥౮॥

ఆర్యః త్రైవర్ణికః శూద్రాయాం పరభార్యాయాం ప్రసక్తః రాజ్ఞా రాష్ట్రాన్నాశ్యః నిర్వాస్యః ॥

వధ్యశ్శూద్రఆర్యాయామ్ ॥౯॥

శూద్రస్త్వార్యాయాం త్రైవర్ణికాయాం ప్రసక్తోవధ్యః । ఏతచ్చ యోఽన్తఃపురాదిషు అధికృతో రక్షకస్సన్ స్వయం గచ్ఛతి తస్యభ

వతి । అన్యస్యపూర్వోక్తం శిశ్నచ్ఛేదనమేవ । తథాచశూద్రాధికారే గౌతమః—‘ ఆర్యస్త్ర్యభిగమనే లింగోద్ధారః సర్వస్వహరణం చ గోప్తా చేద్వధోఽధికః ’ ౧ ఇతి । యాజ్ఞవల్క్యేన తు ప్రాతిలోమ్యేన గమనమాత్రే వధఉక్తః । యథావా—

సజాతావుత్తమోదండ ఆనులోమ్యేతు మధ్యమః ।
ప్రాతిలోమ్యేవధఃపుంసాంస్త్రీణాం నాసాదికృంతనం॥ ౨ఇతి

సానుబంధాభ్యాసాద్యపేక్షోద్రష్టవ్యః । తథా ‘ నాశ్యఆర్యశ్శూద్రాయామ్ ’ ౩ ఇత్యాచార్యవచనమపి అనుబంధాభ్యాసాపేక్షం, బ్రాహ్మణాదేః క్రమవివాహే యా శూద్రా తద్విషయం వా ద్రష్టవ్యమ్ ॥

దారంచాస్యకర్శయేత్ ॥౧౦॥

అస్యశూద్రస్య యాదారభూతా తేన భుక్తా త్రైవర్ణికస్త్రీ తాంచ కర్శయేత్ వ్రతనియమోపవాసైః। యాప్రజాతా నభవతి తద్విషయమేతత్

బ్రాహ్మణక్షత్రియవిశాం స్త్రియశ్శూద్రేణ సంగతాః।
అప్రజాతా విశుధ్యంతి ప్రాయశ్చిత్తేననేతరాః ॥

ఇతి స్మరణాత్ ॥

సవర్ణాయామన్యపూర్వాయాగ్ సకృత్సన్నిపాతే పాదఃపతతీత్యుపదిశంతి ॥౧౧॥

అన్యఃపూర్వః పతిర్యస్యాస్సా అన్యపూర్వా పరభార్యా, తస్యాం సవర్ణాయాం సకృద్గమనే పాదః పతతి । పతితస్య ద్వాదశవార్షికం ప్రాయశ్చిత్తం, తస్యతురీయాంశః త్రీణివర్షాణిప్రాకృతం బ్రహ్మచర్యం అస్యప్రాయశ్చిత్తం । పతిశ్చ శ్రోత్రియభార్యాయాం ఋతుకాలే కామతః ప్రథమదూషకస్య బ్రాహ్మణస్య । తత్రగౌతమః—‘ ద్వే పరదారే । త్రీణి శ్రోత్రియస్య ’ ౪ ఇతి ॥

---

౧ గౌ. ధ. ౧౨- ౨,౩.. ౨ యా. స్మృ. ౨-౨౮౬
౩ ఆప. ధ. ౨-౨౭-౮ ౪ గౌ. ధ. ౨౨-౨౯,౩౦

ఏవమభ్యాసే పాదఃపాదః ॥౧౨॥

ఏవమభ్యాసే ప్రత్యభ్యాసం పాదఃపాదః పతతి ॥

అతః—

చతుర్థేన సర్వమ్ ॥౧౩॥

చతుర్థేనసన్నిపాతే సర్వమేవ పతతి; తతశ్చ పూర్ణం ద్వాదశ వార్షికం కర్తవ్యం, తృతీయే నవవర్షాణి ద్వితీయే షడితి। ఏతచ్చ ప్రతియోగం స్త్రీభేదేన ప్రథమదూషకస్య। ఏకస్యామేవ త్వభ్యాసే కల్ప్యమ్। తత్ర 'యత్పుంసః పరదారేషు తచ్చైనాం చారయేద్వ్రతమ్' [1] ఇతి స్మరణాత్ స్త్రియా అపి ప్రతియోగం పాదఃపాదః పతతి। తదనురోధేన కల్ప్యమ్॥

జిహ్వాచ్ఛేదః శూద్రస్యార్యం ధార్మికమాక్రోశతః ॥౧౪॥

శూద్రో ద్విజాతీనామన్యతమం ధార్మికం స్వధర్మస్థం యద్యాక్రోశతి నిందతి గర్హతే తదా తస్య జిహ్వా ఛేత్తవ్యేతి। మనుస్తు సామాన్యేనాహ—

యేనాంగేనావరో వర్ణో బ్రాహ్మణస్యాపరాధ్నుయాత్।
తదంగం తస్య ఛేత్తవ్యం తన్మనోరనుశాసనమ్ [2]॥ ఇతి॥

గౌతమస్తు— 'శూద్రో ద్విజాతీనభిసంధాయాభిహత్య చ వాగ్దండపారుష్యాభ్యామంగం మోచ్యో యేనోపహన్యాత్' [3] ఇతి॥

వాచి పథి శయ్యాయామాసన ఇతి సమీభవతో దండతాడనమ్ ॥౧౫॥

యస్తు శూద్రో వాగాదిష్వార్యైః సమో భవతి, న తు న్యగ్భూతః, తస్య దండేన తాడనం కర్తవ్యం, స దండేన తాడయితవ్యః। అయమస్య దండః

పురుషవధే స్తేయే భూమ్యాదాన ఇతి స్వాన్యాపాద్య వధ్యః ॥౧౬॥

---

[1] మను స్మృ. ౧౧-౧౭౭. [2] మను స్మృ. ౮-౨౭౯. [3] గౌ. ధ. ౨-౨-౧

భూమ్యాదానం పరక్షేత్రస్య బలాత్స్వీకారః । పురుషవధాదిషు నిమిత్తేషు శూద్రః సర్వస్వహరణం కృత్వా పశ్చాద్వధ్యః మారయితవ్యః ॥

చక్షునిరోధస్త్వేతేషుబ్రాహ్మణస్య॥౧౭॥

బ్రాహ్మణస్య త్వేతేషు నిమిత్తేషు చక్షుర్నిరోధః కర్తవ్యః, పట్టబంధాదినా చక్షుషీ నిరోద్ధవ్యే యథా యావజ్జీవం న పశ్యతి, నతూత్పాటయితవ్యే । ‘నశారీరో బ్రాహ్మణదండః’ ౧ ‘అక్షతో బ్రాహ్మణో వ్రజేత్’, ఇతి స్మరణాత్ । ‘చక్షునిరోధః’ ఇతి రేఫలోపశ్ఛాందసః

నియమాతిక్రమణమన్యం వా రహసి బంధయేత్ ॥౧౮॥

యో వర్ణాశ్రమప్రయుక్తాన్నియమానతిక్రామతి తం నియమాతిక్రమణం, అన్యం వా ప్రతిషిద్ధానాం కర్తారం రహసి బంధయేత్ నిగళితం నిరుంధ్యాత్ ॥

ఆసమాపత్తేః ॥౧౯॥

యావదసౌ నియమాన్ ప్రతిపద్యేత్ ప్రతిషిద్ధేభ్యో నివర్తిష్యే ఇతి బ్రూయాత్ ॥

అసమాపత్తౌ నాశ్యః ॥౨౦॥

యద్యసౌ దీర్ఘకాలం నిరుద్ధోఽపి న సమాపద్యేత తతో నాశ్యో నిర్వాస్యః॥

ఆచార్యఋత్విక్స్నాతకో రాజేతి త్రాణం స్యు
రన్యత్ర వధ్యాత్ ॥౨౧॥

యదిదండప్రవృత్తం రాజానం ఆచార్యో బ్రూయాత్ ‘అహమేనమతః పరం వారయిష్యామి ముచ్యతామయమ్’ ఇతి తతోఽంగదండే ప్రాప్తే అర్థదండం, అర్థదండే తాడనం, తాడనే ధిగ్దండమితి కృత్వా తదవశేషం విసృజేత్ । ఏవమృత్విజి । ఋత్విగాచార్యౌ రాజ్ఞః స్వభూతౌ న దండ్యస్య । స్నాతకో విద్యావ్రతాభ్యాం । రాజా అనంతరాదిః । సర్వ ఏతే రాజ్ఞస్సమ్మాన్యాః । అతస్తే దండ్యస్య త్రాణం స్యుః

---

౧ గౌ.ధ.౧౨-౪౬.

ఉక్తేనప్రకారేణ రక్షకా భవేయుః, నాన్యః కశ్చిత్ తేఽప్యన్యత్ర వ
ధ్యాత్ । యస్య వధానుగుణోఽపరాధః న తస్యాచార్యాదయోఽపి త్రా
ణమ్, హన్తవ్య ఏవ స ఇతి ॥......................

ఇతి సప్తవింశః ఖణ్డః.

ఇత్యాపస్తమ్బధర్మసూత్రవృత్తావుజ్జ్వలాయాం ద్వితీయే ప్రశ్నే

దశమః పటలః.

క్షేత్రం పరిగృహ్యోత్థానాభావాత్ఫలాభావే యః
సమృద్ధః స భావి తదపహార్యః ॥౧॥

వైశ్యో వైశ్యవృత్తిర్వా పరస్య క్షేత్రం కృష్యర్థం పరిగృహ్య య
ద్యుత్థానం యత్నం కృషివిషయం న కుర్యాత్, తదభావాచ్చ ఫలం
న స్యాత్, తత ఏవ తస్మిన్నిమిత్తే కర్షకః సమృద్ధశ్చేత్ తస్మిన్నాగ
యద్భావి ఫలం తదపహార్యః అపహారయితవ్యః, రాజ్ఞా క్షేత్రస్వామి
నే దాప్యః ॥

అవశినః కీనాశస్య కర్మన్యాసే దణ్డతాడనమ్ ॥౨॥

కీనాశః కర్షకః । తస్యావశినః అస్వతన్త్రస్య నిర్ధనస్య దా
సస్య కర్మన్యాసే స చేత్ కృషికర్మన్యాసేత్ విచ్ఛిన్ద్యాత్, తస్య దం
డేన తాడనం కర్తవ్యమ్, స దణ్డేన తాడయితవ్యః । అర్థాభావా
న్నార్థదణ్డః । అపర ఆహ — అవశీ అవశ్యః అవిధేయః । యది క్షే
త్రం పరిగృహ్యావశినః కీనాశస్య కృషికర్మన్యాసేత్ సస్వయం కుర్యా
త్ తదా స పరిగ్రాహకో దణ్డేన తాడ్య ఇతి । యది వా అవశిన ఇతి
బహువ్రీహిః — యస్య కీనాశస్య వశీ స్వతన్త్రః క్షేత్రవాన్నాస్తి స య
ది పూర్వకృష్టస్య క్షేత్రస్య కృషికర్మన్యాసేత్ తస్య తాడనం దణ్డ
ఇతి రాజపురుషస్యోపదేశః ॥

తథా పశుపస్య ॥౩॥

పశుపో గోపాలః తస్యాపి కర్మణ్యాసే పాలనాకరణే దండేనతాడనం దండః ॥

— అవరోధనం చాస్య పశూనామ్ ॥౪॥ —

యే చాస్య పశవో రక్షణాయ సమర్పితాః తేషాం చావరోధనం అపహరణం కర్తవ్యమ్, అన్యస్య గోపస్య సమర్పణీయా ఇతి ॥

— హిత్వా * వ్రజమాదినః కర్శయేత్పశూన్నాతిపాదయేత్ —

యే పశవో వ్రజే గోష్ఠే నిరుద్ధాః తం వ్రజం హిత్వా ఆదినః సస్యాదేర్భక్షయితారో భవన్తి తాన్ కర్శయేత్ బంధాదినా కృశాన్ కుర్యాత్ కః? యత్ భక్షితం తద్వాన్, రాజపురుషో వా । నాతిపాదయేత్ నాతిరోధం కుర్యాత్ న తాడయేద్వేతి ॥

— అవరుధ్య పశూన్ మారణే నాశనే వా స్వామిభ్యో ऽవసృజేత్ —

యది పురుషః పశూనవరుధ్య పాలయితుం గృహీత్వా భయస్థానేషు విసృజ్య పేక్షయా మారయేత్ నాశయేద్వా, నాశనం చోరాదిభిరపహరణం, స స్వామిభ్యః పశూనవసృజేత్ ప్రత్యర్పయేత్, పశ్వభావే మూల్యమ్ ॥

— ప్రమాదాదరణ్యే పశూనుత్సృష్టాన్ దృష్ట్వా గ్రామమానీయ స్వామిభ్యో ऽవసృజేత్ ॥౭॥ —

యది స్వామినః ప్రమాదాదరణ్యే పశూన్ ఉత్సృజేయుః వినా పాలనేన తత్ర తాన్ దృష్ట్వా గ్రామమానీయ స్వామిభ్యో ऽర్పయేత్ । కః? యస్తత్ర రాజ్ఞా రక్షకత్వేన నియుక్తః ॥

పునః ప్రమాదే సకృదవరుధ్య ॥౮॥

పునః ప్రమాదాదుత్సృష్టేషు సకృదవరుధ్య స్వామిభ్యో ऽవసృజేత్

తత ఊర్ధ్వం న సూక్ష్యేత్ ॥౯॥

తతో ద్వితీయాత్ ప్రమాదాదూర్ధ్వం 'గ్రామమానీయ' ఇత్యా

* భిత్త్వా ఇత్యపి పాఠః

దియదుక్తం తన్న సూక్ష్మేక్షేత్ నాద్రియేత, తస్మిన్విషయే ఉపేక్షేత ॥

పరపరిగ్రహమవిద్వానాదదాన ఏధోదకేమూలే పుష్పఫలే గన్ధే గ్రాసే శాక ఇతి వాచా బాధ్యః ॥

ఏధాశ్చోదకం చ ఏధోదకమ్ । గ్రాసః గవాద్యర్థం యవసాది సర్వత్ర విషయసప్తమీ । యః పరపరిగ్రహం ఇత్యవిద్వాన్ ఆదదానః అజ్ఞానేన ఏధోదకాదికమాదత్తే గృహ్ణాతి । స తస్మిన్విషయే తత్ర నియుక్తేన రాజపురుషేణ నిష్ఠురయా వాచా బాధ్యో నివార్యః ॥

విదుషో వాససః పరిమోషణం * ॥౧౧॥

యస్తు విద్వానేవాదత్తే తస్య వాససో మోక్షణం అపహారః కర్తవ్యః

అదండ్యః కామకృతే తథా ప్రాణసంశయే భోజనమాదదానః

తథాశబ్దస్య భోజనమిత్యనేన సంబంధః । ప్రాణసంశయదశాయాం ఏధోదకాదేరాదానే కామకృతేప్యదండ్యః । తథా భోజనమప్యాదదానః ప్రాణసంశయే న దండ్య ఇతి ॥

ప్రాప్తనిమిత్తే దండాకర్మణి రాజానమేనః స్పృశతి ॥౧౩॥

ప్రాప్తం దండనిమిత్తం యస్య తస్మిన్పురుషే దండాకర్మణి దండస్యాక్రియాయాం యది దయయా అర్థలోభేన వా ప్రాప్తం దండం న కుర్యాత్ తదా తదేనో రాజానం స్పృశతి ॥...............

ఇత్యష్టావింశఃఖండః.

శ్రీ

నను శాస్త్రఫలం ప్రయోక్తరి; తత్కథమన్యకృతమేనః అన్యం స్పృశతి? బహువిధత్వాత్కర్తృభావస్యేత్యాహ—

ప్రయోజయితా మన్తా కర్తేతి స్వర్గనరకఫలేషు కర్మసు భాగినః ॥ ౧ ॥

ధర్మమధర్మం వా కుర్వాణం యః ప్రయుఙ్క్తే ఇత్థం కుర్వితి

---

* క—పరిమోక్షణమ్.

సప్రయోజయితా । సచానేకప్రకారః, ఆజ్ఞాపకో ౽ భ్యర్థయితా అనుగ్రా
హక ఇతి । భృత్యాదేర్నికృష్టస్య ప్రవర్తనా ఆజ్ఞా। గుర్వాదేరారాధ్య
స్య ప్రవర్తనా అభ్యర్థనా । అనుగ్రహో ద్వివిధః, ఉపదేశః తత్సమాచ
రణం చేతి । తత్ర య ఇత్థముపదిశతి ' త్వం శత్రుమిమం వ్యాపాదయ, ధ
ర్మార్జనే అయం తే౽భ్యుపాయః ' ఇతి స ఉపదేష్టా । యః పునః కేనచిజ్జి
ఘాంసితం పలాయమానం నిరుణద్ధి, నిరుద్ధశ్చ హన్యతే, తత్ర నిరోద్ధా
అనుగ్రాహకః । మన్తా అనుమన్తా యస్యానుమతిమన్తరేణ అర్థో న ని
ర్వర్తతే స రాజాదిర్ధర్మాధర్మయోరనుమన్తా । కర్తా సాక్షాత్ క్రియా
యా నిర్వర్తకః ఏతే త్రయో౽పి స్వర్గఫలేషు నరకఫలేషు చ కర్మసు ధర్మే
ష్వధర్మేషు చ భాగినః ఫలస్యాంశభాగినః అంశభాజః ॥

సర్వేషాం చ యథాకథంచిత్ కర్తృత్వం యద్యప్యేవమ్,

—యో భూయ ఆరభతే తస్మిన్ ఫలవిశేషః ॥ ౨ ॥—

తేషు ప్రయోజకాదిషు యో భూయ ఆరభతే యస్య వ్యాపారో ౽ ర్థని
ర్వృత్తావధికముపయుజ్యతే తస్మిన్ ఫలవిశేషో భవతి ॥

—కుటుంబినౌ ధనస్యేశాతే ॥ ౩ ॥—

కుటుంబినౌ దంపతీ ధనస్య పరిగ్రహే వినియోగే చ ఈశాతే॥ య
ద్యప్యేవం, తథాహి భర్తురనుజ్ఞయా వినా స్త్రీ వినియోక్తుం న ప్రభవతి,
భర్తా తు ప్రభవతి । తదేతేన వేదితవ్యం, ' న హి భర్తుర్విప్రవాసే నైమి
త్తికే దానే స్తేయముపదిశంతి ' ౧ ఇతి ॥

—తయోరనుమతే౽న్యే౽పి తద్ధితేషు వర్తేరన్ ॥ ౪ ॥—

తయోః దంపత్యోః అనుమతే అనుమతౌ సత్యాం అన్యే౽పి పుత్రాద
యః తద్ధితేషు తయోః ఐహికేషు ఆముష్మికేషు చ వర్తేరన్ ద్రవ్యవి
నియోగేనాపి ॥

—వివాదే విద్యాభిజనసంపన్నా వృద్ధా మే

౧ ఆప.ధ. ౨-౧౪-౨౦

ధావినో ధర్మేష్వవినిపాతినః ॥ ౫ ॥

అర్థిప్రత్యర్థినోః విప్రతిషిద్ధో వాదో వివాదః । తత్ర విద్యాదిగుణసంయుక్తా నిర్ణేతారస్స్యుః ఇతివాక్యశేషః । విద్యా అధ్యయనజ్ఞానసంపత్ । అభిజనః కులశుద్ధిః । వృద్ధాః పరిణతవయసః । మేధావినః ఊహాపోహకుశలాః । ధర్మేషు వర్ణాశ్రమప్రయుక్తేషు అవినిపాతినః, వినిపాతః ప్రమాదః తద్రహితాః ॥

సందేహేలింగతో దైవేనేతివిచిత్య ॥ ౬ ॥

తేచనిర్ణయంతః సందేహస్థలేషులింగతః అనుమానేనదైవేన తప్తమాషాదినా । ఇతిశబ్దః ప్రకారే, యచ్చాన్యదేవం యుక్తం వచనవ్యాఘాతాది, తేనచవిచిత్య అర్థస్థితిమన్విష్య నిర్ణేతారస్స్యుః ఇత్యధ్యాహృతేన వాక్యపరిసమాప్తిః ॥

అథ సాక్ష్యవిధిః—

పుణ్యాహే ప్రాతరగ్నావిద్ధేఽపాం మంతే రాజవ
త్యుభయతస్సమాఖ్యాప్య సర్వానుమతే ముఖ్యస్స
త్యం ప్రశ్నంబ్రూయాత్ ॥ ౭ ॥

పుణ్యాహో దేవనక్షత్రం; ప్రాతః నమధ్యాహ్నాదిషు, అగ్నావిద్ధేఽగ్నిమిద్ధ్వా తత్సమీపే అపామన్తే ఉదకముపనిధాయ రాజవతి రాజ్ఞాఽధిష్ఠితే నదసి ఉభయతః ఉభయోరర్థిప్రత్యర్థినోః కిమహంయువయోః ప్రమాణభూతస్సాక్షీ? ఇతి ఆత్మానంఖ్యాపయిత్వా యదివా— ఉభయతః ఉభయోరపి పక్షయోః సత్యవచనేచానత్యవచనేచ సాక్షిణో యద్భావిఫలం తత్—

సత్యంబ్రూహ్యనృతంత్యక్త్వాసత్యేనస్వర్గమేష్యసి॥
ఉక్త్వాఽనృతంమహాఘోరంనరకంప్రతిపత్స్యసే ॥౧॥

ఇత్యాదినాప్రకారేణసమాఖ్యాప్య,ప్రాడ్వివాకాదిభిః పృష్టఇతి శే

౧ మనుః ౮-౭౯,౮౧.

షః సర్వానుమతే అర్థిప్రత్యర్థినోః సభ్యానాంచానుమతౌ సత్యాంము
ఖ్యః సాక్షిగుణైరుపేతః దోషైశ్చవర్జితః సాక్షీప్రశ్నం పృష్టమర్థం స
త్యం యథా ఆత్మనాజ్ఞాతం తథాబ్రూయాత్ ॥

అనృతేరాజాదండం ప్రణయేత్ ॥ ౮ ॥

సాక్షిణా అనృతముక్తమితిప్రతిపన్నే రాజా దండంప్రణయేత్
తత్రమనుః—

యస్యదృశ్యేతసప్తాహాదుక్తవాక్యస్యసాక్షిణః । రోగో
గ్నిర్జ్ఞాతిమరణమృణందాప్యోదమంచసః ౧॥ ఇతి॥

నచ సందేహో దండంకుర్యాత్ ॥

న కేవలమసత్యవచనే రాజదండః, కింతర్హి?—

నరకశ్చాత్రాధికస్సాంపరాయే॥౯॥

సాంపరాయః పరలోకః తత్రనరకశ్చభవతి । నను—

రాజభిర్ధృతదండాస్తుకృత్వాపాపానిమానవాః ।
నిర్మలాస్స్వర్గమాయాంతిసంతస్సుకృతినోయథా ॥

ఇత్యస్యాయంవిషయఇతి ॥

సత్యేస్వర్గస్సర్వభూతప్రశంసాచ ॥ ౧౦ ॥

సత్యేఉక్తేస్వర్గోభవతి, సర్వాణిచభూతాన్యేనం ప్రశంసంతి అ
పిదేవాః ॥

సానిష్ఠాయావిద్యాస్త్రీషుశూద్రేషుచ॥౧౧॥

స్త్రీషు శూద్రేషుచయావిద్యా సానిష్ఠా విద్యాసమాప్తిః ।
తస్యామధిగతాయాంవిద్యాకర్మపరితిష్ఠతీతి ॥

అథర్వణస్యవేదస్య శేషఇత్యుపదిశంతి ॥ ౧౨ ॥

అథర్వణాప్రోక్తమధీయతే ఆథర్వణికాః । వసంతాదిభ్యష్ఠక్ ॥
తేషామామ్నాయః — ॥ ' అథర్వణికస్యైకలోపశ్చ ' ఆథర్వ

---

౧ మనుః. ౮-౧౦౮, ౩౧౮.

ణః । తస్య వేదస్య శేషాయం ‘యా విద్యా స్త్రీషు శూద్రేషు చ’ ఇత్యుపదిశంతి ధర్మజ్ఞా ఇతి.

కృత్స్నధర్మసమాప్తిస్సమామ్నానేన ।
లక్షణకర్మణా తు సమాప్యతే ॥౧౩॥

సమామ్నానం ప్రతిపదపాఠః, తేన సమామ్నానేన ధర్మసమాప్తిః కృ[illegible]వ్యాకర్మ [illegible] లక్షణకర్మణా తు సమాప్యతే । యేన సామాన్యేనాభిన్నానామధిగమో భవతి తల్లక్షణం, తస్య కర్మణా కరణేన సమాప్యతే । కర్మణా త్విత్యత్ర ద్వితకారపాఠోఽనార్షః * ‘ఆత్’ ఇత్యేవ నిపాతస్య ప్రశ్లేషః, స చ ‘సద్యః’ ఇత్యస్యార్థే ద్రష్టవ్యః.

తత్ర లక్షణం వక్ష్యతే—

తత్ర లక్షణమ్ । సర్వజనపదేష్వేకాన్తస
మాహితమార్యాణాం వృత్తగ్ సమ్యగ్వినీతానాం
వృద్ధానామాత్మవతామలోలుపానామదాంభికా
నాం వృత్తసాదృశ్యం భజేత । ఏవముభౌ లోకావ
భిజయతి ॥ ౧౪ ॥

సర్వజన ఇతి గతమ్ ॥ ౧ ॥

స్త్రీభ్యస్సర్వవర్ణేభ్యశ్చ ధర్మశేషాన్ప్రతీ
యాదిత్యేక ఇత్యేకే ॥౧౫॥

ఇత్యాపస్తంబధర్మసూత్రే ద్వితీయప్రశ్నే ఏకాదశః పటలస్సమాప్తః

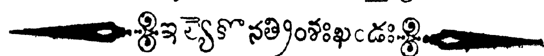
ఇతి ద్వితీయప్రశ్నస్సమాప్తః.

సమాప్తం చేదమాపస్తమ్బీయం ధర్మసూత్రమ్.

ఉక్తవ్యతిరిక్తా యే ధర్మాః తే ధర్మశేషాః తాన్ స్త్రీభ్యః శూద్రాదిభ్యశ్చ సకాశాత్ ప్రతీయాదిత్యేకే మన్యంతే । తే చ ప్రతిజనపదం ప్రతికులం చ భిన్నాః తత్రైవ ప్రత్యేతవ్యాః తత్ర ద్రామిడాః * కన్యామేషస్థే

ఛాందసః అపపాఠః, * ఇతిచపాఠః. ౧ ఆప.ధ.౧;౨౦-౮

సవితరి ఆదిత్యే పూజామాచరంతి భూమౌ మండలమాలిఖ్య. ఇత్యాదీన్యుదాహరణాని । ద్విరుక్తిరధ్యాయపరిసమాప్త్యర్థా.

శ్రీ ఇత్యేకోనత్రింశః ఖండః శ్రీ

ఇతి శ్రీహరదత్తమిశ్రవిరచితాయాం ఆపస్తమ్బీయధర్మసూత్రవృత్తౌ ఉజ్జ్వలాయాం ద్వితీయే ప్రశ్నే ఏకాదశః పటలః.

ద్వితీయప్రశ్నశ్చ సమాప్తః.

సమాప్తం చేదం ఆపస్తమ్బీయధర్మసూత్రవ్యాఖ్యానమ్ ఉజ్జ్వలాఖ్యానమ్.

ఓమ్.

---

* క—క్వచిద్విషయే.

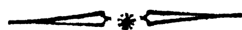
శ్రీ

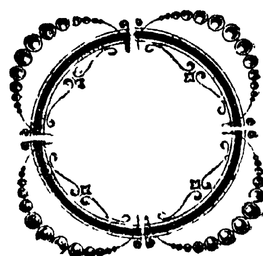
శ్రీమదాపస్తంబధర్మప్రశ్నోజ్జ్వలాశుద్ధాశుద్ధపత్రమ్.

పుట	పఙ్క్తి	అశుద్ధం	శుద్ధం	పుట	పఙ్క్తి	అశుద్ధం	శుద్ధం
౬	౧౭	కించ	కించి	౩౨	౬	శ్వబ్రా	శ్వభ్రా
౭	౧౭	చార్ణ	చాచార్ణ	౩౪	౧౮	త్రింది	తిరించ,
	౨౪	భనతి	భాతి	౩౫	౫	మిత్రితం	మిత్రికం
౪	౧౮	శాష్ట	శాష్ఠ	౩౭	౧౨	రక్ష్మి	షష్ఠి
౯	౫	ఏకద	ఏకాద	౪౭	౫	ప్రేషి	ప్రేషిత,
౯	౧౮	దృచ్చి	దృచ్ఛి		౧౬	శౌనా	శనా
౧౫	౯	ధీనస్యా	ధీనస్నాస్య	౪౪	౧	ధ్యాయ	ధ్యాపయ,
	౧౯	ఘ్నచ్	ఘ్నఙ్	౫౦	౧౬	ష్టితం	ష్ఠితం
౧౭	౧౪	హరిద్రం	హారిద్రం	౫౨	౧౭	వాచ	వాచా,
౧౯	౨౦	భ్రిహ	బ్రిహ్మ	౫౮	౨౧	సత	సరత
౩౪	౧౮	చాపెల్	చామేల్	౫౯	౧౮	ఏతస్మి	ఏతస్మిన్
౨౯	౧౪	జుగువ	జూగువ	౬౮	౨	శబ	శబ్ద,
౩౦	౧౬	ధీనస్యా	ధీనస్నాస్య		౨౩	శదే	శబ్దై

శ్రీమదాపస్తమ్బధర్మప్రశ్నే ఉజ్జ్వలాశుద్ధాశుద్ధపత్రమ్.

పుట	పఙ్క్తి	అశుద్ధం	శుద్ధం	పుట	పఙ్క్తి	అశుద్ధం	శుద్ధమ్
౬౯	౧౩	నబ్రి	నబ్రిస్తా	౧౫౨	౬	తూష్ణి	తూష్ణీం
౭౪	౮	మచ్ఛ	మఛ	౧౬౧	౬	(స్త్రీ)యా	(స్త్రి)యా
౭౫	౧౭	శ్రుతా	శ్రుత		౨౧	నో త్తమా	నౌ త్తమా
౭౯	౨	కారెణా	కారేణ	౧౬౨	౧౭	ధారర్థ్వ	ధార్యర్థ
౮౦	౨౦	స్తాతి	స్తౌతి	౧౬౭	౧౭	విపర్యయ	ఇతిత్యుత్తరం.
౮౪	౬	మతీ	మతి			ఏకోనత్రింశః ఖణ్డః	
౮౮	౮	వూర	పూర	౧౬౮	౮	త్రితేన	ప్రితేన.
౮౯	౧౮	ఉద్దృతే	ఉద్ధృతే	౧౭౧	౯	పురిషె	పురీషె
౯౬	౧౦	మృజే	మృజేత్	౧౮౪	౧౪	కాకా	కాలా
౯౯	౧౧	నిర్దశె	నిరతే	౨౧౦	౬	ధ్వార	ధ్వాచార
౧౦౫	౨౧	ఉష్త్రి	ఉష్ట్రి	౨౧౯	౧౫	వప్య	వప్యౌ.
౧౧౦	౪	వ్యంతె	వ్యంతే	౨౨౩	౯	ప్రిత్యా	ప్రిత్య.
౧౧౪	౧౬	సుచర	సుచిర	౨౨౪	౧౩	శ్రుత్యె	శ్రుత్యేవ
౧౨౦	౧౬	నాస్తితక.	నాస్తిక	౨౪౫	౧౯	వచసి	చవసి
౧౨౨	౨౦	వ్యదస్యా	వ్యదస్యా		౨౨	గృహ్ణా	గృహ్ణా
౧౨౫	౫	యానివ	యానిప	౨౭౧	౬	సుముదే	సముదె.
౧౩౦	౭	విప్రివి	ప్రివి	౩౦౬	౫	వుర	పుర
౧౩౧	౬	తుప్వరః	త్వరః		౫	కారయ	కారయి.
౧౩౯	౮	యత్న	యత్రి	౩౧౭	౩	సంబం	సంబ.
౧౪౫	౫	భృతా	భృథా				

శ్రీమదాపస్తంబధర్మసూత్రపదసూచీ.